

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

7

Editores: Mikael Börjesson, Ylva Bergström, Donald Broady

Till Assar och Sara

Sättning: Håkan Forsberg

Foto: Finn Calander

Kartor: Marcus Mohall

Håkan Forsberg

Kampen om eleverna

Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt
i Stockholm, 1987–2011

Summary:

The Battle over Pupils

The field of upper secondary education and the emergence
of the school market in Stockholm, 1987–2011

UPPSALA
UNIVERSITET

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Bertil Hammer-salen, Blåsenhus, von Kraemers allé 1, Uppsala, Friday, 11 December 2015 at 13:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish. Faculty examiner: Susanne Wiborg (Department of Education, Practice and Society, UCL Institute of Education, University College London).

Abstract

Forsberg, H. 2015. Kampen om eleverna. Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011. *Studier i utbildnings- och kultursociologi* 7. 329 pp. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. ISBN 978-91-554-9385-1.

The Swedish educational reforms in the beginning of the 1990s, introducing a public-funded voucher system, free school choice and the right to run schools as commercial enterprises, had an important impact on upper secondary education. The Stockholm region, the most populous in Sweden, offered favourable conditions for the growth of a previously non-existent educational market. A massive expansion of independent schools took place, managed primarily by larger companies, along with the extensive marketing of profiled study programmes and the import of management models from the private sector. In 2011 alone, schools competed for 75 000 pupils representing an annual economic value of approximately 8.5 billion SEK.

Covering the period 1988 to 2011, this thesis analyses the relationship between the educational market and upper secondary education as a social field structured by the educational strategies of social groups. Building on Bourdieu's relational sociology, the study combines quantitative and qualitative methods, using correspondence analysis as a major analytical tool.

While free school choice and the voucher system established a supply-demand relationship between schools and families and pupils, the analysis shows that the market has submitted to the same forces that structure the field of upper secondary education within which it unfolds, primarily the volume and composition of symbolic and other assets that students, families and schools possess. In fact, the social structure of the field of upper secondary education in Stockholm remains remarkably stable over time, opposing on the one hand female and male dominated education and on the other hand education with high social and scholarly recruitment to that with low. Euclidean clustering analysis unveils a complex social structure reflecting how the increasingly differentiated educational supply has adapted to the needs of various social groups. Elite schools, market-oriented schools and market-exposed schools develop different strategies in the battle over pupils. Competing amongst themselves for pupils rich in inherited and acquired capital, the elite schools withdraw from the openly market-oriented approach that characterises the other type of schools and instead opt for more subtle, long-term strategies for building up trust from their audience, involving investments in staff and other institutional assets.

Keywords: Sociology of education, school choice, social space, social field, school market, symbolic capital, Bourdieu, marketization, geometric data analysis

© Håkan Forsberg 2015

Håkan Forsberg, Department of Education, Box 2136, Uppsala University, SE-750 02 Uppsala, Sweden.

ISBN 978-91-554-9385-1

urn:nbn:se:uu:diva-265046 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-265046>)

Printed in Sweden by Kph Trycksaksbolaget AB

Distributor: Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala, Sweden

www.uu.se, acta@ub.uu.se

Innehåll

FÖRORD.....	9	
INTRODUKTION.....	11	
Gymnasieskolan som studieobjekt	14	
Syfte och frågeställningar	17	
Disposition.....	18	
KAPITEL 2		
SKIFTANDE PERSPEKTIV PÅ SKOLVAL OCH		
SKOLMARKNADENS ETABLERING	21	
Marknad som modell, rationella aktörer och mätbara effekter	23	
Social segregation, etnicitet, klass och genus	27	
Valfrihet, styrning och likvärdighet.....	31	
Geografisk plats, skolval och mobilitet.....	34	
Gymnasieskolan som fält	37	
Studiens bidrag och inplacering	42	
KAPITEL 3		
ETT RELATIONELLT PERSPEKTIV PÅ SKOLMARKNADEN		45
Utbildningsfält	45	
Kapital, tillgångar och strategier.....	47	
Familjers och elevers tillgångar	48	
Gymnasieskolors tillgångar	49	
Familjers och gymnasieskolors strategier.....	51	
Gymnasieskolan som marknad	52	
KAPITEL 4		
METODER OCH MATERIAL.....		57
Kvantitativa data och klassificering	58	
Registerdata och offentlig statistik	58	
Undersökningens tidsserier och kohorter	59	
Klassificering av utbildningar	60	
Klassificering av elevers sociala ursprung	61	
Geometrisk dataanalys	63	
Korrespondensanalys	64	
Hierarkisk euklidisk klusteranalys	65	

Intervjuer och textanalytiska inslag	66
Metodologiska anmärkningar	66
Urvalsmodell och tillvägångssätt.....	67
Bearbetning och analys av intervjumaterial.....	68
Bearbetning och analys av elektroniska källor	68
Forskningsetiska övervägande.....	69
En sammanfattande metodologisk kommentar.....	70
KAPITEL 5	
DEN SVENSKA GYMNASIESKOLAN EFTER 1990-TALETS	
VALFRIHETSREFORMER	71
En återblick på gymnasieskolans senare reformhistoria	71
Friskolereformen 1991/92	72
Gymnasiereform och nya läroplaner, 1994–2011: decentralisering och avreglering	74
Gymnasieskolans förändringar i Sverige 1987–2011	75
Växande barnkullar under 2000-talets början.....	76
Fördubbling av antalet gymnasieskolor och kraftig ökning av fristående skolor	79
Skolornas genomsnittliga storlek minskar kraftigt.....	80
Ett större och mer lokalt utformat utbildningsutbud	81
De fristående gymnasieskolornas geografiska utbredning 1987–2011 ..	86
Sammanfattning och diskussion	88
KAPITEL 6	
SKOLMARKNADENS FRAMVÄXT I STOCKHOLM 1987–2011.....	
Förändrade villkor för framväxten av en regional skolmarknad	91
Ett ökande antal skolor	94
Skolorna blir genomsnittligt mindre	96
De fristående skolorna blir aktiebolag.....	97
Gymnasieskolornas metamorfos – fler, mindre och privatägda	99
Skolutvecklingens demografiska villkor	100
Ett allt större utbildningsutbud.....	104
Regionala skillnader	106
Stockholms stad – centrum i den framväxande skolmarknaden	107
Norra Stockholm – varierande villkor för fristående skolors utveckling	111
Södra Stockholm – frånvaro av fristående skolor	114
Skolmarknadens inomregionala skillnader.....	117
Sammanfattning och diskussion	122

KAPITEL 7

EN SOCIAL KARTA ÖVER GYMNASIESKOLAN

I STOCKHOLM 2006–2008	145
Tidigare kartor över gymnasieskolan	146
Det sociala rummet av gymnasieutbildningar i Stockholms län	147
Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm	149
Elevernas sociala ursprung	150
Utbildningarnas positioner	154
Spridningen av elevernas supplementära egenskaper	158
Gymnasieutbildningar och betyg	158
Nationellt ursprung, bostadskommun, utbildningsnivå och inkomst	160
Grupperingar av utbildningar	162
Ett socialt differentierat rum av gymnasieutbildningar	164
Utbildningslandskapets inre gränsdragningar	166
Skolmarknadens sociala utbredning	172
Kommunala och fristående huvudmäns utbredning	172
Programmets utbredning	175
Skolmarknadens geografiska spridning i det sociala rummet	183
Sammanfattning och diskussion	185

KAPITEL 8

SKOLPENG, RESURSANVÄNDNING OCH GYMNASIE-

SKOLORS STRATEGIER	189
Gymnasieskolors resurser i Stockholm stad år 2008	189
Satsningar på lärarkåren	192
Satsningar på administration, elevvård, övrig personal och skolbibliotek	195
Strategier riktade mot olika publikter	198
Mellan vinstutrymme och pedagogisk verksamhet	202
Lärarna – gymnasieskolornas största tillgång och utgift	207
Sammanfattning och diskussion	213

KAPITEL 9

MARKNADSANPASSNING OCH VARUMÄRKEN .....

MARKNADSANPASSNING OCH VARUMÄRKEN	215
Det cykliska marknadsföringsarbetet	216
Marknadsföringsarbetets samordning – exemplet Fredrika Bremergymnasierna	218
Gymnasieskolors tillgångar och strategier	219
Elitskolorna	221
De marknadsorienterade skolorna	224
De marknadsutsatta skolorna	228
Spänningen mellan reklam och PR	232
Sammanfattning och diskussion	236

KAPITEL 10

GYMNASIEFÄLTET OCH SKOLMARKNADENS FRAMVÄXT.....	241
Att studera gymnasieskolans förändring och struktur	241
Fler gymnasieskolor, fler utbildningar och fler elever.....	243
...på en socialt stratifierad skolmarknad	245
Företagsorienterad massutbildning och bildning för de kapitalstarka.....	249
Den geografiska platsens ökade betydelse	252
Gymnasieskolan som fält och som marknad.....	255
Gymnasieskolan i en marknadsliberal stat	256
Avslutningsvis	260
SUMMARY: THE BATTLE OVER PUPILS	263
More upper secondary schools, more educational programmes and more pupils	266
A socially stratified education market	268
Market and efficiency strategies in a world of corporate mass education.....	272
The increased significance of geographic location	275
The upper secondary school as social field and as market	278
APPENDIX.....	281
Tabeller.....	281
REFERENSER	319
Källor	319
Tryckta källor	319
Elektroniska källor	319
Litteratur	321

Förord

Det var i september 2008 när jag cyklade upp för Slottsbacken i Uppsala som jag bestämde mig för att sikta på att bli doktorand i utbildningssociologi. Sju år har gått sedan dess och jag har nu nått fram till backens krön. Jag vill här rikta min uppskattning och tacksamhet till alla de som följt mig längs denna väg. Jag vill börja med att tacka min huvudhandledare Mikael Palme som med tiden blivit mer av en mentor. Tack Mikael för ditt enastående engagemang och din intellektuella och språkliga vägledning. Du har ständigt utmanat mig till att både vidga och fördjupa min analytiska förmåga. Jag vill också rikta ett tack till mina biträdande handledare Donald Broady och Mikael Börjesson som, förutom att ha bidragit med många kloka tankar och synpunkter under arbetets gång, introducerade mig till forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC). Att få vara en del av denna forskningsmiljö har givit mig erfarenheter och kontakter som går långt utanför forskarutbildningens ordinarie ramar. Tack också forskningsgruppens medarbetare som under seminarier, resor och internatvistelser alltid bidrar med inspirerande vetenskaplig hängivenhet och sociologisk nyfikenhet.

Min utbildningssociologiska avhandling, framlagd vid Uppsala universitet, är resultatet av ett samarbete mellan Uppsala universitet och Södertörns högskola. Det är vid det senare lärosätet som jag haft min huvudsakliga forskningsplats och anställning. Jag vill därför särskilt tacka lärarutbildningen på Södertörns högskola som finansierat min forskarutbildning med infrastrukturmedel från Östersjöstiftelsen. Tack också Peter Strandbrink och Beatriz Lindqvist för att ni satsade på mig. På Södertörn har min biträdande handledare Per Bolin med skärpa och omtanke såväl läst mina texter som guidat mig runt akademiens fallgropar. Tack Per för dina goda råd och för att din dörr alltid stått öppen. Genom min doktorandtjänst på Södertörn och vid Uppsala universitet har jag också varit knuten till forskarskolan i flerspråkighet, litteracitet och utbildning. Via forskarskolan fick jag kontakt med forskare och doktorander med hemvist i en rad olika discipliner och jag gavs även möjlighet att ventilerat texter i avhandlingsarbetets början. En givande tid på många sätt. Tack!

Att skriva en avhandling är i stor utsträckning ett kollektivt arbete och en process där många personer bidrar genom att komma med frågor och kommentarer vid seminarier. I detta avseende har jag varit särskilt lyckosam och fått möjlighet att lägga fram texter i många olika sammanhang. Utöver alla er som deltagit på dessa seminarier och kommit med värdefulla synpunkter vill jag

särskilt tacka de kommentatorer som delat med sig av sina kunskaper och pekat ut brister och förtjänster i mitt arbete. I Uppsala vill jag tacka Ylva Bergström och Ida Lidegran som läste mitt tio- respektive femtioprocentmanus och som den senaste veckan även gjort ett omfattande arbete med korrektur. På Södertörn har etnologiämnets högre seminarium varit en viktig miljö för mig att lägga fram texter i. För detta vill jag särskilt tacka Oscar Pripp och Magnus Öhlander som kommenterat och diskuterat olika kapitelutkast. Susanne Urban tog sig an mitt, vid tidpunkten mycket omfattande, slutmanus och lyfte fram frågeställningar och resultat som jag förbisett. Tack Susanne för dessa viktiga synpunkter. Tack också Andreas Alm Fjellborg och Sebastian Sirén för er läsning av forskningsöversikten i skrivandets slutskede.

För bokens visuella inslag vill jag tacka Finn Calander. Vår exkursion i Stockholm med korrespondensanalysens karta över utbildningslandskapet och ditt kamerastativ i bagaget var verkligen en upplevelse. Tack även Marcus Mohall vid kulturgeografiska institutionen i Uppsala för att du tog dig an mina amatörmässigt insamlade koordinater och för ditt tålmodiga arbete med avhandlingens kartor.

Under doktorandtiden har de dagliga samtalen med rumskamrater och kollegor varit ett fantastiskt privilegium. I det avseendet har förmånen att vara knuten till institutioner både på Södertörn och i Uppsala givit mig det bästa av två världar. Ett stort tack till alla er som bidragit till vardagens tankeväckande spaningar, iakttagelser och diskussioner. Mina rumskamrater på Södertörn gjorde det väldigt lätt för en vilken utbildningssociolog att passa in bland etnologer, genusvetare, historiker, litteraturvetare och religionsvetare. Tack! De senaste åren har jag tillbringat större delen av min tid i Uppsala. Här vill jag särskilt tacka Emil Bertilsson och Tobias Dalberg som diskuterat och tålmodigt svarat på allsköns frågor om statistik, tabeller och metodologiska spörsmål. Tack också Christin Mays för alla gånger du hjälpt mig med engelskspråkiga texter. Därtill vill jag tacka mina övriga utbildningssociologiska doktorandkollegor Peter Bernhardsson, Alexander Ekelund, Josefine Krigh, Germund Larsson, Emma Laurin, Sofia Lindgren, Andreas Melldahl, Madeleine Michaëlsson, Hassan Sharif och Mira Öhlin.

Avslutningsvis vill jag tacka mina föräldrar, Siv och Lasse, för att ni alltid uppmuntrat mig att gå min egen väg och för att ni alltid ställer upp. Mina bröder, Magnus och Tomas, tack för att ni tillsammans med era familjer ger mig nya perspektiv på tillvaron. Till sist, men verkligen inte minst, vill jag tacka mina nära och kära för ett ovärderligt stöd och för att ni alltid påminner mig om vad som är viktigt i livet. Sara och Assar, ni betyder allt för mig. Och Assar, nu är boken äntligen klar och vi kan läsa Ninja Timmy hela natten!

Bonn och Uppsala, oktober 2015

Håkan Forsberg

Introduktion

Välj din framtid. Gymnasiemässan gör ditt val enklare. Så lyder budskapet på den stora skärmen som möter niondeklassarna när de träder in i Stockholmsmässans lokaler i Älvsjö, hösten 2012. Till höger på skärmen finns en somrig bild av en grupp gymnasieungdomar som lekfullt poserar tillsammans framför kameran, de trängs bredvid varandra på en bänk och i bakgrunden skymtar en skolbyggnad. Budskapet är tydligt. Framtiden och gymnasietiden är något lustfyllt men kräver samtidigt aktivt handlande. Ett första steg är att välja rätt gymnasieskola. Till vänster på samma skärm pekar en pil mot hall C. Där inne, i mässhallen, finns i princip alla 218 gymnasieskolor i Stockholmsregionen representerade.

Inne på mässan är monterlandskapet strukturerat längs med sex färgkodade vägar där kommunala och fristående gymnasieskolor, läxhjälpföretag och intresseorganisationer samsas om utrymmet. I den stora lokalen råder ett konstant sorl. Lärare och gymnasieelever iklädda tröjor med logotyper står i sina montrar och försöker med alla medel styra uppmärksamheten till just deras skola. Utrymmet för montrarna kostar mellan 1 320 och 1 580 kronor per kvadratmeter.¹ Det är dyrt, men alla vill synas och höras. Rummet fylls från golv till tak med banderoller, bilder och olika aktiviteter. Montrarnas storlek varierar kraftigt liksom deras innehåll. Vissa är sobert inredde med enstaka bord och några broschyrer medan andra montrar innehåller aktiviteter eller föremål som ska symbolisera skolans särart – exempelvis klättervägg, grävmaskin, terrarium, fartygssimulator eller snickarbänk. Kontrasterna är skarpa mellan gymnasieskolornas framtoning i mässhallen och mässans besökare uppvaktas flitigt av ”säljande” elever och lärare. Till vänster pumpar hög musik ur högtalarna från St Martins gymnasium som startat en modevisning. Till höger, strax intill, har en inglasad musikstudio byggts upp i Rytmus monter. En bit därifrån finner vi Lidingö stads monter för Hersby gymnasium. Den är spartanskt inredd med svart bakgrund och några stiliserade bilder av skolan samt ett bord med broschyrer och två svarta barstolar i plast. Centralt placerade i anslutning till mässhallens entré finns Stockholms stads gymnasieskolor. Deras monter är den största på hela mässan. Här finns alla kommunens egna gymnasieskolor representerade. De gamla prestigetunga läroverken med ett högt söktryck till sina utbildningar har en mycket modest framtoning

---

¹ Minsta möjliga yta att hyra är 12 kvadratmeter. Se Stockholmsmässan (2014)[Elektronisk], ”Gymnasiemässa – kostnad”.

i sina montrar. Andra av stadens gymnasieskolor som har svårare att rekrytera elever tar emellertid tillfället i akt att synas. Även några andra av de större kommunerna i länet, exempelvis Botkyrka och Huddinge, har liknande tillvägagångssätt för att samla och marknadsföra sina olika gymnasieskolor.

Beskrivningen av monterlandskapets skiftande karaktär kan göras lång. Gymnasiemässan i Stockholm ger en förtätad bild av vad skolmarknaden handlar om – gymnasieskolor som försöker sälja sin verksamhet till elever och föräldrar som i sin tur efter förmåga, värderingar och framtidsförväntningar måste välja en skola och en utbildning. Vissa gymnasieskolor anstränger sig för att synas och höras i försöken att rekrytera elever, medan andra har en nedtonad framtoning men ändå fyller sina utbildningsplatser. Eleverna, som här får rollen som kunder, är ingen homogen grupp. De kommer från länets alla hörn – vissa bor till och med utanför länet – och de kommer från hem och familjer med varierande tillgångar i avseende på utbildning, ekonomi och kultur. Oavsett vilka ambitioner och drömmar eleverna och föräldrarna bär på och oavsett vilka reella möjligheter de har att orientera sig i utbudet av utbildningar är det kommande gymnasievalet inte något de kan välja bort. Precis som den stora bildskärmen vid ingången påminner besökarna om, är det framtiden som står på spel.

I den offentliga debatten har frågan om marknadslösningar, det fria skolvalets konsekvenser, fristående skolors vinster, och den svenska skolans sjunkande resultat i internationella jämförelser fått allt större utrymme de senaste 10–15 åren. I nyhetsrapporteringen möts man nästan dagligen av alarmerande rapporter om försämrade resultat i grundskolan och gymnasiet, ökade sociala skillnader och stökiga klassrum, vilket har fått genomslag i den gängse bilden av *Skolan*. Frågan om skolan är lika närvarande i den politiska debatten där politiska problemformuleringar och utspel om de rätta åtgärderna med jämna mellanrum avlöser varandra. Även om lösningarna skiftar bland journalister, debattörer och politiker tenderar man att förhålla sig till tiden före och efter skolans kommunalisering och införandet av 1990-talets skolvalssystem.

Även i forskningen om skolväsendet² söker man många gånger förklara och förstå 1990-talets skolreformer effekter på skolresultat. Ett återkommande resultat i denna forskning är att faktorer som boendesegregation, social bakgrund och skillnaden mellan skolor och utbildningar har betydelse för familjers och elevers möjligheter att lyckas i skolan. Det finns dock skilda uppfattningar om huruvida det fria skolvalet har ökat eller minskat betydelsen av

---

² Skolväsendet inbegriper både grundskolan och gymnasieskolan. När det talas om *Skolan* i den offentliga debatten och i forskningssammanhang är det i huvudsak det obligatoriska skolväsendet som brukar åsyftas. I föreliggande studie riktas emellertid fokus mot gymnasieskolan där valmöjligheterna mångdubblas i jämförelse med grundskolan eftersom eleven utöver skola också söker en utbildning. Detta är en viktig distinktion att ha i åtanke när man talar om olika aspekter av skolval. De resultat som man hittar i studier om grundskolan finner man också många gånger i studier om gymnasieskolan. En mer ingående diskussion om forskningsläget och skillnaden med att studera gymnasieskolan kommer i kapitel 2.

dessa faktorer. Forskare som försökt visa att det fria skolvalet minskar skolans segregationseffekter lyfter fram att familjer som bor i socioekonomiskt svaga områden ges möjlighet att söka sig till ”bättre” skolor utanför närområdet, utan att behöva flytta till ett på bostadsmarknaden ofta dyrare område. Forskare som försökt visa att det fria skolvalet snarare ökar än minskar den negativa effekten av boendesegregation hävdar som svar att det är den redan högutbildade och ekonomiskt starka medelklassen som använder skolvalet för att försöka flytta fram sina positioner ytterligare.

Oavsett hur konsekvenserna av det fria skolvalet värderas är det oomtvistat att gymnasieskolan sedan början av 1990-talet genomgått stora förändringar som en följd av skolvalsreformen. Antalet gymnasieelever i fristående gymnasieskolor tiodubblades under åren 1995 till 2008. Hösten 2008 gick totalt 77 454 elever i fristående gymnasieskola i Sverige, varav över en tredjedel återfanns i Stockholmsregionen. Det är därför inte någon tillfällighet att vi finner Sveriges största och mest omfattande gymnasiemässa just i Stockholm. Här har gymnasieskolans förändring till följd av skolvalsreformerna och etableringen av fristående gymnasieskolor varit som mest omfattande. Idag konkurrerar cirka 200 gymnasieskolor om 70–75 000 elever, vilket omräknat i skolpeng utgör en potentiell skolmarknad som årligen omsätter cirka 8,5 miljarder kronor. Vill man försöka förstå implikationerna av skolvalsreformernas betydelse för framväxten av en skolmarknad är Stockholmregionen på många sätt en central plats att undersöka.

I avhandlingen använder jag, om inte annat anges, begreppet skolmarknad för att beskriva gymnasieskolans marknadsekonomiska inslag. I en rapport från Skolverket 2013, *Det svåra valet. Elevers val av utbildning på olika slags gymnasiemarknader*, ges en avgränsad definition av begreppet. I rapporten tar man fasta på tre kriterier som kännetecknar en skolmarknad; 1) offentliga och enskilda huvudmän är tillåtna, 2) elever har en långtgående rätt att välja mellan olika huvudmäns utbud, 3) elevers val avgör fördelningen av ekonomiska resurser. Sammantaget pekar kriterierna ut de grundläggande förutsättningarna för uppkomsten av en marknadslig konkurrenssituation mellan tjänste-producenter och för konsumenters valfrihet inom ramarna för rådande regelverk.³ I huvudsak ansluter jag mig till Skolverkets definition men för att tydliggöra institutionernas marknadsanpassning lägger jag till ett fjärde kriterium: införandet av företagsekonomiska organisationsprinciper och styrinstrument. Jag vill också betona att jag inte betraktar skolmarknader som något som går att isolera till olika stadier av utbildningssystemet utan måste förstås i relation till en bredare utbildningsmarknad där grundskolor och högskolor kan sägas ingå men även andra utbildningsinstitutioner som återfinns utanför skolväsendet och högskolan. Att behandla gymnasieskolan som en isolerad skolmarknad gör att man förlorar det relationella perspektivet på familjers utbildningsbanor, bl.a. att val av grundskola har stor betydelse för

³ Skolverket (2013), *Det svåra valet. Elevers val av utbildning på olika slags gymnasiemarknader*, s. 11.

vilka gymnasieutbildningar och även gymnasieskolor som elever senare söker sig till. Gymnasieskolorna förbereder i sin tur för högre studier som i sig utgör en marknad som är starkt relaterad till gymnasieskolan. Vi ska återkomma till marknadsbegreppet i kapitel 3 där utrymme ges åt en mer ingående diskussion om begreppets innebörd och användning i avhandlingen.

Den polemiska debatten om huruvida det är bra eller dåligt med skolval tenderar ibland överskugga andra viktiga förändringar som gymnasieskolan genomgått, exempelvis hur de av staten införda marknadsprinciperna förändrat skolväsendets utformning. I den här avhandlingen är det just de två senaste decenniernas omvandling av gymnasieskolan som står i centrum, närmare bestämt framväxten av en skolmarknad i Stockholmsregionen och vilken betydelse det haft för gymnasieskolans sociala struktur som står i fokus. En rad olika aspekter av det skolvalsystem som gymnasieskolan numera är en del av behandlas. Dels undersöks gymnasieskolors och kommuners kamp för att överleva i konkurrensen om eleverna, dels elevers och familjers av staten påtvingade val av "rätt" skola och utbildning, vilka ägnas uppmärksamhet i en analys av hur skolvalsstrategier sammanhänger med elevers och familjers tillgångar. I studien riktas även särskilt fokus mot skolpengens betydelse för gymnasieskolornas handlingsutrymme och hur deras verksamhet präglas av den marknadsorientering som skolpengssystemet medfört. En effekt av denna marknadsorientering är det ökade och allt mer nischade utbildningsutbudet vars sociala och geografiska fördelning i Stockholmsregionen analyseras. Ytterligare en aspekt av den marknad som gymnasieskolan och dess kringmarknader idag utgör är att den öppnat upp för en rad nya aktörer, vilket kan beskrivas i termer av att det skett en marknadisering. Den kamp om eleverna som studeras här flätas allt mer samman med ekonomiska intressen hos exempelvis riskkapitalbolag, utbildningsföretag, konsulter, reklamföretag och läxhjälpföretag vilka på så sätt blir en indirekt del av avhandlingens analyser.

Gymnasieskolan som studieobjekt

Utbudet av gymnasieskolor och utbildningar i Stockholm har skapat ett nytt *utbildningslandskap* i vilket vissa områden är svårtillgängliga för den stora massan genom att ha en homogen social och meritmässig sammansättning av elever med högt socialt ursprung och höga betyg. Medan andra mer lättillgängliga områden karaktäriseras av en mer heterogen sammansättning av elevers sociala ursprung utbildningsmeriter.⁴ Före skolvalsreformen, då närhets-

---

⁴ Tanken om sociala landskap är en vanligt förekommande metafor inom sociologin för att beskriva samhällets komplexitet och relationen mellan individ och struktur. Ett landskaps utbredning är inte möjligt att avgränsa men dess topografi och horisont framträder på olika sätt beroende på var individiden befinner sig i landskapet. Det kanske mest kända exemplet i ett svenskt sammanhang där samhället behandlas som ett socialt landskap är troligtvis Ahrne, G., Roman, C. & Franzén, M. (2008), *Det sociala landskapet*. Landskapsmetaforens rumsliga associa-

principen var rådande, framträdde landskapet som mer enklaviskt. De sociala och geografiska gränserna för gymnasieskolan var då administrativt dragna, de möjliga utbildningsvägarna var betydligt färre och tydligt utmärkta. Kort sagt skulle man kunna säga att familjers och elevers möjliga utbildningsvägar i hög grad bestämdes av bostadsortens närliggande grundskolor och gymnasieskolor. I avhandlingen studeras hur detta utbildningslandskap har förändrats de senaste 20 åren mot bakgrund av 1990-talets skolvalsreformer och de nya marknadsmekanismer som dessa medförde. Särskild vikt läggs vid att kartlägga den framväxande skolmarknaden som ett socialt landskap, där olika gymnasieutbildningar är belägna på olika ställen längs de vägar som elever, familjer och sociala grupper tar sig fram på genom utbildningslandskapet. Den i framställningen återkommande metaforen utbildningslandskap används i syfte att lyfta fram att gymnasieskolan inte är ett enhetligt fenomen utan snarare utgör ett rum med sociala, kulturella och utbildningsmässiga avstånd både mellan utbildningar och skolor och mellan de elever, familjer och grupper som befolkar dem.

Hur ska då gymnasieskolan som studieobjekt mer precis förstås? Till att börja med tar konstruktionen av studieobjektet i denna undersökning sin utgångspunkt i en fransk vetenskapstradition och i synnerhet i sociologen Pierre Bourdieus verk. Studiens design är inspirerad av Bourdieus studier av det franska samhället och hans tillvägagångssätt när han studerar relationen mellan institutioner och de individer som befolkar dem, samt de symboliska tillgångar som produceras och reproduceras i dessa relationer.⁵ Just det *relationella perspektivet* är centralt i Bourdieus sociologi och genomsyrar hela hans begreppsapparat, alltså att fenomen sådana som enskilda gymnasieutbildningar eller de tillgångar enstaka elever är utrustade med aldrig kan förstås var för sig eller pekas ut som enskilda förklaringar till exempelvis studieframgång. Sådana fenomen måste snarare förstås utifrån det systemet som utgörs av relationer mellan alla relevanta egenskaper hos institutioner och individer.⁶ I undersökningen av gymnasieskolans förändring används i huvudsak tre av Bourdieus begrepp för att analysera gymnasieskolan – *fält*, *kapital* och *strategier* – vilka mer ingående kommer att presenteras och preciseras i kapitel 3. Det bör emellertid redan nu sägas något om begreppens innebörd eftersom som de har en bärande funktion i studiens uppbyggnad.

I tidigare forskning om konsekvenserna av 1990-talets valfrihetsreformer tenderar åtskilliga studier att antingen fokusera institutionerna *eller* eleverna

---

tioner rimmar också väl med den franska vetenskapstradition som denna avhandling hämtar sin inspiration ifrån. I utbildningssociologiska sammanhang används ofta landskapsmetaforen i relation till de sociala kartor som tecknas med hjälp av geometrisk dataanalys. Se exempelvis Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan". För en ingående redogörelse för det rumsliga tänkande inom den franska epistemologin se Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 223f se särskilt avsnittet om Bachelard och den tillämpade rationalismen.

⁵ Jag syftar i detta avseende framför allt på hans studier av olika fält. Se Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*; Bourdieu, P. (1996), *Homo Academicus*; Bourdieu, P. (2000), *Konstens regler*.

⁶ Bourdieu, P. (1999), *Praktiskt förnuft*, s. 13f.

och deras val av skola och utbildning.⁷ Föreliggande studie tar istället utgångspunkt i att varken institutionernas strategier eller elevernas val (utbildningsstrategier) kan förstås separat utan måste förstås i relation till varandra. Det innebär att gymnasieskolorna och deras huvudmän studeras i ljuset av deras relationer till de elever och familjer som använder institutionerna. Gymnasieskolorna har skiftande karaktär, de har olika utbildningsutbud, deras sociala och meritmässiga rekrytering varierar, liksom byggnader, traditioner och historia. Även lärarkårens sammansättning ser olika ut och gymnasieskolorna har olika geografiska lägen. Sammantaget ger detta skolorna olika profiler. Dessa profiler utgör i varierande grad tillgångar för gymnasieskolorna genom att erkännas som just sådana av de elever och familjer som söker sig till skolorna, vilket i sin tur hänger samman med familjernas sociala, kulturella och utbildningsmässiga tillgångar och deras ställning i samhället i stort. Utifrån denna bild av gymnasieskolorna och deras publik kan vi föreställa oss ett *fält* inom vilket utbildningsinstitutionerna intar olika positioner. I fältet framträder polariteter där skolor med liknande tillgångar hamnar nära varandra och långt ifrån skolor som karaktäriseras av helt andra typer av tillgångar. Ser man exempelvis till gymnasieskolans utbildningsutbud utgör det naturvetenskapliga programmet i regel en tillgång för gymnasieskolor att förfoga över. Utbildningen drar till sig elever med höga betyg från grundskolan och vars föräldrar ofta är högutbildade samtidigt som utbildningen stöter bort elever som saknar dessa förvärvade och nedärvda tillgångar. Samtidigt råder i varierande grad det omvända förhållandet på de yrkesförberedande utbildningarna. Tillsammans med skolornas och elevernas övriga tillgångar skapas spänningar mellan olika polariteter i fältet. För att stärka eller försvara sina positioner på detta fält i relation till varandra utvecklar gymnasieskolor och familjer olika sorters *strategier*. Dessa strategier behöver inte vara fritt valda. Beroende på styrkeförhållandena och hur tillgångarna inom fältet är fördelade framträder olika handlingsmöjligheter för både skolor och individer. En skola utan de rätta tillgångarna i form av rykte, elevrekrytering, passande lärarkår och geografiskt läge kan inte göra anspråk på en position som elitskola dit elever med de starkaste utbildningstillgångarna söker sig, och en elev utan de rätta skolresultaten och utan härkomst i en familj med starkt informationskapital avvisas från samma skolor och måste söka sig till andra. Omvänt gäller att en elitskola måste vårda sitt rykte omsorgsfullt. Svaga lärarekryteringar kan exempelvis stå en sådan skola dyrt.

---

⁷ För studier som i huvudsak riktar uppmärksamheten mot skolorna se exempelvis Fredriksson, A. (2010), *Marknaden och lärarna*; Bunar, N. (2010), "The Controlled School Market and Urban Schools in Sweden"; Yttermyr, O. (2013), *Varför blev det (bara) en?*; Lindbom, A. (2010), "School Choice in Sweden"; För studier som fokuserar på val av skola se Andersson, E., Malmberg, B. & Östh, J. (2012), "Travel-to-school Distances in Sweden 2000–2006"; Johansson, T. & Hammarén, N. (2010), "Konsten att välja rätt spårvagn: En studie av segregation, skolval och unga människors studieplaner"; Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2007), *The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence*.

Det finns med andra ord goda skäl att inte skilja analysen av gymnasieskolornas strategier från elevernas och familjernas strategier och studerar gymnasieskolan som ett fält med en social tröghet förankrad i de tillgångar som både institutioner och individer ärvt och förvärvat över tid. När gymnasieskolan betraktas i detta perspektiv breddas sökljuset i fråga om *vad* som förändrats i gymnasieskolan i spåren av 1990-talets marknadsorienterade utbildningsreformer. Med ett sådant perspektiv riktar avhandlingen fokus mot hur skolvalsreformen, genom att förändra villkoren för både familjers och gymnasieskolornas strategier, har förändrat gymnasieskolan. Å ena sidan undersöks reformernas betydelse för framväxten av en skolmarknad i termer av utbildningsutbud, konkurrensen mellan gymnasieskolor, skolornas resursanvändning och marknadsföring, å andra sidan riktas uppmärksamheten mot elevers och familjers utbildningsval, givet de tillgångar de förfogar över.

Syfte och frågeställningar

Undersökningen i denna avhandling sträcker sig över en tidsperiod från slutet av 1980-talet, det vill säga några år innan skolvalsreformernas genomförande, fram till och med gymnasireformen 2011. Studiens övergripande syfte är *att analysera framväxten av en skolmarknad i Stockholmsregionen och dess samband med gymnasieskolors och sociala gruppers strategier*. Denna övergripande syfteformulering innefattar fyra teman som vart och ett behandlas i ljuset av mer preciserade frågeställningar:

I. Skolmarknadens expansion, nationellt och i Stockholmsregionen under perioden 1987–2011

- Vilka utvecklingstendenser går att identifiera på nationell nivå när man ser till förändringar i utbudet av gymnasieskolor och utbildningar efter 1990-talets skolvalsreformer?
- Hur växte skolmarknaden fram i Stockholmsregionen sett till utbudet av gymnasieskolor och utbildningar? Vilka skillnader mellan olika huvudmän går att urskilja i avseende på social rekrytering och geografisk etablering?

II. Gymnasiefältets sociala struktur i Stockholmsregionen efter skolmarknadens etablering (2006–2008)

- Vilka polariteter strukturerade gymnasiefältet när man ser till relationen mellan gymnasieskolornas utbildningar och elevernas sociala bakgrund (nedärvda tillgångar) och skolprestationer (förvärvade tillgångar)?
- Hur förhåller sig gymnasiefältets sociala polariteter efter att skolmarknaden etablerats till de polariteter som rådde före skolmarknadens tid, sådana som dessa beskrivits i tidigare studier?

III. Gymnasiefältets sociala struktur och skolmarknadens formering

- Vilka skilda tillgångar förfogade gymnasieskolorna över i den konkurrens om elever som skolmarknaden förde med sig?
- Hur skilde sig gymnasieskolornas användning av skolpengen åt sett i ljuset av deras positioner på gymnasiefältet och av deras strategier i förhållande till skolmarknaden?
- Hur användes marknadsföring i gymnasieskolornas strategier för att stärka eller försvara sina positioner i fältet?

IV. Gymnasiefältet och skolmarknaden

- Vilken betydelse har framväxten av en skolmarknad haft för styrkeförhållandena på gymnasiefältet och för vilka tillgångar som erkänns?

Analyserna knutna till det första temat innebär att gymnasieskolans utveckling på nationell nivå först beskrivs vilket gör det möjligt att sedan placera in den efterföljande analysen av skolmarknadens framväxt i Stockholmsregionen i en nationell utveckling. Det andra temats analyser uppmärksammar hur gymnasieskolans sociala struktur, det vill säga gymnasiefältet, såg ut när skolmarknaden väl etablerats och hur gymnasieskolors etableringsstrategier och utbud av nischade utbildningar hängde samman med denna struktur. Under det tredje temat uppmärksammas betydelsen av skolornas tillgångar i termer av, i första hand, elevrekrytering och utbildningsutbud, men analysen syftar här också till att utforska betydelsen av andra typer av tillgångar, exempelvis lokaler, geografiskt läge, anciennitet, lärare, rykte etc., samt hur gymnasieskolor använde sig av dessa tillgångar i sina strategier för att stärka eller försvara sina positioner på fältet. Det fjärde och sista temat syftar till att utifrån studien som helhet diskutera relationen mellan fält och marknad.

Disposition

Avhandlingen är disponerad i tio kapitel. I kapitel 1 ges en kortfattad bakgrund till avhandlingens studieobjekt och därefter förklaras studiens utgångspunkter, problemformulering och frågeställningar. I kapitel 2 presenteras tidigare forskning som är relevant för studien. Kapitlet avslutas med en diskussion och en närmare precisering av avhandlingens bidrag till forskningen. I det tredje kapitlet ges en mer ingående förklaring till hur avhandlingens teoretiska ramverk används. I kapitel 4 presenteras avhandlingens empiriska material, liksom de metoder som kommit till användning för att både generera och analysera denna empiri.

Kapitel 5 är studiens första empiriska kapitel och fokuserar gymnasieskolans utveckling på nationell nivå under perioden 1987–2011 sett till antalet

skolor, utbildningar och elever samt de fristående skolornas geografiska utbredning. I det efterföljande kapitel 6 tecknas på ett likartat sätt bilden av skolmarknadens framväxt i Stockholmsregionen. Här ges också ett särskilt utrymme åt regionala skillnader inom Stockholms län. Kapitel 5 inleds med korta beskrivningar av 1990-talets och 2000-talets utbildningsreformer på nationell nivå och kapitel 6 beskriver de lokala anpassningarna i Stockholmsregionen till dessa reformer, vilket sammantaget utgör en viktig bakgrund till att förstå gymnasieskolornas förändrade villkor i Stockholmsregionen de senaste två decennierna. I kapitel 7 ritas en översiktlig social karta över Stockholms gymnasieskolor och deras utbildningar efter att skolmarknaden etablerats och en diskussion förs, utifrån tidigare analyser av liknande slag, om hur gymnasiefältet har förändrats över tid. Denna karta över gymnasieskolans sociala struktur utgör en återkommande referenspunkt i de två efterföljande empiriska kapitlen.

Kapitel 8 och 9 uppmärksammar två nya inslag i gymnasieskolans värld, skolpengen respektive marknadsföring. I båda kapitlen står gymnasieskolornas strategier i kampen om eleverna i fokus. En utgångspunkt är att betrakta dessa i ljuset av deras olika positioner i gymnasieskolans sociala struktur.

Avslutningsvis summerar jag i kapitel 10 mina resultat och diskuterar deras räckvidd.

KAPITEL 2

Skiftande perspektiv på skolval och skolmarknadens etablering

Forskningen om det svenska skolväsendets förändringar de senaste decennierna är tämligen omfattande och spänner över många olika vetenskapliga discipliner och forskningsfält. Inom denna forskning återfinns ett antal teman med relevans för avhandlingens syften, exempelvis den marknadisering av gymnasieskolan som följde i spåren av valfrihetsreformerna samt dessa reformers betydelse för skolutbildningens likvärdighet och sociala segregation. Delar av denna forskning behandlar även frågor om valfrihetsmodellens och den framväxande skolmarknadens samhällsekonomiska effekter. Både frågeställningar, metoder, material och analyser varierar med de forskningstraditioner som olika forskningsstudier tillhör. Annorlunda uttryckt är skillnaden i förhållande till de konstruerade studieobjekten och deras behandling ofta stora både mellan exempelvis nationalekonomer, statsvetare, pedagoger och sociologer och mellan skilda forskningsperspektiv inom dessa discipliner, vilket vi också ska komma att se i detta kapitel. Olikheterna gör att ibland helt skilda slutsatser dras i studier som vid första anblicken kan förefalla undersöka samma sak, exempelvis frågan om skolvalets betydelse för utbildningssystemets likvärdighet.⁸ Att placera in avhandlingens studie i ett entydigt forskningsläge är med andra ord inte helt lätt.

Ett sätt att närma sig och även avgränsa forskningsfältet är att ta fasta på hur man inom olika discipliner och forskningstraditioner gått tillväga för att konstruera sina studieobjekt – det vill säga vilka frågor man vill besvara, vilka perspektiv som underbygger dessa frågor, vilka slags empiriska data som behandlas och vilka forskningsmetoder som används i insamlingen och analysen av dessa data. Eftersom det mest generella överordnade studieobjektet här utgörs av skolsystemets förändringar efter valfrihetsreformerna i 1990-talets början, är det också relevant att behandla hur frågan om "effekterna" av dessa reformer hanteras i skilda studier, och den därmed sammanhängande frågan om kausalitet, det vill säga vad som ses som orsaker och vad som betraktas som verkan. Andra relaterade frågor gäller hur olika centrala "aktörer" framställs och begripliggörs, exempelvis de familjer som väljer skola och utbild-

---

⁸ Jämför med Nihad Bunars forskningsöversikt i Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 35–77.

ning eller de nya eller redan befintliga aktörer, exempelvis utbildningsföretag, som etablerar sig på den skolmarknad som reformerna öppnade upp för.

Genom att utgå från konstruktionen av studieobjektet på det sätt som beskrivits ovan kan resultaten i de studier som i olika avseenden behandlar skolans utveckling efter valfrihetsreformerna och dess marknadsisering belysas mot bakgrund av de skiftande forskningsfrågor, perspektiv, metoder och empiri som används i dem. För att ytterligare något avgränsa den behandling av tidigare forskning som här följer har jag valt att fokusera på tre tämligen vida teman som nära anknyter till avhandlingens problematik – valfrihetsreformernas effekter i vid mening (det vill säga inte bara kausalitetseffekter av det slag som i nationalekonomer brukar undersöka med hjälp av regressionsanalys), familjers skolval och etableringen av en skolmarknad. Dessa tre teman uppmärksammas inom fem någorlunda tydligt åtskilda forskningsperspektiv i vilka skolsystemets förändringar under de senaste decennierna tenderar att behandlas på olika sätt. Den avgränsning av dessa perspektiv som fortsättningsvis görs är med nödvändighet grov och riskerar att bli förenklande, men den motiveras av syftet att relatera avhandlingens forskningsansats till annan forskning som är relevant för de frågor som står i fokus i den. Det valda greppet gör att några enskilda forskningsbidrag som tas upp kvalar in som exempel på mer än ett av de forskningsperspektiv jag tar upp. Detta är för att det finns drag i deras konstruktion av forskningsobjektet som har likheter med huvudfåran i flera av perspektiven samtidigt som de skiljer sig åt i andra viktiga avseenden. Benämningen "forskningsperspektiv" kan diskuteras, men är här att föredra framför alternativet "forskningstraditioner" som oftast används för att ange en starkare teoretisk och metodisk samhörighet än den som här avses.

De fem forskningsperspektiv som ska behandlas är i tur och ordning nationalekonomisk forskning som sätter marknadsmodellen i centrum för analysen, för det andra forskning som fokuserar på frågor om social segregation, etnicitet, klass och genus, för det tredje forskning som inriktar sig mot skolsystemets (förändrade) styrning och för den framväxande skolmarknadens betydelse för skolväsendets likvärdighet, för det fjärde kulturgeografiskt orienterad forskning som intresserar sig för platsens betydelse för skolval, boendesegregation och elevmobilitet, samt, slutligen, för det femte den utbildningssociologiska forskning som analyserar gymnasieskolan som socialt fält. Det sist nämnda perspektivet utgör också den forskningstradition som avhandlingen befinner sig inom. Efter att de kännetecknande dragen i hur skolans förändring efter valfrihetsreformerna konstrueras som forskningsobjekt i de fem olika forskningsperspektiven avslutas kapitlet med att jag diskuterar vad som särskiljer avhandlingens studie av samma förändringar.

Marknad som modell, rationella aktörer och mätbara effekter

Allt sedan 1900-talets mitt har ekonomisk forskning ägnat stort intresse åt sökandet efter en optimal modell för hur utbildningssystemet ska styras i syfte att generera maximal ekonomisk avkastning på samhällets samlade humankapital. Idén om en marknad där samspelet mellan utbud och efterfrågan leder till konkurrens och potentiellt ökad effektivitet är här en framträdande tankemodell.⁹ I detta perspektiv blir studier angelägna som undersöker utfallet av att tidigare icke-konkurrensutsatta områden genom politiska beslut öppnas för marknadskrafter, vilket är fallet med välfärd och utbildning.

En central och återkommande fråga i svenska nationalekonomiska studier om skolans förändringar efter valfrihetsreformerna är huruvida det fria skolvälet och marknadiseringen ökar utbildningens kvalitet och effektivitet. Ett vanligt tillvägagångssätt i dessa studier är hypotesprövning med en metodologi som vanligtvis hämtas från ekonometri och består i användningen av regressionsanalys.¹⁰ Förenklat uttryckt är principen att uppställa hypoteser om kausala samband mellan oberoende och beroende variabler för att mäta exempelvis utfallet av undervisning. De beroende variablerna konstrueras utifrån olika indikatorer på betyg, kunskapsresultat i mätningar eller nöjdhet bland familjer eller elever. De oberoende variabler som kan antas förklara utfallet av de beroende variablerna skapas med utgångspunkt i exempelvis elevernas socioekonomiska bakgrund eller om skolor är fristående eller kommunala. Strävan är att finna kausala samband och att undersöka deras styrka och olika variablers förklaringsvärde, ofta i relation till politiskt önskvärda mål. Följande citat, hämtat från en studie av nationalekonomen Anders Böhlmark, åskådliggör hur hypoteser grundade i teori eller tidigare forskning formuleras för att utgöra utgångspunkt i sådana effektstudier:

---

⁹ Två av förgrundsgestalterna bakom detta ekonomiska tänkande är ekonomerna Gary S. Becker och Milton Friedman. Se Becker, G. S. (1993), *Human Capital*; Friedman, M. & Friedman, R. D. (2002), *Capitalism and Freedom*.

¹⁰ För de grundläggande utgångspunkterna för ekonometri och olika varianter av regressionsanalys, se Dougherty, C. (2007), *Introduction to Econometrics*.

There are two main reasons for why free choice could improve the overall quality of schooling. First, private schools may generally be better than public schools. There is an extensive literature on this question, and a number of papers have turned to quasi-experiments (e.g., voucher lotteries) in order to estimate private-school attendance effects.[not] Clearly, if private schools are better, average school performance should improve by reallocating pupils from the public to the private sector. Second, local monopolists may lack the right set of incentives for providing the best possible education, but are forced to improve when they are faced with competition. A competitive school market is also likely to be more diversified with schools that reflect the preferences and needs of different pupils. Competition may further stimulate innovation (with regard to organization and pedagogy) and create spillover effects within the school sector. Thus, school choice should improve the quality of education for both private and public school pupils and lead to improved overall educational outcomes.¹¹

Även om hypotesprövningarnas utfall varierar något mellan olika undersökningar, uppvisar många av de studier som denna genomgång bygger på ett liknande empiriskt resultat - att effekterna av införandet av skolval och konkurrens är relativt små när man ser till sambandet mellan elevers sociala bakgrund och deras betyg.¹² Studierna bygger i huvudsak på olika typer av regressionsmodeller som används för att pröva utfallet av olika hypoteser. Tillvägagångssätten varierar emellertid när det gäller konstruktionen av de oberoende variabler som används för att mäta graden av samvariation mellan olika faktorer. Även komplexiteten hos de statistiska metoder som används varierar. Vi ska här lyfta fram några olika exempel på studier och se till vilka resultat modellerna generar.

I en studie – baserad på ett mått som mäter konkurrensen mellan kommunala och fristående grundskolor inom kommuner – kommer den nyss nämnde Böhlmark fram till att valet av grundskola endast har mindre lång- och kortsiktiga effekter på individers skolprestationer.¹³ Samma slutsats dras av Wondratschek, Edmark och Frölich i en rapport från 2013 där man byggt modellen med utgångspunkt i antalet skolor i elevens närhet som ett mått på *möjligheten att välja* skola.¹⁴ De senare forskarna har även med en liknande modell undersökt hur skolvalet och konkurrensen påverkat elever med olika

¹¹ Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2008), *Does School Privatization Improve Educational Achievement? Evidence from Sweden's Voucher Reform*, s. 2.

¹² Se exempelvis Bergström, F. & Sandström, F. M. (2001), *Konkurrens bildar skola*; Björklund, A. m.fl. (2004), *Education, Equality and Efficiency: An Analysis of Swedish School Reforms During the 1990s*; Sandström, F. M. & Bergström, F. (2005), "School Vouchers in Practice"; Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2007), *The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence*; Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2012), *Independent Schools and Long-run Educational Outcomes: Evidence from Sweden's Large Scale Voucher Reform*.

¹³ Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2008), *Does School Privatization Improve Educational Achievement? Evidence from Sweden's Voucher Reform*, s. 22.

¹⁴ Wondratschek, V., Edmark, K. & Frölich, M. (2013), *The Short- and Long-Term Effects of School Choice on Student Outcomes: Evidence from a School Choice Reform in Sweden*, s. 53.

familjebakgrund i en studie som visar att möjligheten att välja skola haft små eller inga effekter på samtliga elevgrupper.¹⁵

En annan effektrelation som studerats är sambanden mellan kostnader och studieprestationer. Böhlmark och Lindahl har i en studie – där modellen bygger på en modererande variabel som mäter andelen elever i fristående skolor – visat att konkurrens mellan fristående och kommunala skolor förbättrade elevernas skolprestationer men att kostnader och skolsegregation samtidigt ökade. De förbättrade skolresultaten är ändå, enligt forskarna, en tydlig indikation på att skolvalsmodellen generar en hög avkastning på satsade medel.¹⁶ Liknande resultat – det vill säga att konkurrens ökar utbildningseffekten per satsad krona – fast med en annan typ av modell och mätinstrument, finner man i studier av nationalekonomerna Fredrik Bergström och Mikael F Sandström.¹⁷

De undersökningar som hittills presenterats har studerat effekterna av valet av grundskola. Det finns några studier som också intresserat sig för valet av gymnasieutbildning. I en studie av övergången till ett renodlat betygsintag i Stockholmsregionen visar Martin Söderström och Roope Uusitalo med hjälp av ett demografiskt mått på segregation att betygsintaget fick en större sortrande effekt på skolvalet än tidigare men också att skolsegregationen ökade sett till socialt ursprung och mellan elever med utländsk bakgrund och svensk bakgrund.¹⁸ En annan nationalekonomisk forskare som intresserat sig för valfrihetsreformernas effekter på gymnasieskolan är Jonas Vlachos som bland annat undersökt skillnader mellan gymnasie- och grundskolebetyg mot bakgrund av skolkonkurrens och visat på att den ökade konkurrensen i viss mån bidragit till en betygsinflation i Sverige under de senaste 10–15 åren.¹⁹

Vänder vi blicken mot internationell forskning finns det många studier som utgår från liknande modeller och frågeställningar som i svenska sammanhang. Slutsatserna om skolval och konkurrens på skolmarknader varierar dock mellan att å ena sidan peka på positiva effekter på kostnadseffektivitet, skolprestationer och socialt utjämning valmöjligheter²⁰, och att å andra sidan

¹⁵ Edmark, K., Frölich, M. & Wondratschek, V. (2014), *Hur har 1990-talets skolvalsreformer påverkat elever med olika familjebakgrund?*, s. 6, 18.

¹⁶ Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2007), *The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence*, s. 41f.

¹⁷ Bergström, F. & Sandström, F. M. (2001), *Konkurrens bildar skola*; Sandström, F. M. & Bergström, F. (2005), "School Vouchers in Practice".

¹⁸ Söderström, M. & Uusitalo, R. (2010), "School Choice and Segregation", s. 74f. Se även Söderström, M. (2006), *Evaluating Institutional Changes in Education and Wage Policy*.

¹⁹ Vlachos, J. (2010), *Betygets värde. En analys av hur konkurrens påverkar betygssättningen vid svenska skolor*, s. 56–58.

²⁰ Se exempelvis Chubb, J. E. & Moe, T. M. (1988), "Politics, Markets, and the Organization of Schools"; Bradley, S. & Taylor, J. (2010), "Diversity, Choice and the Quasi-market". Antologin *The Economics of School Choice* från 2003 samlar många av de ledande forskarna inom fältet som visat på positiva effekter av skolvalssystem, se Hoxby, C. M. (2003), *The Economics of School Choice*.

lyfta fram negativa effekter i termer av ökad social och etnisk stratifiering i kombination med boendesegregation²¹.

Som det tidigare anförda citatet visar utgår de hypoteser som prövas i effektstudier av detta slag ofta från antaganden som är vanliga inom samma eller liknande slags ekonomiska forskning, exempelvis att marknadskonkurrens tenderar att höja kvalitet. Tidigare resultat motiverar att hypoteserna är rimliga att pröva med hjälp av liknande slag av regressionsanalys av samband mellan variabler som man menar uttrycker rimliga mått på det man vill uttala sig om. Det finns dock ett mer grundläggande teoretiskt antagande som förenar studier som här förts till detta forskningsperspektiv. Studierna utgår från teoretiska antaganden om individers rationella handlanden i valet av skola och utbildning på den marknad som förändringarna skapat. Analysen tar sikte på att fastställa hur stark korrelation det finns mellan detta val och ett i princip relativt litet antal faktorer som kvantifieras för att passa den analytiska modellen och den regressionsanalys som utgör den statistiska metoden för hypotesprövningen. Dessa faktorer är exempelvis typ av huvudman för den valda skolan, elevens socioekonomiska bakgrund, förstädd som en endimensionell variabel som varierar uppåt eller nedåt, och betygsresultat. Kvantifieringen innebär att alla andra förhållanden i den lokala kontext i vilket skola valet sker, och som avser en mängd potentiellt verksamma men särskiljande egenskaper hos eleverna, familjerna, skolorna, och vad exempelvis betygsresultaten står för sammanfattas av ett mindre antal homogeniserade variabler som antas uttrycka samma slags förhållanden överallt. Detta homogeniserande drag i själva tillvägagångssättet kan vara en av förklaringarna till att studier som utgår från detta forskningsperspektiv ännu inte nått särskilt entydiga resultat. De tycks visa att valfrihetsreformerna haft begränsad effekt på likvärdigheten i elevers val av skola sett till socioekonomisk bakgrund. Medan vissa studier tyder på att en ökad konkurrens mellan skolor har förbättrat studieresultaten och effektiviteten sett till satsade ekonomiska medel, kommer andra studier till slutsatser som indikerar det motsatta, exempelvis Söderström samt Burgess och Briggs ovan nämnda studier av gymnasieskolan i Stockholm och i England.

Vi ska nu se till studier som anlägger ett annat perspektiv på de förändringar valfrihetsreformerna förde med sig genom att de riktar sin fokus mot den framväxande skolmarknaden i ljuset av demokrati- och likvärdighetsfrågor.

---

²¹ Se exempelvis: Burgess, S. & Briggs, A. (2010), "School Assignment, School Choice and Social Mobility"; Burgess, S. m.fl. (2007), "The Impact of School Choice on Sorting by Ability and Socioeconomic Factors in English Secondary Education"; Burgess, S., Wilson, D. & Lupton, R. (2005), "Parallel Lives?".

Social segregation, etnicitet, klass och genus

Till det andra forskningsperspektivet som ska behandlas sammanförs här en rad olika forskningsansatser som i mycket skiljer sig åt men som kan sägas ha det gemensamt att de betraktar skolsystemets förändringar efter valfrihetsreformerna i ljuset av deras sociala konsekvenser i avseende på social segregation, etnicitet, klass och genus. Detta slags forskning återfinns inom ett heterogent forskningsfält som är förankrat i olika samhällsvetenskapliga discipliner. Studiernas objekt kontextualiseras här ofta i en global (nyliberal) utveckling där välfärdssystemen blivit allt mer marknadsorienterade och söklu- set riktas ofta mot hur utbildningssystemens funktion och utformning förändrats i och med att kunskap och utbildning kommodifieras.²² Ofta, men inte alltid, konstrueras undersökningarnas forskningsobjekt med utgångspunkt i konstruktivistiska teoretiska perspektiv på etnicitet, segregation, klass och genus. Vidare samlas empiriska data i regel in med hjälp av kvalitativa metoder, ofta intervjuer eller observationer. Utgångspunkten är vad man kan kalla subjektivistisk, snarare än objektivistisk.²³ I angreppssätten finns samtidigt en spännvidd mellan de forskare som å ena sidan lägger större vikt vid individernas upplevelsevärld av, exempelvis, valet av skola eller utbildning, och å andra sidan de som i större utsträckning tar fasta på de strukturella villkor som bestämmer individernas erfarenheter och handlingsutrymme.

Ett exempel på svensk forskning med en huvudsakligen subjektivistisk fokus på individerna är Stefan Lunds avhandling i pedagogik *Marknad och medborgare: elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser från 2006*. Med utgångspunkt i Jürgen Habermas handlingsteori undersöks valet av skola och gymnasieutbildning som en social interaktions- och reflektionsprocess där ungdomar ställs inför en rad olika överväganden. Lund fokuserar på elevernas valhandlingar och låter elevernas utsagor återspegla de olika integrations- och differentieringsprocesser som de möter i valet av utbildning på gymnasiet. Avhandlingsförfattaren kommer fram till slutsatsen att elever som saknar studietraditioner inom familjen missgynnas av en ökad valfrihet samtidigt som deras val präglas av den lokala kontexten.²⁴

I ovanstående, subjektivistiskt präglade studie tenderar sociala faktorer, den "objektiva" sociala världen, att reduceras till tämligen generella kategorier, som exempelvis "medelklass". I andra exempel på konstruktivistiskt oriente-

²² Den brittiske utbildningssociologen Stephen Ball har haft, och fortfarande har, med detta perspektiv på utbildningens globala marknadisering ett stort inflytande på skolforskning i bland annat Skandinavien. Se exempelvis Ball, S. J. (2012), *Global Education inc.*; Ball, S. (2009), "Privatising Education, Privatising Education Policy, Privatising Educational Research: Network Governance and the 'Competition state'"; van Zanten, A. & Kosunen, S. (2013), "School Choice Research in Five European Countries".

²³ För en mer ingående diskussion om skillnaden mellan subjektivistiska och objektivistiska traditioner, se Aspers, P. (2011), *Etnografiska metoder*, s. 29–32; se även Gilje, N. & Grimen, H. (2007), *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, s. 215–236.

²⁴ Lund, S. (2006), *Marknad och medborgare*, s. 14–16, 24, 113–116, 214–215.

rade studier av skolan som adresserar genus, klass och ungdomars gymnasieval ges ett sociologiskt perspektiv en mer central plats i frågeställningarna och utforskas framför allt i föreställningar, självsyn, och olika val. Ett forskningsbidrag som fått stort genomslag i detta avseende är socialantropologen Fanny Ambjörnsson etnografiska studie *En klass för sig*, där författaren följer en grupp gymnasietjejer på samhällsvetenskapsprogrammet respektive barn- och fritidsprogrammet. I studien problematiseras föreställningen om det fria valet och den fria individen genom att utforska hur genus, klass, sexualitet och etnicitet kommer till uttryck i flickornas handlingar och hur dessa handlingar bestämmer vad som är normalt respektive avvikande. En viktig slutsats är att dessa analytiska kategorier inte kan studeras isolerat utan måste undersökas i relation till varandra.²⁵

Andra studier ger större utrymme åt de strukturella förhållanden som bestämmer ramarna för individernas handlingar. I sociologerna Nihad Bunars och Jenny Kallstenius forskning vidgas perspektivet på individernas handlingar i analyserna till att mer ingående beskriva den socioekonomiska kontexten när frågor om valfrihet och konkurrens i mångkulturella områdens grundskolor undersöks.²⁶ Ett tydligt resultat i deras studier av segregationsfrågor, grundskolors konkurrenssituation och familjers utbildningsstrategier är att den sociala och etniska omgivningen tillsammans med konkurrenssituationen påverkar elevernas rörlighet. Detta har i synnerhet varit förödande för mångkulturella kommunala skolor som tenderar bli allt mer marginaliserade från det svenska majoritetssamhället. Familjer med migrationsbakgrund som bor i Stockholms förortsområden söker sig in mot skolor i områden som domineras av majoritetsbefolkningen. Ofta är goda skolprestationer och/eller god kännedom om utbildningssystemet en förutsättning för denna mobilitet, vilket samtidigt förutsätter att familjerna har en viss mängd ackumulerat kapital i termer av utbildning, kontakter, och inte minst, ekonomiska förutsättningar. I de områden som domineras av familjer med svensk bakgrund fortsätter rörelsen när de "svenska" skolorna blivit allt för svenskglesta²⁷ vilket i sin tur mobiliserar svenska medelklassfamiljer att söka nya skolor.²⁸

Ser man till forskning om vilka tillgångar som är viktiga för skolorna att förfoga över är Kallstenius avhandling, *De mångkulturella innerstadsskolorna* ett intressant bidrag. Denna studie visar att skolornas erkända position på

²⁵ Ambjörnsson, F. (2004), *I en klass för sig*, s. 294–297; Sandell, A. (2007), *Utbildningssegregation och självsortering*, s. 89–100, 180.

²⁶ Se exempelvis Bunar, N. (2001), *Skolan mitt i förorten*; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*; Bunar, N. & Kallstenius, J. (2007), *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*.

²⁷ Terminologin om svenskglesta områden är inte Bunars och Kallstenius utan är hämtad från kulturgeografen Roger Anderssons studier av boendesegregation som visar på liknande resultat. Se Andersson, R. (2001), "Skapandet av svenskglesta bostadsområden".

²⁸ Bunar, N. (2001), *Skolan mitt i förorten*; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*; Bunar, N. & Kallstenius, J. (2007), *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*.

utbildningsfältet inte nödvändigtvis är beroende av sådana tillgångar som rör utbildning – exempelvis lärare, elev- och skolresultat och utarbetade skolprofiler – utan det är också viktigt att rekrytera *rätt* elever och ligga på *rätt* plats för deras möjligheter att hävda sig i konkurrensen.²⁹

Bunars och Kallstenius forskning anlägger, i likhet med Sandell, ett Bourdieuperspektiv och använder sig av begreppen fält, kapital och habitus men utan att mer ingående undersöka hur fördelningen, och sammansättningen, av skilda tillgångar hos individer och skolor förhåller sig till olika levnadsbanor, erfarenheter och positioner i utbildningslandskapet. Forskningsresultaten avseende skolors rekrytering och elevers val av skola tenderar således främst att behandla skolvalets segregationsmekanismer vertikalt genom att analysera skillnader mellan elevers egenskaper i termer av svensk eller utländsk bakgrund, arbetarklass eller medelklass samt höga betyg eller låga betyg. Liknande angreppssätt återfinns i den anglosaxiska forskningslitteraturen där framför allt ett mer vertikalt klassperspektiv varit centralt även i Bourdieuinspirerade studier. Dessa studier visar hur familjer, framförallt ur medelklassen, är aktiva i sitt sökande efter ”rätt” skola åt sina barn, medan andra familjer, framför allt från arbetarklass, har betydligt mer begränsade möjligheter att orientera sig i skolvalet.³⁰

En klassisk studie i detta sammanhang är *Markets, Choice and Equity in Education* av Sharon Gewirtz, Stephen Ball och Richard Bowe från mitten på 1990-talet. Den engelska utveckling författarna beskriver har också beröringspunkter med utvecklingen i Sverige under 1990-talet och framåt. I studien, som framför allt bygger på ett omfattande intervjumaterial med föräldrar i begrepp att välja skola, framträder tre olika typer av väljande föräldrar, *Privileged/skilled chooser*, *Semi-skilled choosers* och *The disconnected chooser*. Den första kategorin föräldrar ser skolvalet som något väldigt viktigt och använder sig av sina sociala, kulturella och ekonomiska tillgångar för att genomlysna skolornas förutsättningar. Den andra kategorin föräldrar är starkt inriktade på att göra aktiva skolval men har begränsade resurser av ovan beskrivna slag, vilket samtidigt gör det svårt för dem att ackumulera de tillgångar som krävs för att vara ”effektiv” på skolmarknaden. Ett exempel är att ha insikt i hur skolvalet fungerar informellt. Den första gruppen föräldrar nöjer sig inte med att skolans platser är fullbelagda utan använder sig exempelvis av sitt sociala kontaktnät och ser det som en självklarhet att de egna barnen platsar på skolan, medan den andra gruppen slits mellan höga ambitioner för sina barn och deras begränsade möjligheter att agera på marknaden som en följd av otillräckligt kulturellt kapital. Den sistnämnda gruppen föräldrar är fränkopplade

²⁹ Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 208–215.

³⁰ Se Ball, S. J. (2003), *Class Strategies and the Education Market*; Reay, D. & Ball, S. J. (1997), “Spoilt for Choice”; Burgess, S. & Briggs, A. (2010), “School assignment, School Choice and Social Mobility”; Ball, S. J. (2010), “New Class Inequalities in Education”; Byrne, B. (2009), “Not Just Class”; Bagley, C., Woods, P. & Glatter, R. (1996), “Scanning the Market: School Strategies for Discovering Parental Perspectives”.

från marknaden; för dem är det otänkbart att välja och jämföra skolor. De uppfattar i stora drag alla skolor som likadana och hamnar vanligtvis på någon av de två mest närbelägna skolorna som då också ingår i deras sociala närområde.³¹ Hur arbetarklassfamiljer missgynnas av skolvalet till följd av lokalsamhällets sociala, etniska och ekonomiska inramning har även uppmärksammats av Stephen Ball, Carol Vincent och Diane Reay.³² Resultaten från den anglosaxiska forskningen sammanfaller till stor del med studier genomförda i Sverige 10–15 år senare av bland annat Bunar, Kallstenius och Lund.³³

I Frankrike har många forskare fortsatt intresserat sig för frågor om familjers tillgångar och deras strategier för barnens utbildning i spåren av Bourdieus omfattande studier om social reproduktion i utbildningssystemet.³⁴ Även dessa studier visar på att de välbemedlade medelklasserna har ett försprång i utbildningssystemet.³⁵ Undersökningarna skiljer sig dock något från de ovan beskrivna genom att lägga större vikt vid att utforska kompositionen av tillgångar.³⁶ Ett exempel på sådan forskning är Raveaud och van Zanten studie från 2007 som visar på hur just familjer ur medelklassgrupper med särskilt starka kulturella tillgångar och liberala värderingar medvetet bosatt sig i "sämre" områden och valt den lokala skolan. Föräldrarna kompenserar dessa val genom att använda sina kulturella och sociala tillgångar för att begränsa områdets negativa effekter på skolan, antingen genom att engagera sig i skola eller välja särskilda spår, ofta musikklasser. Studien, som är en nationell komparation mellan två områden i Paris och London, visar också på hur familjers tillgångar och värderingar samspelar med den lokala kontexten vilket tenderar att ha större betydelse än utbildningssystemets utformning.³⁷

Sammanfattningsvis framträder inom detta brokiga forskningsområde en tämligen samlad bild av att skolval, marknadsanpassning och konkurrens mellan skolor förstärker skillnader och marginaliserar svaga grupper. Till skillnad från den nationalekonomiska forskningen, där utgångspunkten är den

³¹ Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*, s. 37–50.

³² Se Vincent, C., Braun, A. & Ball, S. J. (2010), "Local Links, Local Knowledge"; Reay, D. (2004), "Exclusivity, Exclusion, and Social Class in Urban Education Markets in the United Kingdom"; Reay, D. (2001), "Finding or Losing Yourself?"; Reay, D. & Ball, S. J. (1997), "Spoilt for Choice".

³³ Se Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*; Lund, S. (2006), *Marknad och medborgare*.

³⁴ Se Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*; Bourdieu, P. (1999), *The Weight of the World*; Bourdieu, P. (1996), *Homo Academicus*; Bourdieu, P. (1984), *Distinction*.

³⁵ Se Beaud, S. (2003), *80 % au bac – et après?*; Raveaud, M. & van Zanten, A. (2007), "Choosing the Local School"; Broccolichi, S. & van Zanten, A. (2000), "School Competition and Pupil Flight in the Urban Periphery".

³⁶ En svensk studie i detta avseende är Charlotte Skawonius avhandling *Välja eller hamna. Familjers val och elevers spridning på grundskolor* från 2005, där kapitalbegreppets horisontella innebörd uppmärksammas utan att för den skull baseras på kvantitativa data. Skawonius slutsats är att familjers samlade tillgångar och de uppfattningar som dessa genererar, det vill säga om vad som är rimligt eller orimligt samt vilka möjligheter och begränsningar som finns har stor betydelse för familjers val av skola. Se Skawonius, C. (2005), *Välja eller hamna*, s. 328ff.

³⁷ Raveaud, M. & van Zanten, A. (2007), "Choosing the Local School", s. 122.

rationella aktörens val men oftast med fokus riktat mot ett begränsat antal faktorer eller variabler som påverkar detta val, utgör olika aktörers skilda handlanden och den lokala kontextens sammansättning här den springande punkten för hur studieobjektet konstrueras. I de mer konstruktivistiska, subjektivistiskt präglade, studierna riktas intresset mot individens konstruktioner och överväganden och i mindre grad åt hur den omgivande sociala världen ser ut. I mer objektivistiskt orienterade studier lämnas plats åt de samhällsförhållanden som inramar skolvalen. I studier där ett strukturellt, objektivistiskt perspektiv är mer framträdande används ofta offentlig statistik som en bakgrundsbeskrivning av den geografiska plats som studeras.³⁸ Inte helt oväntat drar denna forskning väsentligt annorlunda slutsatser jämfört med nationalekonomisk forskning avseende vilka sociala konsekvenser som valfrihetsreformerna och marknadiseringen av skolväsendet fått. Både svensk och internationell forskning som här behandlats visar att varken grundskolors eller familjers strategier i konkurrensen om elever och om utbildningen kan förstås utan att kontextrelaterade skillnader uppmärksammas.

Valfrihet, styrning och likvärdighet

Inom forskningen om det fria skolvalets och den expanderade skolmarknadens betydelse återfinns ett antal studier som lägger tonvikten på frågor om likvärdighet kopplade till utbildningssystemets organisation och innehåll. Dessa ses här som ett någorlunda sammanhållet forskningsperspektiv.³⁹ I likhet med den forskning som intresserat sig för etnicitets- och segregationsfrågor används även inom denna forskning i huvudsak olika kvalitativa material och metoder (intervjuer, observationer, textanalys och enkäter) för att konstruera och analysera studieobjektet. Inte sällan får olika organisationsteoretiska perspektiv ligga till grund för att studera utbildningsreformernas effekter, men här återfinns även studier som använder Bourdieus begreppsapparat för att analysera institutioners sätt att hantera den ökade valfriheten hos elever och föräldrar.⁴⁰

De mest tongivande studierna av det sist nämnda slaget återfinns i den anglosaxiska utbildningssociologin, med den tidigare nämnde Stephen Ball som ett ledande namn. Här finner man en lång tradition av studier som mot bakgrund av skolors socioekonomiska kontext intresserat sig för skolinstitut-

³⁸ Se exempelvis Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*, s. 13–19; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 80–85.

³⁹ För svensk forskning där perspektivet på värdefrågor och likvärdighet är särskilt framträdande, se exempelvis: Englund, T. & Quennerstedt, A. (2008), *Vadå likvärdighet?*; Englund, T. (1993), *Utbildning som "public good" eller "private good"*; Dahlstedt, M. & Hertzberg, F. (2011), *Skola i samverkan*; Dahlstedt, M. & Olson, M. (2013), *Utbildning, demokrati, medborgarskap*.

⁴⁰ För studier som hämtar sina utgångspunkter i nyinstitutionella teorier, se exempelvis Traver, A. (2006), "Institutions and Organizational Change"; Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 67–69; Walford, G. (1996), *School Choice and the Quasi-Market*.

ioners svar på marknadsorienterade utbildningsreformer.⁴¹ Gewirtz, Ball och Bowes studie, som vi tidigare uppmärksammat, är även här en central undersökning. Studien, som baseras på intervjuer med skolledare, lärare och familjer, innehåller en omfattande analys av hur skolor hanterar en ökad konkurrenssituation. I studien visar författarna hur skolornas språkbruk när det gäller styrningsfrågor har förändrats i takt med att de marknadsanpassats, exempelvis genom att titlar och befattningar hämtas från företagssektorn (som till exempel "financial directors", "senior finance and administrative officers", "finance managers" och "press officers"). Denna förskjutning i språket blottlägger en spänning mellan kraven på att marknadsanpassa skolan och traditionella professionsvärden, det vill säga en konflikt mellan skolledarnas företagsstyrning och lärarnas traditionella bild av skolverksamheten. Denna spänning är också beroende av skolans position på marknaden och dess konkurrenssatsning.⁴²

Ser vi till de studier som anlägger ett mer organisationsteoretiskt perspektiv på valfrihetsreformernas effekter går det att finna liknande slutsatser om skolornas organisatoriska förändring i exempelvis ekonomen Rosalind Levačićs forskning. Hon har bland annat visat på hur decentraliseringsreformerna i England ökat kostnadseffektiviteten och bidragit till en mer slimmad skolorganisation men samtidigt skapat ett finansieringsmässigt irrationellt och icke-transparent system som inte förbättrar undervisningen.⁴³ Andra studier med liknande organisationsteoretiska utgångspunkter visar att privata aktörer på skolmarknader åtnjuter en större autonomi och kan experimentera med skolans styrning, finansiering och anställningsformer i betydligt större utsträckning än vad offentligt styrda skolor har möjlighet att göra.⁴⁴

I ett svenskt sammanhang har pedagogen Lisbeth Lundahl och hennes medarbetare under en längre tid intresserat sig för samma typ av frågor som de anglosaxiska forskarna, men med fokus på den svenska gymnasieskolan.⁴⁵ Deras utgångspunkter hämtas från nyinstitutionella teoretiska perspektiv men rymmer också mer normativa inslag hämtade från bl.a. Basil Bernsteins tankar om pedagogiska identiteter. Forskarna vill i analysen peka på hur skolmarknaden tvingar fram kortsiktiga och ytliga förändringar av skolans innehåll.⁴⁶ I ett av de senaste bidragen till denna forskning visar Lundahl m.fl. hur skolväsendets "omstrukturering kännetecknas av bolagisering, ägarbyten, koncentration av ägande och en ökning av kortsiktiga intressen i form av utlands-

⁴¹ Se van Zanten, A. & Kosunen, S. (2013), "School Choice Research in Five European Countries".

⁴² Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*, s. 105f, 169f.

⁴³ Se Levačić, R. (1995), *Local Management of Schools*, s. 164f, 192; och Levačić, R. (2008), "Financing Schools Evolving Patterns of Autonomy and Control", s. 231–233.

⁴⁴ Se forskningsöversikten i Lubienski, C. (2003), "Innovation in Education Markets: Theory and Evidence on the Impact of Competition and Choice in Charter Schools", s. 412.

⁴⁵ Se exempelvis Lundahl, L. (2002), "Sweden: Decentralization, Deregulation, Quasi-Markets"; Lundahl, L. (2011), "The Emergence of a Swedish School Market"; Lundahl, L. (2012), "A Business Like Any Other?".

⁴⁶ Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 69f.

registrerade bolag”.⁴⁷ Två viktiga inslag i denna förändring är att allt fler fristående gymnasieskolor etablerats och att dessa i allt större utsträckning ägs och drivs av privata företag. Vidare menar forskarna att praktiskt taget alla gymnasieskolor i Sverige påverkas av den marknads- och konkurrenssituationen som uppstått och att detta förändrat gymnasieskolors inre organisation och styrning.⁴⁸

Även i andra studier uppmärksammas organisatoriska förändringar som avser innehåll och styrning. Utbildningsvetaren Anders Fredriksson har exempelvis visat hur kommuner, privata företag och rektorer har fått en betydligt starkare ställning i relation till lärarna som en följd av ökad konkurrenssituation och marknadsanpassning hos både kommuner och huvudmän.⁴⁹ Pedagogerna Ann-Sofie Holm och Ulf Lundström visar i en annan studie hur skolverksamhetens innehåll allt mer karaktäriseras av en spänning mellan å ena sidan värden som syftar att stärka skolors kvalitet i utbildningen och å andra sidan värden som syftar till att stärka deras marknadsposition.⁵⁰ I ett liknande perspektiv menar den tidigare nämnde Stefan Lund att reklam i form av broschyrer, annonsering, aktiviteter och, inte minst, skolornas hemsidor blivit viktiga verktyg i konkurrensen om eleverna.⁵¹

Hur skolmarknader fungerar i Sverige har på senare år även uppmärksamats av Skolverket, som exempelvis undersökt hur skilda kommuner påverkas av den ökande konkurrenssituationen. En viktig aspekt av de kommunala gymnasieskolornas strategier är kommunernas planering och dimensionering av utbildningsutbudet, vilket försvåras av en nyckfull konkurrens från både andra kommuner och fristående gymnasieskolor. För att hantera konkurrensen försöker kommunerna, och därmed indirekt skolorna, både anpassa sig till och påverka den lokala gymnasimarknaden. Detta görs delvis genom kommunöverskridande samarbeten för att erbjuda ett större kursutbud eller anpassa programutbudet när elevantalet minskar. Samarbeten mellan kommunala och fristående huvudmän gäller främst intagning, vilket underlättar för alla parter. Dessa samarbeten kan sägas vara uttryck för olika strategier hos huvudmän och skolor för att hantera konkurrensen men också ett uttryck för den flexibilitet som finns på skolmarknaden.⁵² Skolverkets studier av skolmarknaders utbredning och elevers rörelsemönster bygger på intervjuer men också på beskrivande statistik. Ett av motiven bakom dem har

⁴⁷ Ibid., s. 95.

⁴⁸ Ibid., s. 247–249.

⁴⁹ Fredriksson, A. (2010), *Marknaden och lärarna*, s. 185.

⁵⁰ Holm, A.-S. & Lundström, U. (2011), "Living with Market Forces", s. 608, 613.

⁵¹ Se Lund, S. (2006), *Marknad och medborgare*, s. 110f; Lund, S. (2007), "Valfrihet och konkurrens", s. 297f.

⁵² Skolverket (2010), *Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad*, s. 9f, 34ff; Se även Skolverket (2012), *En bild av skolmarknaden. Syntes av Skolverkets skolmarknadsprojekt*; Skolverket (2005), *Skolor som alla andra? Med fristående skolor i systemet 1991–2004*; Skolverket (2011), *Skolmarknadens geografi. Om gymnasieelevers pendling på lokala och regionala skolmarknader*.

varit att utforma modeller utifrån elevers pendlingsmönster mellan kommuntyper för att förstå hur lokala gymnasiearknader fungerar med avseende på utbud av och efterfrågan på utbildningar, samt konkurrensen mellan olika huvudmän och mellan skolor.⁵³

Den mest framträdande effekten av valfrihetsreformerna, enligt dessa studier sammantagna, är att skolaktörerna, både organisatoriskt och innehållsmässigt, anpassar sig till utbud och efterfrågan på vad de uppfattar som en marknad. Ett återkommande resultat i studierna är att marknaden fungerar som en pådrivande motor som förändrar skolans arbete med värdefrågor och innehåll. Från att ha varit idéburet och ha syftat till att gynna ett offentligt utbildningssystem har detta arbete i allt större utsträckning underkastats företagsekonomiska styrningsprinciper, vilket många menar undergräver likvärdigheten i skolan.

Om vi vänder blicken mot hur forskningsobjektet konstrueras i de studier som här förts samman som uttryck för ett i vissa avseenden likartat forskningsperspektiv, framstår forskningsfrågornas problemformulering i regel orienterade mot vad som kan kallas en systemnivå. Ett exempel kan hämtas från en av Lundahls och hennes medarbetares studier i vilken en central fråga är denna: ”i vilken mån anpassas skolan som institution, dess arbetssätt och identiteter till det växande externa trycket på att fungera likt en marknad”.⁵⁴ De data som analyseras inhämtas främst från olika fallstudier, byggda på intervjuer och enkäter och analys av dokument, där exempelvis skolledares och elevers erfarenheter av de nya marknadsinslagen står i fokus. Aktörerna får med andra ord stort utrymme i analyserna av hur marknaden fungerar, medan de strukturella villkor som bestämmer deras handlingsutrymme – exempelvis demografi, ekonomi, geografi, eller, för den delen, skolornas sociala och skolmässiga rekrytering – ges en betydligt mer undanskymd plats. I likhet med de studier som behandlades i det föregående avsnittet, om social segregation, går det att även här tala om ett subjektivistiskt orienterat perspektiv i konstruktionen av studieobjektet. Det är samtidigt värt att notera att många av studierna inte väjer för normativa slutsatser om hur utbildningssystemet borde fungera utifrån ett demokrati- och likvärdighetsperspektiv.

Geografisk plats, skolval och mobilitet

Ett fjärde i forskningen urskiljbart forskningsperspektiv företräds huvudsakligen av kulturgeografer. Här har forskarna intresserat sig för valfrihetsreformernas effekter på individers mobilitet och hur denna är relaterad till olika typer av social segregation. I lejonparten av dessa studier används liknande

⁵³ Se Skolverket (2013), *Det svåra valet. Elevers val av utbildning på olika slags gymnasiearknader*, s. 15f.

⁵⁴ Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 69.

statistiska material och analysverktyg som inom nationalekonomisk forskning, det vill säga hypotesprövningar, individdataregister och regressionsmodeller. Dock uppmärksammas här en annan typ av frågor i syfte att utforska mer platsspecifika faktorer betydelse för det fria skolvalet (exempelvis grannskapseffekter, demografi, flyttströmmar och geografiska avstånd), vilket ger upphov till att hypoteser och regressionsmodeller utformas annorlunda.

Det i svensk forskning mest tongivande exemplet på denna typ av studier finner vi hos kulturgeograferna Eva Andersson, Bo Malmberg och John Östh. I deras studier står frågor om skolsegregation, boendesegregation och grannskapseffekter i relation till det fria skolvalet i fokus. Forskarna använder en informationsrik registerdatabas (PLACE) innehållande geografiska och sociala data, vilket möjliggör analyser grundade på individdata av elevflöden.⁵⁵ Analyserna visar att skolvalet i grundskolan bidrar till en ökad skolsegregation och att familjers skolval starkt påverkas både av individuella faktorer (ex. utbildningsnivå, etnicitet och inkomst) och av grannskapseffekter, samt att skolvalet även ökar skillnaderna mellan skolors betygsgenomsnitt. Forskarna har även visat att variationen mellan skolresultat är större i områden med en stor andel synlig minoritetsbefolkning än i områden som har en låg andel minoritetselever, samt att det finns en signifikant områdeseffekt på mobilitet som bestäms av befolkningens sociala och etniska sammansättning.⁵⁶ En central slutsats i denna forskning är med andra ord att skolvalet ökar effekten av boendesegregationens betydelse för skillnader mellan skolor avseende deras rekrytering och skolresultat.⁵⁷

Liknande resultat som avser att visa att segregationen ökar snabbare i skolorna än i bostadsområdena går också att finna i kulturgeografen Anders Trumbergs avhandling, *Den delade skolan*, från 2011. Trumberg använder olika typer av indexeringsmått på skolnivå för att mäta segregation och interaktion kopplat till avståndet mellan elevernas hem och deras valda skola. Ett huvudresultat i hans avhandling är att det tenderar bli avgörande att bo i "rätt" område och att förmågan att röra sig i det sociala och fysiska rummet blivit viktigare för elevers möjliga utbildningsvägar.⁵⁸

⁵⁵ Exempelvis innehåller PLACE-databasen koordinater med en precision på 100 m² för varje individs bostadsadress. Forskarna har även bidragit med flera metodutvecklande studier till forskningen om skolval, studieresultat och boendesegregation. Se Andersson, E. K. & Malmberg, B. (2015), "Contextual Effects on Educational Attainment in Individualised, Scalable Neighbourhoods"; Malmberg, B., Andersson, E. K. & Bergsten, Z. (2014), "Composite Geographical Context and School Choice Attitudes in Sweden".

⁵⁶ I en rapport från Stockholm stads utrednings- och statistikkontor finner man liknande resultat som indikerar elever med utländsk bakgrund rör sig mer mellan skolor och stadsdelområden än barn med svensk bakgrund under perioden 1998 och 2005. Se Burestam, S. (2007), *Elevströmmar i Stockholms stad 1998–2005*.

⁵⁷ Se Andersson, E., Östh, J. & Malmberg, B. (2010), "Ethnic Segregation and Performance Inequality in the Swedish School System"; Östh, J., Andersson, E. & Malmberg, B. (2013), "School Choice and Increasing Performance Difference"; Andersson, E., Malmberg, B. & Östh, J. (2012), "Travel-to-school Distances in Sweden 2000–2006".

⁵⁸ Trumberg, A. (2011), *Den delade skolan*, s. 146f, 275–285.

Ett annat exempel på forskning som intresserat sig för effekterna av valfrihetsmodellen och marknadslösningar återfinns i Gorard, Taylor och Fitz kulturgeografiskt inspirerade studie *Schools, Markets and Choice Policies* från 2003. I denna studie görs en omfattande nationell analys av valfrihetsreformernas effekter på skolsystemets sociala segregation i England och Wales på vad som motsvarar svensk gymnasienivå. Även här används regressionsanalys med variabler som syftar till att mäta sociala och kontextuella faktorer, men dock inte med samma geografiska precision kopplad till individdata som i de nyss nämnda svenska studierna. Huvudresultat skiljer sig också något från de svenska. Författarna menar att det finns lite som talar för att marknadsmekanismer i utbildningssystemet har avgörande positiva eller negativa, effekter på skolors sociala sammansättning. De menar att det istället främst är boendesegregationen som påverkar skolsegregation och att man istället bör undersöka skolmarknader och utbildningsreformer i ljuset av specifikt lokala förhållanden, exempelvis lokala antagningssystem, demografiska förutsättningar, geografiska avstånd och lokala traditioner och historia.⁵⁹

I de svenska studier som här presenterats framträder som ett tämligen enhälligt resultat att det fria skolvalet förstärker effekten av de sorterande mekanismer, exempelvis inkomst, social och etnisk bakgrund, som bestämmer var vi bor. Dessa slutsatser går stick i stäv med majoriteten av den nationalekonomiska forskningen, trots att man använder sig av liknande metoder. Återigen får man söka svaret till de skilda slutsatserna i hur forskarna konstruerat sina studieobjekt. Under det att den nationalekonomiska forskning som tidigare diskuterades i regel syftar till att identifiera faktorer med generellt förklaringsvärde vilket innebär att lite utrymme ges åt variabler som utgör mått på lokala skillnader, är strävan här att med hjälp av geografiska data på individnivå göra motsatsen. En skillnad på teoretisk nivå är att de här refererade kulturgeografiska studierna inte bygger på idén om rationellt handlande aktörer, utan istället på exempelvis Thorsten Hägerstens tidsgeografiska arbeten eller från mer konfliktorienterade teorier med utgångspunkter i segregationsforskning. Resultaten bekräftar också i stort sett många slutsatser som görs inom forskningen om segregation, etnicitet, klass och genus, men med skillnaden att studierna här helt fokuserar på skolvalets och skolmarknadernas strukturella villkor, mer bestämt på kvantitativa data som belyser betydelsen av faktorer sådana som elevers socioekonomiska ursprung, betyg, den geografiska platsens särdrag, geografiska avstånd och elevers och familjers mobilitetsmönster.

---

⁵⁹ Gorard, S., Fitz, J. & Taylor, C. (2003), *Schools, Markets and Choice Policies*, s. 80–85, 184–188.

Gymnasieskolan som fält

Det femte och sista forskningsperspektiv som här ska uppmärksammas återfinns i utbildningssociologiska studier av gymnasieskolan som ett socialt fält i Bourdieus mening.⁶⁰ Dessa studier fokuserar på förhållandet mellan å ena sidan både familjers och skolors strategier, och å den andra den sociala ordning som råder inom skolsystemet, vad som kallas dess sociala struktur. Denna struktur är den hos gymnasieskolan som fält. Ser vi till hur studieobjektet konstrueras i dessa studier, skiljer sig både det teoretiska perspektivet och de använda metoderna i hög grad från de perspektiv som tidigare berörts. Till skillnad från det antagande om en rationell aktör som underbygger de nationalekonomiska studier som tagits upp, uppfattas här de familjer och elever som, aktivt eller inte, väljer skola som bärare av olika tillgångar av olika mängd och art vilka analysen har ambitionen att ta hänsyn till. Valen ses inte som bara rationella kalkyler om för- och nackdelar utan som bestämda av den livshistoria som skapat dessa tillgångar och dispositioner (*habitus*) Till skillnad från subjektivistiskt orienterade, oftast konstruktivistiskt sinnade, analyser av det slag som fördes till det andra beskrivna forskningsperspektivet uppfattas skolsystemets ordning vid en viss tidpunkt som en struktur som existerar objektivt, även om den skapats av människors handlingar och val. Ett vanligt steg i analyserna är därför att först teckna en bild av de sociala hierarkier och polariteter som strukturerar gymnasieskolan och som bestämmer villkoren för familjers och skolors strategier. I ett nästa steg utforskas individers, familjers och institutioners agerande och uppfattningar. Som en följd av detta metodologiska grepp kombineras ofta kvantitativa och kvalitativa metoder. De kvantitativa inslagen står emellertid i bjärt kontrast till den hypotesprövning som de regressionsanalytiska studier inom den nationalekonomiska forskningen bygger på genom att fokus här i första hand ligger på att avtäckta mönstret av relationer mellan egenskaperna hos de olika fenomen som undersöks, alltså huvudsakligen å ena sidan elever och familjer och å andra sidan skolor och utbildningar. Istället för att analysera korrelationen mellan ett mindre antal kontinuerliga variabler används geometrisk dataanalys (GDA) för att avtäckta relationerna, avstånd och närhet, mellan egenskaper uttryckta som kategoriska variabler. Detta tillvägagångssätt beskrivs närmare i avhandlingens metodiska del i kapitel 4.

Svensk forskning av detta slag återfinns framför allt i de utbildningssociologiska studier som genomförts av Donald Broady och hans medarbetare. Centralt i dessa studier är, för att återkoppla till inledningen, förhållandet mellan elevers, studenters eller lärares sociala och kulturella bagage, och den ordning som råder i utbildningsväsendet. I början av 1990-talet kartlade exempelvis Mikael Palme gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsområ-

⁶⁰ Exempel på tidigare studier som analyserat gymnasieskolan som socialt fält är Börjesson, M. (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier*; Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan".

det med utgångspunkt i skolornas sociala rekrytering och visade på två dominerande polariteter mellan å ena sidan pojkar och flickor, å andra sidan mellan elever med högt respektive lågt socialt ursprung. Därutöver skönjdes även en tredje dimension där utbildningsvägarna gick isär för grupper som stod nära en kulturell respektive ekonomisk pol med vilket Palme menade å ena sidan elever som härstammade ur familjer med framför allt kulturella tillgångar och å andra sidan dem med ursprung i familjer med framförallt ekonomiska sådana. I studien förutspår Palme att de så kallade profilerade gymnasieutbildningarna med tiden skulle öka gymnasieskolans sociala differentiering genom att de skulle komma att användas på skilda sätt av familjer och grupper med olika sammansättning och volym av tillgångar.⁶¹ Lite drygt tio år senare konstaterar Börjesson och Palme i en uppföljande studie att profetian slagit in.⁶² De tidigare konstaterade polariteterna i form av klass, kön och uppdelningen mellan kultur och ekonomi framträder i den senare studien som en över tid beständig generell social struktur hos gymnasieskolan i såväl Stockholm som i hela landet⁶³ – samtidigt som det sociala avståndet mellan skolor och utbildningsinriktningar ökat avsevärt under 1990-talet.⁶⁴

Under 2000-talet har man i flera andra studier inom samma forskningsmiljö fortsatt ägna intresse åt gymnasieskolans sociala struktur utifrån familjers och elevers nedärvda och förvärvade tillgångar både på nationell och på regional nivå, vilka samtliga tyder på en ökad social differentiering inom gymnasieskolan.⁶⁵ I samband med de mer kvantitativt orienterade studierna som hittills beskrivits har även etnografiska studier, i synnerhet intervjuer med elever och familjer, genomförts för att försöka fånga olika aspekter av relationen mellan struktur och individ. Dessa studier har återkommande visat på vikten av familjernas tillgångar i allmänhet, och i synnerhet sådana tillgångar som är kulturellt betingade, inte minst just utbildning, för individers möjliga handlanden inom utbildningssystemet.⁶⁶

En studie som uppmärksammar hur familjers tillgångar är fördelade i olika lokala kontexter, och med ett särskilt fokus på utbildningstillgångar, är Ida Lidegrans avhandling *Utbildningskapitalet. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas*. I studien undersöks hur olika sociala gruppers söner och döttrar använder sig av utbildningssystemet både på gymnasie- och högskolenivå. Ett

⁶¹ Palme, M. (2008b), "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform", s. 156ff.

⁶² Börjesson, M. & Palme, M. (2000), "Skillnader, profilering och elevers utbildningsstrategier i gymnasieskolan under 1990-talet", s. 119.

⁶³ Denna sociala struktur karaktäriserar även det svenska högskolefältet. Se exempelvis Börjesson, M. (2006), *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*.

⁶⁴ Broady, D. m.fl. (2000), *Välfärd och skola*, s. 6–12.

⁶⁵ Se exempelvis Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan"; Lidegran, I. m.fl. (2006), "I korsningen mellan kön och klass. Gymnasieskolan i riket, i Uppsala och i Gävle"; Nordqvist, I. & Zetterman, M. L. (2004), *Gymnasieskolan som konkurrensfält*; Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*.

⁶⁶ Se Heyman, I. (1997), "det är utbildningen som gjort att vi kommit någonstans"; Palme, M. (1992), *En "trygg" uppväxtmiljö*.

resultat i Lidegrans studie som är av särskilt intresse för att belysa gymnasieutbildningarnas positioner i relation till hela utbildningssystemet är elitutbildningarnas selekterande funktion. Detta är framträdande i såväl det statistiska materialet som de intervjuer hon gjort med gymnasieelever och studenter. Hos dessa kunde valet stå mellan olika socialt och meritmässigt högrekryterande utbildningar inom skilda områden, exempelvis mellan läkarutbildningen på Karolinska institutet eller civilekonomprogrammet vid Handelshögskolan. Att valen ofta stod mellan utbildningar med en elitrekryterande karaktär ger en tydlig indikation om selektionens betydelse för valet av utbildning vilket också återspeglar i gymnasieutbildningarnas prestige.⁶⁷ Exempelvis får det naturvetenskapliga programmet prestige genom att vara den utbildning i gymnasieskolan som öppnar för flest möjligheter att välja vidare studier i allmänhet, och den givna vägen till högskolans elitutbildningar i synnerhet. Dessa elitutbildningar alstrar samtidigt utbildningskapital genom att fånga upp dem som har passerat naturvetenskaplig gymnasial utbildning.⁶⁸

I dessa studier har också stor vikt lagts vid att utforska den genusordning som kommer till uttryck i den starka könsuppdelningen bland de yrkesförberedande utbildningarna, men också på de studieförberedande utbildningarna där flickor i större utsträckning återfinns på humanistiska och kulturorienterade utbildningar medan antalet pojkar dominerar stort på teknik- och matematikinriktade utbildningar.⁶⁹

Mikael Palmes studie *Personlighetsutveckling och målrationalitet. Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet* är den studie där marknadsmekanismerna i gymnasievalet framträder mest. I studien görs bland annat en socialt kontextualiserad analys av gymnasieskolors hemsidor i Stockholmsområdet, vilken åskådliggör vilka skilda värden och tillgångar som ges erkännande på skolor med olika rekrytering och position på gymnasieskolan som fält. Palme återfinner här de polariteter mellan högt och lågt (eller elitutbildningar och folkliga utbildningar) och mellan kultur och ekonomi som de kvantitativa analyserna blottlagt. Analysen tar fasta på den senare polariteten genom två tankefigurer i synen på människan och utbildning, en "bildningsorienterad" respektive "målrational". Den förstnämnda tankefiguren representerar en holistisk bild av människan där utbildningen i sig har ett egenvärde för människans utveckling, medan en "målrational" syn refererar till investering för framtida avkastning. Ett huvudresultat är att gymnasieskolorna utifrån dessa bevekelsegrunder lyfter fram sina tillgångar och egenskaper på ett specifikt sätt för att skapa trovärdighet inför sina publikationer. Dessa egenskaper och tillgångar är beroende av skolans position och marknadsstrategiska avvåganden men också av vilka tillgångar som skolan i reali-

⁶⁷ Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*, s. 231ff.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 237.

⁶⁹ Se Lidegran, I. m.fl. (2006), "I korsningen mellan kön och klass. Gymnasieskolan i riket, i Uppsala och i Gävle"; Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan".

teten kan göra anspråk på att äga.⁷⁰ En central tanke i analysen är att gymnasieskolor konkurrerar med varandra inom specifika "nischer" som uppkommer på den skolmarknad som valfrihetsreformerna skapat.⁷¹

Ett annat exempel på studier där skolors positioner i relation till varandra kartlagts återfinns i utbildningssociologen Emil Bertilssons regionala analys av gymnasieskolan i Uppsala. I studien visar han på hur konkurrensen mellan gymnasieskolor tar sig uttryck i en akademiskt präglad stad. I Uppsala är intresset för fristående gymnasieskolor relativt svagt bland stadens familjer. De fristående gymnasieskolorna har exempelvis lägre social rekrytering än vad fallet är i Stockholm och relativt få fristående skolor har etablerats i Uppsala, samtidigt som NV-programmet intar en särställning på stadens kommunala gymnasieskolor.⁷² Det är med andra ord väldigt viktigt för gymnasieskolor att tilltala de utbildningsmässigt starka grupperna i staden, och i det avseendet har traditionella kommunala gymnasieskolor visat sig vara konkurrenskraftig.⁷³

Vänder vi blicken mot Stockholm fångar flera av de tidigare nämnda studierna av bland annat Andersson m.fl., Bunar, Kallstenius, Lidegran och Palme frågor som direkt eller indirekt handlar om plats, mobilitet och elevströmmar i relation till skolval. I avseende på platsens betydelse gjordes en för avhandlingen viktig sociogeografisk analys av Stockholmsområdet inom ramen för forskningsprojektet "Gymnasieskolan som konkurrensfält".⁷⁴ I analysen kartlades de sociala och geografiska förutsättningar som förenar/skiljer ut olika delar av Stockholmsområdet. Undersökningen tar sin utgångspunkt i hur det sociala rummet, i Bourdieus mening, kommer till uttryck i det faktiska geografiska rummet och bygger på registerdata på individnivå vid två tidpunkter, 1990 och 2000. Analysen visar på ett segregerat stadssystem med tydliga sociogeografiska skillnader mellan nord(öst), där de samlade tillgångarna är stora, och syd, där de samlade tillgångarna är mindre, samt mellan centrum och periferi i staden. Ytterligare ett resultat är att de geografiska gränserna mellan sociala grupper i Stockholm har stärkts över tid.⁷⁵ Dessa sociogeografiska gränser har, som vi ska komma att se i denna avhandling, även stor betydelse för familjers och skolors strategier på gymnasiefältet eller, om vi så vill, på skolmarknaden.

⁷⁰ Palme, M (2008c), "Personlighetsutveckling och målrationalitet", s. 221–258.

⁷¹ Ibid., s. 206ff.

⁷² Se Bertilsson, E. (2014), *Skollärare*, s. 175–205; Se även; Lidegran, I. (2006), *Uppsala: en akademiskt dominerad gymnasieskola*, s. 58–60 En liknande regional analys av konkurrenssituationen för gymnasieskolorna i Gävle har gjorts av Nordqvist, I. & Zetterman, M. L. (2004), *Gymnasieskolan som konkurrensfält*.

⁷³ Ett exempel på den kommunala gymnasieskolans särställning och NV-programmets betydelse i Uppsala är fallet med Rosendalsgymnasiet, en nystartad kommunal gymnasieskola med särskild profil mot högskoleförberedande utbildningar. Se Forsberg, H. (2008), *En skola i tiden*.

⁷⁴ Projektet "Gymnasieskolan som konkurrensfält", finansierades av Vetenskapsrådet, UVK, under projektperiod 2002–2004, leddes av Donald Broady.

⁷⁵ Eriksson, M. (2005), *Sociologisk atlas över Stockholm*, s. 41–43.

Avslutningsvis ska här nämnas samtida fransk utbildningssociologisk forskning med liknande inriktning som den i de nyss beskrivna studierna av gymnasieskolan som socialt fält. I likhet med Bourdieus omfattande studier om utbildningssystemets sociala reproduktion⁷⁶ utforskas här relationen mellan den ordning som råder i utbildningssystemets och familjers tillgångar och strategier. Även i dessa studier används ofta både kvantitativa och kvalitativa metoder. Resultaten pekar även här på de välbemedlade medelklassernas försprång i utbildningssystemet.⁷⁷

I en studie publicerad 2007 undersöker Poupeau, François och Couratier betydelsen av skolans geografiska och sociala inramning för familjers utbildningsstrategier.⁷⁸ Studien uppmärksammar hur familjers samlade ekonomiska och kulturella tillgångar påverkar deras utbildningsstrategier på en given plats. Med hjälp av multipel korrespondensanalys konstrueras ett sociospatialt rum med utgångspunkt i både geografiska och sociala data. Analysen tar sin utgångspunkt i tre intilliggande förortsområde till Paris – Clichy, Levallois och Neuilly – som alla har en varierande social och geografisk karaktäristik, i form av gentrifiering och goda kommunikationer (Levallois), arbetarklassområde (Clichy) och övre medelklassområde (Neuilly). De statistiska analyserna visar att skolorna i huvudsak karaktäriseras av familjernas samlade ekonomiska och kulturella tillgångar som tillsammans med områdenas skiftande demografi och varierande utbud av skolor skapar olika avgränsade utbildningsvägar. Den grupp familjer som inte reser för att gå i skola, det vill säga främst familjer i Clichy, fokuserar mest på materiella aspekter av skolan, som exempelvis resurser, utrustning och klasstorlek medan familjer som väljer att resa till skolorna i Levallois och Neuilly bryr sig mer om skolans rykte och vilka framtida utbildningsvägar den kan erbjuda.⁷⁹

Utifrån dessa studier av skolan som socialt fält kan vi, i likhet med det föregående forskningsområdet, konstatera att familjers socioekonomiska bakgrund och möjligheter att röra sig i rummet i olika avseenden är av central betydelse för att förstå effekterna av skolvalsreformerna, både i geografiskt och i socialt avseende. Familjers intressen och möjligheter att orientera sig på fältet är starkt kopplad till sammansättningen av deras tillgångar. För familjer med starkt ekonomiskt kapital framstår vissa skolor och utbildningar som mer attraktiva än andra, medan familjer som i större utsträckning förlitar sig på sina utbildningsmässiga tillgångar gör andra prioriteringar. Huruvida en skola eller utbildning framstår som ett ”bra” eller ”dåligt” alternativ kan med andra ord sällan objektiv utläsas av enbart rankinglistor eller reduceras till informationsblad.

⁷⁶ Se Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*; Bourdieu, P. (1999), *The Weight of the World*; Bourdieu, P. (1996), *Homo Academicus*; Bourdieu, P. (1984), *Distinction*.

⁷⁷ Se Beaud, S. (2003), *80 % au bac – et après?*; Raveaud, M. & van Zanten, A. (2007), “Choosing the Local School”; Broccolichi, S. & van Zanten, A. (2000), “School Competition and Pupil Flight in the Urban Periphery”.

⁷⁸ Poupeau, F., François, J. & Couratier, E. (2007), “Making the Right Move”.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 42ff.

I de ovan beskrivna undersökningarna konstrueras studieobjektet genom att både se till aktörerna och till de strukturella villkor som bestämmer deras handlingsutrymme, vilket återspeglas i att studierna ofta kombinerar statistiska och etnografiska metoder för att samla in och analysera data. Till skillnad från inom de forskningsperspektiv som tidigare diskuterats har inte gymnasieskolans marknadsiering – exempelvis huvudmäns ekonomiska intressen, skolans förändrade styrning och uttrycken för dess konkurrensutsättning – varit föremål för analyserna i någon större utsträckning.

Studiens bidrag och inplacering

Inom det omfattande forskningsfältet om valfrihetsreformernas effekter, skolval och skolmarknadens etablering återfinns en rad olika vetenskapliga discipliner, metoder och teoretiska utgångspunkter. I avhandlingens empiriska och konkluderande delar kommer vi att återkomma till de studier och resultat som lyfts fram i detta kapitel. Dock bör något avslutningsvis sägas om avhandlingens bidrag och inplacering i forskningsfältet.

En vanlig utgångspunkt i den tidigare forskning som tagits upp är att betrakta skolan som en *marknad* som påverkar individers och/eller institutioners föreställningar, värden och handlanden. En skiljelinje finns här mellan å ena sidan studier som anlägger ett mer subjektivistiskt perspektiv och med kvalitativa metoder undersöker hur uppfattningar, värden och val påverkats av den framväxande marknaden, och å andra sidan mer objektivistiskt eller strukturellt orienterade studier som lägger vikt vid yttre sociala förändringar och faktorer och som ger större utrymme åt eller uteslutande vilar på kvantitativa analyser. Denna avhandlings forskningsfrågor avser att förena ett strukturellt perspektiv med ett subjektivistiskt genom att betrakta valfrihetsreformernas och den framväxande skolmarknadens betydelse för familjers och skolors strategier i ljuset av synen på gymnasieskolan som ett socialt fält. Konstruktionen av studieobjektet, såväl teoretiskt som empiriskt och metodisk, utgår härvidlag från *relationen* mellan handlande familj/individ/skola och gymnasieskolan som struktur.

Svensk forskning som intresserat sig för familjers strategier i gymnasieskolan är blygsam i jämförelse med forskningen om grundskolan. Ser vi dessutom till studier som väger in inte bara familjers och elevers tillgångar utan även gymnasieskolors institutionella tillgångar och strategier i konkurrensen om elever, reduceras forskningslitteraturen ytterligare. Avhandlingen avser att i detta avseende bidra med ny kunskap till forskningsläget om gymnasieskolans förändringar efter 1990-talets valfrihetsreformer och dess marknadsiering.

Åtskilliga av de studier som uppmärksammats i detta kapitel hämtar inspiration från Bourdieus sociologiska begreppsapparat. Ett återkommande grepp i dessa studier är att använda kapitalbegreppet som en teoretisk beskrivning

av skillnader mellan olika samhällsklassers volym av kapital.⁸⁰ Endast ett fåtal studier ägnar dock intresse åt *sammansättningen* av kapitaltillgångarna – i synnerhet förhållandet mellan kulturellt och ekonomiskt kapital – och hur denna skiljer sig åt inom skilda samhällsklasser, det vill säga åt det sociala rummets horisontella dimension.⁸¹ När fokus endast riktas mot sociala skillnader i vertikal bemärkelse, som exempelvis relationen mellan arbetarklass och medelklass, får detta till följd att en hel del av den analytiska slagkraften i kapitalbegreppet går förlorad. I detta avseende kan avhandling bidra med att nyansera bilden av familjers och skolors strategier genom att ta avstamp i hur deras olika typer av tillgångar är fördelade i det sociala rum som gymnasieskolan i Stockholm utgör.

Vi ska i nästa kapitel förklara närmare hur förståelsen av gymnasieskolan som marknad och som socialt fält kan förenas i konstruktionen av ett relationellt studieobjekt.

---

⁸⁰ Se exempelvis Ball, S. J. (2003), *Class Strategies and the Education Market*; Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*; Reay, D. (2001), "Finding or Losing Yourself?"; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*; Andersson, E., Malmberg, B. & Östh, J. (2012), "Travel-to-school Distances in Sweden 2000–2006"; Trumberg, A. (2011), *Den delade skolan*.

⁸¹ Studier som i större utsträckning tar till vara på denna dimension är exempelvis: Skawonius, C. (2005), *Välja eller hamna*; Poupeau, F., François, J. & Couratier, E. (2007), "Making the Right Move"; Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*; Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*.

KAPITEL 3

Ett relationellt perspektiv på skolmarknaden

Avhandlingens centrala analysredskap är hämtade från den franske sociologen Pierre Bourdieu. I huvudsak ingår tre av Bourdieus centrala begrepp i studiens forskningsdesign: *fält*, *kapital* och *strategier*. För att förenkla framställningen och läsbarheten i kapitlet kommer begreppen till att börja med behandlas var för sig. En viktig utgångspunkt är emellertid att Bourdieus begrepp inte är på förhand bestämda beskrivningar av observerbara fenomen, utan ska ses som just redskap som får sin fulla kraft i mötet med empirin.⁸² Kapitlet syftar till att beskriva forskningsdesignens teoretiska inramning och hur de begreppsliga redskapen används för att strukturera och analysera det empiriska materialet.

Utbildningsfält

En vid definition av Bourdieus begrepp socialt fält, återfinns hos Donald Broady: ett socialt fält ska förstås som "ett system av relationer mellan positioner".⁸³ I Bourdieus mening existerar ett socialt fält när människor eller institutioner inom ett avgränsat område strider om något som erkänns som värdefullt av dem gemensamt.⁸⁴ I de undersökningar av fält som Bourdieu och hans medarbetare gjort, exempelvis det litterära fältets uppkomst i Frankrike eller det akademiska fältet i den parisiska universitetsvärlden, visar han hur dessa fält fungerar som en avgränsad del av den sociala världen i stort. De struktureras utifrån en egen logik som gäller vad som är eftersträvansvärt inom fältet.⁸⁵ Det som erkänns utgör så kallat fältspecifikt kapital, vilket avkrävs dem som vill få tillträde till fältet.

---

⁸² Se Bourdieu, P. m.fl. (1991), *The Craft of Sociology*, s. 33–35; Bourdieu, P. (1999), *Praktiskt förnuft*, s. 13–15; Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 167.

⁸³ Se Broady, D. (1998), *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, s. 19f.

⁸⁴ Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 266ff.

⁸⁵ Se Bourdieu, P. (1992), *Homo Academicus*; Bourdieu, P. (2000), *Konstens regler*. Det litterära fältet är ett tydligt exempel på hur detta fungerar med institutioner (förlag, tidskrifter, litterära priser, bibliotek etc.) och personer (författare, kritiker, litteraturvetare, förläggare etc.) som strider om vad som ska erkännas som värdefullt. Dessa strider är också det som skapar fältets struktur med olika poler av dominerande och dominerade positioner. Studier av kulturella fält i svenska sammanhang gjordes för första gången under mitten av 1990-talet vilka behandlade bl.a. det litterära fältet, konstens fält samt intellektuella och akademiska fält. Se Broady, D. (1998), *Kulturens fält*.

En för denna avhandling viktig fråga är om och i så fall på vilket sätt gymnasieskolan kan sägas utgöra ett fält. Ett av de grundläggande villkoren för att kunna tala om ett socialt fält är att det uppvisar en relativ autonomi i förhållande till samhället i övrigt, det vill säga ett fält har egna specifika inträdesregler, investeringskrav, insatser och symboliska vinster. I kraft av denna autonomi definierar fältet självt vad som ska räknas som fältspecifikt kapital.⁸⁶ Gymnasiefältets autonomi är emellertid inte lika starkt avgränsad som exempelvis de nyss nämnda kulturella fälten. Men om vi ger fältbegreppet en vidare mening, vilket Bourdieu själv gjort i sina studier av så kallade utbildningsfält, kan begreppet dock fortfarande tjäna ett viktigt analytiskt syfte, även när fältets autonomi är förhållandevis svag, som i fallet med gymnasieskolan. Med fältbegreppet som utgångspunkt kan vi då se såväl institutioner (gymnasieskolor, skilda slags huvudmän, vissa kommunala och statliga organ samt företag som knyts till skolors verksamhet) och individer (elever, familjer, skolledare, lärare, vissa tjänstemän i kommun och stat samt vissa företagsanställda) som agerande i fältet.⁸⁷

Lidegran, vars studier om utbildningskapital vi tidigare behandlat, utgår i sin avhandling från Bourdieus vidare tolkning av fältbegreppet och diskuterar det svenska gymnasiefältet som en del av ett mer övergripande utbildningsfält, där också grundskolefältet och högskolefältet ingår.⁸⁸ Homologin är stark mellan gymnasiefältets och högskolefältets sociala struktur när man ser till utbildningarnas rekrytering. De olika fälten är samtidigt kopplade till olika administrativa enheter i statsapparaten, Skolverket respektive Universitetskanslerämbetet (tidigare Högskoleverket), som i sig är underordnade en politisk instans, utbildningsministern. Därutöver har utbildningsfälten också olika geografisk utbredning i och med att högskolefältet i huvudsak är riksrekryterande (åtminstone administrativt), medan grundskolefältet och gymnasiefältet främst rekryterar sina elever lokalt och regionalt. Det är därför svårt att tala om ett sammanhållet nationellt gymnasiefält, menar Lidegran. Mot bakgrund av Lidegrans resonemang bör gymnasiefältet i Stockholmsregionen förstås som ett regionalt underfält till ett överordnat utbildningsfält.⁸⁹ I likhet med Lidegran fäster jag med fältbegreppet uppmärksamheten på relationerna mellan familjers och gymnasieskolors positioner och på deras tillgångar och strategier.

Ett fälts struktur utgörs i Bourdieus undersökningar av fördelningen av de tillgångar som räknas inom fältet. Vi ska nu närmare konkretisera hur kapitalbegreppet används i undersökningen.

⁸⁶ Broady, D. (1998), *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, s. 22.

⁸⁷ Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*, s. 131f; Se även Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*, s. 42.

⁸⁸ Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*, s. 43.

⁸⁹ Se ibid., s. 43. Se även Börjesson, M. (2006), *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*; Broady, D. (2001), *Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält*.

Kapital, tillgångar och strategier

Kapital, i Bourdieus mening, kan kort sägas vara tillgångar eller resurser som är antingen av symbolisk eller av materiell, oftast ekonomisk, natur. Det är framför allt den förstnämnda sorten av kapital – symboliskt kapital – som Bourdieu intresserat sig för. *Symboliskt kapital* är slags tillgångar som vilar på erkännande. Förståelsen av begreppet bygger, precis som Bourdieus övriga centrala begrepp, på ett relationellt tänkande, det vill säga att *erkännande* av vissa institutioner, människor, examina, titlar osv. förutsätter att det finns människor som är disponerade att uppfatta just dessa som värdefulla. Symboliskt kapital kan finnas var som helst så länge det finns ett erkännande som omvandlar vissa egenskaper, förmågor eller tillgångar till erkända sådana. Erkännandet förutsätter en ”samklang mellan objektiva strukturer och ett system av dispositioner”, som Broady uttrycker det.⁹⁰

Vi ska här kortfattat uppmärksamma två mer specifika kapitalarter hos Bourdieu som utgör viktiga referenspunkter för hur kapitalbegreppet används i denna avhandling – kulturellt och ekonomiskt kapital. *Kulturellt kapital* har en mer specifik innebörd än symboliskt kapital och syftar på det slags symboliska tillgångar som vilar på en i samhället dominerande kultur. Denna består av sådant som bildning, informationstillgång, behärskning av dominerande former av språk och liknande och kan i utbildningssystemet ta konkret form i exempelvis titlar, examina och institutioner.

Till *ekonomiskt kapital* räknas monetära medel, värdepapper av olika slag, materiella tillgångar, exempelvis fastigheter och land, men också kunskaper om ekonomins spelregler. En viktig aspekt av det ekonomiska kapitalet är att det ofta tenderar att stå i motsättning till kulturellt kapital.⁹¹ Den återkommande horisontella axeln som skiljer grupper med starka kulturella respektive ekonomiska tillgångar från varandra ska dock inte förstås som en absolut skillnad, utan snarare som ett uttryck för olikheter i jämvikten mellan olika tillgångar. Grupper som har stora kulturella tillgångar besitter inte sällan även betydande ekonomiska resurser, och tvärtom. En viktig sociologisk distinktion i detta avseende är att den ena sortens kapitalinnehav (kulturellt eller ekonomiskt) ofta kan ha större betydelse än den andra för individens position inom ett socialt fält – en företagsledares ekonomiska kapital är viktigare för dennes sociala position än det kulturella kapitalet, även om företagsledaren samtidigt äger exempelvis en förfinad smak för konst.

I framställningen kommer jag att tala om familjers och gymnasieskolors *tillgångar*. En distinktion i detta avseende är att *kapital* består av erkända tillgångar medan *tillgångar* inte alltid är allmänt erkända och därför inte nöd-

⁹⁰ Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 169ff. Se även Bourdieu, P. (1984), *Distinction*, s. 246; Bourdieu, P. (1999), *Praktiskt förnuft*, s. 15.

⁹¹ Se exempelvis Bourdieu, P. (1984), *Distinction*; Flemmen, M. (2012), "The Structure of the Upper Class"; Faber, S. T. m.fl. (2012), *Det skjulte klasesamfund*; Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*.

vändigtvis utgör kapital i denna mening. I avhandlingen används dessutom begreppet tillgångar även i en annan mening, nämligen som benämning på *indikatorer* på kapital. Jag har valt denna terminologi därför att det exempelvis är svårt att utifrån registerdata föra i bevis att en viss egenskap hos en elev verkligen fungerar som (erkänt) kapital; däremot kan uppgifter om exempelvis längre högskoleutbildning, höga inkomster och hög yrkesposition ses som tillgångar vilka tillsammans indikerar att en individ besitter ett betydande kulturellt eller ekonomiskt kapital.

Familjers och elevers tillgångar

I undersökningen görs en åtskillnad mellan elevers nedärvda och förvärvade tillgångar. Nedärvda tillgångar är sådana resurser som finns förankrade i familjen – exempelvis föräldrarnas utbildningsbakgrund, inkomster och yrkesposition – och kan sammantaget sägas återspegla familjens sociala position. Förvärvade tillgångar är i detta sammanhang sådana tillgångar som eleven samlat på sig i utbildningssystemet, exempelvis betygsgenomsnitt och betyg i särskilda ämnen.

I undersökningen hämtas uppgifter om familjers och elevers tillgångar från SCB:s register, vilket vi närmare ska behandla i nästa kapitel. Ett problem som är behäftade med att operationalisera kapitalbegreppet med hjälp av ett sådant material är att de innehåller förhållandevis mycket information om familjerna, men betydligt mindre information om deras barn. De senare har före inträdet på gymnasiefältet ännu inte hunnit förvärva i registren synliga utbildningstillgångar.

Det kulturella kapitalet är, som tidigare påpekats, nära knutet till utbildningssystemet vilket bland andra utbildningssociologen Mikael Palme studerat i en svensk kontext. Palme har i sina studier visat hur elevernas kulturella tillgångar konverteras i gymnasieskolan till ett *utbildningskapital* som har ett erkännande i skolsystemet och som elever är tvungna att besitta för att fortsätta vara framgångsrika. Denna konvertering är som allra mest framträdande på gymnasieskolans elitutbildningar där en uppsättning komponenter visat sig vara särskilt viktiga i ett starkt utbildningskapital – en bred allmänbildning, goda språkkunskaper samt exempelvis förmågan att bemästra i synnerhet det socialt högrekryterande naturvetenskapliga programmets matematik och naturvetenskapliga ämnen.⁹² Den här typen av tillgångar som är införlivade i individernas dispositioner eller, för att använda ett annat av Bourdieus begrepp, *habitus* är något som särskilt framgångsrikt konstitueras och reproduceras på de allra mest prestigetunga gymnasieskolorna.⁹³ Även om ett sådant utbildningskapital är mer tillgängligt för en avgränsad grupp familjer och på vissa specifika skolor är själva erkännandet av dess värde något som alla familjer och gymnasieskolor på fältet tvingas förhålla sig till.

⁹² Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 47ff.

⁹³ Jfr Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*, s. 141.

En annan, mer praktisk, aspekt av relationen mellan kulturellt kapital och utbildningskapital är att SCB-registren inte tillhandahåller någon omedelbart lämplig indikator på kulturellt kapital. Det finns däremot omfattande information om utbildningskapital som i sin tur kan användas som indikator på kulturellt kapital.⁹⁴ Vidare kan föräldrarnas yrken fungera som en indikator på ett mer eller mindre starkt kulturellt kapital i familjen. Den klassificering av socialt ursprung som används i avhandlingens analyser omfattar 32 kategorier som bygger på yrkesbeteckningar.⁹⁵

Ser vi till hur ekonomiskt kapital kommer till användning i studien är uppgifter om hushållets samlade förvärvsinkomster den viktigaste indikatorn. En nackdel med att använda förvärvsinkomst som indikator på ekonomiskt kapital är att man kan missa individer som har stora förmögenheter men inga förvärvsinkomster. Uppgifter om förvärvsinkomst återspeglar emellertid grundläggande strukturella skillnader av inkomstfördelning hos befolkningen.

I de kommande analyserna används hushållets högsta yrkesposition för att karaktärisera elevens sociala ursprung.⁹⁶ Yrkesposition fungerar också som en indikator på individernas totala volym av nedärvda tillgångar eftersom dessa återspeglar både utbildningsinvesteringar och inkomster.

Gymnasieskolors tillgångar

För att undersöka gymnasieskolornas tillgångar är det till att börja med viktigt att få en bild av deras rekrytering, vilket jag berört i avhandlingens inledning. Att rekrytera elever med högt socialt ursprung och höga betyg stärker en skolas rykte som framgångsrik och skapar gynnsamma villkor för dess arbete. I denna avhandling används elevrekryterings karaktär, det vill säga mängden och sammansättningen av elevernas nedärvda och förvärvade kapital, som en viktig indikator på skolornas tillgångar. En gymnasieskolas utbildningsutbud utgör ett slags grundläggande uppsättning tillgångar för skolan. I regel öppnar exempelvis de studieförberedande utbildningarna dörren till högre framtida yrkespositioner än vad yrkesförberedande utbildningar gör. Även om en gymnasieutbildning formellt sett är lika mycket värd i termer av behörighet till högre studier finns det väsentliga skillnader i utbildningarnas karaktär och innehåll beroende på skola som bland annat beror på lärarkollegiets sammansättning, skolans specifika historia, traditioner och alumner, det geografiska läget och skolbyggnadens karaktär. Alla dessa tillgångar får sitt värde genom de individer som befolkar dem. De elever som en gymnasieskola rekryterar är tillika de som erkänner att skolan besitter tillgångar som är värda att förvärva

⁹⁴ Två exempel på svenska studier där de täta banden mellan formell utbildning och kulturellt kapital utforskats ingående med utgångspunkt i SCB-registrens omfattande information om utbildning är Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*; Melldahl, A. (2015), *Utbildningens värde*.

⁹⁵ Se appendix, tabell 24.

⁹⁶ I det nästkommande kapitel 4, metodkapitlet, diskuteras jag klassificering och olika avväganden av sociala grupper mer ingående i relation till andra traditioner.

eller ackumulera. Det råder vad man kan kalla för ett samspel mellan gymnasieskolorna och deras elever. Båda bidrar till att reproducera varandras tillgångar och positioner på gymnasiefältet. Det är samtidigt långt ifrån alla elever och familjer som gör aktiva och informerade val av utbildning och gymnasieskola. Bristen på förvärvade och nedärvda tillgångar gör att många elever snarare tilldelas en plats i utbildningssystemet än aktivt väljer en sådan.

I den struktur som gymnasieutbildningarna utgör går det att identifiera *de dominerande* gymnasieskolorna, för att använda Bourdieus terminologi, de som besitter mest tillgångar och som rekryterar sina elever bland de mest högpresterande och samtidigt ur samhällets övre skikt, och har gjort så i flera generationer.⁹⁷ I strukturen återfinns även *de dominerade* gymnasieskolorna, som många gånger har svårt att fylla sina klasser och vilkas elevunderlag hämtas från samhällets mer tillbakasatta sociala grupper vilket gör att skolorna ofta kännetecknas av bristen på tillgångar. Dessa, för gymnasieskolor olika positioner och relationerna dem emellan, är viktiga att ha i åtanke när man vill förstå vad som erkänns som värdefullt på gymnasiefältet. Att utbildningar med samma innehåll, sett till de nationella styrdokumenterna, kan ha väldigt skiftande rekrytering är talande vilket undersöks ingående i kapitel 7.

Vilka andra tillgångar utöver gymnasieskolornas sociala rekrytering kan vi då ta fasta på i undersökningen? Detta är en i grunden empirisk fråga som sammanhänger med frågan om gymnasieskolornas strategier. Föreliggande undersökning utgår ifrån vad vi redan vet om skolors tillgångar utifrån de studier som behandlats i föregående kapitel – eller rättare sagt vad vi vet kan fungera som tillgångar för skolor i allmänhet och för gymnasieskolor i Stockholmsområdet i synnerhet. Vi kan ringa in flera olika slag av indikatorer på tillgångar för gymnasieskolor. Till att börja med kan en gymnasieskolas geografiska läge vara betydelsefullt och fungera som en viktig tillgång, på grund av närområdets karaktär (exempelvis Stockholms innerstad för de skolor som ligger där), på grund av den socioekonomiska sammansättningen av befolkningen i dess närhet och på grund av kommunikationsmöjligheterna till och från skolan.

Andra tillgångar, som är mer institutionellt förankrade, kan vara lärarkårens sammansättning, ekonomiska resurser i olika avseenden samt utbildningar och särskilda profiler. I detta avseende bör även skolans fysiska miljö beaktas, dess arkitektur, lokalernas utformning, interiörer och den tekniska standarden vilka är sådana faktorer som appellerar till olika sociala grupper på varierande sätt. Hit kan räknas även en rent symbolisk tillgång som består i det rykte en skola kan ha.⁹⁸

Ytterligare en typ av tillgång för gymnasieskolor kan vara deras organisatoriska och administrativa karaktär i form av bl.a. huvudmannaskap och kommunala samverkansavtal. Huruvida en gymnasieskolas huvudman är en kommun, stiftelse eller ett vinstdrivande bolag bestämmer i stor utsträckning

⁹⁷ Jfr Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*, s. 139–142.

⁹⁸ Jfr Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*, s. 121f.

– vilket avhandlingens empiri ger exempel på – dess institutionella handlingsutrymme exempelvis i avseende på marknadsföringsinsatser, lönesättning, personalrekrytering och utbildningsutbud.

Familjers och gymnasieskolors strategier

Som framgår av genomgången av fält- och kapitalbegreppen utgör inte kapitalen några konstanta resurser. Det pågår alltid strider mellan samhällets dominerande grupper om vad olika tillgångar ska vara värda. Grupper (till exempel familjers, yrkesgruppers, klassers etc.) *strategier* för att stärka och försvara sina positioner innefattar alltid en strävan att vinna erkännande för de tillgångar på vilka de egna positionerna vilar och att därmed förminska värdet av tillgångar som framför allt innehas av andra, rivaliserande grupper. Strategier av detta slag behöver inte vara medvetna vilket är en av Bourdieus poänger med begreppet.⁹⁹

För att kunna tala om *gymnasieskolors* strategier måste vi återknyta till tanken om det gymnasiefält som inledningsvis diskuterades, och de strider som utspelar sig där. En gymnasieskola kan sägas utveckla olika strategier för att behålla sin position på fältet. Detta görs främst genom att attrahera elever till skolan, vilkas förkroppsligade tillgångar och praktiker (*habitus*) överensstämmer med skolans sociala och utbildningsmässiga rekryteringsprofil. Gymnasieskolors strategier är i denna mening i hög grad riktade mot *mötet* med familjers och elevers dispositioner och strategier, men beroende av de tillgångar (se ovan) skolorna besitter. Familjerna och eleverna i sin tur utvecklar motsvarande strategier för att välja den gymnasieutbildning som bäst svarar mot deras dispositioner och kan därvid använda sig av de tillgångar de besitter. Det är en rimlig hypotes att gymnasieskolornas strategier i och med införandet av skolvals-systemet i början av 1990-talet blivit allt mer beroende av familjers och elevers dispositioner och strategier. Idag är skolors strategier kanske som mest synliga i deras marknadsföring, som avslöjar vilka anspråk en skola har, inte minst när marknadsföringen är återhållsam, som fallet är med många elitiskolor. Strategierna är riktade mot tydliga nischer inom gymnasievärlden, vilka är orienterade mot olika publik.¹⁰⁰ En gymnasieskola som marknadsför traditionella yrkesförberedande utbildningar har svårt att rekrytera söner och döttrar till läkare och företagsledare. På liknande sätt vänder det naturvetenskapliga programmet på innerstadens gamla läroverk inte i första hand sig till arbetarklassens söner och döttrar. Även om dessa olika gymnasieskolor återfinns inom olika nischer är de samtidigt en del av samma system och deras positioner bestäms relationellt av varandra – det vill säga innerstadens meritmässigt och socialt högrekryterande utbildningar är

⁹⁹ För en mer ingående beskrivning av Bourdieus strategibegrepp se: Bourdieu, P. (1984), *Distinction*, s. 125; Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 179.

¹⁰⁰ Jfr Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 271–276.

just högrekryterande i relation till förortskommunernas meritmässigt och socialt lägrekryterande utbildningar. Komplexiteten i dessa relationer undersöks i det relationella perspektiv som ligger till grund för avhandlingen. Strategibegreppet innebär, enkelt sagt, att både skolor och familjer gör val som bestäms av vilka positioner de intar i det "landskap" som utgörs av dessa komplexa relationer.

Gymnasieskolan som marknad

Med 1990-talets skolvalsreformer och skolmarknadens etablering har en av de stora utbildningsfrågorna kommit att handla om marknadens plats inom utbildningsväsendet. I avhandlingens inledning konstaterades att åsikterna bland forskare, politiker och debattörer går isär, både om vilka effekter marknadsmekanismer i skolsystemet har och om det överhuvudtaget går att tala om en "riktig" marknad baserad på skolval. Inledningsvis i avhandlingen gavs en definition av hur begreppet skolmarknad ska förstås i denna studie som bygger på att fyra kriterier ska vara uppfyllda; 1.) offentliga och enskilda huvudmän ska vara tillåtna, 2.) elever ska ha långtgående rättigheter att välja mellan olika huvudmäns utbildningsutbud, 3.) elevernas val ska avgöra fördelningen av ekonomiska resurser, 4.) företagsekonomiska organisationsprinciper och styrinstrument ska vara införda. Vi ska här ytterligare fördjupa diskussionen om begreppet marknad och de fyra kriteriernas giltighet för att beskriva de mekanismer som karaktäriserar den framväxande skolmarknad som analyseras i studien.

Låt oss börja med frågan om vad en marknad är. Den mest vedertagna och allmänna definitionen av en marknad är att den utgör en mötesplats för köpare och säljare av varor och tjänster, det vill säga en plats där utbud och efterfrågan koordineras.¹⁰¹ Sådana marknader har i princip alltid funnits i olika former men det var först i och med den industriella revolutionen som vår tids moderna massmarknad växte fram.¹⁰² Den moderna marknaden, som utgör grunden i vårt marknadsekonomiska system, är kanske främst förknippad med industriell produktion och penningtransaktioner.¹⁰³ Idag är marknader sällan avgränsade till bestämda platser eller produkter utan bör snarare ses som sammanlänkade kedjor av handlingar som koordinerar ekonomiska förhållanden i det rådande massproduktions- och konsumtionssamhället. Varor produceras, säljs och köps dagligen inom olika typer av marknader i vilka vi regelbundet medverkar.¹⁰⁴

¹⁰¹ Exempelvis genererar en sökning på orden "market, supply and demand" sammanlagt 354 miljoner träffar på Google.

¹⁰² För en introduktion och en historisk översikt av olika former av marknader, se Swedberg, R. (2005), "Markets in Society".

¹⁰³ Jfr Polanyi, K. (2012), *Den stora omdaning*, s. 72f.

¹⁰⁴ Jfr Lindblom, C. E. (2002), *The Market System*, s. 39f; Aspers, P. (2013), *Marknader*, s. 103.

Inom skilda vetenskapliga discipliner finns en rad olika perspektiv på vad en marknad är, varav två motpoler går att finna inom ekonomisk respektive sociologisk forskning. Många ekonomer tar sin utgångspunkt i att marknaden är ett resultat av en naturlig process som utgår från den rationellt handlande människan som på marknaden byter varor och tjänster i avseende att maximera sin nytta, medan marknadssociologisk forskning istället ser det som kallas marknad som överlappande och differentierade förhållanden som är historiskt och socialt konstruerade.¹⁰⁵ Den hos ekonomer inte ovanliga synen på marknaden som ett subjekt som "styr" och "reglerar" är också den bild som till vardags förmedlas i nyhetsflöden. Inte sällan ställs exempelvis frågor om hur "marknaden" i generell bemärkelse kommer att "reagera" på olika reformer eller konjunktursvängningar.

En central fråga för denna avhandling är i vilken utsträckning gymnasieskolan i Stockholm kan sägas utgöra en marknad. Denna fråga ska något mer utförligt diskuteras i avhandlingens slutkapitel och jag stannar här vid att peka på faktorer som motiverar att jag i de följande empiriska kapitlen använder begreppet skolmarknad. Valfrihetsreformerna skapade en relation mellan skolor å ena sidan och elever och familjer å den andra som i hög grad liknar den mellan utbud och efterfrågan på en marknad. Nya huvudmän, de fristående skolorna, kan konkurrera med kommunala och andra fristående skolor om den skolpeng som varje elev representerar. Etableringsrätten för fristående skolor är inte absolut, men detta gäller även i varierande grad för företag på andra slags marknader. Skolornas "utbud" på skolmarknaden, de utbildningar de erbjuder, måste överensstämma med de krav som politiskt formulerade styrdokument för skolsystemet uppställer, men skolorna äger relativt stor frihet att ge detta utbud en karaktär som de uppfattar som konkurrenskraftigt i förhållande till andra skolor när det gäller att rekrytera elever. I likhet med företag som säljer varor kan huvudmännen satsa pengar från skolpengen på marknadsföring av sitt utbud. Den fria "paketeringen" av produkten innebär samtidigt att det inte endast är utbildningar i teknisk mening som saluförs. Skolornas marknadsföring innefattar också att sälja förhoppningar om framtiden och olika identitetsskapande attribut och associationer som kopplas till skolornas varumärken. Fristående skolor kan med undantag för de få som ägs av stiftelser och liknande huvudmän även köpas och säljas som vilka företag som helst. Även om de kommunala gymnasieskolorna ägs av huvudmän, kommunerna, som inte behöver eller alltid kan agera som företag, medför konkurrensen från de fristående skolorna att även kommu-

---

¹⁰⁵ De två kanske mest kända namnen som förknippas med den neoklassiska ekonomiska skolan är Friedrich Hayek och Milton Freeman vilka lyfter fram staten som det största hindret för den naturliga marknadens framväxt. Se Friedman, M. & Friedman, R. D. (2002), *Capitalism and Freedom*; Hayek, F. A. von, (2009), *Vägen till trälldom*; Fligstein, N. (2001), *The Architecture of Markets*; Bourdieu, P. (2005), *The Social Structures of the Economy*; Weber, M. (2002), *Economy and Society 2*; Durkheim, É. (1997), *The Division of Labor in Society*; Aspers, P. (2011), *Markets*.

nala skolor i hög grad agerar som om den utbildning de erbjuder är en konkurrensutsatt vara på den marknad där familjer och elever representerar efterfrågan och, genom skolpengen, utgör potentiella köpare. De fristående skolorna kan också välja att etablera sig, det vill säga erbjuda utbildningar, bara i områden där de anser detta ekonomiskt lönsamt, åtminstone på sikt. I likhet med vilka företag som helst kan fristående skolor, så länge styrdokumentens krav på utbudet uppfylls, fritt hantera vinster från verksamheten. De kan också utveckla kringverksamheter av ekonomisk art. I likhet med på andra marknader råder även konkurrens mellan "kunderna", det vill säga familjer och elever, som tävlar om att komma in på attraktiva utbildningar, även om konkurrensmedlet här inte är pengar (annat än i den indirekta meningen att goda ekonomiska tillgångar hos elevens ursprungsfamilj kan vara gynnsamma villkor för att lyckas väl i skolan), utan betyg.

Skolmarknaden, så som den beskrivits ovan, är helt offentligt finansierad genom skolpengen vilket betyder att tjänsten (utbildningen) är gratis för eleven och dennes familj. Tjänsteleverantören (skolan) tar därmed inte heller emot några pengar från slutanvändaren (eleven). Staten och kommunerna både betalar för produkten och bestämmer dess ekonomiska värde genom att reglera ersättningsnivåerna för den skolpeng som varje enskild skola erhåller per elev när den producerar en specifik utbildning.¹⁰⁶ Detta gör att köpare och säljare har otydliga roller i relation till varandra eftersom det finns fyra inblandade parter (eleven/familjen, skolan, kommunen och staten).¹⁰⁷ De fyra parternas intressen på marknaden kan variera stort när man ser till elevers och familjers skilda användning av utbildningssystemet samt till att skolor idag drivs av kommuner, aktiebolag, riskkapitalbolag, stiftelser och kooperativ. Under de senaste två decennierna har också en mycket reforminriktad skolpolitik kontinuerligt förändrat villkoren för, för att använda en marknadsterminologi, både köpare och säljare. En utbildnings värde är samtidigt associerad med en stor osäkerhet. Det går exempelvis inte att reklamera en utbildning, det tar ofta lång tid innan man kan avgöra om en utbildning varit bra eller inte, elever har rimligtvis lite kunskap om innehållet i utbildningen och det är förhoppningsvis något som endast konsumeras en gång i livet.¹⁰⁸

I litteraturen om marknader likväl som i litteraturen om skolmarknader, som vi behandlade i föregående kapitel, går ofta denna typ av statligt initie-

---

¹⁰⁶ När det gäller högre utbildning har företagsekonomen Lars Engwall visat på hur staten har fått en betydligt större roll i kontrollen över utbildningars värde eftersom man också i allt större utsträckning finansierar universitetens verksamhet. Detta är dock problematiskt eftersom innehållet i högre utbildning inte är givet. Staten har således försökt stärka sin kontroll genom externa utvärderingar och med organisatoriska principer hämtade från privat sektor vilket skapar en likformighet. Se Lars Engwall (2007), "Universities, the State and the Market", s. 4–6.

¹⁰⁷ Jfr Aspers, P. (2013), *Marknader*, s. 51f.

¹⁰⁸ Jfr Engwall, L. (2011), "Corporations and Universities", s. 3f.

rade marknader under benämningen *kvassimarknader*.¹⁰⁹ Huruvida det är en reell marknad eller inte är samtidigt en både politiskt och vetenskapligt omstridd fråga. Det finns dock mycket som talar för att gymnasieskolan inte fungerar som en fullvärdig marknad mot bakgrund av de marknadsmekanismer som här beskrivits.¹¹⁰ Så långt sällar sig även denna avhandling till de nyss anförda svenska och internationella studiernas definition av skolmarknaden.¹¹¹ Fokus i många av de studier som intresserat sig för marknadsiseringen av utbildningssektorn har, som framgick av föregående kapitel, dock ofta legat på skolmarknadens politiskt initierade tillkomst och/eller dess segregationseffekter. Ett återkommande resultat är att marknadsmekanismerna bidrar till ökade segregationseffekter. Ambitionen i denna avhandling är att vidga perspektivet på hur den så kallade kvassimarknaden fungerar genom att uppmärksamma hur de av staten införda marknadsmekanismer kommer till uttryck i gymnasieskolors och sociala gruppers strategier. Detta görs genom att rikta ljuset mot hur skolmarknaden växt fram och hur den är relaterad till fördelningen av tillgångar på gymnasiefältet i Stockholm.

---

¹⁰⁹ Se exempelvis Grand, J. L. (1991), "Quasi-Markets and Social Policy"; Glennerster, H. (1991), "Quasi-Markets for Education?"; Aspers, P. (2011), *Markets*; Levačić, R. (1995), *Local Management of Schools*; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*.

¹¹⁰ Jfr Aspers, P. (2013), *Marknader*, s. 51.

¹¹¹ Exempel på svenska studier som använder begreppet kvassimarknad: Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 15; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 11–15; Lund, S. (2006), *Marknad och medborgare*, s. 99f; Fredriksson, A. (2010), *Marknaden och lärarna*, s. 66.

KAPITEL 4

Metoder och material

I detta kapitel presenteras avhandlingens empiriska material och de metoder som använts för att både generera och analysera denna empiri. Studiens metodiska utgångspunkter är inspirerade av Bourdieus relationella perspektiv. I Bourdieus arbeten finns en strävan att förena statistiska metoder, som ger en strukturell bild av den sociala världen, med etnografiska metoder som tillåter att fånga hur samma värld framträder från olika platser.¹¹² En återkommande princip i dessa studier är att i ett första steg bryta med den spontana förståelsen om studieobjektet genom att kartlägga den sociala värld som studeras, helst men inte nödvändigtvis med hjälp av statistiska data som möjliggör att grundläggande polariteter inom den kartläggs. Därefter görs mer avgränsade studier. En sådan forskningsstrategi har använts i studien, som nyttjar två huvudsakliga angreppssätt: dels statistiska analyser av kvantitativa data hämtade från offentliga register, dels semistrukturerade intervjuer med olika aktörer i gymnasieskolans värld. En tredje metod som använts, om än i mindre utsträckning, är bearbetningar och analyser av elektroniska källor och material. Studiens kvantitativa material analyseras med såväl enklare kors-tabuleringar och frekvenstabeller som med statistiska metoder inom geometrisk dataanalys (GDA).

I kapitlet klargörs olika avgränsningar som gjorts inom studien och klassificeringar som används förklarar. Jag har funnit det mest klarläggande att först behandla det kvantitativa empiriska material som avhandlingen i stora stycken bygger på samt de statistiska metoder jag använt i analysen av detta material. Därefter redogör jag för de empiriska data som inte är av statistisk karaktär vilka ligger till grund för andra delar av analysen, samt diskuterar hur dessa samlats in, bearbetats och tolkats. Avslutningsvis förs en diskussion om forskningsetiska avväganden samt om förhållandet mellan studiens metodiska perspektiv och studiens centrala frågeställningar.

---

¹¹² Detta gäller inte minst i de senare större empiriska verken, Se exempelvis: Bourdieu, P. (1984), *Distinction*; Bourdieu, P. (1996), *Homo Academicus*; Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*.

Kvantitativa data och klassificeringar

En viktig grund för avhandlingens analyser utgörs av statistik på individnivå från SCB samt aggregerad data om skolor från Skolverket. För att kunna använda dessa data på ett för avhandlingen relevant sätt har omfattande bearbetningar krävts, vilka här ska redovisas och kort diskuteras.

Registerdata och offentlig statistik

Avhandlingens grundläggande statistiska material utgörs av individbaserade avidentifierade data från SCB.¹¹³ Det viktigaste registret är registrerade elever på nationell nivå i gymnasieskolan mellan åren 1995–2008 med bland annat uppgifter om födelseår, skola, studievägs kod, skolkommun, hemkommun och årskurs. Därutöver har uppgifter från registret över avgångna elever på nationell nivå mellan åren 1987–2008 används för att komplettera Skolverkets uppgifter om skolor. Registret innehåller uppgifter på individnivå om skolor och studievägs kod vilket gjort det möjligt att förlänga tidsserien över antalet skolor och utbildningar på både nationell och regional nivå. Till uppgifterna från elevregistren har lagts andra uppgifter som på individnivå hämtats från andra typer av register¹¹⁴ i avsikt att inkludera information om socialt ursprung i analysen, exempelvis föräldrarnas yrkesposition, utbildningsnivå, inkomst, födelseland och bostadskommun.

Vissa statistiska uppgifter om skolor, exempelvis avseende deras lärarresurser, har inhämtats från Skolverkets databaser *SIRIS* och *Jämförelsetal*. I dessa databaser finns uppgifter på skolnivå om antal lärare, heltidstjänster, studie- och yrkesvägledare och andel lärare med pedagogisk högskoleexamen. I *SIRIS* har dessa uppgifter hämtats från och med läsåret 2008/09 medan uppgifter om antal skolor och elever på regional nivå för året 2011 hämtats från *Jämförelsetal*.¹¹⁵

Ett centralt inslag i undersökningens forskningsdesign är att kartlägga relationerna mellan gymnasieskolor och utbildningar å ena sidan, och elever med olika kön och sociala bakgrund å den andra sidan. För ett sådant syfte har det materialet både sina fördelar och sina begränsningar. Den stora för-

¹¹³ Alla uppgifter om individer som används i studien är avidentifierad genom att personnummer ersatts med löpnummer.

¹¹⁴ Uppgifter om föräldrars inkomst, hemkommun, och utbildningsnivå har hämtats från Longitudinell integrationsdatabas för sjukförsäkring- och arbetsmarknadsstudier (LISA). Uppgifter om föräldrarnas yrke har hämtats från Folk- och bostadsräkningen (FoB) åren 1980, 1985 och 1990. Bakgrundsuppgifter om elevers och föräldrars födelseår, kön, födelseland (grupperat) har hämtats från befolkningsstatistiken. De löpnummer som både elever och föräldrar försetts med i avidentifieringen av registren återfinns i en relationsdatabas vilket gör det möjligt att koppla ihop anonymiserade uppgifter om föräldrar och barn på individnivå från de register som används i studien.

¹¹⁵ Uppgifter om lärare på skolnivå ingår framför allt i de analyser av skolornas ekonomiserade styrning som behandlas i kapitel 7. En mer utförlig redogörelse för vilka uppgifter som använts ges i kapitlets inledning.

delen är att registren utgör en totalpopulation bestående av samtliga elever registrerade i gymnasieskolan i Sverige under perioden 1995–2008 och att uppgifter om deras föräldrars socioekonomiska bakgrund kunnat läggas till från andra register. Analyser av totalpopulationer ger betydande empirisk slagkraft. De möjliggör både övergripande och detaljerade sociologiska analyser av gymnasieskolan i den region som studeras, Stockholm. Analyserna är dock samtidigt begränsade av det statistiska materialets karaktär. Dels är informationen insamlad av SCB utifrån statens och kommunernas administrativa behov i skötseln av skolsystemet, vilket begränsar möjligheterna att ställa sociologiskt relevanta frågor till det. Dels säger de statistiska uppgifterna ingenting om exempelvis elevers och familjers motiv bakom valet av utbildningar eller om hur skolledare uppfattar sina skolors situation. För den senare typen av frågor har istället intervjuer genomförts, vilket vi längre fram ska återkomma till.

Undersökningens tidsserier och kohorter

Avhandlingens övergripande undersökningsperiod löper mellan åren 1987 och 2011, en avgränsning som motiveras av att den ramar in två stora gymnasie-reformer. Studien tar sitt avstamp fem år före 1992 års gymnasie-reform och införandet av det skolvalssystemets som kom att ha minst lika stora effekter på gymnasieskolan som reformens läroplansförändringar. Studiens slutår 2011 sammanfaller med den senaste gymnasie-reformen.

Det statistiska materialet på individnivå av registrerade elever omfattar åren 1995–2008 vilket anger grundpopulationen för studiens statistiska analyser. I dessa analyser har elever i årskurs 2 varit den huvudsakliga utgångspunkten, om inte annat angetts. Ett skäl till detta val är att elever i årskurs 2 i de flesta fall även registrerats på inriktningar inom och varianter av de olika gymnasieprogrammen vilka annars inte är synliga för elever i årskurs 1. Ett annat skäl är att avgränsningen bidrar till större stabilitet i analysen, eftersom många elever byter utbildning efter första året.

I undersökning används olika elevkohorter beroende på syftet med de skilda specifika analyserna. I analyser av mer övergripande karaktär av gymnasieskolan förändring över tid, exempelvis antalet skolor, elever och utbildningar, har registret över avgångselever mellan åren 1987 till 2008 används. Med detta register, som sträcker sig längre tillbaka i tiden än registret över registrerade elever, är det möjligt att teckna en bild av hur gymnasieskolan såg ut innan 1990-talets valfrihetsreformer och hur skolmarknaden växt fram efter dessa reformen. För mer ingående sociologiska analyser av gymnasieskolan har det tidigare beskrivna registret över registrerade elever under perioden 1995–2008 utgjort utgångspunkt för att ringa in elever i årskurs 2. Registret över registrerade elever nyttjas främst till att göra en tvärsnittsanalys baserad på samtliga gymnasieelever i årskurs 2 i Stockholms län under åren 2006–2008. Tvärsnittet utforskas med hjälp av en korrespondensanalys (CA)

där alla elever som gick i årskurs 2 under tre år slagits ihop i avsikt att få ett tillräckligt stabilt statistiskt underlag.¹¹⁶

Arbete med olika registerdata kräver, som redan påpekats, omfattande bearbetningar av de ursprungliga rådata, vilket gjorts mot bakgrund av studiens forskningsfrågor. De mest omfattande bearbetningar består i att klassificera dels utbildningar, dels elevernas sociala ursprung.

Klassificering av utbildningar

Antalet nationella program i gymnasieskolan varierar under undersökningsperioden. Under åren 1995 och 1999 fanns det 16 nationella program i gymnasieskolan varav 14 var yrkesförberedande och två studieförberedande. På dessa program återfanns sammanlagt 34 olika grenar. År 2000 reformerades programstrukturen och utökades med ytterligare ett studieförberedande program (Teknikprogrammet) samtidigt som de tidigare grenarna gjordes om till inriktningar, vilka nu i syfte att öka valmöjligheterna blev 44 till antalet.¹¹⁷ Bilden av gymnasieskolans utbildningsutbud under undersökningsperioden är dock mer komplicerad än så. Utöver de nationella programmen, grenarna och inriktningarna fanns åtskilliga lokala anpassningar av dessa, vilka undersöks närmare i studiens empiriska kapitel.

Om alla dessa varianter av gymnasieprogram korsas mot de skolor där de förekom, blir antalet enskilda utbildningar mycket stort. Detta till trots kräver analysen av skillnader mellan olika utbildningsinriktningar en hög grad av precision, så att inte utbildningar som i praktiken hade olika rekrytering och olika värde i relation till arbetsmarknaden och till högre utbildning slås samman. Detta dilemma har i avhandlingen hanterats så att de 128 enskilda inriktningar på program som kunnat identifieras i Stockholmsregionen under undersökningsperioden slagits samman till 51 "utbildningar".¹¹⁸ Mer konkret har sammanslagningarna gjorts genom att i ett första steg utgå från de 44 nationella program och inriktningar som fanns under åren 2006 till 2008 samt försöka ta tillvara på de i Stockholmsregionen mest framträdande specialutformade program och lokala inriktningarna med utgångspunkt i antalet elever eller i de fall det rör sig om specifika utbildningar, exempelvis yrkesmusikerutbildningen eller Waldorfsutformade utbildningar. Principerna för detta sätt att klassificera utbildningar med utgångspunkt i Svensk utbildningsnomenklatur (SUN) har tagits fram inom forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC).

Ytterligare en aspekt av klassificeringen av utbildningar är behovet av att kunna jämföra utbildningsutbudet i sin helhet över tid, både på nationell nivå

¹¹⁶ En mer ingående metodologisk beskrivning av genomförandet av denna analys återfinns i kapitel 7.

¹¹⁷ Jfr Skolverket (1999), *Gymnasieskolan inriktningar och programmal*, s. 12–14.

¹¹⁸ Se Appendix, tabell 25.

och i Stockholmsregionen. Under den period som här undersöks, 1987–2011, organiserades utbildningarna först i ett linjesystem för att sedan under mitten av 1990-talet övergå till ett programsystem. Linjesystemet byggde på ett nationellt utbildningsutbud med olika grenar och inriktningar samt, i vissa fall, särskilda varianter. I programsystemet utökades möjligheten för skolor att på lokal nivå utforma egna grenar och inriktningar. Därutöver tillkom även specialutformade program. Samtidigt minskade det nationella utbudet i förhållande till det föregående linjesystemet. I linjesystemet fanns det tvååriga linjer medan alla utbildningar i programsystemet gjordes treåriga. Att jämföra utbildningsutbudet över tid är med andra ord problematiskt om man vill ta hänsyn till de olika systemens särdrag. I studien har detta hanterats genom att hämta uppgifter från det nationella registret över avgångselever, 1987–2008, och slå ihop skolkod med SUN-koderna för nationella och lokala linjer, program, grenar och inriktningar. På så sätt har i princip alla enskilda utbildningar med avgångselever under perioden identifierats och möjliggjort en jämförelse av det totala utbildningsutbudet över tid, oavsett system.

Klassificering av elevers sociala ursprung

De viktigaste indikatorerna i klassificeringen av elevernas sociala ursprung har varit föräldrarnas yrke, utbildning och inkomst. En vanlig form av social klassificering består i att föra samman olika samhällsgrupper, ofta med utgångspunkt i individernas yrkesposition, för att på så sätt konstruera så kallade teoretiska klasser. Bourdieu påpekar att sådana klassificeringar när de används för att beskriva den sociala världen utgör exempel på ett symboliskt våld genom att de förenklar komplexa förhållanden genom att föra samman individer som förefaller ha liknande egenskaper utan att principerna för klassificeringen klargörs.¹¹⁹ Därför ska vi här synliggöra principerna bakom de sociala indelningar som används.

Ett viktigt syfte med studien är att kartlägga fördelningen av familjers och gymnasieskolors tillgångar i olika avseenden. Det är därför viktigt att hålla isär grupper som vid första anblicken kan tyckas ha mycket gemensamt, exempelvis i fråga om inkomst eller i fråga om antal år i högre utbildning, men som i själva verket samtidigt befinner sig långt ifrån varandra i den sociala världen.¹²⁰ Därigenom kan både vertikala och horisontella skillnader med avseende på ekonomiska tillgångar, utbildning och specifika yrkesgrupper täckas in – det vill säga både volymen och sammansättningen av viktiga tillgångar görs rättvisa. För studiens syften är det exempelvis inte ändamålsenligt att sammanföra universitetslärare och högre tjänstemän i privata företag till samma sociala grupp. Även om båda grupperna i regel har relativt hög ut-

¹¹⁹ Bourdieu, P. (1999), *Praktiskt förnuft*, s. 20–24.

¹²⁰ Se Melldahl, A. & Börjesson, M. (2015), "Charting the Social Space. The Case of Sweden in 1990", s. 148–151.

bildning och inkomst återfinns de ofta i olika delar av det sociala rummet. Av samma skäl kan knappast biskopar och företagsledare föras till samma kategori. Jag har därför använt mig av en klassificering inspirerad av Bourdieus kapitalbegrepp vilken består av 32 sociala grupper (se Tabell 24 i appendix).¹²¹ Samma klassificering har legat till grund för ett antal tidigare studier av det svenska utbildningssystemets sociala struktur.¹²² Klassificeringen av de 32 sociala grupperna bygger på en kombination av socioekonomisk indelning (SEI) och nordisk yrkesklassificering (NYK) samt sektortillhörighet.

När elevernas sociala ursprung har klassificerats utifrån uppgifter om föräldrarna har den högst uppnådda yrkespositionen i hushållet valts. I de fall föräldrarna haft samma yrkesposition har faderns position använts som indikator utifrån tanken att sannolikheten, i ett samhälle präglad av en patriarkal könsmaktsordning, är större att mannens tillgångar säger mer om familjens sociala ställning än kvinnans.¹²³ När det gäller föräldrarnas utbildningsbakgrund har hushållets högst uppnådda utbildningsnivå använts som indikator.

I samband med korrespondensanalysen (CA) används 27 sociala grupper efter att justeringar av de ursprungliga 32 grupperna gjorts till följd av att vissa grupper varit för små för att på ett meningsfullt sätt analyseras med studiens statistiska redskap.¹²⁴

Förutom att det ovan beskrivna sociala klassificeringssystemet ökar precisionen i analysen genom att särskilja sociala grupper både horisontellt och vertikalt ligger det en styrka i att använda samma klassificering som i tidigare studier av gymnasieskolan, eftersom detta möjliggör jämförelser över tid av resultat och därmed även ger en viss möjlighet att ge en bild av förändringar. En nackdel är att uppgifterna om föräldrarnas yrkespositioner hämtas från Folk- och bostadsräkningen som upphörde efter år 1990, vilket innebär att mätpunkten för föräldrarnas yrkesposition ligger långt tillbaka i tiden och dessutom inträffar när eleverna i olika ålderskohorter var olika gamla. Elever i årskurs 2 år 1995 var i regel 12 år gamla det år uppgiften om föräldrarnas yrkesposition hämtats från, medan elever i årskurs 2 år 2008 ännu inte var födda vid samma tidpunkt. Uppgiften om föräldrarnas yrken är med andra ord mer rättvisande i början av den undersökta tidsperioden, men utgör en sämre indikator i slutet av tidsperioden då vi dessutom får ett större bortfall

¹²¹ Denna klassificering konstruerades av Broady och Palme i samband med en studie av det svenska högskolefältet 1989. Se Broady, D. & Palme, M. (1989), "Högskolan som fält och studenter livsbanor". För en övergripande bakgrundsbeskrivning till denna klassificering, se Börjesson, M. (2006), "Om att klassificera sociala grupper. Några svenska exempel.", s. 256–258.

¹²² Se exempelvis Börjesson, M. (2005), *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*; Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*; Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*; Bertilsson, E. (2014), *Skollärare*.

¹²³ Se Hirdman, Y. (1997), "Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning"; samt Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*, s. 67.

¹²⁴ De som sammanslagningar som gjorts är följande: tjänstemän på mellan nivå inom privat sektor och offentliga sektor utgör en grupp, kontorsanställda inom privat och offentlig sektor utgör en grupp, lantarbetare har förts till okvalificerade arbetare inom produktion samt har bönder och fiskare förts till gruppen småföretagare.

på grund av invandring. Detta medför samtidigt att gruppen elever vars föräldrar intog höga yrkespositioner i slutet av perioden utgör en exklusiv grupp vilket bör tas i beaktande i resultaten av analyserna. Begränsningen till Folk- och bostadsräkningen gäller dock enbart informationen om yrken, inte om exempelvis utbildningsnivå eller inkomster vilka hämtats från andra, årsvis uppdaterade, register.¹²⁵

I fråga om hushållens ekonomiska tillgångar, vilket även yrkesposition är en indikator på, har förvärvsinkomst används som mått genom att räkna samman hushållets samlade inkomster före skatt. Måttet används främst som illustrativ variabel i kapitel 7.

En vanlig infallsvinkel i svenska studier av skolval är att kön och/eller etnicitet behandlas som oberoende variabler och att frågeställningarna formuleras som en fråga om vilken "effekt" de har på valet av skola. I avhandlingens analyser är utgångspunkten en annan. "Effekterna" av dessa två variabler studeras inte separat, eftersom både kön och etnicitet behandlas som egenskaper bland andra hos de elever som analyseras – det vill säga vid sidan av bland annat föräldrarnas yrken, utbildningsnivå och inkomster och vid sidan av deras egna tidigare skolprestationer och deras val av skola och inriktning. Så som förklaras längre fram i detta kapitel analyseras, med hjälp av korrespondensanalys, istället mönstret av relationer mellan alla egenskaper, utan a prioriska antaganden om att vissa egenskaper har effekter på andra, exempelvis etnicitet på skolval. "Effekterna" ligger inte i sambandet mellan enstaka variabler och de egenskaper dessa betecknar utan i de mönster som finns i de relationer mellan egenskaper som den statistiska metoden avtäcker.¹²⁶

Efter denna redogörelse för det empiriska material som ligger till grund för avhandlingens statistiska analyser, är det dags att säga något om de statistiska analysmetoder som använts.

Geometrisk dataanalys

De multivariata statistiska metoder som används i avhandlingen bygger på den franske matematikern Jean-Paul Benzécri och dennes medarbetares utveckling av ett dataanalytiskt ramverk som ofta sammanfattas under namnet GDA (Geometrical Data Analysis, geometrisk dataanalys). Det karaktäristiska för denna metod är att konstruera mångdimensionella geometriska rum med hjälp av multivariata data. Dessa rum bygger på data om det som görs till "individer" i analysen och deras egenskaper. I avhandlingen används främst uppgifter om fysiska individer, utbildningar eller skolor. I det konstruerade rummet synliggörs relationerna mellan dessa individers olika egenskaper. Kort

¹²⁵ För relationen mellan de sociala grupperna över tid samt bortfall, se appendix, tabell 9.

¹²⁶ Jfr Bourdieu, P. (2000), *Konstens regler*, s. 264–272; Bourdieu, P. (1999), *Praktiskt förnuft*, s. 13ff; Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 199.

sagt är den metodologiska utgångspunkten att beskriva relationerna mellan egenskaper hos de individer som står i fokus.¹²⁷ GDA innefattar emellertid inte bara explorativa verktyg, utan fördelningen av egenskaper kan också ges ett förklaringsvärde. Det är de samlade relationerna mellan alla relevanta egenskaper som är förklarande, inte statistiska samband mellan enskilda egenskaper.

Inom GDA finns flera olika metoder som bygger på varierande tekniker – korrespondensanalys (CA), multipel korrespondensanalys (MCA) och principalkomponentanalys (PCA). I min studie begagnar jag mig endast av den förstnämnda formen av korrespondensanalys. Båda är tekniker för att studera datamaterial som består av kategoriska variabler. Till skillnad från de metoder som bygger på kontinuerliga skalor som varierar uppåt eller nedåt, exempelvis linjär regressionsanalys, förutsätter bruket av kategoriska variabler i korrespondensanalysen inte att variabelernas värden är arrangerade i en viss ordning eller skala. Om vi tar variabeln ”kön”, har den värdet ”1” eller ”2”. På samma sätt kan en variabel för bostadsområde göras kategorisk så att varje individ antingen bor eller inte bor i ett visst område. Det går dessutom att använda variabler på kvotskalenivå.¹²⁸ I denna studie används metoderna inom GDA för att kartlägga relationerna mellan sociala gruppers och institutioners olika typer av tillgångar (uttryckta som kategoriska variabler) och deras rumsliga fördelning vilket gör det möjligt att bland annat undersöka dominerade och dominerande strukturer, sociala avstånd och kluster.

Så långt en bakgrundbeskrivning av geometrisk dataanalys, vi ska nu vända blicken mot hur korrespondensanalys (CA) och, ytterligare en metod, hierarkisk euklidisk klusteranalys (HEC) kommer till användning i föreliggande studie. De mer tekniska aspekterna av dessa metoder behandlas mer ingående i samband med att resultaten redovisas i kapitel 7.

Korrespondensanalys

Kort sagt bygger korrespondensanalys på en korstabulering av två kategoriska variabler vilket i analysen genererar medelvärden för kategoriernas geometriska positioner till varandra. Dessa relationer mellan kategoriernas positioner uppriktar två euklidiska rum eller så kallade moln – ett för raderna och ett för kolumnerna – vilka korresponderar med varandra.¹²⁹

I kapitel 7 görs en analys av gymnasieskolornas sociala rekrytering där raderna i tabellen utgörs av gymnasieskolor i kombination med utbildning och inriktningar medan kolumnerna utgörs av hushållets högsta yrkesposition i kombination med elevernas kön. I ett nästa steg undersöks de polariteter som bygger upp de två korresponderande rummen vilka är ett resultat av relation-

¹²⁷ Le Roux, B. & Rouanet, H. (2010), *Multiple Correspondence Analysis*, s. viii.

¹²⁸ Kvotskalor kännetecknas av att de har en nollpunkt och lämpar sig för att mäta frekvenser, exempelvis antal barn i en familj eller antal läkarbesök under ett år.

¹²⁹ Le Roux, B. & Rouanet, H. (2004), *Geometric Data Analysis*, s. 36–38.

erna mellan positionerna hos elevernas sociala ursprung och kön i relation till deras gymnasieutbildningar.

För att analysera resultaten av korrespondensanalysen ser man till de kategorier vars bidragsvärden bidrar mest till att bygga upp rummens polariteter. Detta sker i olika steg. Först görs flera olika körningar för att reducera inflytande från mer tillfälliga variationer i datamaterialet, som till exempel kan bero på små frekvenser, vilket syftar till att konstruera ett stabilt rum. Därefter, i ett andra steg, kan meningsfulla polariteter matematiskt identifieras och sociologiskt tolkas. I ett tredje steg går det sedan att projicera in supplementära kategorier i den befintliga strukturen. Med dessa variabler kan man utforska olika kategoriska egenskapers spridning och fördelning i rummen. I denna studie utforskas bland annat elevernas betygsgenomsnitt från grundskolan, föräldrars inkomst och utbildningsnivå på detta sätt.

Korrespondensanalys lämpar sig särskilt bra för att hantera stora populationer i syfte att ge en mer översiktlig bild av rummets struktur då det baseras på medelpunkter. Nackdelen är att metoden har begränsade möjligheter att tolka spridningen av egenskaper i rummet eftersom den baseras på medelpunkter. I detta avseende erbjuder specifik multipel korrespondensanalys större tolkningsmöjligheter genom att ett moln av individer och egenskaper framträder i analysen.¹³⁰

Hierarkisk euklidisk klusteranalys

Tillsammans med enkel korrespondensanalys används ytterligare en metod i studien, *Hierarkisk euklidisk klusteranalys*, vilket är en variant av klusteranalys. I regel används klusteranalyser för att urskilja och sammanföra enheter i datamaterialet som är lika varandra, för att sedan optimera skillnaderna mellan de sammanförda enheterna. Euklidisk klusteranalys är emellertid en särskild typ av klusteranalys som tar sin utgångspunkt i resultaten av korrespondensanalysen och i individernas placering i det euklidiska rum som upprättats.¹³¹ Som metodens namn vittnar om, handlar det om att skapa en hierarki av kluster. Detta görs genom att sammanföra analysens minsta enheter till allt större grupper vilka i slutänden uppvisar en hierarkisk struktur där samtliga individer i analysen till sist återfinns i högst upp i hierarkin. Därefter tar man sin utgångspunkt i toppen för att analysera de kluster som man är intresserad av. Syftet med euklidisk klusteranalys är att ta till vara all variation i det rum som korrespondensanalysen generar och en möjlighet att undersöka de skillnader som inte framträder i analysens mest betydande axlar. Den specifika tillämpningen av euklidisk klusteranalys i föreliggande undersökning behandlas mer ingående i kapitel 7.

¹³⁰ Börjesson, M. (2005), *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, s. 37.

¹³¹ Le Roux, B. & Rouanet, H. (2004), *Geometric Data Analysis*, s. 106f.

Intervjuer och textanalytiska inslag

Studiens etnografiska inslag bygger på intervjuer och textanalys av hemsidor och dokument. Jag ska i det följande redogöra för hur detta material har samlats in, bearbetats och analyserats. Vi ska inledningsvis lyfta fram några metodologiska aspekter av hur intervjuer används som metod i studien.

Metodologiska anmärkningar

En viktig utgångspunkt för att arbeta med intervjuer är att medvetandegöra vilka potentiella maktförhållande som intervjusituationen kan innehålla. Bourdieu talar om en reflexiv reflexivitet baserad på ett sociologiskt hantverk, det vill säga att frågeställaren har "en känsla" för eller "ett öga" för vad som sociologiskt sker vilket tillåter forskaren att både uppfatta och se de sociala strukturernas effekter under själva intervjusituationen.¹³²

I föreliggande studie har intervjuer gjorts med individer som arbetar inom skolektorn. Syftet med intervjuerna har främst varit att söka information om gymnasieskolornas förutsättningar i regionen. Intervjupersonerna är därmed inte intressanta som sådana, utan ämnar informera studiens forskningsfrågor utifrån sina yrkesmässiga positioner. Likväl upprättas det Bourdieu kallar för *marknaden för språkliga och symboliska tillgångar* vilket inverkar på relationen mellan mig och informanten och i slutändan vilka svar jag kan få.¹³³ Min egen lärarbakgrund och tidigare erfarenheter av samtal med skolledare och tjänstemän på förvaltningsnivå ger mig en viss förförståelse för vilka olika frågor som kan vara viktiga alternativt känsliga att ta upp, samtidigt som min egen roll som ung forskarstuderande genererar en viss förförståelse hos informanten. Jag har därför försökt vara tydlig med min bakgrund som gymnasielärare i svenska och historia för att minska det sociala avståndet mellan mig och respondenten. En sådan självpresentation har vid flera tillfällen öppnat för inledande diskussioner om hur skolsituationen ser ut idag. Ett annat sätt att försöka minska avståndet har varit att använda en terminologi hämtad från skolans värld, framför allt i fråga om organisation och styrning. Det är dock omöjligt att i fråga om ålder och erfarenheter från skolväsendet uppnå en jämbördig relation med dessa informanter, men genom att uppmärksamma gemensamma referenspunkter är min uppfattning att jag lyckas inta en slags legitim novisroll som resulterat i ett mer uppriktigt samtal.¹³⁴

Vi ska därmed närmare gå in på urvalet av informanter och intervjustudiens utformning.

¹³² Bourdieu, P. (1999), *The Weight of the World*, s. 608.

¹³³ Den språkliga marknaden grundar sig på relationen mellan alla sorters kapital men framför allt det språkliga kapitalet. Bourdieu, P. (1982), "Vad det vill säga att tala. Det språkliga utbytets ekonomi", s. 28f.

¹³⁴ Jfr Aspers, P. (2011), *Etnografiska metoder*, s. 141f.

Urvalsmodell och tillvägagångssätt

I studien har intervjuer huvudsakligen använts som en metod i syfte att samla information om gymnasieskolans lokala kontext och villkor baserat på erfarenheter och kunskaper hos personer i, för avhandlingens syfte, centrala positioner. De yrkesgrupper som fått företräda dessa centrala positioner är: chefer på förvaltningsnivå, rektorer på kommunala och fristående skolor samt PR- och reklamkonsulter. Under perioden 2010–2013 genomfördes således semistrukturerade intervjuer med personer från både offentlig och privat sektor som var verksamma inom gymnasieskolan i Stockholm samt med externt anlitate konsulter. Intervjuerna strukturerades av en intervjuguide med olika teman.¹³⁵ De vägledande frågorna inom dessa teman anpassades efter varje enskild intervjusituations särskilda förutsättningar, exempelvis omformulerades frågorna på ett relevant sätt utifrån huvudmannaskap och den lokala kontexten. Denna flexibilitet syftade till att åstadkomma en hög grad av koherens mellan intervjuerna samtidigt som hänsyn togs till skilda förutsättningar. Även om intervjuerna på förhand var strukturerade av teman karaktäriserades de av öppna samtal.

Sammanlagt genomfördes 26 intervjuer med totalt 23 informanter.¹³⁶ Intervjuernas längd varierade från en timme till två och halv timme. I två fall har återkommande intervjuer gjorts med samma informant i syfte att återknyta till fältet och ställa följdfrågor. De forskningsetiska överväganden som gjorts i anslutning till intervjuerna handlade om att innan intervjun startat, både via mejl och på plats, informera om syftet med intervjun och med avhandlingsarbetet. Intervjuerna inleddes därefter med att informanten tillfrågas om de accepterar att samtalet spelas in för att underlätta mitt deltagande i intervjun och det kommande efterarbetet. I detta sammanhang klargjordes också att de som informanter kommer att bli refererade till med position och kommun eller huvudman eftersom det är deras kunskap om gymnasieskolan i egenskap av befattning som står i fokus. För att kunna diskutera och lyfta fram skillnader och likheter mellan specifika kommuner, förvaltningar, huvudmän och gymnasieskolor är det nödvändigt att informanterna görs identifierbara. Avsaknaden av anonymitet bidrar till att viss öppenhet går förlorad men denna öppenhet är också knuten till i vilken grad man lyckas reducera effekterna av intervjusituationens olika typer av maktförhållanden. Vidden av öppenhet hos informanterna är svår att verifiera i intervjumaterialet men likväl viktiga att ha i åtanke då materialet bearbetas.

Urvalet av informanter baserades på olika kriterier och genomfördes stegvis. Intervjustudien inleddes med att först rikta uppmärksamheten mot gymnasieskolans lokala kontext i södra Stockholm. Intervjuer med gymnasiechefer i fem olika kommuner gav både lokal kännedom om gymnasieskolan i södra Stockholm och en god inblick i hur hela Stockholms gymnasieskola

¹³⁵ Se intervjuguide i appendix, figur 5.

¹³⁶ Se förteckning över informanter i appendix, tabell 8.

förändrats över tid. Mot bakgrund av resultaten i de statistiska analyserna utvidgades sedan intervjustudien i ett andra steg till innefatta skolledare på gymnasieskolor i hela Stockholmsregionen. Urvalskriteriet i detta skede baserades på att ringa in ett representativt urval av skolledare på både fristående och kommunala gymnasieskolor som intog skilda positioner i gymnasiefältet. Intervjuerna med skolledare på olika nivåer öppnade samtidigt upp för kontakter med de företag och avdelningar som arbetade med gymnasieskolornas marknadsföring och tre informanter intervjuades i syfte att få mer kunskap om gymnasieskolornas marknadsföringsarbete.

Bearbetning och analys av intervjumaterial

I efterarbetet har jag valt att inte ordagrant transkribera intervjuerna, dels i arbetsbesparande syfte och dels på grund av att det inte finns någon ambition att göra språkliga analyser. Istället lyssnade jag igenom intervjuerna upprepade gånger samtidigt som jag hade intervjuguiden med anteckningar och noteringar från intervjutillfället framför mig. Därefter skrev jag korta referat och transkriberade särskilt intressanta passager utifrån de mest centrala delarna i intervjun.¹³⁷ De utskrivna referaten och citeringarna gav ett textmaterial som kondenserat redogjorde för intervjuernas centrala partier.¹³⁸

Det analytiska arbetet med det textmaterial, som bearbetningen av intervjuerna renderade i, var processororienterat och iterativt. Vid många tillfällen gick jag tillbaka till enskilda intervjuer och lyssnade igenom dem igen. Samtidigt skrev jag i kortare analytiska texter fram tematiska mönster i informantens utsagor vilka sedan reviderades och omarbetades mot bakgrund av studiens forskningsfrågor och mot bakgrund av den kunskap som studiens övriga empiriska material genererade.

Bearbetning och analys av elektroniska källor

Utöver offentlig statistik och intervjumaterial har jag använt mig av olika typer av offentlig dokumentation. I stor utsträckning har denna typ av källor fungerat som komplement för att underbygga analyser av andra data. Därför har inget systematiskt urval gjorts.

En annan typ av källmaterial som använts är gymnasieskolornas hemsidor. I kapitel 8 görs en systematisk genomgång av 40 gymnasieskolor i Stockholm stad och på vilket sätt de presenterar sina resurser. I kapitlet diskuteras själva genomförandet mer ingående medan vi här ska uppmärksamma några mer övergripande aspekter av att samla in information från elektroniska källor.

¹³⁷ Jfr Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 26.

¹³⁸ Jfr Bourdieu, P. (1999), *The Weight of the World*, s. 622f.

Gymnasieskolors hemsidor utgör ett viktigt verktyg för många skolor när det gäller att marknadsföra sin verksamhet och skapa en bild av skolan.¹³⁹ Hemsidorna fungerar som en informationskanal både för de elever som går på skolan och för de elever och föräldrar som är i stånd att välja gymnasieskola.

Hemsidor är ett lättillgängligt empiriskt material men är vanskliga att använda på grund av att deras tillkomst, funktion och tillgänglighet varierar beroende på skolans förutsättningar för, och avsikter med, hemsidan. På samma gång kan man se skolornas hemsidor som uttryck för olika institutionella strategier anpassade efter skolornas tilltänkta målgrupper.¹⁴⁰ Den senare aspekten av hemsidorna är utgångspunkt för mitt användande av dem som empiriskt material. Det är samtidigt viktigt att ha i åtanke hemsidornas varierande produktionsvillkor och sammansättning i analyserna vilket är en viktig metodfråga som mer ingående kommer att behandlas i kapitel 8.

Forskningsetiska övervägande

Ett vanligt förekommande grepp i de, framför allt etnografiska, studier som behandlades i kapitel 2 är att i studierna avidentifiera skolors och kommuners namn dels i syfte att ge informanter anonymitet i framställningen, dels utifrån en tanke om att områden och platser som redan är medialt uppmärksammade riskerar ytterligare stigmatisering.¹⁴¹ Detta är frågor som jag också tvingats ta ställning till i föreliggande studie där geografiska områden, gymnasieskolor och individers utsagor kopplade till dessa återfinns i analyserna. Jag har dock gjort en annan bedömning och låtit områden och skolor vara identifierbara. Det viktigaste skälet för denna linje är att den specifika informationen som är kopplad till ett geografiskt område eller skola – exempelvis kommuners geografiska läge, demografi och kommunikationer eller skolors sociala rekrytering och historia – är av central betydelse för att möjliggöra en analys som tar hänsyn till å den ena sidan relationen mellan den sociala struktur som råder i samhället i stort och i gymnasieskolan, och å andra sidan de positioner som aktörerna intar i denna struktur. Att låta områden och skolor vara identifierbara möjliggör också att andra forskare lättare kan ta vid där denna studie slutar och kumulativt använda både resultat och presenterade data i nya studier. Värdet av detta förväntade kunskapsstillskott väger i detta fall tyngre än de eventuellt negativa effekter denna studie skulle kunna ha för ett enskilt område eller skola.¹⁴²

Att områden, skolor och informanter är identifierbara betyder emellertid inte att studien gör avkall på Vetenskapsrådets etiska forskningsprinciper. De

¹³⁹ Jfr Lund, S. (2007), "Valfrihet och konkurrens".

¹⁴⁰ Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 31.

¹⁴¹ Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 122; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 23; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 56.

¹⁴² Se Vetenskapsrådet. (2011), *God forskningssed*, s. 5f.

statiska data från SCB som används i studien är avidentifierade och det har skett en forskningsetisk prövning hos SCB innan arbetet med dessa register påbörjades. Därefter har hanteringen och bearbetningen av registerdata gjorts i linje med principerna för behandling av personuppgifter.¹⁴³ Vidare redovisas alla resultat från de statistiska analyserna av individdata på gruppnivå.

När insamlingen av intervjumaterial gjorts har det grundläggande individskyddskravets fyra principer – informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet – varit vägledande vilket mer i detalj beskrevs i avsnittet om urvalsmodell och tillvägagångssätt.

En sammanfattande metodologisk kommentar

Studiens forskningsdesign bygger på ett kollektivistiskt metodologiskt tänkande, inspirerad av Bourdieus metodologiska principer, där kvantitativa och kvalitativa metoder och data kombineras.¹⁴⁴ Gymnasieskolan som studieobjekt förstås och konstrueras med utgångspunkt i både gymnasieskolorna som institutioner och de elever som befolkar dem. I ett första steg kartlägger jag med hjälp av statistiska uppgifter på individnivå den sociala strukturen hos gymnasieskolan i Stockholm för att i ett nästa steg utifrån intervjuer, hemsidor och annan dokumentation studera den kamp om eleverna som utspelas mellan skolorna. Genom att kombinera kvantitativa och kvalitativa metoder och data kan studien göra anspråk på att förklara delar av den komplexitet som råder i relationen mellan gymnasieskolors lokala förutsättningar och strategier och gymnasieskolan i Stockholms sociala ordning. Vi ska därmed övergå till avhandlingens empiriska kapitel.

---

¹⁴³ Se avsnittet om behandling av personuppgifter i Vetenskapsrådet. (2011), *God forskningssed*, s. 16.

¹⁴⁴ Se Broady, D. (1991), *Sociologi och epistemologi*, s. 50, 173 om relationen mellan metodologisk kollektivism och individualism samt betydelsen av den durkheimianska traditionen för Bourdieus sociologi.

KAPITEL 5

Den svenska gymnasieskolan efter 1990-talets valfrihetsreformer

Föreliggande studie spänner över en tidsperiod som täcker in flera omfattande utbildningspolitiska rikttningsförändringar. De reformer som skedde under 1990-talets början är centrala för att förstå gymnasieskolans förändring under de senaste två decennierna. Det är samtidigt viktigt att poängtera att studien inte gör anspråk på att klarlägga kausala samband mellan reformer och deras utfall. Utgångspunkten är istället att gymnasieskolornas verksamhet i hög grad påverkas av politiska och byråkratiska strider på olika nivåer. Den politiska styrningen, det vill säga resultaten av dessa strider, bestämmer de formella spelregler som alla aktörer på gymnasiefältet tvingas förhålla sig till. Sådana ändrade spelregler gällde läroplanens innehåll och villkoren för utformningen av utbildningsutbudet genom införande av nationella program istället för linjer, samt möjligheten att inrätta lokala varianter av de nationella programmen. De nya spelreglerna ändrade även villkoren för vilka aktörer som fick bedriva gymnasiala utbildningar vilket öppnade upp för etableringen av fler fristående huvudmän. En av de mest omfattande förändringarna i detta avseende var en ny form av resursfördelning via skolpeng som bestämmer de fristående gymnasieskolornas ekonomiska ersättningsnivåer.

Detta kapitel anlägger ett nationellt perspektiv. Först riktas uppmärksamheten mot de utbildningspolitiska reformer som är centrala för den period som här står i fokus och hur dessa förändrat gymnasieskolans övergripande förutsättningar. Därefter analyseras, med hjälp av offentlig statistik från SCB, hur utbudet av gymnasieskolor och utbildningar förändrades efter 1990-talets skolvalsreformer.

En återblick på gymnasieskolans senare reformhistoria

Våren 1992 föreslog dåvarande statsminister Carl Bildt och skolminister Beatrice Ask riksdagen att anta regeringens proposition *Om valfrihet och fristående skolor* (1991/92:95), vilket också skedde. Reformen måste förstås mot bakgrund av utbildningsväsendets snabba expansion under 1960- och 1970-talen som medförde styrningsproblem. Röster från både höger- och vänster-

politiskt håll höjdes för en mer samlad ledningsorganisation på lokal nivå. På högerkanten sågs ett mer decentraliserat styre av skolan som en garant för ökat handlingsutrymme för den enskilde individen, medan socialdemokraterna betraktade kommunerna som välfärdsstatens medborgerliga bas.¹⁴⁵ Redan i slutet av 1970-talet, i spåren av den stora kommunreformen 1971, var den decentraliserade styrningen av välfärdsstaten långt gången.¹⁴⁶ Antalet kommuner i Sverige minskade från cirka 1 000 kommuner i början av 1960-talet till 280 i mitten av 1970-talet – en koncentration som delvis var en följd av de behov som uppstod i samband med grundskolans expansion.¹⁴⁷

I en uppmärksam och kontroversiell reform i slutet av 1980-talet överfördes arbetsgivaransvaret för lärarna till kommunerna. Reformen innebar att det totala arbetsgivaransvaret för lärartjänsterna överfördes från staten till kommunerna. Samtidigt avvecklades Skolöverstyrelsen och ersattes av Skolverket.¹⁴⁸ Dessa förändringar följdes av att den statliga granskningen och kontrollen över skolan övergick från regelstyrning till mål- och resultatstyrning.¹⁴⁹ Man kan säga att skolans kommunalisering utgjorde en slutpunkt för strider om skolans styrning som pågått i flera decennier. De marknadsliberala strömningarna i Sverige under 1980-talets slut utgjorde tillsammans med lärarkårens kommunalisering och skolväsendets decentralisering viktiga förutsättningar för 1990-talets skolvalsreformer.

I det följande redogörs mer ingående för innehållet i 1990-talets skolreformer och därefter analyseras gymnasieskolans förändringar på nationell nivå. Avsikten är att ge en bakgrund till gymnasieskolans omdaning i Stockholmsregionen, vilken analyseras i nästa kapitel.

Friskolereformen 1991/92

Med propositionen *Om valfrihet och fristående skolor* (1991/92:95) trädde en lagändring i kraft som innebar att fristående huvudmän fick rätt att starta grundskolor. Kommunerna blev därmed skyldiga att till de fristående huvudmännen betala 85 procent av deras egna kostnader för grundskolan per elev. Propositionen gav också familjer rättighet att, utöver fristående skolor, även kunna välja en kommunal skola utanför den egna kommunen eller stadsdelen.

¹⁴⁵ Ringarp, J. (2011), *Professionens problematik*, s. 177–179.

¹⁴⁶ Nilsson, L. (1989), *Den urbana transitionen*, s. 58, 77–81.

¹⁴⁷ Skott, P. (2011), "Utbildningspolitik och läroplanshistoria", s. 332f.

¹⁴⁸ I historikern Johanna Ringarps avhandling från 2011 står kommunaliseringsreformen i fokus och hon konstaterar att den politiska processen i stor utsträckning präglades av stora motsättningar mellan de båda fackföreningarna Lärarnas riksförbund och Lärarförbundet vilka var emot respektive för en kommunalisering. Frågan hade drivits på av den dåvarande skolministern Göran Persson vilken såg decentraliseringen som sin stora profilfråga och han fick således en stor roll i den kommande kohandeln med de båda fackförbunden och Svenska kommunförbundet. Se Ringarp, J. (2011), *Professionens problematik*.

¹⁴⁹ Proposition 1989/90 (1989), *om kommunalt huvudmannaskap för lärare, skolledare, biträdande skolledare och syfunktionsärer*, Ringarp, J. (2011), *Professionens problematik*, s. 13–23.

Detta var av helt avgörande betydelse för att på grundskolenivå skapa en marknadsliknande konkurrenssituation.

Ett år senare kom ytterligare en proposition, *Valfrihet i skolan* (1992/93:230), i vilken fristående huvudmän föreslogs få rätt att driva även gymnasieskolor och att få offentligt stöd för detta på samma sätt som i grundskolan. Denna ersättning, som i vardagligt tal kommit att benämnas *skolpeng*, reglerades genom en uppsatt miniminivå per program som fastställdes av regeringen. I propositionen 1992 utökades också elevens möjligheter att välja skola inom det kommunala skolväsendet samtidigt som kommunernas rätt att ta emot en elev från en annan kommun utvidgades. De fristående skolorna kunde rekrytera elever på nationell basis och var inte begränsade av kommunala eller regionala regelverk vilket i konkurrensen om elever var en stor fördel. Propositionen betonade också att skolor med olika inriktningar och ägandeformer skulle stimulera konkurrenssituationen inom skolväsendet och öppnade upp för nya typer av organisationsformer bland huvudmännen, däribland aktiebolag.¹⁵⁰ Just möjligheten att starta skolor drivna av aktiebolag fick, vilket vi ska komma att se i kapitel 6, mycket stor betydelse för hur de fristående huvudmännen valde att organisera sig.

Ytterligare tre år senare kom propositionen *Fristående skolor m.m.* (1995/96:200) vars förslag fortfarande i huvudsak är i kraft. I den fastställdes mer ingående vilka kriterier som fristående skolor på både grundskolenivå och gymnasienivå skulle uppfylla vilket preciserades i skollagen. De mest centrala kraven var att den fristående skolan skulle svara mot det allmänna skolväsendets mål och värdegrund och att utbildningar vid fristående skolor skulle vara avgiftsfri. Skolverket blev fortsättningsvis den myndighet som godkände att en skola var berättigad till bidrag. Ett viktigt förbehåll för de fristående skolornas etableringsrätt var att tillstånd inte skulle ges om detta innebar negativa följder för skolväsendet i den kommun där skolan var tänkt att etableras. Det måste också finnas minst 20 elever i verksamheten.¹⁵¹

Dessa tre propositioner förs ofta samman och refereras till som *friskolereformen*, både i forskningslitteratur och i den allmänna debatten.¹⁵² Benämningen friskolereformen är dock något missvisande eftersom reformerna var minst lika viktiga för att skapa konkurrens mellan kommunala skolor som mellan fristående skolor och kommunala skolor. En mer adekvat benämning är snarare att tala om *valfrihetsreformerna* i början av 1990-talet.

¹⁵⁰ Proposition 1992/93:230 (1993), *Valfrihet i skolan*, se särskilt, s. 8f.

¹⁵¹ Proposition 1991/92:95 (1992), *om valfrihet och fristående skolor*, s. 9, 41f, 50f.

¹⁵² Se exempelvis Nilsson, M. & Johansson, O. (2011), *Mångfald eller enfald?*; Hensvik, L. (2010), *Leder skolkonkurrens till högre lärarlöner? en studie av den svenska friskolereformen*; Utbildningsradion (2011) [Elektronisk resurs], "Skolministeriet: friskolereformen"; Utbildningsradion (2011) [Elektronisk resurs], "UR Samtiden – Att lära av de bästa".

Gymnasiereform och nya läroplaner, 1994–2011: decentralisering och avreglering

Utöver de tre ovan beskrivna valfrihetsreformerna av skolväsendets organisering skedde omfattande förändringar av läroplanen för gymnasieskolan.

Efter kommunaliseringen av skolan och en läroplan för grundskolan som gav större utrymme för lokala aktörer, tog utbildningspolitiken under 1990-talet ytterligare steg mot decentralisering och avreglering. Först kom en proposition 1991, *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen* (1990/91:85) som innebar att gymnasieskolans tidigare linjesystem ersattes av 16 nationella program varav 2 var studieförberedande. Samtliga dessa program gjordes treåriga. En nyhet var också att alla nationella program gav allmän behörighet till högre studier, men i praktiken krävde de flesta högskoleutbildningar även särskild behörighet som förutsatte studier på de studieförberedande programmen. I propositionen, som sedermera också antogs, stakades även riktlinjerna för en ny läroplan ut. Denna läroplan, *Läroplanen för de frivilliga skolformerna* (Lpf94), som infördes 1994, öppnade för möjligheten att utforma lokala varianter av de nationella gymnasieprogrammen samt starta specialutformade program som frångår den nationella programstrukturen. Den bidrog också till att skapa ett mer varierat utbildningsutbud genom införandet av ett system med kurser i botten på varje program. Alla ämnen delades in i kurser med en viss progression. Huvudmännen kunde på lokal skolnivå ”profilera” gymnasieprogram i förhållande till konkurrerande skolor och utifrån den lokala arbetsmarknadens behov.¹⁵³

Vid sekelskiftet, sex år senare, kom ytterligare en läroplan för gymnasieskolan (Gy2000) vilken reviderade den tidigare införda programstrukturen i syfte att göra den mer flexibel och framtidsinriktad. De 16 nationella programmen utökades till 17 genom att det naturvetenskapliga programmets tekniska gren gjordes om till ett eget program, teknikprogrammet.¹⁵⁴ Inom programmen utökades möjligheten att lokalt utforma utbildningar som kunde bestå av lokala programinriktningar (”grenar” övergick till att heta ”inriktningar”) eller av på olika sätt sammansatta kurser. Framför allt öppnades strukturen upp för naturvetenskapsprogrammet och samhällsvetenskapsprogrammet i syfte att öka antalet utbildningskombinationer (miljökunskap, ekonomi, humaniora, naturvetenskap etc.).¹⁵⁵ Med den nya programstrukturen utökades också möjligheten för skolor att utforma specialutformade kurser vilket bidrog till en ytterligare differentiering av utbildningsutbudet.¹⁵⁶

¹⁵³ Proposition 1992/93:220 (1993), *En ny läroplan för grundskolan och ett nytt betygssystem för grundskolan, sameskolan, specialskolan och den obligatoriska sarskolan*, s. 30–33.

¹⁵⁴ Även programmens struktur förändrades genom att programmens timplaner skulle motsvara studieomfattningen (antal veckor och beräknad arbetsinsats) hos de olika kurserna och anges i poäng. Vad som tidigare benämndes timplaner kom således att heta poängplaner och alla nationella och specialutformade program kom att bestå av kurser som motsvarade totalt 2 500 poäng.

¹⁵⁵ Proposition 1997/98:169 (1998), *Gymnasieskola i utveckling: kvalitet och likvärdighet*, s. 32.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 26–35.

År 2011 genomfördes ännu en gymnasiereform, Gy11, som innebar att förutsättningarna för många gymnasieskolors verksamhet förändrades drastiskt. En ny programstruktur för de nationella programmen infördes och en tydlig åtskillnad mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program infördes, vilket bröt mot den tidigare reformens ambition att alla program ska ge allmän behörighet till högre studier. Därtill reducerades möjligheten att fritt utforma lokala varianter av program kraftigt.¹⁵⁷ Dock faller det utanför ramen för denna avhandling att behandla de förändringar som följde i spåren av reformen. Utvecklingen av gymnasieskolan efter 2011 belyses inte heller i det statistiska material som används för avhandlingens mer ingående statistiska analyser. Reformen är emellertid ett återkommande tema i de intervjuer som gjorts med skolledare runtom i Stockholmsområdet och den är viktig för att förstå de föränderliga regionala och lokala förutsättningarna för dagens gymnasieskolor.

Mot bakgrund av dessa nationella utbildningsreformer ska vi nu undersöka den faktiska utvecklingen av gymnasieskolan på nationell nivå under perioden 1987–2011.

Gymnasieskolans förändringar i Sverige 1987–2011

Vad som står klart efter den utbildningspolitiska rekapitulationen är att reformerna under 1990-talets första hälft ändrade gymnasieskolornas villkor radikalt genom att införa nya spelregler: konkurrensutsättning, en ny resursfördelningsmodell via skolpeng och en friare resursanvändning på både regional och lokal nivå. En tydlig ledstjärna i valfrihetsreformerna var att bredda utbudet av skolor och lokalt anpassade utbildningar för att öka familjers och elevers valmöjligheter.

Att det fanns politiska visioner för gymnasieskolans utveckling och att spelreglerna för deras verksamhet ändrades säger dock inget om dess faktiska förändring. Vi ska därför i det följande på nationell nivå beskriva några viktiga drag hos gymnasieskolans förändring efter de valfrihetsreformer som beskrivits ovan, närmare bestämt förändringen i antalet gymnasieskolor och i deras storlek, fluktuationen i antalet elever och utbildningsutbudets utvecklingen

---

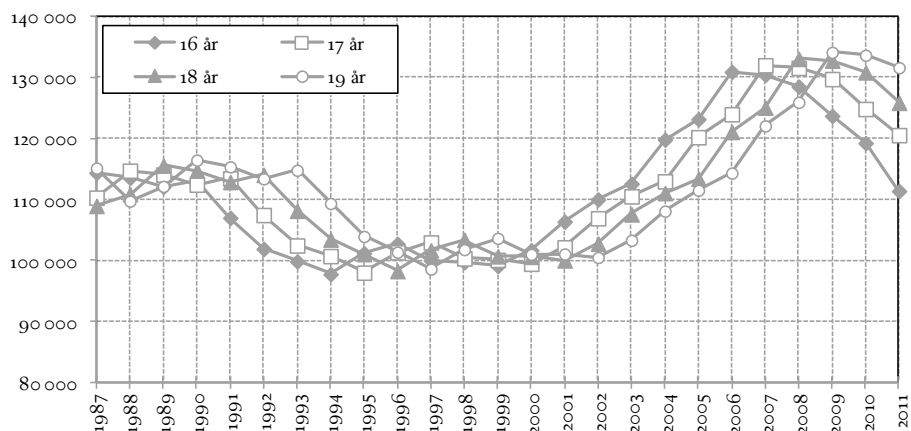
¹⁵⁷ I den nya programstrukturen, som kom med Gy11, ersattes beteckningarna "yrkesförberedande program" och "studieförberedande program" med "yrkesprogram" och "högskoleförberedande program" och ett viktigt syfte var att öka skillnaderna mellan olika programs behörighet till vidare studier. Det naturvetenskapliga programmets särställning, som den utbildning som ger bredast behörighet till högskolan, stärktes gentemot de andra teoretiska utbildningarna – medan de praktiska utbildningarnas studieförberedande innehåll beskärs avsevärt. De tidigare studieförberedande naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmen finns kvar samtidigt som ytterligare fyra högskoleförberedande program tillkom (ekonomiprogrammet, estetiska programmet, humanistiska programmet och teknikprogrammet). Medieprogrammet som funnits sedan 1994 plockades bort. Dessutom har möjligheten att erbjuda specialutformade program försvunnit. De program som fortfarande kan avvika från den nationella programstrukturen är särskilda varianter, vissa riksrekryterande utbildningar, nationellt godkända idrottsutbildningar samt International Baccalaureate (IB).

över tid. I kartläggningen av dessa förändringar sträcks tidsperioden ut till åren i slutet av 1980-talet fram till 2011. På så sätt kan vi bilda oss en uppfattning om gymnasieskolans utformning före och efter 1990-talets valfrihetsreformer.

Växande barnkullar under 2000-talets början

Inledningsvis ska de demografiska förutsättningarna för skolmarknadens framväxt uppmärksammas. Detta ska här undersökas i tre steg genom att se till det totala antalet individer i landet, antalet registrerade elever och antalet avgångselever. Vi börjar med att se till det totala antalet ungdomar i åldrarna 16 till 19 år i Sverige under perioden 1987–2011.

Diagram 1. Antalet ungdomar i åldrarna 16 till 19 år i Sverige, 1987–2011.

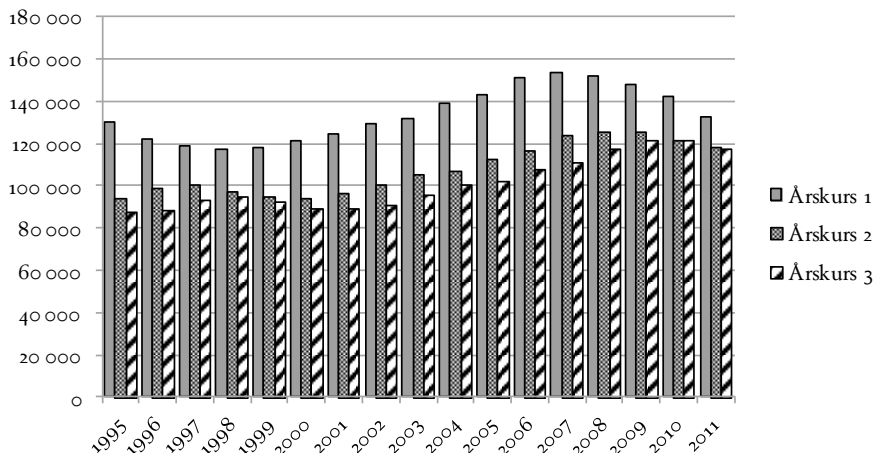
Källa: Statistiska centralbyrån (SCB). Folkmängden efter region, civilstånd, ålder och kön. År 1968–2013.

I diagram 1 kan vi följa de fyra ålderskohorterna över tid. I början av perioden var ålderskohorterna relativt jämnt fördelade med mellan 110 000 och 115 000 individer per årskull. I mitten av 1990-talet sjönk det totala antalet individer per årskull till ett spann mellan cirka 98 000 och 102 000 men antalet individer per årskull var fortfarande jämt fördelade. Från 2002 fram till 2008 ökade sedan antalet 16-åringar drastiskt i landet, från 109 998 till 128 497 individer, vilket också återspeglar fördelning i de senare årskullarna fram till 2011. Vid det sista nedslaget vände antalet individer i årskullarna återigen nedåt, framför allt när man ser till antalet 16-åringar vilka minskade från 128 497 till 111 375 mellan 2008 och 2011.

Den senare expansiva fasen av fristående gymnasieskolor, från 1999 till 2011, sammanföll således med en gynnsam nationell demografisk utveckling fram till 2011. Vi ska nu se hur denna demografi kommer till uttryck när man ser till

registrerade elever i gymnasieskolan. I diagram 2 kan vi se antalet registrerade gymnasieelever i årskurserna 1 till 3 i Sverige mellan åren 1995 till 2011.¹⁵⁸

Diagram 2. Antalet registrerade gymnasieelever i årskurs 1–3 i Sverige, 1995–2011.

Källa: Siffrorna i diagrammet bygger på antalet gymnasieskolor i Sverige med registrerade elever under perioden 1995–2008. Uppgifterna är hämtade från registret över avgångselever (SCB) under perioden 1995–2008 och från Skolverkets databas SIRIS under perioden 2009–2011.

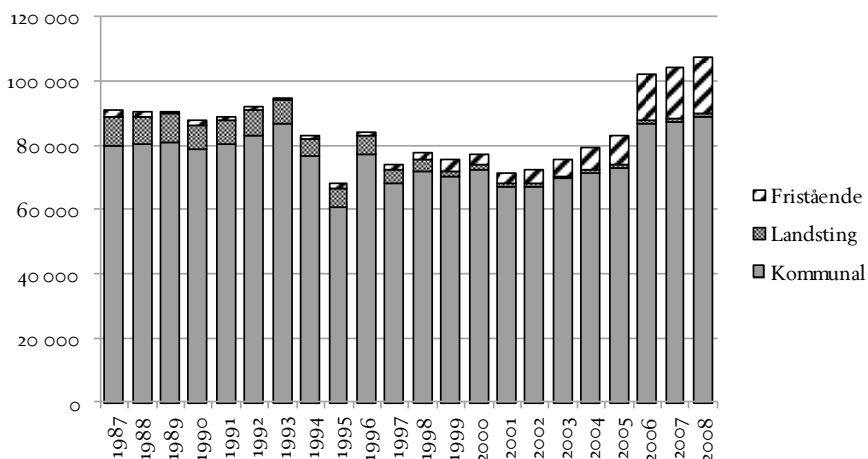
Utifrån diagram 2 kan vi konstatera att antalet registrerade elever ökade i samtliga årskurser i linje med den demografiska utvecklingen. Antalet elever i årskurs 1 var emellertid betydligt fler än antalet 16-åringar. Ser vi till antalet elever årskurs 2 och 3 framträder en ökande skillnad mellan antalet elever i årskurs 1 och 2 mellan åren 1997 och 2007, från 18 637 till 34 430 elever. En slutsats som går att dra av att antalet elever i årskurs 1 ökade i förhållande till antalet elever i årskurs 2 är att allt fler elever bytte utbildning efter det första året på gymnasiet och således gick om årskurs 1.¹⁵⁹

För att ytterligare nyansera bilden av barnkullarna i gymnasieskolan ska vi i ett sista steg undersöka antalet registrerade avgångselever över tid och fördelningen mellan huvudmän. I diagram 3 åskådliggörs det totala antalet avgångselever i Sverige under perioden 1987 till 2008 fördelade efter huvudman.

¹⁵⁸ I fråga om registrerade elever i gymnasieskolan har jag endast haft tillgång till ett elevregister som sträcker sig över perioden 1995–2008. Dessa siffror har sedan kompletterats med uppgifter från Skolverkets databas SIRIS för åren 2009–2011.

¹⁵⁹ Jfr Skolverket (2011), *Gymnasieelevers byten av program och skolor*.

Diagram 3. Antalet registrerade avgångselever efter huvudman i Sverige, 1987–2008.

Anmärkning: Siffrorna i diagrammet bygger på antalet gymnasieskolor i Sverige med registrerade avgångselever under perioden 1987–2011. Uppgifterna är hämtade från registret över avgångselever (SCB) under perioden 1987–2008.

Antalet avgångselever i gymnasieskolan ökade med närmare 40 000 individer under perioden 1995–2008. Barnkullarna var som störst i gymnasieskolan efter 2002 vilket i diagram 3 återges av de elever som gick ut gymnasieskolan 2006. När barnkullarna blev större efter 2002 minskade andelen elever i kommunala gymnasieskolor samtidigt som andelen elever i fristående skolor kraftigt ökade. Andelen elever i gymnasieskolor vilka drevs i landstingens regi minskade markant mellan 1995 och 1999 och har sedan dess samlat en mycket liten andel elever.¹⁶⁰

I och med att jämförelsen över tid utgår från registret över avgångselever i gymnasieskolan går det inte att urskilja den kraftiga nedgången i barnkullarna som skedde 2011. Vi ska återkomma till betydelsen av denna demografiska förändring vid flera tillfällen framöver i studien. Här nöjer vi oss emellertid med att konstatera att den snabba och intensiva expansionen av fristående gymnasieskolor under 2000-talets första årtionde i stor utsträckning präglades av att barnkullarna var exceptionellt stora.¹⁶¹

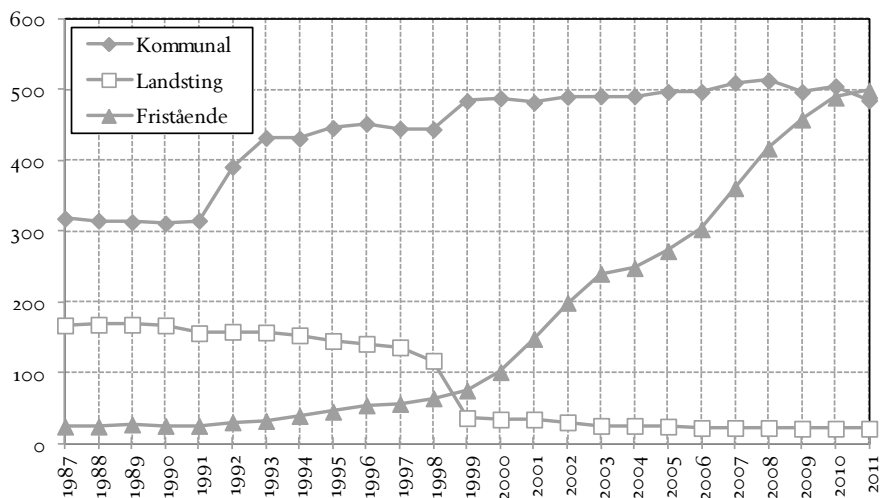
¹⁶⁰ För antal och andel avgångselever i gymnasieskolan, 1987–2011, se appendix, tabell 10.

¹⁶¹ Skolverket (2013), *Det svåra valet. Elevers val av utbildning på olika slags gymnasiemarknader*, s. 21, 118.

Fördubbling av antalet gymnasieskolor och kraftig ökning av fristående skolor

Valfrihetsreformerna innebar förbättrade villkor för att etablera fristående skolor och detta kom att få mycket påtagliga effekter. Av diagram 4 kan vi utläsa att antalet fristående gymnasieskolor går från att vara en klar minoritet till att vara en majoritet under lite drygt ett decennium. År 1987 fanns det 24 fristående och 318 kommunala gymnasieskolor i Sverige. Lite drygt två decennier senare var motsvarande siffra 499 fristående och 485 kommunala gymnasieskolor.

Diagram 4. Antalet gymnasieskolor i Sverige efter huvudman, 1987–2011.

Anmärkning: Uppgifterna är hämtade från skolregistret (SCB) under perioden 1987–2008 och kompletterad med uppgifter om skolor från Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal åren 2009–2011.

Sett till hela perioden sker en mycket omfattande numerär utveckling av både antalet kommunala och antalet fristående gymnasieskolor. Sammantaget fördubblades antalet gymnasieskolor i Sverige under perioden vilket är en mycket stor förändring av det utbildningslandskap som gymnasieskolan utgör. I diagrammet kan vi utläsa en kraftig ökning av kommunala gymnasieskolor i början av 1990-talet vilket var en följd av att huvudmannaskapet flyttades från staten till kommunerna 1989. Detta beslut innebar att alla kommuner var skyldiga att erbjuda gymnasieutbildning.¹⁶² I diagrammet kan vi också

¹⁶² I och med kommunaliseringen 1989 blev kommunerna skyldiga att erbjuda gymnasieutbildningar och som en följd inrättades en rad nya gymnasieskolor i Sverige, främst i mindre kommuner, vilka tidigare inte haft någon egen gymnasieskola. Uppgifterna här säger dock inget om skolornas storlek mer än att de hade avgångselever tre år efter reformen.

notera att antalet landstingsägda gymnasieskolor minskade över tid, för att i princip försvinna efter 1998.¹⁶³

Före friskolereformen 1992 fanns endast 25 fristående gymnasieskolor i Sverige. Två expansiva faser går att urskilja i de fristående gymnasieskolornas etableringsmönster. I den första fasen mellan åren 1987 och 1997 mer än fördubblades antalet fristående gymnasieskolor i landet, från 25 till 56 skolor. Under denna period var antalet fristående gymnasieskolor betydligt färre än antalet kommunala. I den andra expansionsfasen sker en mer explosionsartad ökning av fristående gymnasieskolor då dessa nästan tiodubblades under ett decennium, från 56 skolor år 1999 till 489 skolor år 2011. Den stora expansionen av fristående gymnasieskolor inträffade med andra ord nästan ett decennium efter friskolereformens införande och sammanföll med gymnasie-reformen år 2000 vilken uppmuntrade till en ökad lokal anpassning av gymnasieskolan. Vid samma tidpunkt, i början av 2000-talet, går det också att skönja nya nationella utbildningsföretag med ett rikstäckande utbud av fristående gymnasieskolor. Den senare expansiva fasen karaktäriseras därför också i stor utsträckning av en marknadsiering av gymnasieskolan där skolor köps och säljs.¹⁶⁴

Skolornas genomsnittliga storlek minskar kraftigt

I diagram 5 utforskas ytterligare en viktig aspekt av att både antalet skolor och antalet elever ökade under perioden – nämligen skolornas storlek, här mätt i form av antalet avgångselever i genomsnitt per skola.

Av diagram 5 framgår att gymnasieskolornas genomsnittliga storlek, totalt sett, minskat kraftigt under perioden. År 1987 gick det i genomsnitt 178 avgångselever på varje gymnasieskola i Sverige medan motsvarande siffra 2011 var 117 elever. Att det totala genomsnittet sjunker kraftigt i början av perioden beror på att antalet kommunala gymnasieskolor ökade samtidigt som antalet elever inte ökade i samma utsträckning. Därefter, från 1990-talets slut och framåt, beror gymnasieskolornas minskande storlek på ökningen av fristående skolor vilka var betydligt mindre och drar ner genomsnittet. Både de fristående och kommunala gymnasieskolorna växte dock efter år 2002 vilket sammanfaller med de stora barnkullar som började gymnasieskolan därefter. Sett till hela perioden finns en tydlig skillnad mellan fristående och kommunala huvudmän där de förstnämnda i regel utgör betydligt mindre enheter. I

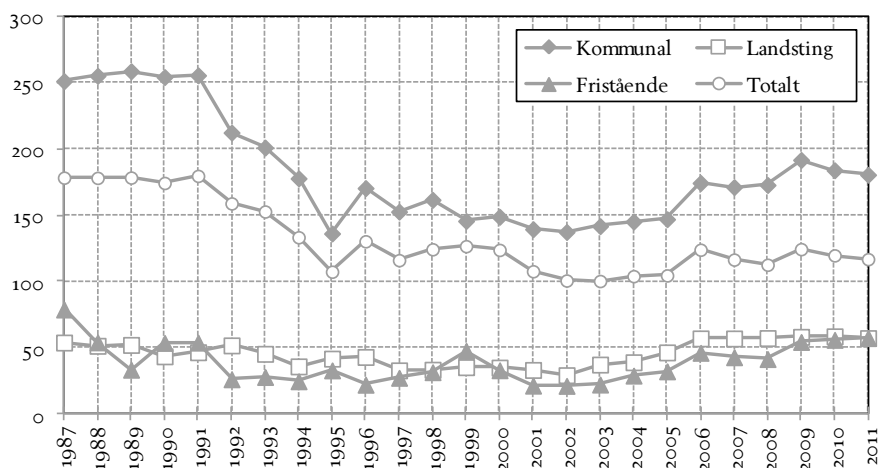
¹⁶³ De landstingsägda gymnasieskolorna bedrev främst naturbruksutbildningar och omvårdnadsutbildningar. Huvuddelen av dessa utbildningar överfördes till kommunala skolor 1999 vilket medförde att majoriteten av skolorna lades ned. Idag finns endast ett tjugotal landstingsägda gymnasieskolor kvar.

¹⁶⁴ Exempelvis introducerades Academedia på Stockholmsbörsen 2001 och företaget började under 2007 expandera genom att köpa upp mindre utbildningsföretag. Ultra Education AB, senare John Bauer Education AB, genomgick en liknande expansion under mitten av 2000-talet. Se Academedia (2015) [Elektronisk], "Academedias historia"; Dagens arena (2013) [Elektronisk], "En friskolejättes uppgång och fall".

slutet av perioden gick det i genomsnitt 58 elever på varje fristående skola medan motsvarande siffra för kommunala skolor var 181, det vill säga tre gånger högre.

Diagram 5. Gymnasieskolors genomsnittliga storlek på nationell nivå. Antal av-
gångselever, totalt och efter huvudman, 1987–2011.

Källa: Skolverket och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att antalet gymnasieskolor och antalet elever ökade över tid samtidigt som antalet elever per skola minskade. Under perioden 1987–2011 blev gymnasieskolorna således fler men i genomsnitt mindre. Vi ska i ett sista steg uppmärksamma hur utbildningsutbudet i gymnasieskolan förändrats över tid.

Ett större och mer lokalt utformat utbildningsutbud

Gymnasieskolan i Sverige har sedan början av 1970-talet bestått av två olika typer av system för hur utbildningar organiserats; ett linjesystem och ett programsystem. Inledningsvis ska vi här hålla isär dessa system i beskrivningen av utbildningsutbudet över tid.

Grundutbudet av utbildningar i den gymnasieskola som tillkom 1971 bestod av ett linjesystem med 17 tvååriga linjer, 4 treåriga och 1 fyraårig linje. Därtill fanns 57 olika grenar och 18 varianter på nationell nivå.¹⁶⁵ I linjesystemet fanns även lokalt utformade specialkurser och under åren tillkom även olika varianter av försöksutbildningar som exempelvis estetisk praktisk linje. Försöksutbildningarnas omfattningen var dock förhållandevis blygsam.¹⁶⁶ I

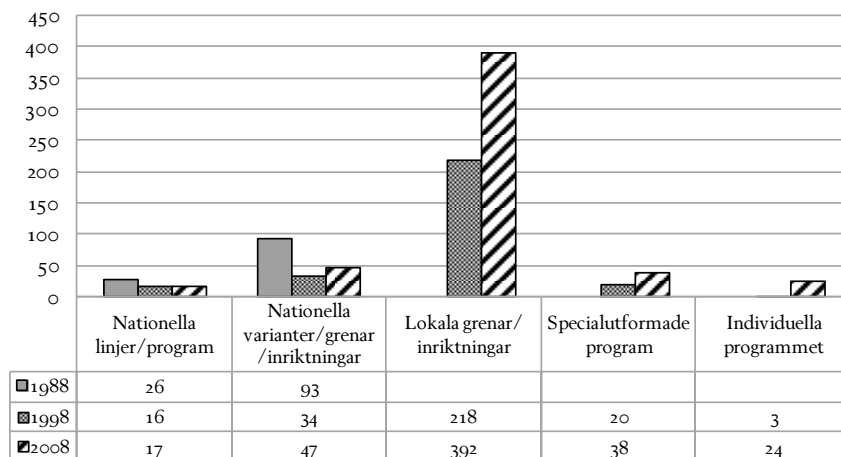
¹⁶⁵ Skolöverstyrelsen (1971), *Läroplan för gymnasieskolan: Lgy 70*, s. 58f.

¹⁶⁶ De yrkesförberedande specialkurserna kunde variera i längd mellan några veckor till tre år. Dessa var tänkta att tillgodose den specialisering och färdigutbildning som inte rymdes inom de

och med propositionen *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen* 1991, som vi tidigare behandlat, övergick gymnasieskolan till ett programsystem som i princip var fullt ut implementerat 1996 och sedan följdes upp av ytterligare en gymnasiereform år 2000 (Gy2000).

I och med att vi här har att göra med flera överlappande programstrukturer, vilket komplicerar jämförelser över tid, kommer tre nedslag att göras.¹⁶⁷ Ett nedslag görs innan programsystemets införande år 1988, det andra nedslaget görs 1998 vilket är två år efter att programsystemet fullt ut införts och det sista nedslaget görs 2008 vilket är åtta år efter gymnasiereformen år 2000. Av diagram 6 framgår hur gymnasieskolans utbildningsutbud förändrade sin karaktär mellan dessa tre nedslag.

Diagram 6. Antalet utbildningar med avgångselever i gymnasieskolan 1988, 1998 och 2008.

Anmärkning: Uppgifter om antalet nationella program och grenar/inriktningar för åren 1998 och 2008 är hämtade från Skolverket. Övriga uppgifter bygger på egna bearbetningar av utbildningarnas studievägskod i registret över avgångselever i Sverige 1987–2008. Linjesystemets grenar och varianter (80 respektive 13) har slagits ihop till kategorin nationella grenar/varianter/inriktningar för att öka jämförbarheten över tid. Siffrorna för lokala grenar/inriktningar, specialutformade program och individuella programmet baseras på alla administrativt redovisade uppgifter i registret över avgångselever. För samtliga nationella program och grenar/inriktningar åren 1998 och 2008, se appendix tabell 11 och tabell 12.

Av diagrammet går det att utläsa flera viktiga aspekter av hur gymnasieskolans utbildningsutbud förändrades från slutet av 1980-talet och fram till 2008.

yrkesinriktade linjerna. Se Carle, T., Kinnander, S. & Salin, S. (2000), *Läraamas riksförbund 1884–2000*, s. 202.

¹⁶⁷ För att undersöka hur antalet gymnasieutbildningar i Sverige förändrades över tid är vi tvungna att korta ned undersökningsperioden något. Det har inte funnits möjlighet att komplettera registret över avgångselever med uppgifter om program och inriktning från Skolverkets offentliga statistik. Undersökningen av utbildningar behandlar således perioden mellan 1987 och 2008.

Till att börja med kan vi se att det nationella utbudet minskade i och med övergången från linjesystemet till programsystemet. I slutet av 1980-talet fanns 26 nationella linjer som i början av 1990-talet ersattes av 16 nationella program vilka sedan ökades till 17 med gymnasiereformen 2000. Den mest omfattande förändring som sker är att nationella grenar och varianter minskade avsevärt i och med införandet av programsystemet. I linjesystemet fanns det 93 grenar och varianter av detta slag 1988 vilka först minskade till 34 grenar i programsystemet år 1998 för att sedan återigen öka till 47 inriktningar år 2008. Vid de två senare nedslagen tillkom istället en utbyggnad av lokala grenar och specialutformade program vilka ökade drastiskt över tid. Mellan åren 1998 och 2008 dubblerades näst intill antalet lokala grenar i Sverige, från 218 till 392. De specialutformade programmen följde samma utveckling och dubblerades mellan de två nedslagen, från 20 till 38. Den senare expansionen av lokala grenar och specialutformade program var sannolikt delvis en följd av gymnasiereformen år 2000 vilken betonade vikten av att anpassa och profilera utbildningar efter lokala förutsättningar.¹⁶⁸ Men, som vi redan konstaterat, var det lokalt utformade utbildningsutbudet omfattande redan vid det andra nedslaget 1998. Den kraftiga ökningen av lokala grenar efter år 2000 måste också förstås mot bakgrund av den ökade konkurrenssituationen som den explosionsartade etableringen av fristående gymnasieskolor medförde. Lokala grenar utgör i det sammanhanget ett viktigt verktyg för gymnasieskolor att profilera utbildningar och skolkoncept.

Ytterligare en aspekt av gymnasieskolans utbildningsutbud som bör lyftas fram är det individuella programmet (IV) vilket tillkom i och med den nya programstrukturen i 1991-års gymnasiereform. IV-programmet räknades dock inte som ett nationellt program utan var tänkt att förbereda de elever som inte hade fullständiga betyg från grundskolan. År 1998 fanns endast tre grenar av IV-programmet men i slutet av perioden fanns det hela 24 olika inriktningar av IV-programmet vilka var riktade mot de nationella programmen eller mot introduktionsprogram för invandrare (IVIK). Även sett till antalet registrerade elever växte IV-programmet kraftigt under perioden. IV-programmet gick från att vara en kompenserande utbildning till att i allt större utsträckning integreras i gymnasieskolans ordinarie organisation.¹⁶⁹

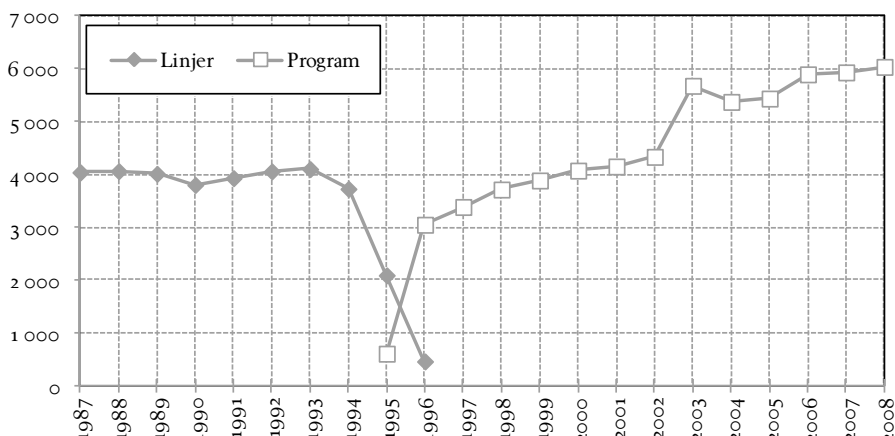
Vi ska avslutningsvis uppmärksamma ytterligare två mått på gymnasieskolans utbildningsutbud vilka möjliggör en grov jämförelse av hur gymnasieskolans utbud förändrats över en längre period. Detta görs genom att undersöka det totala antalet utbildningar när skola och den finaste nivån av utbildningar slås ihop oavsett om det är linje, program, gren eller inriktning.

I diagram 7 kan vi se hur det totala utbildningsutbudet har förändrats över tid när man ser till den ovan beskrivna sammanslagningen av skola med linje/program och gren/inriktning.

¹⁶⁸ Proposition 1997/98:169 (1998), *Gymnasieskola i utveckling: kvalitet och likvärdighet*, s. 17, 39.

¹⁶⁹ Se appendix, tabell 13.

Diagram 7. Gymnasieskolans totala utbildningsutbud i Sverige, 1987–2008.

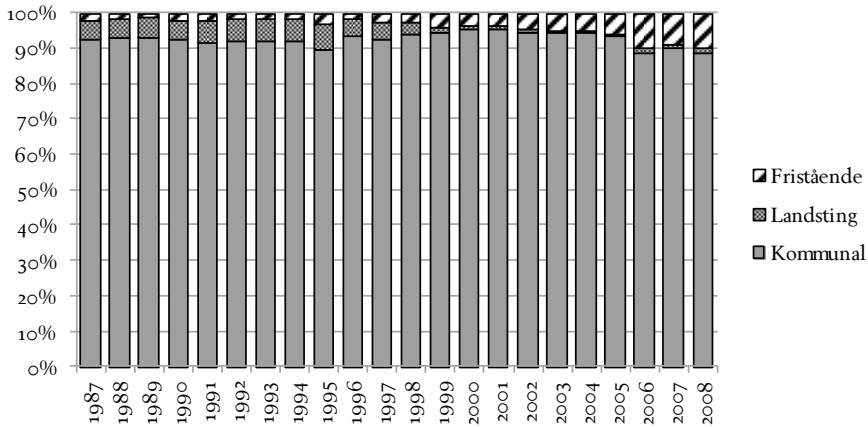
Anmärkning: Siffrorna i diagrammet bygger på en hopslagning av skolkod och grenar, men ej varianter. Vissa grenar har slagits samman, framför allt inom samma SUN-inriktning (se kapitel 4 om klassificering av utbildningar). Uppgifterna är hämtade från det nationella registret över avgångselever, 1987–2008.

Det är tydligt att antalet utbildningar ökade först efter sekelskiftet år 2000 när man beaktar det totala utbildningsutbudets förändring över tid. Under hela perioden från 1987 fram till slutet av 1990-talet fanns det ungefär 4 000 unika gymnasieutbildningar i Sverige men efter år 2000 stiger denna siffra relativt snabbt till ungefär 6 000 utbildningar. Den mest framträdande ökningen av utbildningar skedde år 2003, det vill säga tre år efter gymnasiereformen år 2000 vilken uppmuntrade till fler lokalt utformade utbildningar. En stor del av ökningen mellan 2002 och 2003 utgjordes av utbildningar med en eller ett par elever. Många av dessa utbildningar försvann sedan från utbudet. Detta berodde dels på att de grenar som fanns före reformen levde kvar sida vid sida med de nya inriktningarna under de första åren efter reformen, dels på att utbildningar lades ned, sannolikt som en följd av för lågt söktryck.¹⁷⁰ Glappet i diagram 7 mellan åren 1994–1998 är som tidigare påpekats en övergångsperiod mellan olika system.

I diagram 8 kan vi se hur stor andel av det totala utbildningsutbudet som olika huvudmän haft över tid.

¹⁷⁰ Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Diagram 8. Andelen av det totala utbildningsutbudet fördelat huvudman, 1987–2008.

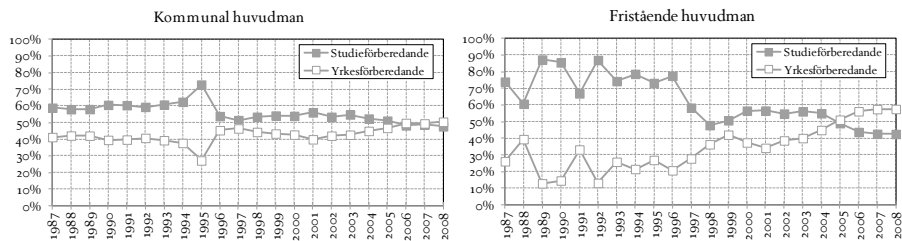
Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

När man ser till utbildningsutbudets fördelning mellan huvudmän i diagram 8 är de kommunala utbildningarnas dominans över tid det mest iögonfallande. Sett till hela perioden utgjorde de kommunala utbildningarna över 90 procent av utbildningsutbudet. Utbildningar i lanstingens regi utgjorde 5–6 procent från slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet, då den typen av utbildningar i princip upphörde. Motsvarande siffra för utbildningar hos fristående huvudmän pendlade mellan 1 och 3 procent ända fram till slutet av 1990-talet. Från 1999 och framåt sker en snabb expansion av andelen utbildningar i fristående regi och i slutet av perioden, 2008, utgjorde dessa utbildningar en tiondel av det totala utbildningsutbudet i Sverige.¹⁷¹

I relationen mellan praktiska och teoretiska utbildningar framträder ytterligare en dimension av friskolereformens betydelse för utbildningsutbudet. I diagram 9 kan vi se hur relationen mellan studieförberedande och yrkesförberedande utbildningar förändrats över tid hos kommunala respektive fristående huvudmän.

¹⁷¹ För både antal och andelar i tabellform, se appendix, tabell 14.

Diagram 9. (a–b) Andelen avgångselever på studieförberedande och yrkesförberedande utbildningar hos kommunala respektive fristående huvudmän i Sverige, 1987–2008.

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

I den kommunala gymnasieskolan var de studieförberedande utbildningarna störst sett till andelen elever över nästan hela perioden. Vi kan dock notera att andelen elever på studieförberedande utbildningar minskade något efter systemskiftet från linjer till program, samtidigt som andelen elever på yrkesförberedande utbildningar ökade. I slutet av perioden var andelen elever på yrkesförberedande utbildningar till och med något större.

Hos fristående huvudmän var det huvudsakligen studieförberedande utbildningar som dominerade i början av perioden. I snitt gick 76 procent av de fristående gymnasieskolornas elever på studieförberedande utbildningar fram till 1996. Därefter ökade andelen elever på yrkesförberedande utbildningar och i slutet av perioden hade trenden skiftat. Det gick då en större andel elever på yrkesförberedande än på studieförberedande utbildningar. Förskjutningen i programutbudet hos de fristående gymnasieskolorna hänger nära samman med de stora utbildningskoncernernas intåg på skolmarknaden i början av 2000-talet. Utbildningskoncernernas skolor satsade i stor utsträckning på yrkesförberedande utbildningar vilket mer ingående analyseras i kapitel 6.

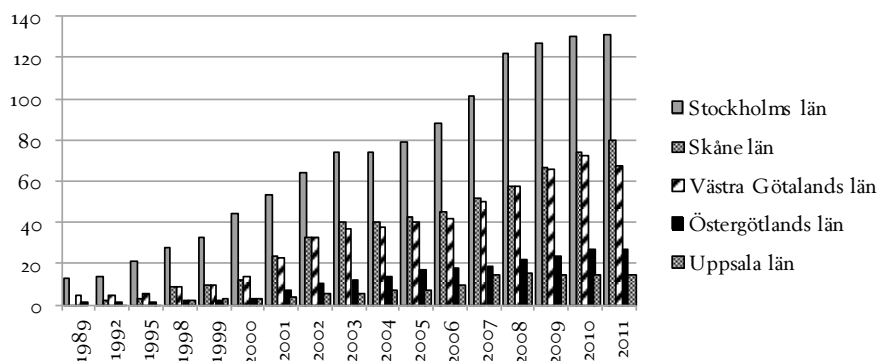
De fristående gymnasieskolornas geografiska utbredning 1987–2011

Avslutningsvis ska vi uppmärksamma den geografiska dimensionen av gymnasieskolans förändring genom att se till var i landet de fristående gymnasieskolorna etablerade sig. Tidigare studier, gjorda av bland annat Skolverket, har visat på att de fristående gymnasieskolorna framför allt etablerat sig i storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö och att konsekvenserna av friskolereformen var begränsade på de flesta orter i landet ända fram till början av 2000-talet.¹⁷² Vi ska här göra ett begränsat geografiskt urval och se till

¹⁷² Se Skolverket (2013), *Det svåra valet. Elevers val av utbildning på olika slags gymnasie-marknader*, s. 14–16, 69, 116–118; Skolverket (2011), *Skolmarknadens geografi. Om gymnasie-elevers pendling på lokala och regionala skolmarknader*, s. 25.

utvecklingen i de län – Stockholms län, Skåne län, Uppsala län, Västra Götalands län och Östergötlands län – där flest fristående gymnasieskolor återfanns i slutet av perioden. I dessa län finner vi också Sveriges fem största städer, Stockholm, Göteborg, Malmö, Uppsala och Linköping.

Diagram 10. Antal fristående gymnasieskolor med registrerade avgångselever i fem län, 1987–2011.

Anmärkning: Notera att uppgifter fram till och med 1998 redovisas med tre års mellanrum.

Källa: Uppgifterna är hämtade från skolregistret (SCB) under perioden 1987–2008 och sedan kompletterad med uppgifter om skolor från Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal åren 2009–2011.

I diagram 10 kan vi se hur etableringen av fristående gymnasieskolor sett ut över tid i fem olika län. Den mest påtagliga utvecklingen är att under hela perioden återfanns flest antal fristående gymnasieskolor i Stockholms län. Före friskolereformen i början av 1990-talet fanns det 13 fristående skolor i Stockholms län, 5 skolor i Västra Götaland och 1 skola i Skåne län. År 2011 var motsvarande siffror 131 fristående skolor i Stockholms län, 80 i Skåne län och 68 Västra Götalands län. Om vi mer ingående ser till de senare två länen, där storstadsregionerna Malmö och Göteborg ligger, fanns det något fler fristående gymnasieskolor i Västra Götalands län fram till mitten av 1990-talet. Det rörde sig dock om ett fåtal skolor. I början av 2000-talet tog etableringen av fristående gymnasieskolor fart i båda regionerna och utvecklingen har varit mycket jämn sedan dess. Samma utveckling, fast i betydligt mindre omfattning finner vi i östra Götaland. Där fanns det 3 fristående skolor år 2000 och elva år senare 27. I Uppsalaregionen dröjer det något längre innan etableringen av fristående gymnasieskolor skjuter fart. Först efter 2006 kan man se liknande expansiva tendenser av fristående gymnasieskolor som i de andra länen skedde åren efter 2000. Antalet fristående skolor är dessutom betydligt färre i Uppsalaområdet i slutet av perioden; år 2011 hade 16 fristående gymnasieskolor etablerat sig i regionen. En förklaring till att utvecklingen ser an-

norlunda ut i Uppsala är stadens akademiska prägel där den kommunala gymnasieskolan fortfarande har en mycket stark ställning.¹⁷³

Sammanfattning och diskussion

De inledningsvis beskrivna utbildningspolitiska reformerna under 1990-talets början förändrade radikalt hela det sekundära skolväsendets ramar. Elever och familjer gavs större rättigheter att välja mellan gymnasieutbildningar hos fristående och kommunala huvudmän. Det blev samtidigt betydligt enklare att starta fristående gymnasieskolor och en ny målstyrd läroplan introducerades som innebar att samtliga nationella program i varierande grad gav behörighet till vidare studier. Därtill gavs huvudmännen långtgående befogenheter att utforma lokala varianter av de nationella programmen samt starta specialutformade program.

Mot bakgrund av dessa reformeringar av gymnasieskolan uppmärksammades i detta kapitel en rad olika aspekter av gymnasieskolans förändring sedan slutet på 1980-talet och fram till 2011. Till att börja med är bilden av den övergripande demografin viktig för att förstå skedet. Barnkullarna i åldrarna 16 till 19 minskade under första halvan av 1990-talet för att sedan öka markant i början av 2000-talet. Den gynnsamma demografin hade sannolikt stor betydelse för den snabba expansionen av fristående gymnasieskolor i landet efter sekelskiftet.

En annan aspekt av gymnasieskolans förändring var att det i slutet av undersökningsperioden återfanns betydligt fler registrerade elever i årskurs 1 än i årskurs 2 vilket indikerar att allt fler elever tenderade att byta gymnasieutbildning efter första året. Denna utveckling skedde samtidigt med den senare expansiva fasen av fristående gymnasieskolor och att andelen elever som gick i fristående gymnasieskolor markant ökade efter 2002. Detta kan sannolikt ses som uttryck för förändrade utbildningsstrategier som påkallats av en framväxande marknad på vilken skolor konkurrerar om elever, och elever orienterar sig i förhållande till ett växande utbildningsutbud. För att använda ett teoretiskt begrepp som förklarades i kapitel 3 kan detta hypotetiskt ses som en förändring av elevernas (och familjernas) *habitus*, en anpassning till det ökande utbudet av gymnasieutbildningar. I ett marknadsperspektiv utgör denna förändrade *habitus* också en förutsättning för en skolmarknad genom att eleverna, utbildningskonsumenterna, är benägna att byta utbildning i ljuset av det konkurrerande utbildningsutbud som en annan huvudaktör på marknaden, skolorna, erbjuder. Ett stort utbud innebär också att elever väljer "fel" alternativ och tvingas välja om för att man inte överblickar marknaden

---

¹⁷³ Se Lidegran, I. (2006), *Uppsala: en akademiskt dominerad gymnasieskola*; Bertilsson, E. (2014), *Skollärare*.

samtidigt som en stor marknad leder till en större spännvidd och fler utbildningar av låg kvalitet, som elever ibland tvingas fly från.¹⁷⁴

Ytterligare en förändring som skedde i takt med att gymnasieskolan expanderade var att skolor blev mindre sett till antalet elever. Både kommunala och fristående gymnasieskolor blev mindre över tid men de förstnämnda var fortfarande mer än tre gånger större än de fristående skolorna.

Ser vi till antalet utbildningar medförde övergången från 1980-talets linjesystem till 1990-talets programsystem att det "fasta" utbudet av nationella utbildningar minskade till förmån för lokala grenar och specialutformade program. De lokala grenarna var framträdande redan i slutet av 1990-talet men fördubblades näst intill under 2000-talets början. Det totala utbudet av utbildningar i gymnasieskolan var samtidigt tämligen konstant ända fram till 2000-talets början. Därefter sker en kraftig expansion från cirka 4 000 till 6 000 utbildningar fram till 2008. Ser vi också till antalet gymnasieskolor och barnkullarnas ökning är resultaten entydiga – expansionen av skolor, elever och utbildningar sammanfaller och har sin kraftigaste utveckling efter sekelskiftet år 2000. Med tanke på den omfattande expansionen av fristående gymnasieskolor i slutet av perioden är det dock något överraskande att deras andel av det totala utbildningsutbudet inte var större än 10 procent när samtidigt 16 procent av Sverige gymnasieelever gick på fristående gymnasieskolor. Det understryker dock resultatet att dessa skolor var många till antalet men små sett till antal elever och utbildningar. Småskaligheten vittnar samtidigt om att dessa huvudmän främst satsade på en handfull program. Antalet program per skola var således få vilket skiljde sig kraftigt från de kommunala skolorna.

En sista aspekt av förändringen som uppmärksammades var den geografiska dimensionen av de fristående gymnasieskolorna expansion. Där kunde vi konstatera att de fristående gymnasieskolorna började etablera sig i storstadsregionerna i mitten av 1990-talet, strax efter valfrihetsreformernas införande. Vidare kunde vi se att Stockholmsregionen över tid intagit en särställning i landet sett till antalet fristående gymnasieskolor men att regionerna Malmö och Göteborg närmade sig Stockholmsregionens omfattning i slutet av perioden då den mest omfattande etableringen av fristående gymnasieskolor skedde.

De utvecklingstendenser som här undersökts på nationell nivå pekar entydigt på att gymnasieskolans utbildningslandskap kraftigt expanderar efter sekelskiftet när man ser till skolor, elever, utbildningar och geografisk spridning. Den snabba och omfattande expansionen under 2000-talet kan ses som ett uttryck för att gymnasieskolan marknadsiserades. En möjlig förklaring till att denna utveckling skedde just vid denna tidpunkt är att profileringen av kurser och program kom att bli ett viktigt inslag i gymnasieskolors strategier för att locka till sig elever i den konkurrens som det fria skolvalet förde med sig. Gymnasierformen år 2000 uppmuntrade till mer lokalt utformade gymnasieutbildningar samtidigt som den demografiska situationen försedde den

¹⁷⁴ Jfr Skolverket (2011), *Gymnasieelevers byten av program och skolor*, s. 6–8.

KAMPEN OM ELEVERNA

begynnande skolmarknaden med ett omfattande elevunderlag. Med denna kunskap om gymnasieskolans övergripande förändringar ska vi nu övergå till att mer ingående undersöka hur dessa kommit till uttryck i Stockholmsregionen.

KAPITEL 6

Skolmarknadens framväxt i Stockholm 1987–2011

Under 1990-talet och det första decenniet av 2000-talet utvecklades gymnasieskolan i Stockholmsregionen i riktning mot att bli en sammanhållen utbildningsmarknad med färre formella hinder för familjers och elevers val av gymnasieutbildning och ett allt större utbud av utbildningar tillhandahållna av allt fler skolor med olika huvudmän. Dessa förändringar hade konsekvenser inte bara för elevers och familjers förhållande till gymnasieutbildning utan också för strategierna hos skolorna och deras ägare.

Som en bakgrund till den analys som senare följer av gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm åren 2006–2008 ska här en övergripande bild ges av gymnasieskolans utveckling i regionen i spåren av de nationella valfrihetsreformerna. Framställningen följer i stort den i föregående kapitel som beskrev den nationella utvecklingen med undantag för det utrymme som här särskilt ges åt regionala skillnader inom Stockholms län.

Förändrade villkor för framväxten av en regional skolmarknad

I Stockholmsregionen fick, som vi ska se, de nationella valfrihetsreformerna i början av 1990-talet ett mycket stort genomslag. Inom loppet av ett decennium växte landets i särklass största utbildningsmarknad fram i regionen.¹⁷⁵ Ett betydelsefullt villkor för den snabba utvecklingen var att det i Stockholmsområdet genomfördes flera förändringar av lokala regelsystem vilka ändrade förutsättningarna för kommunernas gymnasieskolverksamhet.

Gymnasieskolornas, utbildningsutbudets och elevströmmarnas utveckling betingades av gradvisa förändringar av det regelverk som satte ramarna för elevernas möjliga val av skola och utbildning, och bestämde därmed villkoren för skolornas konkurrens med varandra. Särskilt viktiga att uppmärksamma i detta avseende är de samverkansavtal som slöts mellan kommuner i Stockholmsregionen för att reglera i vilken utsträckning elever kunde söka utbild-

---

¹⁷⁵ I kapitel 5, diagram 10 jämförs utvecklingen på olika platser i landet.

ningar i kommunal regi utanför den egna kommunens skolor. Dessa avtal kom emellertid att skifta i betydelse under den period som undersöks, det vill säga mellan åren 1987–2011. Sammantaget kan tre olika faser identifieras i samverkansavtalens skiftande betydelse.

Den första fasen går från slutet av 1980-talet och till slutet av 1990-talet då de kommunala samverkansavtalen främst syftade till att kommunerna skulle kunna erbjuda ett heltäckande utbildningsutbud. Dessa avtal var särskilt viktiga för de kommuner som inte hade en egen gymnasieskola eller för dem som endast hade ett fåtal utbildningar i egen regi och därmed var tvungna att samordna gymnasieutbildningar med andra kommuner.¹⁷⁶

Under den andra fasen, som påbörjas i slutet av 1990-talet och sträcker sig fram till 2011 utvidgades samverkansavtalens funktion till att öppna upp för större elevflöden mellan kommuner. Tonvikten i samverkansavtalens betydelse försköts från att främst hanterat praktiska arrangemang av utbildningar mellan kommuner till att istället betona en ökad valfrihet och ett större utbildningsutbud för familjer och elever att välja mellan i olika kommuner. Kort sagt förs en marknadsprincip successivt in i avtalen under denna period. En betydelsefull bakgrund till att samverkansavtalen gradvis förändrade sin karaktär var upprättandet av ett visionsdokument år 2001 där Kommunförbundet Stockholms Län (KSL) initierade ett samarbete mellan länets kommuner i syfte att verka för en gemensam gymnasiregion.¹⁷⁷ Visionsdokumentet är en viktig milstolpe i den regionala skolmarknadens framväxt och medförde att en rad olika resurser och aktiviteter därefter samordnades mellan kommunerna i länet – gemensam webbintagning (2003), gymnasiemässa och programguide för hela länet (2006), gemensamt intagningskansli (2007), gemensamt utbildningsutbud exklusive samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga utbildningar (2008) och en gemensam reglering av prislistan för skolpengen (2010).¹⁷⁸

Alla kommuner i länet var dock inte odelat positiva till en gemensam gymnasiregion. I Stockholms stad och i ett antal av kranskommunerna i södra Stockholm samt i Norrtälje och Sigtuna fanns olika restriktioner i avta-

¹⁷⁶ Den här typen av överenskommelser mellan enskilda kommuner för att hantera kostnader för elevers skolgång regleras i skollagen och har varit föremål för ändringar över tid. I 1985 års skollag reglerades samverkansavtalen i avsnittet om interkommunal ersättning medan de i 2010 års skollag behandlas i avsnittet om kommunens ansvar. I de senare skrivningarna i skollagen från 2010 lyfter man fram att kommuner som ingått samverkansavtal också utgör ett samverkansområde för utbildningen i fråga, i syfte att gynna situationen för ungdomarnas önskemål. Se Proposition 1985/86:10 (1986), *Om ny skollag m.m.*, s. Kapitel 5, 15–16§; Proposition 1998/99:110 (1998), *Vissa skolfrågor*, kapitel 5, 13§; samt Utbildningsdepartementet, *Svensk författningssamling* 2010, kapitel 15, 30§.

¹⁷⁷ Se Nydahl, G. (2001), *Gemensam gymnasiregion i Stockholms län*; Stockholm stad (2002), "Överenskommelse om att skapa en gemensam gymnasiregion i Stockholms län".

¹⁷⁸ PWC (2013), *Utvärdering av processen att skapa en gemensam gymnasiregion i Stockholms län*. Se även Kommunförbundet Stockholms län, KSL (2008), "Rekommendation att teckna samverkansavtal gymnasieskolan"; Kommunförbundet Stockholms län, KSL (2012), "Utbildning och gymnasiesamverkan".

len för elevers rörlighet över kommungränsen. Den mest betydande restriktionen i samverkansavtalen efter 2001 bestod i att reglera möjligheterna att från andra kommuner söka till Stockholm stads ofta mycket eftersökta kommunala gymnasieskolor.¹⁷⁹ De samverkansavtal som upprättades mellan kranskommuner och Stockholm stad innebar att endast elever som var bosatta inom Stockholm stad kunde konkurrera med varandra om platser på stadens studieförberedande program.¹⁸⁰ Dörren till Stockholms stads egna kommunala studieförberedande program var med andra ord stängd för inpendlande elever under hela den period som detta kapitels empiriska data täcker, från åren före de nationella valfrihetsreformernas implementering i början av 1990-talet fram till 2011. Däremot kunde elever i Stockholm stad utan begränsningar söka utbildningar i andra kommuner. De yrkesförberedande programmen i Stockholm stad var dock inte begränsade av dessa restriktioner utan stod öppna för alla elever i länet att söka till.¹⁸¹

I samband med den nya gymnasiereformen 2011 (Gy11) tecknades det, för den här undersökta perioden, senaste samverkansavtalet vilket inkluderade samtliga kommuner i länet och innebar att alla restriktioner för elever i länet eliminerades. Detta avtal indikerar att en tredje fas tar vid och kan ses som ett fullbordande av utvecklingen i riktning mot en sammanhängande regional skolmarknad på vilken elever obehindrat kunde röra sig över kommungränserna samtidigt som skolor med olika huvudmän fritt kunde konkurrera om dessa elever.¹⁸²

Låt oss flytta perspektivet bort från samverkansavtalen och regleringen av samarbetena mellan kommuner till det som sker inom kommuner. I detta avseende intog Stockholm stad genom sin storlek en särställning i regionen i sin helhet och bör därför mer ingående behandlas. När valfrihetsreformerna sjösattes år 1992 hade staden cirka 5 300 16-åringar boende i kommunen, vilket motsvarade en tredjedel av dem i länet och fem procent av dem i landet i sin helhet. Detta elevunderlag var utan jämförelse det största i landet för en kommun och innebar att elevernas rörlighet inom kommunen fick större betydelse än den som kunde åstadkommas via samverkansavtal med andra kommuner.¹⁸³ Läsåret 2000/01 övergav Stockholms stad den närhetsprincip som ditintills gällt för kommunens elever och ersatte den med betygsintag till alla utbildningar, vilket i ett slag dramatiskt ökade elevernas rörlighet inom kommunen. Denna förändring fick också omfattande konsekvenser för gymnasieskolornas konkurrenssituation. Elever inom Stockholm stad konkurrerade nu med varandra genom betyg om att komma in på kommunens gymnasieskolor, istället för att som tidigare hänvisas till den gymnasieskola som låg

¹⁷⁹ Utbildningsförvaltningen, Stockholm stad (2010), *Samverkansavtal gymnasieskolan. Tjänsteutlåtande*, Dnr 10-423/7817".

¹⁸⁰ Det gällde framför allt innerstadens populära kommunala gymnasieskolor.

¹⁸¹ Gymnasieantagningen Stockholms län (2010), *Samverkansavtal, Stockholms län*, 2010.

¹⁸² Gymnasieantagningen Stockholms län (2011), *Samverkansavtal i Stockholms län* 2011.

¹⁸³ Detta gäller framför allt de studieförberedande utbildningarna.

närmast bostaden. Denna utveckling i Stockholm stad skedde samtidigt som det tidigare nämnda visionsdokumentet om en gemensam gymnasierregion tillkom och som ett nytt samverkansavtal mellan kommuner i länet upprättades vilket underlättade elevernas rörlighet i länet i stort.

De omedelbara orsakerna till dessa regelförändringar ska endast beröras kortfattat, eftersom syftet här är att lyfta fram deras betydelse, inte att förklara dem. De kommunala samverkansavtalen kan delvis ses som uttryck för en strategi att bevara de kommunala gymnasieskolornas elevunderlag och attraktivitet i konkurrensen från fristående skolor vilka fritt kunde ta emot elever oavsett deras kommuntillhörighet. Samtidigt var kommunernas varierande ideologiskt bestämda vilja att främja eller begränsa fristående aktörers utrymme sannolikt betydelsefullt för gymnasieskolans successiva avreglering i länet.¹⁸⁴ Skälen till att närhetsprincipen övergavs i Stockholms stad var sannolikt mer komplexa. En viktig bakgrund var en förändrad policy på kommunal nivå som betonade att kvaliteten inom skola, vård och omsorg skulle höjas genom att öka konkurrensen och valfriheten. Detta skulle delvis ske genom att varje gymnasieskola utvecklade en tydlig profil. Till grund för denna policyförändring fanns en tydlig ideologisk övertygelse att gymnasieskolan skulle marknadsanpassas.¹⁸⁵ Sannolikt fanns även andra, mer pragmatiska, skäl bakom beslutet, exempelvis att minska betydelsen av fristående gymnasieskolor som etablerat sig i eller nära Stockholms innerstad. Dessa kunde utan konkurrens från kommunens egna skolor rekrytera gymnasieelever från stadsdelar längre bort från centrum, elever som i kraft av närhetsprincipen annars skulle hänvisats till närmsta kommunala skola.

Oavsett hur de enskilda lokala anpassningarna av de nationella valfrihetsreformerna kan förklaras är det dock viktigt att se dem som bakgrund till den beskrivning som följer av hur gymnasieskolan i Stockholmsregionen förändrades under de två undersökta decennierna.

Ett ökande antal skolor

De regelförändringar vars konturer tecknades ovan hade betydelse för hur gymnasieskolorna utvecklades i länet, främst i avseende på balansen mellan kommunala och fristående huvudmän. Låt oss i likhet med i föregående kapitel börja med gymnasieskolornas utveckling sett till antal, storlek och orga-

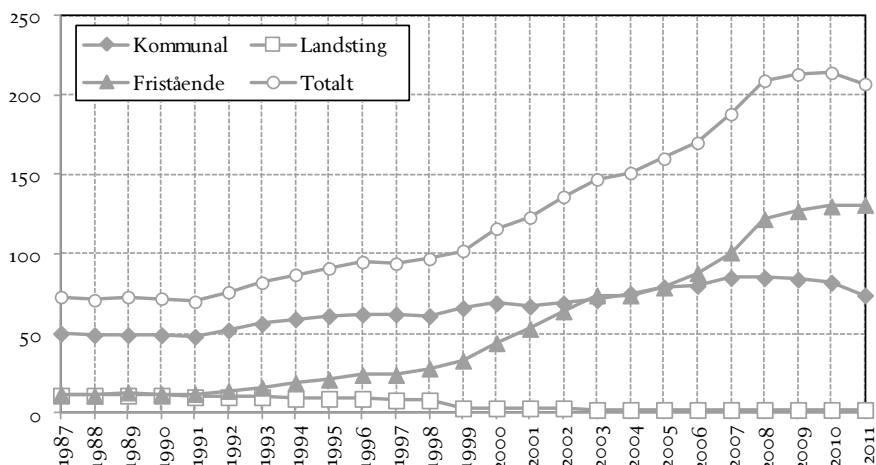
---

¹⁸⁴ Jfr SCB (2007), *Privatiseringar ökar inom kommunala sektorn: en sammanställning av statistik*, s. 56; Ett välkänt exempel i detta avseende är det borgerligt styrda Täby kommuns långt gångna privatisering av offentlig sektor och deras försäljning av Tibble gymnasium. Det senare exemplet har rönt mycket stort intresse i den offentliga debatten om privatisering. Se exempelvis Dagens Nyheter (2009), "Kammarrätten: Försäljningen av Tibble gymnasium var olaglig".

¹⁸⁵ Stockholm stad (1999), *Stockholm stads årsredovisning 1999*, s. 12, 14.

nisationsform.¹⁸⁶ Diagram 11 visar hur antalet gymnasieskolor i Stockholmsregionen förändrades över tid när hänsyn tas till skillnaden mellan olika huvudmän. Det totala antalet gymnasieskolor tredubblades näst intill under perioden, från 73 skolor 1987 till 207 skolor 2011.

Diagram 11. Antalet gymnasieskolor i Stockholms län efter huvudman, 1987–2011.

Källa: SCB samt Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal. Se, diagram 4, för en mer utförlig beskrivning av källorna.

Ser vi till de fristående gymnasieskolorna gick expansionen, som diagram 4 visar, i faser. I likhet med utvecklingen på nationell nivå ökade antalet gymnasieskolor relativt snabbt åren efter friskolereformen i början av 1990-talet. Mellan åren 1991 och 1997 fördubblades antalet, från 12 till 24. De fristående gymnasieskolorna gick på sex år från att utgöra en tiondel av gymnasieskolorna i länet till att stå för en fjärdedel år 1997.¹⁸⁷ I en andra fas från 1998 till 2003 växte antalet dramatiskt, från 28 till 74 skolor. År 2003 fanns det för första gången fler fristående gymnasieskolor än kommunala i Stockholms län (74 mot 71). Balansen mellan huvudmännen stod sedan och vägde under några år innan ytterligare en stark tredje expansiv fas tog vid efter 2005. Mellan åren 2005 och 2011 ökade antalet med över 50 skolor från 79 till 131. I slutet av den period som dessa empiriska data täcker var de fristående skolorna betydligt fler till antalet än de kommunala, 131 respektive 74. Sett till hela perioden från före friskolereformen fram till 2011 mer än tiodubblades de fristående skolorna.

¹⁸⁶ Tidsperioden som behandlas i detta avsnitt sträcker sig från 1987 fram till 2011 och bygger på uppgifter från elevregistret och skolregistret samt uppgifter hämtade från Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal för åren 2009 och 2010 respektive 2011.

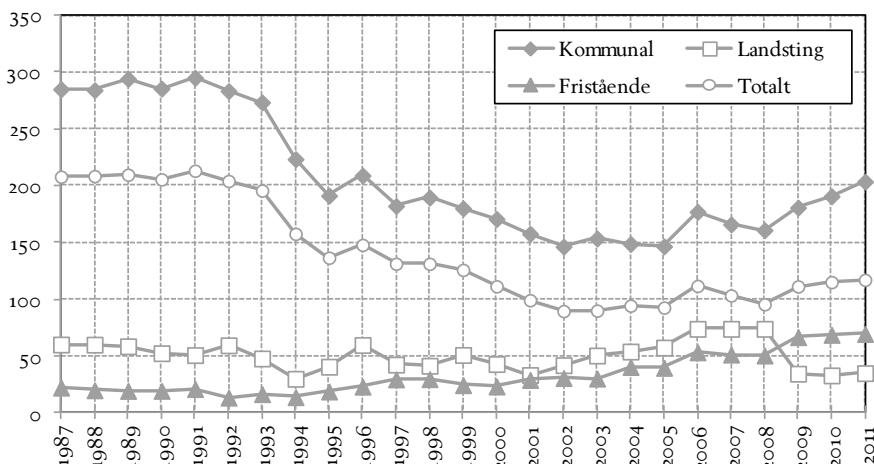
¹⁸⁷ För både antal och andelar i tabellform, se appendix, tabell 15.

Det bör understrykas att den kraftiga expansionen av fristående gymnasieskolor inte innebär att de kommunala skolorna minskade i antal. Även dessa växte till antalet under den period vi här undersöker, men i avsevärt mindre omfattning. Antalet ökade med 54 procent under perioden, från 48 skolor år 1991, det vill säga året innan friskolereformen, till 74 skolor år 2011. Däremot minskade de landstingsägda skolorna kraftigt, som året innan friskolereformen var 10 men i slutet, 2011, endast var 2. I likhet med på nationell nivå skedde den huvudsakliga minskningen efter 1998 då flertalet av dessa skolors utbildningar flyttades över till kommunala skolor eller lades ned.

Skolorna blir genomsnittligt mindre

Samtidigt som antalet gymnasieskolor ökade några år in på 1990-talet förändrades också deras storlek. Diagram 12 visar det genomsnittliga antalet avgångselever i skolor med olika huvudmän under perioden 1987–2011.

Diagram 12. Gymnasieskolors genomsnittliga storlek i Stockholms län. Antal avgångselever, totalt och efter huvudman, 1987–2011.

Källa: Skolverket och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Även här liknar utvecklingen den på nationell nivå (diagram 5 i kapitel 5). Om vi bortser från skillnaden mellan olika huvudmän, minskade det genomsnittliga antalet avgångselever allmänt sett från 1987 till 2011 med nästan 45 procent, i absoluta tal från 208 till 117 elever. En första kraftig minskning sker under 1990-talets första del. Denna nedgång måste främst förstås mot bakgrund av en betydande demografisk nedgång i elevkullarna vid denna tidpunkt, vilken vi strax ska återkomma till. Men från 1990-talets mitt och framåt fortsatte gymnasieskolorna i länet att minska i storlek samtidigt som barnkullarna successivt blev större.

Utvecklingen skilde sig dock åt mellan olika slags huvudmän. De kommunala gymnasieskolornas genomsnittliga storlek minskade till och med 2005, då antalet avgångselever i genomsnitt var 147 per skola. Mot slutet av perioden blev de återigen större och år 2010 återfanns genomsnittligt 204 elever i avgångsklasserna. De fristående gymnasieskolorna varierade i storlek mellan 13 och 30 avgångselever under åren 1987 och 2001, för att därefter stadigt bli större fram till slutet av perioden. De fristående skolornas genomsnittliga storlek kom dock aldrig i närheten av de kommunala skolornas som genomsnittligt hade närmare tre gånger fler elever. Även de landstingsägda gymnasieskolorna – vilka efter 1998 endast var tre och senare två till antalet – var genomsnittligt större än de fristående gymnasieskolorna. Småskaligheten hos de fristående skolorna är en viktig aspekt av den snabba utvecklingen eftersom det underlättar för deras möjligheter att exempelvis hitta lokaler på attraktiva platser.

De fristående skolorna blir aktiebolag

Redan före friskolereformen 1992 fanns ett betydande antal fristående gymnasieskolor i Stockholmsregionen. Reformen var emellertid början på en grundläggande förändring av de fristående skolornas karaktär – från att enbart drivits av ideella organisationer eller stiftelser blev de efter friskolereformen i allt högre grad ägda av aktiebolag.¹⁸⁸ För att ge en bild av denna förändring har fem nedslag i tiden gjorts mot bakgrund av den tidigare beskrivna utvecklingen av antalet fristående skolor i regionen. Dessa nedslag åskådliggörs i tabell 1.

Tabell 1. Etablerade och nyetablerade fristående gymnasieskolor och organisationsform, Stockholms län, 1987–2008.

Organisationsform	–1986	1987–1991	1992–1998	2001–2003	2006–2008
Ideella organisationer/stiftelser	11	1	5	7	5
Aktiebolag	0	0	8	27	38
Totalt etablerade	11	1	14*	34	43

Anmärkning: *Uppgift om organisationsform saknas för en skola.

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB. Information om organisationsform är hämtad från flera olika källor som exempelvis bolagsregister, skolinspektionsrapporter samt skolors och företags hemsidor.

Året före friskolereformen, 1991, fanns 12 fristående gymnasieskolor i Stockholms län varav samtliga hade stiftelser eller ideella organisationer som huvudmän. Dessa skolor var mindre verksamheter, ibland med en tämligen lång och specifik historia, som Franska skolan etablerad 1862, Tyska skolan, 1612 och Enskilda gymnasiet, 1913. Andra var senare tillkomna skolor, framför allt under 1980-talet, inspirerade av alternativa pedagogiska arbetssätt såsom

¹⁸⁸ Jfr Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 80–83.

Waldorfspedagogik. Med undantag för konstnärliga skolor och Waldorfskolorna hade alla en stark betoning på studieförberedande program.¹⁸⁹

Att det i och med friskolereformen blev möjligt att driva gymnasieskolor i aktiebolagsform, återspeglas i etableringen av nya fristående skolor under perioden 1992–1998 då 8 av 14 gymnasieskolor startades som just aktiebolag. Knappt hälften av de nya fristående gymnasieskolorna liknade de skolor som fanns före friskolereformen. Dit hörde de stiftelseägda skolorna Sollentuna Fria Gymnasium och Viktor Rydberg gymnasium, tillsammans med det rörelseanknutna KF-gymnasiet och Haninge Fria Gymnasium, som drevs som ekonomisk förening. De flesta av de övriga åtta nykomna skolorna, exempelvis International college, IT-gymnasiet i Kista och Mobila gymnasiet, vittnar om en förändring av de fristående skolornas karaktär. De var större skolor som riktade sig mot en bredare publik och fångade – som namnen antyder – upp trender i tiden. Ett annat slag av nytillkomna skolor är de som å ena sidan startats som idéburna initiativ av lärare från den kommunala skolan, och å den andra sidan samtidigt använde sig av den aktiebolagsform som den nya lagstiftningen tillät, exempelvis Jakobsbergs Fria gymnasium. I en senare utvecklingsfas skulle många av dessa skolor köpas upp av större utbildningsföretag och då oftast byta namn. Detta skedde med just Jakobsbergs Fria Gymnasium som startades 1994 och helt inriktade sig mot gymnasial vårdutbildning men som senare i olika etapper köptes upp av större utbildningsbolag och sedan 2008 ingår i koncernen Academedia under namnet Didaktus Jakobsberg.¹⁹⁰

Vid det tredje nedslaget, 2001–2003, hade den andra mer expansiva etableringsfasen i de fristående skolornas utveckling tagit vid och antalet skolor som etablerades var betydligt fler. Totalt tillkom 34 skolor under dessa år varav den stora majoriteten, 27, var aktiebolag. Dessa skolor var i större utsträckning än tidigare inriktade mot yrkesförberedande program och i synnerhet mot IT vilket också präglade många skolnamn. Endast sju skolor etablerades som inte drevs av företag. Dessa skolor var antingen konfessionella eller inriktade mot estetiska utbildningar som exempelvis det kristna Andreasgymnasiet och musikgymnasierna Lilla Akademien och Kulturama.

Det fjärde och sista nedslaget, 2005–2008, illustrerar en ytterligare förstärkning av utvecklingen bort från idéburna skolor, ofta ägda av stiftelser, mot aktiebolagsägda skolor. Av de 43 nya fristående gymnasieskolor som etablerades mellan dessa år ägdes 38 av aktiebolag. Många av dessa skolor tillhörde dock i själva verket större utbildningskoncerner som expanderade sin verksamhet genom att köpa upp existerande skolor eller startade nya. Några exempel på sådana expanderande företag är Academedia AB och JB Education (tidigare John Bauer Organization) vilka under läsåret 2011/12 var

¹⁸⁹ För en förteckning över alla de fristående gymnasieskolor som ingår i tabell 1 och deras etableringsår samt organisationsform, se appendix, tabell 16.

¹⁹⁰ Academedia (2008) (Elektronisk), "Pressmeddelande: Principöverenskommelse att skapa Sveriges största utbildningsbolag".

de överlägset största aktörerna på den svenska skolmarknaden med 95 respektive 23 gymnasieskolor som samlade 19 000 respektive 11 500 elever.¹⁹¹

En viktig poäng att lyfta fram är att kategorin aktiebolagsägda skolor både är heterogen och förändras under den tid som undersökningen här gäller, från tiden för friskolereformen fram till 2008. Att huvudmän kunde organisera sig som aktiebolag var en direkt följd av friskolereformen men som sammanställningen i tabell 1 illustrerar fick denna typ av ägandeform sitt stora genomslag nästan ett decennium efter reformen. Kategorin aktiebolag betecknar dock ägandeförhållanden som under 2000-talet var väsentligt annorlunda än dem som gällde för de tidiga aktiebolagsägda skolorna. De skolor med denna ägandeform, som tillkom på 1990-talet, inrättades av bolag som i majoriteten av fallen endast ägde en skola. De aktiebolag som tillkom under 2000-talet hade en betydligt mer komplex ägandestruktur och ingick ofta i rikstäckande utbildningskoncerner vilka expanderade på den marknad för fristående skolor som valfrihetsreformerna skapat.¹⁹²

Gymnasieskolornas metamorfos – fler, mindre och privatägda

Sammanfattningsvis blev gymnasieskolorna i Stockholmsregionen under den undersökta perioden – från tiden före valfrihetsreformerna i 1990-talets början fram till slutet av 2000-talets första decennium – betydligt fler och samtidigt genomsnittligt betydligt mindre sett till antal avgångselever. I båda avseendena gick de fristående skolorna i bräschen – de växte snabbare i antal och de var genomsnittligt betydligt mindre än de kommunala. Under 2000-talet slår dock en förändring igenom av de fristående skolornas karaktär. Från att stiftelser och ideella organisationer tidigare dominerat scenen, tog nybildade aktiebolag över det utrymme som valfrihetsreformerna skapade för nya skoletableringar. Även själva aktiebolagsägandet ändrade karaktär genom att mindre skolor köptes upp av större koncernliknande utbildningsföretag. Det växande antalet skolor och utvecklingen mot mindre skolor kan ses som ett väsentligt uttryck för den gradvisa etableringen av en skolmarknad på vilken allt fler elever ställdes inför ett allt större utbud av skolor. I vilken utsträckning utbudet ökade är dock en komplicerad fråga. Trots att antalet skolor blev fler ökade nödvändigtvis inte det reella antalet huvudmän eftersom många skolor köptes upp och inkorporerades i skolkoncerner vars affärsidé bygger på att effektivisera och samordna verksamheten i olika avseenden.¹⁹³ En sådan stordrift medför också en likriktning bland koncernernas skolor vilket ställer frågan om det ökade utbudet i ny dager. Etableringen av stora

¹⁹¹ Se Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 83–89; Jfr även med Skolverket (2012), *En bild av skolmarknaden. Syntes av Skolverkets skolmarknadsprojekt*.

¹⁹² Jfr Skolverket (2012), *Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstrukturer*, s. 20–30.

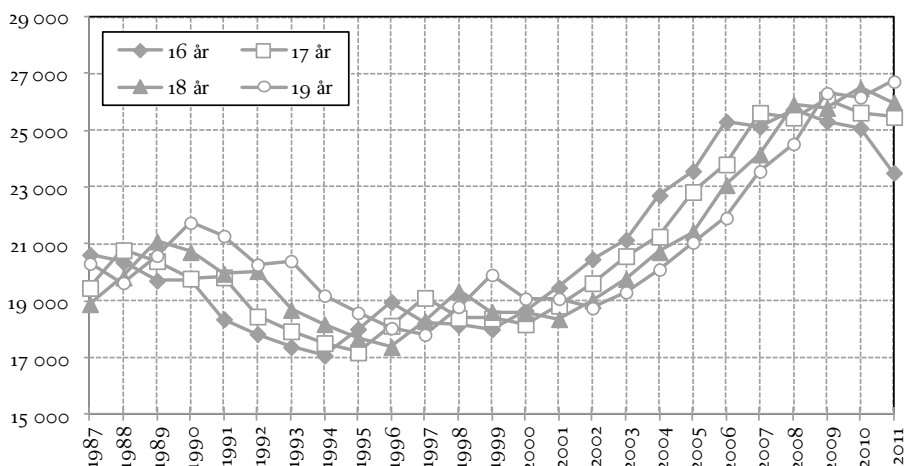
¹⁹³ Se kapitel 8 där gymnasieskolornas befintliga och presenterade resurser på skolmarknaden i Stockholm undersöks. Se även Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 91–93.

utbildningsföretag med kommersiella intressen vittnar dessutom om att det uppfattades som att det fanns pengar att tjäna på denna expanderande marknad.

Skolutvecklingens demografiska villkor

Hur antalet gymnasieskolor utvecklas beror, som konstaterades ovan, på vilka möjligheter det politiskt bestämda ramverket ger för etableringen av nya skolor, men också på de villkor som det föränderliga demografiska underlaget av elever skapar. Diagram 13 visar hur den demografiska utvecklingen avspeglade sig i antalet elever i gymnasieskolans olika årskurser under perioden 1995–2008.

Diagram 13. Antalet ungdomar i åldrarna 16 till 19 år i Stockholms län, 1987–2011.

Källa: Statistiska centralbyrån (SCB), folkmängden efter region, civilstånd, ålder och kön. År 1968–2013.

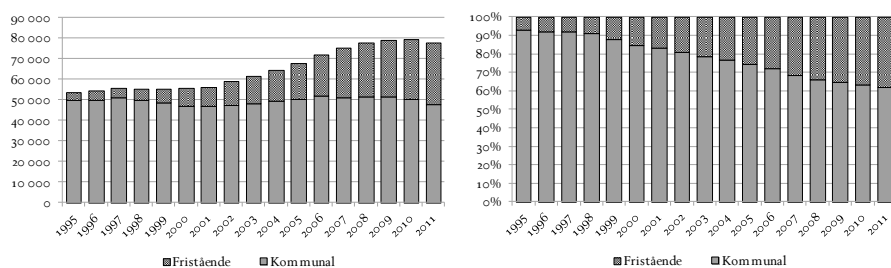
Ungdomskullarna minskade under mitten av 1990-talet för att därefter kraftigt stiga efter sekelskiftet år 2000. Betydelsen av förändringen av elevunderlaget blir tydligt när antalet 16-åringar jämförs mellan åren 1995 och 2011 då det fanns 18 380 respektive 23 512 individer i denna ålder i länet. Om man för exemplens skull utgår från att en gymnasieskola år 1995 i genomsnitt hade 259 elever i årskurs 1 motsvarade det ökade elevunderlaget räknat i antalet 16-åringar 20 gymnasieskolor år 2010.¹⁹⁴ Den demografiska situationen i 2000-talets början var med andra ord gynnsam för etablering av nya skolor. Ställd i

¹⁹⁴ Här har det genomsnittliga antalet elever per gymnasieskola beräknats utifrån antalet registrerade elever i årskurs 1 1995 i Stockholms län (23 591 individer) vilket sedan slagits ut på de 91 gymnasieskolor som fanns i länet vid samma tidpunkt. Det genomsnittliga antalet elever i årskurs 1 år 1995 har sedan använts som referenspunkt i jämförelsen med elevunderlaget 2011. $(23\ 591/91=259, 18\ 380/259=71, 23\ 512/259=91, 91-71=20)$.

relation till att den faktiska ökningen, som var hela 123 skolor, mellan åren 1995–2010 i länet är det dock uppenbart att skolorna ökade i betydligt större utsträckning än elevunderlaget. Att gymnasieskolorna samtidigt blev betydligt mindre sett till antalet elever och att barnkullarna ökade kan i stor utsträckning förklara denna utveckling. Men sannolikt hade även de av staten införda marknadsmekanismerna i gymnasieskolan stor betydelse för den explosiva utvecklingen av nya skolor i länet vilket är en fråga vi ska återkomma till senare i avhandlingen.

Det ökande antalet elever fördelade sig emellertid inte jämt på skolor med olika huvudmän. Som diagram 14b visar växte andelen elever i fristående skolor i länet successivt från 1995 – det första år som här finns statistiskt underlag för – till 2008, samtidigt som andelen elever i kommunala skolor minskade. De fristående skolorna – som på 2000-talet i allt högre grad ägdes av utbildningsföretag som drev ett flertal skolor – stod 2011 för 38 procent av samtliga elever i gymnasieskolan, en sexfaldig ökning i förhållande till deras andel 1995.

Diagram 14. (a–b) Antal respektive andel registrerade gymnasieelever i årskurs 1–3, efter huvudman, Stockholms län, 1995–2011.

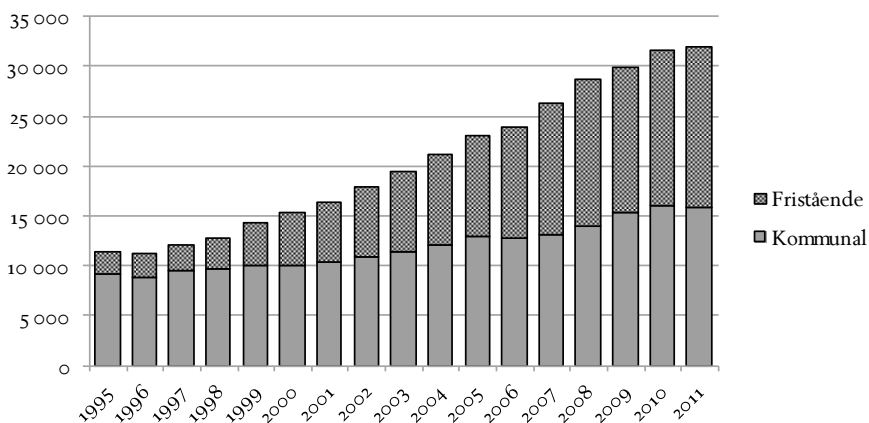
Källa: Registret över registrerade gymnasieelever 1995–2008. Motsvarande uppgifter för åren 2009–2011 är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

Denna kraftiga förändring av balansen mellan kommunala och fristående skolor innebar dock inte – som framgår av diagram 14a – att antalet elever i de kommunala skolorna generellt gick ned, även om enskilda skolor och kommuner drabbades hårt av elevflykt. Storleksökningen på de ungdomskullar som på 2000-talet nådde gymnasieskolan gjorde att elevantalet i de fristående skolorna kunde växa dramatiskt samtidigt som rekryteringen till kommunala skolor allmänt sett var stabil över tid. När elevkullarna gick ned i slutet av perioden (2011) var det dock framför allt de kommunala skolorna som fick färre elever, samtidigt som de fristående skolorna fortsatt ökade sin rekrytering. Mellan 2009 och 2011 minskade antalet elever i de kommunala

skolorna från 51 302 till 47 826 elever medan antalet elever i fristående skolor ökade från 27 861 till 29 722 elever.¹⁹⁵

En viktig aspekt av utvecklingen var den ökade rörlighet hos elever som följde i valfrihetsreformernas spår. Under perioden sökte sig allt fler elever till gymnasieskolor som låg utanför den egna hemkommunen.¹⁹⁶ Som framgår av diagram 15 tredubblades antalet, från 11 410 till 31 922, mellan åren 1995 och 2011. Ökningen för de kommunala skolornas del var mer blygsam under hela 15-årsperioden – från 9 297 år 1995 till 15 969 år 2011 – men var å andra sidan betydande redan i början av perioden. Detta hängde sannolikt samman med att det sedan tidigare fanns befintliga samverkansavtal mellan kommuner i länet, det vill säga innan upprättandet av det tidigare nämnda visionsdokumentet om en gemensam gymnasiregion. Den stora förändringen under perioden 1995 till 2011 bestod dock i att antalet elever som gick till fristående skolor utanför den egna kommunen växte drastiskt, från 2 113 år 1995 till 15 953 år 2011. Det totala antalet elever utanför hemkommunen ökade med ungefär två tredjedelar, men antalet elever i fristående skolor utanför hemkommunen växte sjufaldigt.

Diagram 15. Rörelse över kommungränserna i Stockholms län, 1995–2011. Antal gymnasieelever på skola i annan kommun än sin hemkommun (årskurs 1–3). Skillnader mellan kommunala och fristående skolor.

Anmärkning: Uppgifterna i diagrammet bygger på antalet registrerade gymnasieelever i årskurs 1–3 som gick på kommunal eller fristående skola i annan kommun än sin hemkommun. Källa: Registret över registrerade gymnasieelever 1995–2008. Motsvarande uppgifter för åren 2009–2011 är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

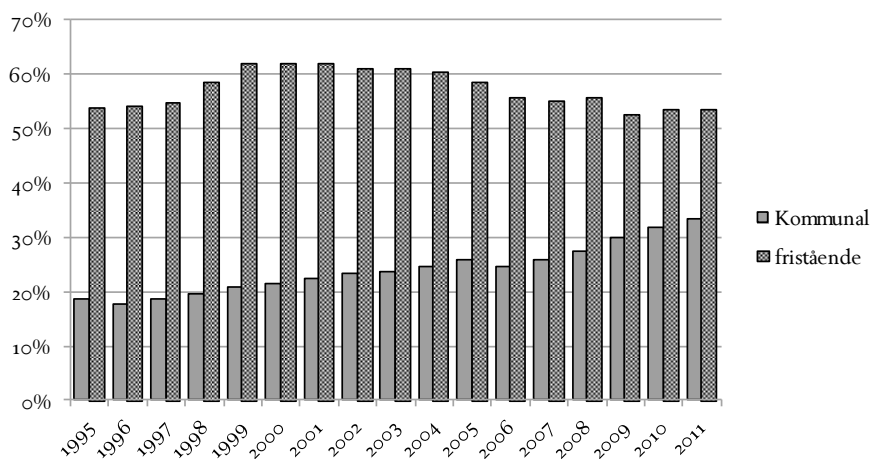
Sett till hela perioden var rekryteringen av elever över kommungränserna betydligt viktigare för de fristående skolorna än för de kommunala (dia-

¹⁹⁵ Se appendix, tabell 17, för det antal och andel registrerade elever efter huvudman i årskurs 1–3, Stockholms län 1995–2010.

¹⁹⁶ Se appendix, tabell 26.

gram 16). Under de första tio åren i periodens början från 1995 till 2004 kom cirka 60 procent av de fristående skolornas elever från en annan kommun än den som skolan var belägen. Detta motsvarade en nästan tre gånger så stor andel i jämförelse med de kommunala skolorna. Möjligheten att rekrytera elever utan hänsyn till kommungränserna var med andra ord betydelsefull för de fristående skolornas expansion. Rörligheten över kommungränserna hos elever i kommunala skolor ökade dock under 2000-talet och närmade sig i slutet av perioden den hos elever i fristående skolor. Denna förändring hängde samman med de kommunala samverkansavtal som tillkom under 2000-talets början och som påtagligt ökade elevers möjligheter att söka sig till kommunala skolor i andra kommuner. Efterhand som en regional skolmarknad etablerades sig, kom de kommunala gymnasieskolorna att bli en del av den.

Diagram 16. Andelen elever från andra kommuner än den skolan är belägen i. Skillnader mellan fristående och kommunala huvudmän, 1995–2011.

Källa: registret över registrerade gymnasieelever i årskurs 1-3, 1995–2008. Motsvarande uppgifter för åren 2009–2011 är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

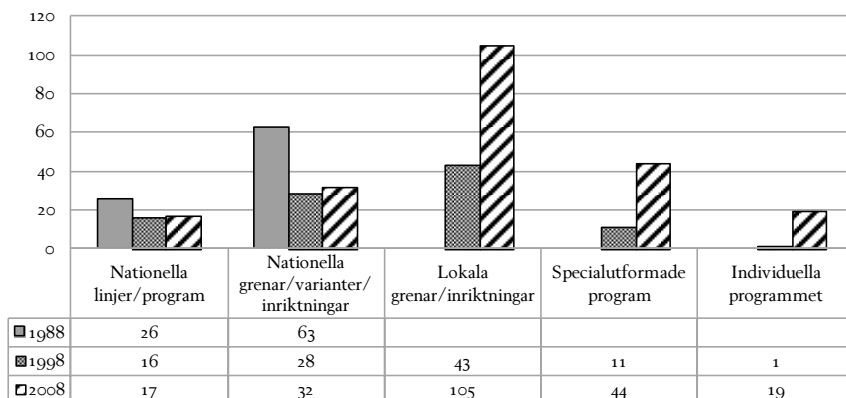
De växande barnkullarna var sammanfattningsvis en viktig bakgrund till gymnasieskolans expansion i Stockholmsregionen under 2000-talet. De utgjorde grundlag för en framväxande skolmarknad på vilken allt fler skolor konkurrerade om ett växande antal elever. Den ökning av antalet elever i gymnasieålder som den demografiska utvecklingen förde med sig motsvarade i grova drag de fristående skolornas tillväxt. De fristående skolorna drog nytta av det ökande antalet elever och expanderade kraftigt, samtidigt som det växande antalet elever innebar att de kommunala skolorna generellt sett kunde behålla sin volym även när konkurrensen om eleverna skärptes.

Ett allt större utbildningsutbud

Gymnasieskolans utveckling i Stockholmsregionen efter valfrihetsreformernas genomförande präglades som vi sett av att antalet skolor växte, i synnerhet de fristående skolorna. En särskilt dramatisk expansion skedde efter sekelskiftet 2000, då elevkullarna växte och elevernas rörlighet över kommungränserna ökade, samtidigt som de fristående skolorna kom att domineras av aktiebolag. En viktig aspekt av denna utveckling, som vi beskrivit som en stegvis framväxt av en sammanhållen gemensam skolmarknad, är att även själva utbildningsutbudet växte, de vill säga mängden enskilda gymnasieprogram med olika inriktningar¹⁹⁷ som skolor kunde konkurrera med för att rekrytera elever.

Som framgår av diagram 17 ökade antalet *lokala* grenar och inriktningar på de nationella programmen över tid, samtidigt som utbudet av *nationella* grenar, inriktningar och varianter minskade. Denna utveckling i länet liknade i stor utsträckning den nationella (se kapitel 5, diagram 6).

Diagram 17. Antalet utbildningar med avgångselever, Stockholms län 1988, 1998 och 2008.

Anmärkning: Uppgifterna bygger på utbildningarnas studievägskod och är hämtade från registret över avgångselever, 1987–2008. Linjesystemets grenar och varianter (56 respektive 7) har slagits ihop till kategorin Nationella grenar/varianter/inriktningar för att öka jämförbarheten över tid.

Den mest framträdande förändringen var att gymnasieskolornas utbildningsutbud i betydligt större utsträckning utformades på lokal nivå. Ett uttryck för denna trend är att antalet specialutformade program fyrdubblades mellan 1998 och 2008, från 11 till 44. Samtidigt mer än fördubblades antalet lokala grenar/inriktningar på de nationella programmen, från 43 till 105. Ökningen av lokalt utformade utbildningar sammanfaller med att både antalet kommunala och fristående gymnasieskolor växte drastiskt i och med att närhetsprin-

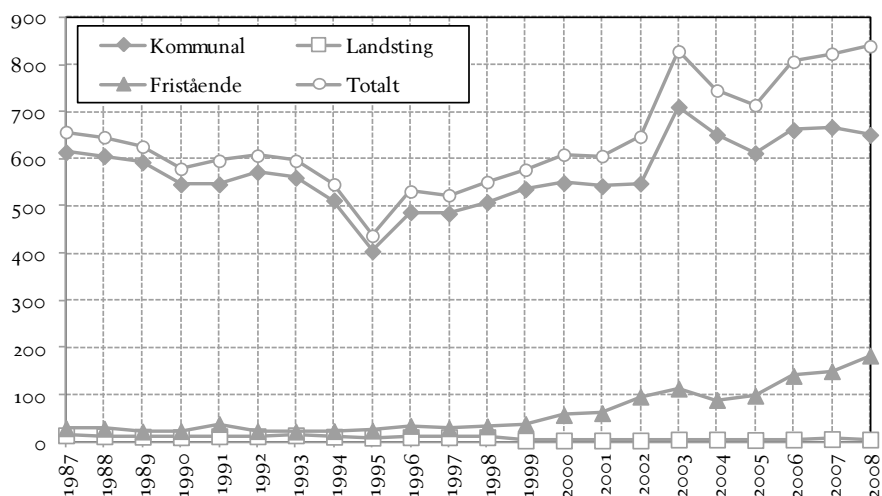
¹⁹⁷ I beskrivningen av utbildningsutbudets regionala fördelning används samma mått på det totala utbildningsutbudet som användes i föregående kapitel, det vill säga gymnasieskola i kombination med program, grenar och inriktningar när de senare registrerade avgångselever.

cipen slopades i Stockholms län 2001 samt med att nya mer regionsövergripande samverkansavtal tecknades mellan kommuner i början av 2000-talet. En sannolik förklaring till att det lokalt utformade utbildningsutbudet ökade är med andra ord att konkurrensen om eleverna skärptes, vilket kom till uttryck i att skolor satsade på profilerade program.

Ser vi till det totala utbildningsutbudet i hela länet (diagram 18) ökade antalet utbildningar med drygt 28 procent under perioden 1987 till 2008, från 657 utbildningar år 1987 till 839 utbildningar år 2008.¹⁹⁸ Utbildningsutbudet var dock fram till sekelskiftet tämligen konstant men ökade därefter påtagligt.

Diagram 18. Totalt utbildningsutbud, Stockholms län, 1987–2008.

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB. Se kapitel 5, diagram 7 för en mer utförlig beskrivning av källorna.

Mellan åren 2001 och 2008 ökade antalet kommunala utbildningar från 545 till 656 (20 procent), samtidigt som utbildningar hos fristående huvudmän tredubblades, från 61 till 183. Den stora majoriteten utbildningar återfanns alltså på kommunala gymnasieskolor, vilket förklaras av att de nya fristående skolorna ofta var små sett till både antalet elever och antalet utbildningar.

I likhet med det totala utbildningsutbudet på nationell nivå fick gymnasie-reformen år 2000 stort genomslag även i Stockholms län. Ett viktigt inslag i reformen var att uppmuntra gymnasieskolor att starta fler lokala inriktningar. Tre år efter reformen, år 2003, kan vi i diagram 18 också se att antalet utbildningar med avgångselever drastiskt ökade i regionen (jämför diagram 7). Därefter går det att skönja en trend av ett fluktuerande utbildningsutbud när

¹⁹⁸ Glappet som framträder mellan åren 1994 och 1998 i samtliga diagram över det totala utbildningsutbudet beror på programsystemets införande och att två gymnasie-reformers gymnasieskola löpte parallellt.

man ser till olika huvudmän vilket hänger samman med att både antalet utbildningar och skolor stötvis ökade kraftigt efter år 2000. Fluktuation i utbildningsutbudet efter år 2003 återspeglar samtidigt de nya marknadsförhållandena i gymnasieskolan där lokala inriktningar och specialutformade program blivit viktiga verktyg för både kommunala och fristående skolor i konkurrensen om eleverna vilket är särskilt framträdande i storstäderna.

Regionala skillnader

Med sina 26 kommuner med en sammanlagd befolkningmängd på närmare 2,2 miljoner människor och i genomsnitt cirka 21 000 elever per årskull, tillhandahöll Stockholmsregionen mycket goda villkor för etableringen av en skolmarknad under de två decennier som följde på valfrihetsreformernas genomförande. Genom att stegvis reducera de administrativa hindren för elevers mobilitet inom och över kommungränserna skapade de regelförändringar, som beskrivits ovan, villkor för en expanderande marknad där elever i allt större utsträckning kunde söka sig till både kommunala och fristående skolor. På denna marknad hade de fristående skolorna från början flera fördelar genom att de kunde etablera skolor och rekrytera elever utan att behöva ta hänsyn till de administrativa kommungränserna. Dessa skolor kom i sin tur, sett över tid, att allt mer domineras av större utbildningsföretag. De förändringar som skildrats av antalet gymnasieskolor med olika huvudmän, elever och elevflöden såg dock olika ut i länets olika delar. Låt oss därför gå vidare med att belysa regionala skillnader inom länet genom att ta de fristående skolornas expansion som utgångspunkt.

Fristående gymnasieskolor expanderade kraftigt i Stockholmsregionen, sett både till antalet skolor och till andelen elever. Framför allt var det de framväxande utbildningskoncernerna som expanderade men de intresserade sig inte för alla platser i länet där det fanns elever som kunde rekryteras.¹⁹⁹ De ideella initiativen, som blivit mer sällsynta, fördelar sig inte heller jämt över länet. För att ge en enkel men överskådlig bild av regionala skillnader när det gäller etableringen av fristående skolor ska vi utgå från en indelning av Stockholms läns samtliga kommuner i tre rent geografiskt avgränsade regioner, varav en består av Stockholms stad och de två andra av å ena sidan kommunerna i norra Stockholm och å andra sidan kommunerna i södra Stockholm.²⁰⁰

¹⁹⁹ Se appendix, tabell 19, för den demografiska utvecklingen av antalet 16-åringar i de tre regioner som här undersöks.

²⁰⁰ Den geografiska avgränsningen av vilka kommuner som är belägna norr och söder om Stockholm stad kan naturligtvis diskuteras. Här har principen varit att föra alla kommuner som återfinns söder om Stockholms stads södra stadsdelar till kategorin södra Stockholm. Kommunerna Ekerö, Nacka och Värmdö vilka ligger väster och öster om Stockholm stad har således räknats till norra Stockholm.

Tabell 2. Antal fristående gymnasieskolor i Stockholms län efter kommun, 2011.

Norra Stockholm	Antal	Södra Stockholm	Antal	Stockholm stad	Antal
Danderyd	3	Botkyrka	3	Stockholm stad	64
Ekerö	1	Haninge	1		
Järfälla	1	Huddinge	2		
Lidingö	2	Nykvarn	1		
Nacka	6	Nynäshamn	0		
Norrtälje	5	Salem	0		
Sigtuna	3	Södertälje	10		
Sollentuna	5	Tyresö	0		
Solna	5				
Sundbyberg	2				
Täby	7				
Upplands Väsby	3				
Upplands-Bro	1				
Vallentuna	0				
Vaxholm	0				
Värmdö	1				
Österåker	5				
Totalt	50		17		64

Anmärkning: Uppgifterna i tabellen är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

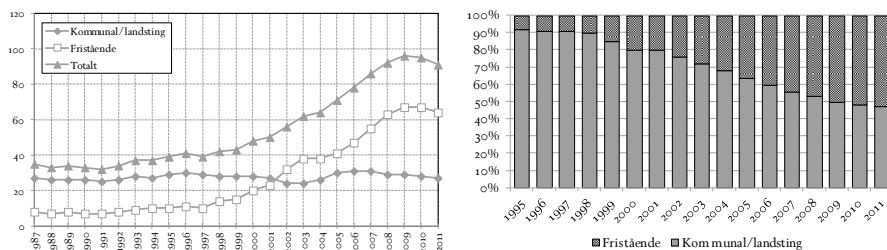
Tabell 2 visar antalet fristående skolor i kommunerna i dessa tre regioner år 2011. Som vi kan se var etableringen av fristående gymnasieskolor inte jämt fördelad över länet. Det fanns en mycket stor koncentration i Stockholm stad samt påfallande regionala skillnader mellan kommunerna i söder och de i norr. Stockholm stad svarade för 64 av de 131 fristående skolorna, under det att merparten fristående skolor utanför centrum återfanns i Stockholms norra kommuner (50) och ett mindre antal i de södra delarna (17).

Med utgångspunkt i denna grova geografiska indelning i tre regioner ska vi närmare undersöka hur etableringen av skolor, fördelningen av andelen elever mellan kommunala och fristående huvudmän och utbildningsutbudet förändrades över tid.

Stockholms stad – centrum i den framväxande skolmarknaden

Vi börjar med Stockholms stad där flest gymnasieskolor, både kommunala och fristående, fanns lokaliserade hösten 2011. Diagram 19a visar utvecklingen av antalet skolor i kommunen under perioden 1987–2011.

Diagram 19. (a–b) Antalet gymnasieskolor respektive andelen registrerade gymnasieelever i årskurs 1-3 i Stockholm stad efter huvudman, 1987–2011 respektive 1995–2011.

Källa: SCB samt Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal. Se, diagram 4 och diagram 14, för en mer utförlig beskrivning av källorna.

Etableringen av gymnasieskolor i Stockholm stad liknar i hög grad utvecklingen i länet, vilket beror på att det stora flertalet av länets gymnasieskolor fanns just här. Antalet skolor näst intill tredubblades i Stockholm stad under undersökningsperioden, från 35 till 91 mellan åren 1987 och 2011 och var i slutet av perioden dubbelt så stort som antalet kommunala. År 2002 passerade de fristående skolorna de kommunala numerärt och hösten 2011 återfanns 64 av länets 131 fristående gymnasieskolor i kommunen.

Ser vi till etableringen av fristående skolor över tid var det dock först efter 1997 som expansionen började på allvar och den skedde då väldigt intensivt. I en första etableringsfas mellan åren 1997 och 2003 näst intill fyrdubblades antalet fristående skolor, från 10 till 38. Ytterligare en intensiv fas tar vid från 2004 till 2010 då antalet skolor ökade från 38 till 67. Samtidigt var antalet kommunala gymnasieskolor relativt stabilt sett till hela perioden.

De fristående gymnasieskolornas särställning i Stockholms stad blir ännu mer tydlig när man ser till fördelning av elever. I början av perioden, fram till 1998, gick mindre än 10 procent av eleverna i Stockholms stad på fristående gymnasieskolor medan andelarna elever i slutet av perioden, efter 2008, var fördelade nästan lika mellan kommunala och fristående skolor. Detta kan jämföras med länet i sin helhet där närmare 38 procent av avgångseleverna gick ut från fristående gymnasieskolor hösten 2011.²⁰¹

I etableringen av nya skolor var vissa platser mer attraktiva än andra. Tillgänglighet via kollektivtrafik och möjlighet att förvärva lediga lokaler var sannolikt av stor betydelse för att konkurrerande skolor etablerade sig nära varandra, ja till och med i samma hus, och bildade lokala kluster av skolor i Stockholm stad.²⁰² Ett intressant exempel i detta avseende är koncentrationen av gymnasieskolor på Liljeholmen (se inlaga karta 5). Hösten 2008 fanns 16 gymnasieskolor (2 kommunala och 14 fristående) på en yta motsvarande några

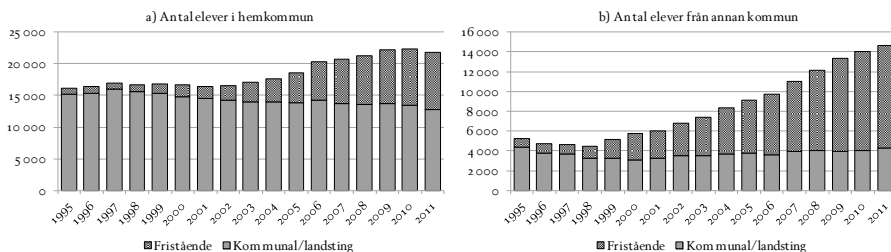
²⁰¹ Jämför appendix, tabell 19.

²⁰² För en mer ingående och underbyggd diskussion om sådana kluster, se avsnittet om "Den geografiska platsens ökade betydelse" i avhandlingens avslutande kapitel.

kvadratkilometer, det vill säga nästan lika många som de 17 fristående gymnasieskolor som återfanns i Stockholms läns södra kommuner vid samma tidpunkt. Framöver i avhandlingen ska vi vid upprepade tillfällen återkomma till kommunikationernas och platsens betydelse på skolmarknaden. Här ska vi istället rikta uppmärksamheten mot elevernas ökade rörlighet vilken var en förutsättning för att denna typ av skolkluster kunde växa fram.

Ser vi till de elever som bodde i Stockholms stad och gick sin gymnasieutbildning i hemkommunen (diagram 20a) ökade antalet elever i linje med det demografiska underlagets förändringar, från 16 223 till 21 770 elever, under perioden 1995–2011. Den stora majoriteten av dessa elever gick i kommunala skolor men antalet elever i kommunala skolor minskade efter år 2001 till förmån för de fristående skolorna.

Diagram 20. (a–b) Stockholm stad – rörelse över kommungränsen, 1995–2011. Antal gymnasieelever på skola i sin hemkommun respektive inpendlande elever från annan kommun (årskurs 1–3). Skillnader mellan kommunala och fristående skolor.

Anmärkning: Uppgifterna i diagrammet bygger på antalet registrerade gymnasieelever i årskurs 1–3 som gick på kommunal eller fristående skola i sin hemkommun, Stockholm stad, respektive antalet inpendlande elever från annan kommun.

Källa: Registret över registrerade gymnasieelever 1995–2008. Motsvarande uppgifter för åren 2009–2011 är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

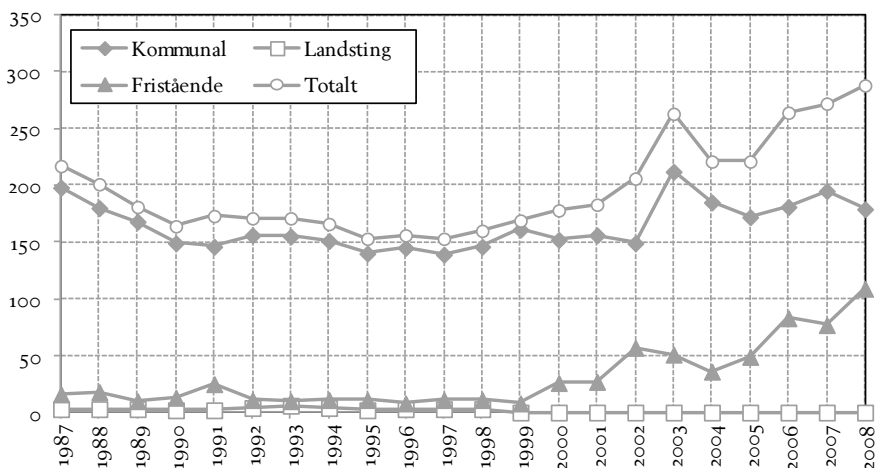
Stockholms stads centrala roll i den framväxande skolmarknaden blir särskilt framträdande när man ser till antalet inpendlande elever som tredubblades under den period som undersöks här, från 5 265 till 14 628 elever (diagram 20b). I princip bestod hela denna ökning av inpendlande elever som sökte sig till fristående skolor. Dessa elever tolvfaldigades under perioden, från 82 till 1 032. Antalet inpendlande elever till kommunala skolor var relativt stabilt och motsvarade under perioden i genomsnitt strax under 4 000 elever. Ytterligare en förändring som stärker bilden av Stockholm stad som ett nav i skolmarknadens framväxt var att det totala antalet elever i Stockholm stad ökade med nästan 70 procent mellan åren 1995 och 2011, från 21 488 till 36 398 elever (diagram 20a och diagram 20b). I slutet av perioden, år 2011, gick en större andel elever i Stockholm stad i fristående skolor (53 procent) än i kommunala, men hälften av dessa elever (28 procent) kom från andra kommuner. Av de elever som var bosatta i Stockholm stad gick dock fortfarande majoriteten på kommunala skolor. Det var med andra ord framför

allt de fristående skolorna i Stockholm stad som utgjorde den stora dragningskraften på inpendlande elever. Det faktum att Stockholm stads studieförberedande kommunala utbildningar var stängda för dessa elever bidrog samtidigt till de fristående skolornas attraktionskraft.

En annan viktig aspekt av elevströmmarna i Stockholm stad är andelen elever som var bosatta i kommunen men gick sin gymnasieutbildning på annan ort. Över tid ökade denna grupp utpendlande elever med nio procent, från 8 procent 1995 till 17 procent 2011, vilket visar på att det även fanns en rörelse i motsatt riktning.²⁰³ En intressant iakttagelse i sammanhanget är att majoriteten av dessa utpendlande elever sökte sig till kommunala skolor i andra kommuner.²⁰⁴

Ser vi avslutningsvis till det totala utbildningsutbudet (diagram 21) i Stockholm stad ökade det i samma utsträckning som i länet, det vill säga med närmare en tredjedel, under hela perioden 1987–2008, från 217 till 288 enskilda utbildningar. Här var ökningen av antalet utbildningar hos fristående huvudmän mer markant än i länet i sin helhet. Precis som i hela länet var dock de kommunala utbildningarna betydligt fler till antalet än dem vid fristående skolor, även om skillnaden minskade avsevärt i slutet av perioden.

Diagram 21. Totalt utbildningsutbud, Stockholms stad, 1987–2008.

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB. Se kapitel 5, diagram 7 för en mer utförlig beskrivning av källorna.

²⁰³ Se appendix, tabell 23, för antal och andel utpendlande elever bosatta i Stockholm stad under perioden 1995–2011.

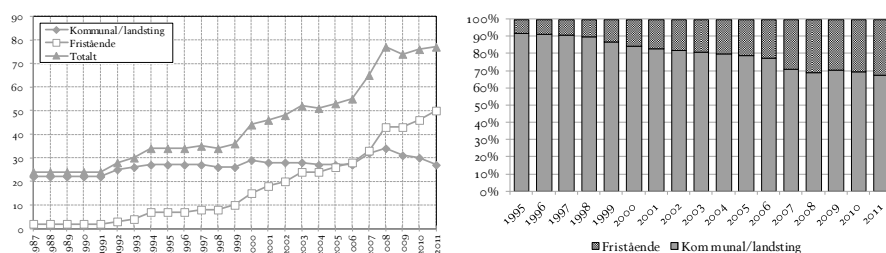
²⁰⁴ Mellan åren 2007 och 2011 sökte sig tre femtedelar av de, i Stockholm stad bosatta, eleverna som gick sin gymnasieutbildning utanför hemkommunen till kommunala skolor. Uppgifterna är hämtade från Skolverkets redovisade statistik på kommunnivå för respektive år. Se även appendix, tabell 20, för relationen mellan andelen bosatta i Stockholm stad 1995 och 2008 hur eleverna fördelas mellan kommunala och fristående huvudmän.

Antalet utbildningar hos de fristående huvudmännen ökade i två intensiva faser, dels mellan åren 1999 och 2002 då antalet utbildningar ökade från 8 till 57 utbildningar, dels mellan åren 2005 och 2008 då antalet utbildningar mer än fördubblades på tre år, från 49 till 109. Men, även utbildningar i kommunal regi ökade kraftigt under dessa två faser. Vi kan också se att samma tendens till fluktuation som återfanns på länsnivå, från början av 2000-talet till undersökningsperiodens slut, var framträdande även i Stockholm stad.

Norra Stockholm – varierande villkor för fristående skolors utveckling

Utanför Stockholm stad etablerade sig fristående skolor främst i länets norra kommuner. Hösten 2011 fanns sammanlagt 67 fristående gymnasieskolor utanför Stockholm stad varav de flesta, 50 stycken, norr om staden. diagram 22a visar förändringen av antalet gymnasieskolor i denna region under perioden 1987–2011.

Diagram 22. (a–b) Antalet gymnasieskolor respektive andelen registrerade gymnasieelever i årskurs 1-3 i norra Stockholm efter huvudman, 1987–2011 respektive 1995–2011.

Källa: SCB samt Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal. Se, diagram 4 och diagram 14, för en mer utförlig beskrivning av källorna.

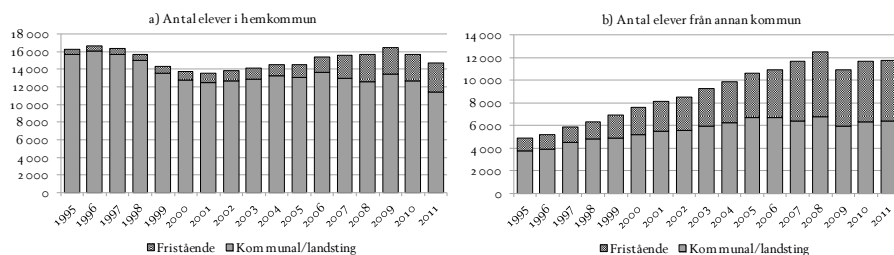
I norra Stockholm tredubblades antalet gymnasieskolor under perioden, från 24 till 77 skolor. Som vi kan utläsa av diagrammet, bestod denna ökning i huvudsak av fristående skolor. Dessa ökade från 2 skolor 1987 till 50 skolor 2011, och var i slutet av perioden nästan dubbelt så många till antalet som de kommunala skolorna. Etableringen av fristående gymnasieskolor satte dock igång relativt sent sett i förhållande till Stockholm stad. Fram till år 1993 var de fristående gymnasieskolorna endast ett fåtal och expansionen var därefter till en början blygsam. Mellan åren 1993 och 1998 tillkom endast fyra fristående skolor i regionen men därefter ökade antalet markant och gick på fem år, mellan 1998 och 2003, från 8 till 24 skolor. I likhet med utvecklingen i länet och i Stockholm stad skedde sedan en mer explosionsartad etablering av fristående skolor efter 2006 fram till och med den undersökta perioden slut då antalet ökade från 28 till 50 skolor.

Ser man till kommunala huvudmän var antalet gymnasieskolor relativt stabilt över hela perioden och följde i stora drag den nationella utvecklingen med en ökning i början 1990-talet samt att antalet minskade slutet av perioden, från 34 skolor 2008 till 27 skolor 2011.

Fördelning av elever på fristående och kommunala huvudmän följde i stor utsträckning expansionen av gymnasieskolor över tid, vilket framgår av diagram 22b. I likhet med i Stockholm stad gick en allt större andel av kommunernas elever i fristående gymnasieskolor. Fram till och med 1998, då det bara fanns åtta fristående gymnasieskolor, återfanns 10 procent av eleverna i dessa. Åren därefter fördubblades andelen, från 10 procent 1998 till 21 procent 2005. I samband med den omfattande etableringen av fristående skolor mellan åren 2006 och 2011 ökade andelen elever i fristående skolor ytterligare från 21 till 32 procent. Sett till elever erövrade de fristående gymnasieskolorna inte en lika stor andel av elevunderlaget under den undersökta perioden som de fristående skolorna i Stockholm stad gjorde.

I norra Stockholm var det tydligt att de elever som stannade i sin hemkommun i huvudsak sökte sig till de kommunala skolorna även om antalet elever i hemkommunernas fristående skolor sexfaldigades under perioden, från 555 elever 1995 till 3 257 elever 2011 (diagram 23a). Antalet elever som stannade i hemkommunerna var samtidigt relativt stabilt över tid och ökade därmed inte i linje med den allmänna demografiska utvecklingen i länet vilket skedde i Stockholm stad.²⁰⁵ I genomsnitt gick cirka 15 000 elever sin gymnasieutbildning i hemkommunen under hela den undersökta perioden mellan 1995–2011.

Diagram 23. (a–b) Norra Stockholm – rörelse över kommungränserna, 1995–2011. Antal gymnasieelever på skola i sin hemkommun respektive inpendlande elever från annan kommun (årskurs 1–3). Skillnader mellan kommunala och fristående skolor.

Anmärkning: Uppgifterna i diagrammet bygger på antalet registrerade gymnasieelever i årskurs 1–3 som gick på kommunal eller fristående skola i sin hemkommun i norra Stockholm respektive antalet inpendlande elever från annan kommun.

Källa: Registret över registrerade gymnasieelever 1995–2008. Motsvarande uppgifter för åren 2009–2011 är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

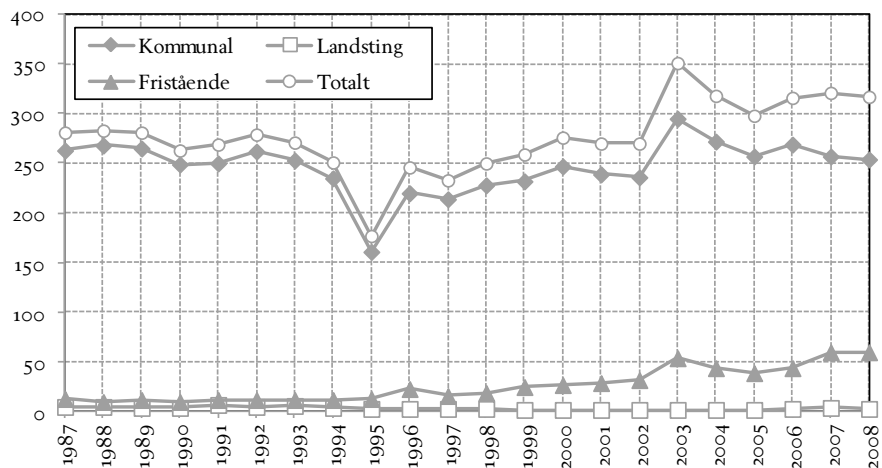
²⁰⁵ Se appendix, tabell 19, för den demografiska utvecklingen i regionen.

Om antalet elever i hemkommunerna var relativt stabil över tid ökade istället rörelsen över kommungränserna vilket går att utläsa av diagram 23b. Antalet elever som sökte sig över den egna kommungränsen mer än fördubblades i norra Stockholm under den undersökta perioden, från 4 935 år 1995 till 11 792 år 2011. Av denna ökning stod de fristående skolorna nästan för en femdubbling av sitt mottagande av elever från andra kommuner, från 1 165 elever 1995 till 5 345 elever 2011 medan de kommunala skolorna ökade sitt mottagande av elever från andra kommuner med närmare 60 procent, från 3 770 till 6 447 mellan åren 1995 och 2011. Till skillnad från Stockholm stad fanns det i norra Stockholm en betydande ökning i tillströmningen av elever från andra kommuner till de kommunala skolorna. Detta var troligtvis en följd av att samverkansavtalen mellan kranskommunerna inkluderade de studieförberedande programmen NV och SP, vilket inte var fallet i Stockholm stad.

Av diagram 24 framgår att det totala utbildningsutbudet i norra Stockholm växte i mindre omfattning än i länet och i Stockholm stad. Utbudet ökade endast med 13 procent sett till hela perioden vilket kan jämföras med 28 procent i länet och 33 procent i Stockholm stad. Samtidigt var utvecklingen av de fristående gymnasieskolornas utbildningsutbud i den norra regionen ändå mycket framträdande i slutet av perioden då dessa utbildningar näst intill fyrdubblades mellan åren 1997 och 2008, från 16 till 60 utbildningar.

Diagram 24. Totalt utbildningsutbud, norra Stockholm, 1987–2008.

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB. Se kapitel 5, diagram 7 för en mer utförlig beskrivning av källorna.

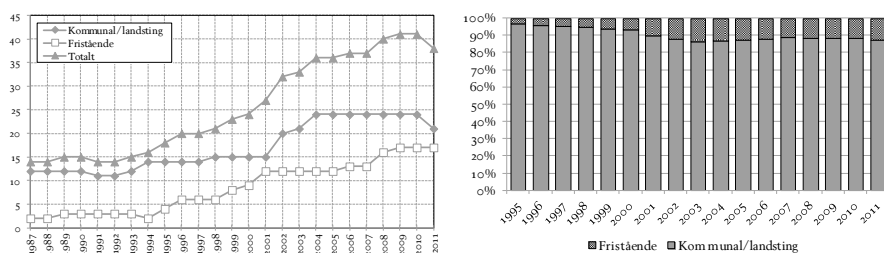
Förklaringen till utbildningsutbudets, jämförelsevis, blygsamma utveckling i norra Stockholm beror till stor del på att antalet utbildningar hos kommunala skolor var relativt stabilt över tid. År 1987 fanns 268 utbildningar i kommunal regi medan motsvarande siffra 2008 var 257. Det går även här att urskilja

samma fluktuation av kommunala utbildningar som i länet och i Stockholm stad under 2000-talets början.

Södra Stockholm – frånvaro av fristående skolor

Utbildningslandskapet i södra Stockholm förändrades inte på samma sätt som det i Stockholm stad och kommunerna i norr, vilket framgår av den skol-etablering över tid som åskådliggörs i diagram 25a. Söder om Stockholms stad var antalet gymnasieskolor allmänt sett betydligt färre än i länets övriga regioner och i synnerhet lyste de fristående skolorna i hög grad med sin frånvaro (vilket redan tabell 2 ovan upplyste om). De få nyetablerade fristående gymnasieskolorna i södra Stockholm var överlag små enheter, vilka i flera fall startades på lokalt initiativ.²⁰⁶

Diagram 25. (a–b) Antalet gymnasieskolor respektive andelen registrerade gymnasieelever i årskurs 1-3 i södra Stockholm efter huvudman, 1987–2011 respektive 1995–2011.

Källa: SCB samt Skolverkets databaser SIRIS och Jämförelsetal. Se, diagram 4 och diagram 14, för en mer utförlig beskrivning av källorna.

I början av undersökningsperioden fanns sammanlagt 14 gymnasieskolor i de åtta kommuner som här sammanförts. I slutet av perioden hade antalet ökat till 38 skolor. Mest påtagligt är att antalet fristående gymnasieskolor under perioden aldrig passerade antalet kommunala skolor, vilket den exempelvis gjorde på nationell nivå år 2011. Detta är anmärkningsvärt, då flera av Sveriges mest befolkningsrika kommuner, Botkyrka, Huddinge och Södertälje, återfinns här, och elevunderlaget – som vi snart ska se – inte saknades. Även om den samlade expansionen i antal skolor räknat var blygsam jämfört med utvecklingen i de två andra regionerna, växte däremot antalet kommunala gymnasieskolor påtagligt.²⁰⁷

²⁰⁶ År 1995 startades exempelvis Haninge Fria gymnasium i Haninge och Södertörns hantverksgymnasium i Botkyrka vilka båda kan betecknas som idéburna skolor medan två kommersiellt drivna skolor – IT-gymnasiet och Walthers gymnasium – startades i Huddinge och Haninge några år senare (år 2000 respektive år 2001).

²⁰⁷ Den ökning diagram 25a visar efter år 2001 förklaras dock till viss del av att Fredrika Bremergymnasiet i Haninge gjordes om till fem enskilda enheter. Samtidigt etablerades också helt nya och tämligen stora kommunala gymnasieskolor i regionen – Rönninge gymnasium

Elevunderlaget i de södra kommunerna följde den numerära utvecklingen i övriga delar av länet och ökade från mitten av 1990-talet fram till slutet av 2000-talets första decennium, även om denna utveckling här inte kom att användas av fristående skolor som etablerade sig på plats.²⁰⁸ Diagram 25b ger en bild av proportionerna mellan elever i kommunala och fristående gymnasieskolor i södra Stockholm under perioden 1995–2011. Sett till hela den undersökta perioden från 1995 till 2011 samlade de kommunala gymnasieskolorna i genomsnitt 90 procent av gymnasieeleverna i regionen.

Det bör dock understrykas att de fristående gymnasieskolornas ställning var svag bara om man ser till deras skoletablering i regionen. Diagrammet visar bara elever som gick i befintliga gymnasieskolor i de åtta kommuner som förts samman i den regionala indelningen och synliggör därmed inte att många elever i området sökte sig mot innerstadens fristående gymnasieskolor och i viss utsträckning till kommunala gymnasieskolor i angränsande kommuner. I slutet av den undersökta perioden gick cirka 20 procent av de elever som bodde i södra Stockholm sina gymnasieutbildningar i Stockholm stad.²⁰⁹

Ser man till rörligheten över kommungränserna i regionen kan vi konstatera att antalet elever som stannade i hemkommunerna påminner om trenden i norra Stockholm (diagram 26a). Under perioden 1995–2011 stannade i genomsnitt cirka 10 500 elever (cirka 75 procent) kvar i sina hemkommuner varav 90 procent av dem gick i den kommunala skolan vilket vi nyss konstaterat. Antalet elever som sökte sig till fristående skolor i hemkommunen tredubblades under perioden men ökningen var dock numerärt blygsam, från 328 elever 1995 till 950 elever 2011.

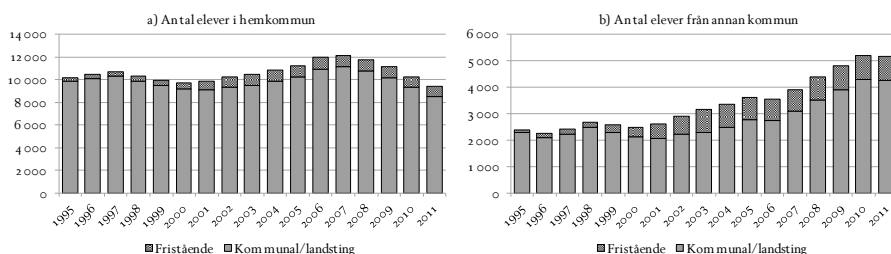

1995 (Salem), Tullinge gymnasium 1998 (Botkyrka), Alby gymnasium 1999–2006 (Botkyrka), Östra gymnasiet 2003 (Huddinge) och år 2004 etablerades Ekenbergsska gymnasiet, Wendela Hebbe gymnasiet och Naturvetargymnasiet i Södertälje. I Södertälje har den kommunala gymnasieskolan en tämligen brokig historia med en rad olika namnbyten av redan befintliga skolor. Av de tre kommunala gymnasieskolor som tillkom i Södertälje 2004 var det endast Wendela Hebbe gymnasiet som fanns kvar efter 2011. Exempel på namnbyten är att Västergårdsgymnasiet bytte namn till Teknikgymnasiet år 1999 medan Täljegymnasiet först bytte namn till Internationella gymnasiet år 2004 för att sedan återigen byta namn till Colin LeClair-gymnasiet år 2005. Södertälje vårdgymnasium var landstingsägt fram till 1998 då det uppgick i kommunal regi och bytte sedan namn till Igelstavikens gymnasium år 2002.

²⁰⁸ Se appendix, tabell 19, för den demografiska utvecklingen i regionen.

²⁰⁹ Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Diagram 26. (a–b) Södra Stockholm – rörelse över kommungränserna, 1995–2011. Antal gymnasieelever på skola i sin hemkommun respektive inpendlande elever från annan kommun (årskurs 1–3). Skillnader mellan kommunala och fristående skolor.

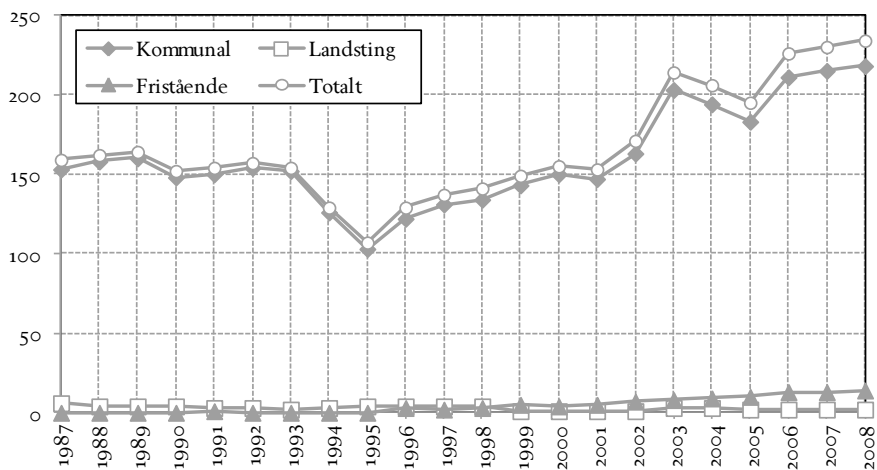
Anmärkning: Uppgifterna i diagrammet bygger på antalet registrerade gymnasieelever i årskurs 1–3 som gick på kommunal eller fristående skola i sin hemkommun i södra Stockholm respektive antalet inpendlande elever från annan kommun.

Källa: Registret över registrerade gymnasieelever 1995–2008. Motsvarande uppgifter för åren 2009–2011 är hämtade från Skolverkets databas Jämförelsetal.

Av diagram 26b kan vi utläsa att antalet elever i södra Stockholm som gick sin gymnasieutbildning utanför sin hemkommun ökade under perioden 1995–2011, från 2 389 till 5 178 elever. Till skillnad från Stockholm stad och norra Stockholm var denna rörelse främst knuten till kommunala skolor eftersom de fristående skolorna i regionen var få till antalet. Här kan vi också se att elevernas rörlighet framför allt ökade efter 2001 då de nya länsövergripande samverkansavtalen tecknats och det blev lättare för elever att söka sig till kommunala skolor i andra kommuner. Denna grupp elever mer än fördubblades mellan åren 2001 och 2011 från 2 061 till 4 273. Motsvarande siffror för elever som sökte sig till fristående skolor i andra kommuner bestod i en ökning från 106 till 905 elever. Denna ökning var som mest intensiv fram till år 2002 då antalet sjufaldigades för att därefter stabiliseras. Det ligger nära till hands att se samverkansavtalen som en motstrategi för att bromsa det enkelriktade utflödet av elever till fristående skolor.

Trots att expansionen av fristående skolor i södra Stockholm i princip uteblev, i motsats till vad som skedde i övriga delar av länet, ökade det samlade utbildningsutbudet mer här än i andra delar av länet (diagram 27), mer precis med nästan 50 procent under perioden 1987 till 2008, från 159 till 234 utbildningar. Andelen utbildningar vid fristående gymnasieskolor stod för en bråkdel av denna ökning (knappt 6 procent).

Diagram 27. Totalt utbildningsutbud, södra Stockholm, 1987–2008.

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB. Se kapitel 5, diagram 7 för en mer utförlig beskrivning av källorna.

En väsentlig del av den omfattande ökningen i regionen berodde på att närmare 43 procent av regionens utbildningsutbud hösten 2008 bestod av yrkesförberedande program vilka i sig är betydligt fler än de studieförberedande programmen. Detta var en avsevärt större andel än i de andra regioner vi här jämför med. I norra Stockholm var andelen yrkesförberedande program 32 procent och i Stockholm stad var motsvarande siffra 35 procent. Andelen studieförberedande utbildningar var dessutom betydligt lägre i södra Stockholm (40 procent) än i norra Stockholm (49 procent) och i Stockholm stad (56 procent).²¹⁰ Återigen kan vi skönja en fluktuation av utbildningar efter år 2003 som liknar trenden i länet och i Stockholm stad samt i norra Stockholm.

Skolmarknadens inomregionala skillnader

Vi ska avslutningsvis nyansera analysen av regionala skillnader i skolmarknadens utveckling i länet genom att lyfta fram betydelsen av sociala, politiska och demografiska skillnader inom de tre regionerna.

Till att börja med var expansionen av fristående huvudmän betydligt mer omfattande i Stockholm stad än i övriga länet. I antal skolor räknat var här de fristående huvudmännen i slutet av den undersökta perioden helt klart den överlägset största aktören och samlade över hälften av alla gymnasieelever i staden. Denna utveckling var i hög grad ett uttryck för att Stockholm stad kommit att bli ett centrum för skolmarknaden i hela regionen. Dessutom är det viktigt att ha i åtanke att Stockholm stad i sig själv utgör en betydande,

²¹⁰ Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

”intern”, skolmarknad i kraft av sin stora befolkningsmängd och socialt differentierade stadsdelar och bostadsområden.

Den explosionsartade etableringen av fristående skolor i Stockholm stad – vilken ofta koncentrerades till kollektivtrafikens knutpunkter – fick tillsammans med ett tilltagande flöde av elever mellan kommunens olika stadsdelar stor betydelse för hur den inomkommunala konkurrensen mellan skolor utvecklades. Det tydligaste exemplet i detta avseende är att elever med utländsk bakgrund från mindre välbärgade stadsdelar som exempelvis Skärholmen, Rinkeby–Kista och Spånga–Tensta redan på grundskolenivå i större utsträckning sökte sig mot innerstaden.²¹¹ Den ökade mobilitet och jakten på ”bättre” skolor satte de kommunala skolorna i denna typ av stadsdelar under stor press.²¹² På gymnasienivå är nedläggningen av Brännkyrka gymnasium och Farsta gymnasium två talande exempel på hur kommunala skolor i stadens ytterområden blivit utkonkurrerade.²¹³

Ser vi till den norra regionen är det viktigt att lyfta fram att i de kommuner där etableringen av fristående gymnasieskolor var som mest iögonfallande gick en betydligt större andel av eleverna i fristående skolor i slutet av perioden än vad de genomsnittliga siffrorna för regionen visade i diagram 22b (32 procent år 2011). I Täby och Österåker gick cirka 60 procent av eleverna i fristående skolor och motsvarande siffra i Solna och Sundbyberg var 44 respektive 49 procent. I Nacka var de fristående skolornas andel ”endast” 39 procent trots att kommunen var den fjärde största friskolekommunen i länet.²¹⁴

Flera kommuner i norra Stockholm – exempelvis Danderyd, Lidingö, Täby och Österåker – hade mycket gemensamt i det att de i stor utsträckning befolkas av en välbeställd medelklass, har varit borgerligt styrda och haft ett visst geografiskt avstånd till Stockholm. Täby och Österåker är intressanta exempel om man ser till betydelsen av den lokalt drivna politiken. I dessa kommuner har det funnits ett starkt borgerligt styre som främjat etableringen av fristående skolor. Detta fick tydliga avtryck i antalet fristående skolor och i fördelningen av elever mellan huvudmän i kommunerna. I Danderyd och Lidingö återfanns samma starka borgerliga styre men här med en ännu mer homogen befolkningsstruktur dominerad av en välbeställd medel- och övre medelklass vars intressen i den lokala gymnasieskolan snarare kan ses som protektionistiska. I Danderyd hade exempelvis det kommunala Danderyds gymnasium en mycket stark position tillsammans med, det under 1990-talet startade och stiftelseägda, Viktor Rydbergs gymnasium. En välrespekterad skola vid sidan av Danderyds gymnasium var med andra ord ett tillräckligt utbud och hösten 2011 samlade skolorna tillsammans närmare 80 procent av

²¹¹ Burestam, S. (2007), *Elevströmmar i Stockholms stad 1998–2005*, s. 3f.

²¹² Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 125ff.

²¹³ Stockholm stad (2012), ”Utbildningsnämnden, sammanträdesprotokoll nr 10, 2012-10-25”, s. 32 & 34.

²¹⁴ För en fullständig översikt av elevandelarna mellan kommunala och fristående huvudmän i regionen norra Stockholm år 2011, se appendix, tabell 21.

eleverna i kommunen.²¹⁵ På Lidingö var den kommunala gymnasieskolans position ännu starkare då kommunens två fristående skolor, år 2011, endast samlade 7 procent av kommunens gymnasieelever vilket motsvarade 76 av 1 048 elever. Danderyd och Lidingö skiljer sig dock åt i fråga om andelen inpendlande elever. Danderyd var, hösten 2008, en tydlig inpendlingskommun där närmare två tredjedelar av gymnasieeleverna kom från andra kommuner. Ser man till de elever som var bosatta i Danderyd valde den stora majoriteten av eleverna den kommunala skolan vilket betyder att det prestigefulla fristående Viktor Rydbergs gymnasium främst rekryterade elever från andra kommuner. I Lidingö kom endast 8 procent av gymnasieeleverna hösten 2008 från andra kommuner och samtliga av dessa elever gick i den kommunala skolan eftersom det vid tidpunkten inte fanns några fristående skolor i kommunen.²¹⁶

Nacka hade en liknande social och politiskt karaktäristik som de två ovan nämnda kommunerna. Här fanns två kommunala gymnasieskolor vilka samlade närmare två tredjedelar av eleverna år 2011, detta trots att de konkurrerade med sex fristående skolor. Här stod sig den kommunala gymnasieskolan och, i synnerhet, dess studieförberedande program förhållandevis väl i konkurrensen med de nyetablerade fristående skolorna vilka främst var inriktade mot yrkesförberedande program. Ytterligare en aspekt av den kommunala skolans jämförelsevis starka position i Nacka var att många av de elever som sökte sig till de fristående skolorna i kommunen var inpendlande elever, i synnerhet från kommuner i södra Stockholm.²¹⁷

I Solna och Sundbyberg fanns en större jämvikt mellan de politiska blocken under den undersökta perioden även om kommunerna styrdes av borgerliga majoriteter under stora delar av 1990-talet och 2000-talets början. Dessa kommuner kännetecknades i högre grad än de tidigare nämnda kommunerna av en omedelbar geografisk närhet till Stockholm stad och av goda kommunikationer med tunnelbana, pendeltåg och bussar. Oavsett den politiska viljan som de politiska majoriteterna i kommunerna representerade, var det gynnsamma geografiska läget – vilket sannolikt kombinerade generellt lägre lokalkostnader än i centrala Stockholm med goda kommunikationsmöjligheter – betydelsefull för den etablering som skedde av fem fristående gymnasieskolor i respektive kommun.²¹⁸ Solna och Sundbyberg är samtidigt

²¹⁵ Egna bearbetningar av Skolverkets data från SIRIS, året 2011.

²¹⁶ Uppgifterna bygger på egna bearbetningar av registerdata från SCB.

²¹⁷ Av de elever som gick sin gymnasieutbildning i Nacka hösten 2008 kom 55 procent av eleverna från andra kommuner, närmare 40 procent av dessa sökte sig till de fristående skolorna som var belägna i kommunen. Närmare tre gånger fler elever läste yrkesförberedande utbildningar på fristående skolor än på kommunala skolor i kommunen år 2008. Uppgifterna bygger på egna bearbetningar av registerdata från SCB.

²¹⁸ Hösten 2008 kom 81 respektive 78 procent av gymnasieeleverna i Sundbyberg och Solna från andra kommuner. Av de elever som kom ifrån andra kommuner sökte sig 43 respektive 57 procent till de fristående skolor som var belägna i kommunerna Sundbyberg och Solna. Uppgifterna bygger på egna bearbetningar av registerdata från SCB.

små kommuner som behöver samarbeta med andra närliggande kommuner för att kunna erbjuda sina invånare ett heltäckande utbud av gymnasieutbildningar.

Nordväst om Solna och Sundbyberg ligger Sollentuna som är en tydlig inpendlingskommun.²¹⁹ Hit sökte sig många elever från mer geografiskt perifera kommuner i norra Stockholm vars socioekonomiska karaktär påminner om kommunerna i södra Stockholm. Två exempel på sådana kommuner är Upplands-Bro och Upplands-Väsby. I dessa kommuner ökade andelen elever som sökte sig till fristående skolor i andra kommuner på samma gång som andelen elever i den egna kommunala skolan minskade. Samtidigt, precis som i södra Stockholm, ökade inflödet av elever från andra kommuner men inte i samma utsträckning som utflödet.

För att sammanfatta fick expansionen av fristående skolor i norra Stockholm skiftande betydelse beroende på kommunernas geografiska läge, socio-demografiska kontext och politisk orientering. Det är med andra ord svårt att avtäcka ett tydligt mönster som förklarar varför vissa kommuner i den norra regionen är mer attraktiva för skoletablering än andra. En borgerligt styrd kommun eller en direkt närhet till Stockholm stad är i sig inte tillräckligt för skoletablering. En tydlig tendens är dock att de kommunala eller, kanske här mer precist uttryckt, de lokala skolorna förblev starka i de allra mest välbärgade kommunerna även om, som i fallet med Nacka, många fristående skolor etablerade sig där.

I södra Stockholm skedde en konsolidering av de kommunala gymnasieskolornas ställning som står i skarp kontrast till den mycket starka utvecklingen av fristående gymnasieskolor i de andra två undersökta regionerna. Här framstår dock avsaknaden av etablerade fristående skolor som anmärkningsvärd med tanke på att förutsättningar för gymnasieskolorna i termer av rekryteringsunderlag var likartade i södra Stockholm och i övriga delar av länet. Men, även här fanns betydande inomregionala skillnader.

Till att börja med utgjorde Södertälje näst intill en egen gymnasierregion på grund av det geografiska avståndet till Stockholm stad och gymnasieskolans volym i kommunen. De fristående skolorna var dock inte i första hand ett resultat av friskolereformen, som i fallet med norra Stockholm. Södertäljes fristående gymnasieskolor, i form av mindre idéburna verksamheter, utgjorde istället sedan lång tid tillbaka ett välbekant inslag i kommunens utbildningsutbud. Exempelvis drevs två skolor, Örjanskolan och Novalisskolan, av antroposoferna och grundades under 1980-talet och det som idag heter Mälardalens tekniska gymnasium har sina rötter i Scantias industriskola som invigdes 1941. Därutöver fanns under perioden även ytterligare ett antal mindre fristående skolor med särskilda inriktningar, som exempelvis Vackstanäs-gymnasiet och St Ragnhilds gymnasium vilka startades 1993 och 1999 med inriktning mot friluftsliv respektive internationalisering. Först i slutet av peri-

---

²¹⁹ Jfr Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 214.

oden etablerade sig två kommersiellt drivna fristående skolor i kommunen – Praktiska gymnasiet (2006), NTI-gymnasiet (2009).

Ser man till elevunderlaget i Södertälje var tre fjärdedelar av gymnasieeleverna bosatta i kommunen år 2008, varav cirka 60 procent gick på kommunens egna gymnasieskolor och 15 procenten gick på de fristående skolorna i staden. Det betyder att en fjärdedel av gymnasieeleverna i kommunen kom från andra kommuner, av vilka majoriteten, 16 procent, sökte sig till kommunala skolor.

Av de elever som lämnade Södertälje hösten 2008 sökte sig den stora majoriteten, 17 av 25 procent, till gymnasieskolor i Botkyrka, Huddinge och Salem eller till skolor i Stockholm stad. Elever som åkte till de tre förstnämnda kommunerna sökte sig till kommunala skolor medan de elever som åkte hela vägen in till Stockholm stad främst sökte sig till fristående skolor.²²⁰

Andra aspekter av den kraftigt avvikande utvecklingen i fråga om fristående skolor i regionen söder om Stockholms stad måste sannolikt sökas i kommunernas politiska, sociala och demografiska kontext. Låt oss för resonemangets skull teckna en schematisk bild av kommunernas politiska och socioekonomiska karaktär i södra Stockholm. Till att börja med var det socialdemokratiska inflytandet över kommunpolitiken betydligt mer framträdande i de södra kommunerna än i de norra. Därtill präglades många av regionens kommuner i allmänhet av att en stor andel av befolkningen hade utländsk bakgrund, i synnerhet i de största kommunerna Botkyrka, Huddinge och Södertälje, dit också många nyanlända migranter sökte sig. Det är svårt att spekulera om vilken betydelse den förda politiken i dessa kommuner hade för gymnasieskolans utveckling under den period som här undersökts, men helt klart är att de kommunala skolorna politiskt gavs en central roll i dessa kommuners utvecklingsplaner, vilket sannolikt sammanhängde med att de sociala villkoren för befolkningen såg betydligt annorlunda ut än i de norra, mer välbärgade, kommunerna. Kommunernas demografiska situation, med bland annat många barn till nyanlända migranter, ställde stora krav på kommunernas gymnasieskolor.

Det är en rimlig hypotes att samma sociodemografiska och politiska kontext gjorde regionen oattraktiv för de stora utbildningsföretagen. På den framväxande skolmarknaden var det en tveksam investering att etablera skolor i socioekonomiskt mer utsatta områden, ofta präglade av en mångkulturell befolkning, och belägna i socialdemokratiskt ledda kommuner. Däremot utgjorde eleverna från dessa områden i södra Stockholm ett ekonomiskt incitament för att etablera skolor på centrala och geografiskt lättillgängliga platser i Stockholm stad, exempelvis Liljeholmen. Tidigare forskning har också visat på hur den ökade konkurrenssituationen i början av 2000-talet

---

²²⁰ Cirka 10 procent av de elever som var folkbordförda i Södertälje 2008 gick sin gymnasieutbildning på kommunala skolor i Botkyrka, Huddinge eller Salem. Av de 7 procent som åkte till Stockholm stad gick 5 procent på fristående skolor och 2 procent på kommunala skolor. Uppgifterna bygger på egna bearbetningar av registerdata från SCB.

fick förödande konsekvenser för många mångkulturella grundskolor. Den uppkomna konkurrenssituationen präglades i stor utsträckning av en bild att de ”sämre” skolorna återfanns i de socioekonomiskt svaga och mångkulturellt präglade förortsområdena medan ”bra” skolor befolkades av en svensk vit medelklass i mer välbärgade bostadsområden. Tillsammans skapar dessa uppfattningar socialt exkluderande mekanismer i konkurrensen mellan skolor på skolmarknaden.²²¹

Sammanfattning och diskussion

Valfrihetsreformerna i början av 1990-talet förändrade radikalt villkoren för både familjers och elevers val av gymnasieutbildning och för gymnasieskolors strategier för att rekrytera elever. I Stockholmsregionen skedde gradvisa lokala förändringar av de regelsystem som begränsade elevernas rörlighet och bestämde villkor för skolornas växande konkurrens om elever. Regelförändringarna, bland vilka periodens många kommunala samverkansavtal, sloandet av närhetsprincipen i Stockholms stad och visionsdokumentet med arbetet för en gemensam gymnasieregion särskilt lyfts fram, innebar att ett ökande antal elever fick rätten att välja skola och utbildning inom och över kommungränserna. Denna förändring medförde en gradvis etablering av en regional skolmarknad på vilken både elever och skolor utvecklade strategier.

Ett politiskt villkor utgjordes av de nyss nämnda regelförändringar som här kallats för lokala anpassningar till valfrihetsreformerna. År 2001 upprättade majoriteten av kommunerna i länet ett visionsdokument vilket stakade ut riktningen för de efterföljande regelförändringarna som syftade till att skapa en allt större gemensam utbildningsmarknad. Denna utveckling innebar att elever i allt större utsträckning kunde röra sig över kommungränserna i valet av gymnasieutbildningar, både på fristående och kommunala skolor. Detta medförde en ökad mobilitet som sannolikt hade stor betydelse för en skärpt konkurrenssituation i hela länet och i synnerhet inom Stockholm stad vilket den kraftiga skoletableringen under 2000-talet vittnar om.

I kapitlet beskrevs gymnasieskolans expansiva utveckling under de knappa två decennier som följde i valfrihetsreformernas spår. Antalet gymnasieskolor ökade totalt under perioden men särskilt framträdande är den dramatiska expansion av fristående skolor som skedde efter decennieskiftet 2000. Medan de fristående skolor som funnits före valfrihetsreformerna och som tillkom under 1990-talet i regel var mindre och ofta idéstyrda verksamheter, trädde nu utbildningsbolagen in som aktörer. Andelen elever i fristående skolor mångdubblades under framför allt den andra hälften av den undersökta perioden, från sekelskiftet 2000 och framåt, och utgjorde 2008 en tredjedel av alla avgångselever i länet.

²²¹ Se Bunar, N. (2001), *Skolan mitt i förorten*, s. 125f; Trumberg, A. (2011), *Den delade skolan*, s. 276f.

Expansionen sammanfaller med en ökning av elevunderlaget i gymnasieskolan. Även utbildningsutbudet – antalet enskilda inriktningar på de olika gymnasieprogrammen – ökade påtagligt under perioden, en förändring som också bör ses i ljuset av etableringen av en skolmarknad på vilken skolor konkurrerar om elevernas intresse. En tendens är att elever i högre utsträckning sökte sig utanför sin hemkommun för att gå sin gymnasieutbildning vilket kan ses som uttryck för en anpassning till den skolmarknad som skolpengen och det fria skolvalet skapade.

Betydande regionala skillnader inom länet kunde konstateras mellan framför allt kommuner i söder å ena sidan och Stockholms stad samt kommuner i norr å den andra. I södra Stockholm skedde en mycket blygsam etablering av fristående skolor som står i skarp kontrast till de två andra jämförda regionerna, Stockholm stad och norra Stockholm. Istället expanderade i söderkommunerna den kommunala gymnasieskolan. Skillnaden avspeglade sig också i andelen elever som gick i fristående skola inom den egna regionen. I slutet av den undersökta perioden utgjorde denna grupp knappt 10 procent av eleverna i de södra kommunerna medan motsvarande andel i Stockholms stad var över hälften och en tredjedel i de norra kommunerna. I de norra och södra regionerna uppmärksammades även inomregionala skillnader mellan kommuner vilket indikerade att politiskt styre, demografi och geografiskt läge hade skiftande betydelse för de fristående gymnasieskolornas etableringstakt.

Skillnaderna mellan de tre regionerna gällde även utbildningsutbudet, vilket ökade mest i de södra kommunerna där antalet kommunala gymnasieskolor med yrkesinriktade program med många inriktningar var som allra störst och de fristående skolorna var få.

Den utveckling som beskrivits i kapitlet mot ett ökat antal gymnasieskolor, som också blir genomsnittligt mindre, en växande andel fristående skolor och ett allt större utbildningsutbud, liksom de påfallande regionala skillnaderna i samma avseenden, tycks hänga samman med en rad samverkande faktorer. Ett demografiskt gynnsamt villkor var de växande elevkullarna under andra hälften av 1990-talet. I slutet av 2000-talets första decennium fanns det i länet drygt 8 400 fler 16-åringar än det gjorde i mitten av 1990-talet, en ökning som kunde förse ett växande antal utbildningsaktörer med nya elever. Att skolexpansionen tar fart först under slutet av 1990-talet kan också hänga samman med att elevkullarna i mitten av samma decennium var inne i en svacka. Samtidigt ökade antalet gymnasieskolor i betydligt större utsträckning än antalet elever. Det är därför vanskligt att enbart utgå från att demografin var den drivande motorn i skolmarknadens framväxt. I kapitel 8 och 9 ska vi komma att se att också den av staten införda marknadslogiken, en ökad konkurrenssituation och nya kommersiella intressen i utbildningssektorn var betydelsefulla drivkrafter.

Ännu ett villkor för den utveckling vars konturer tecknats ovan var de fristående huvudmännens strategier. Med några få undantag etablerade sig inte fristående skolor i södra Stockholm. Här stod istället den kommunala gymna-

sieskolan för den expansion som i de andra två regionerna framför allt var en angelägenhet för fristående skolor.

Det ligger nära tillhands att dra slutsatsen att fristående aktörer på den framväxande skolmarknaden inte trodde på att etablera sig i södra Stockholm men däremot i de två andra regioner med vilka jämförelser gjorts. Om skälen till detta kan här bara spekuleras. Möjliga hypoteser är att det politiska klimatet i dessa oftast socialdemokratiskt styrda kommuner bedömdes som mindre gynnsamt, att den marknad elevunderlaget i kommunerna representerade betraktades som alltför osäker, att den kommunala skolan – vilken vi sett expanderade – bedömdes som en alltför svår konkurrent eller att det likaväl gick att etablera sig närmare regionens centrum, Stockholm stad, för att rekrytera elever från dessa kommuner. Frågan om de fristående aktörernas strategier leder dock tillbaka till en större och mer komplicerad fråga, den om den framväxande skolmarknaden.

Ser vi till utbudssidan skedde vid sekelskiftet år 2000 en notabel förändring av de fristående skolor som etablerade sig vilka kom att stå för en dramatisk växande andel av utbudet. Från att fristående skolor tidigare, både de som fanns redan innan friskolereformen och de som tillkom under 1990-talets början, hade varit mindre och inte sällan idéstyrda verksamheter, blev merparten nu aktiebolag. Många av de tillkommande huvudmännen drev dessutom flera skolor i vad som kan kallas för en koncernform med samma pedagogiska och organisatoriska koncept. Efterhand blev det allt vanligare att skolor köptes upp av företag som ville expandera sin verksamhet eller av bolag som såg en möjlighet att göra vinster på att driva skolor. Det är också under 2000-talet som flera riktigt stora utbildningskoncerner börjar ta form, exempelvis Academedia och JB Education. Denna utveckling mot vad som ibland kallas en marknadisering innebar även att helt nya aktörer med tydliga marknadsekonomiska intressen trädde in.²²² Det var med andra ord under 2000-talets första decennium som en etablerad skolmarknad började ta form i Stockholmsregionen.

Den av staten initierade skolmarknaden framstår mot bakgrund av dessa resultat som en för eleverna i Stockholmsregionen mycket svåravläst marknad. Hur ska den så kallade konsumenten värdera de olika gymnasieutbildningarna och hur identifierar nya aktörer på skolmarknaden sina målgrupper? För att kunna närma oss den typen av frågor om hur skolmarknaden fungerar måste vi först skapa oss en överblick av hela utbildningslandskapet i Stockholmsregionen. I nästa kapitel ska vi därför på ett mer ingående sätt närma oss betydelsen av förändringarna i utbildningsutbudet genom att teckna en

---

²²² Under 2000-talet blev Sveriges två största utbildningskoncerner, Academedia och John Bauer Organisation, uppköpta av internationella riskkapitalbolag. Pedagogikprofessor Lisbeth Lundahl har mer ingående undersökt de stora utbildningskoncernernas framväxt i Sverige under de senaste 20 åren. Jfr Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*; Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*; Ball, S. J. (2007), *Education plc*; Vincent, C., Braun, A. & Ball, S. J. (2010), "Local Links, Local Knowledge".

social karta över gymnasieutbildningarna i Stockholm – en karta som tecknas med utgångspunkt i relationerna mellan elevernas sociala bakgrund och vilka utbildningar som de befolkade i slutet av undersökningsperioden.

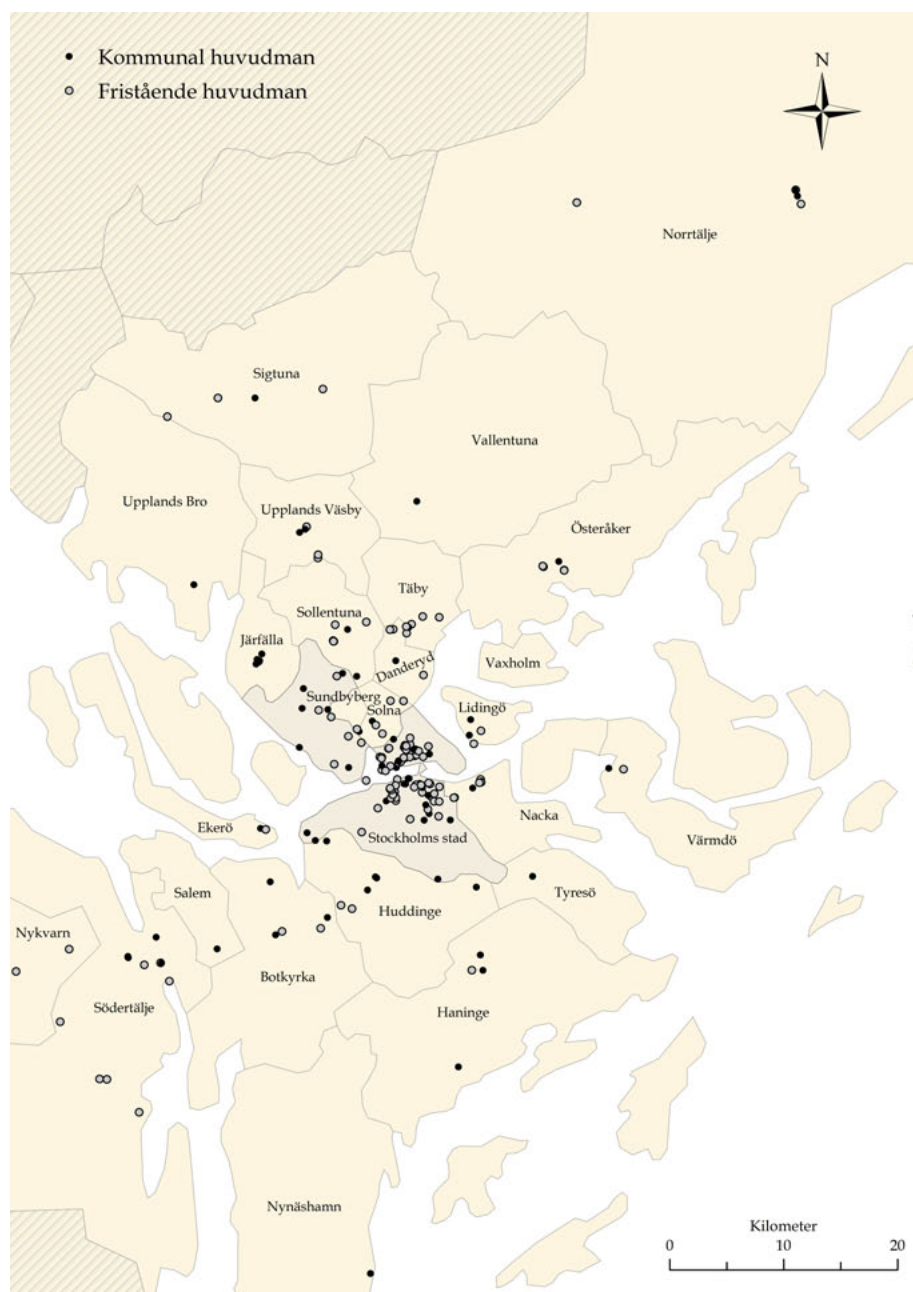

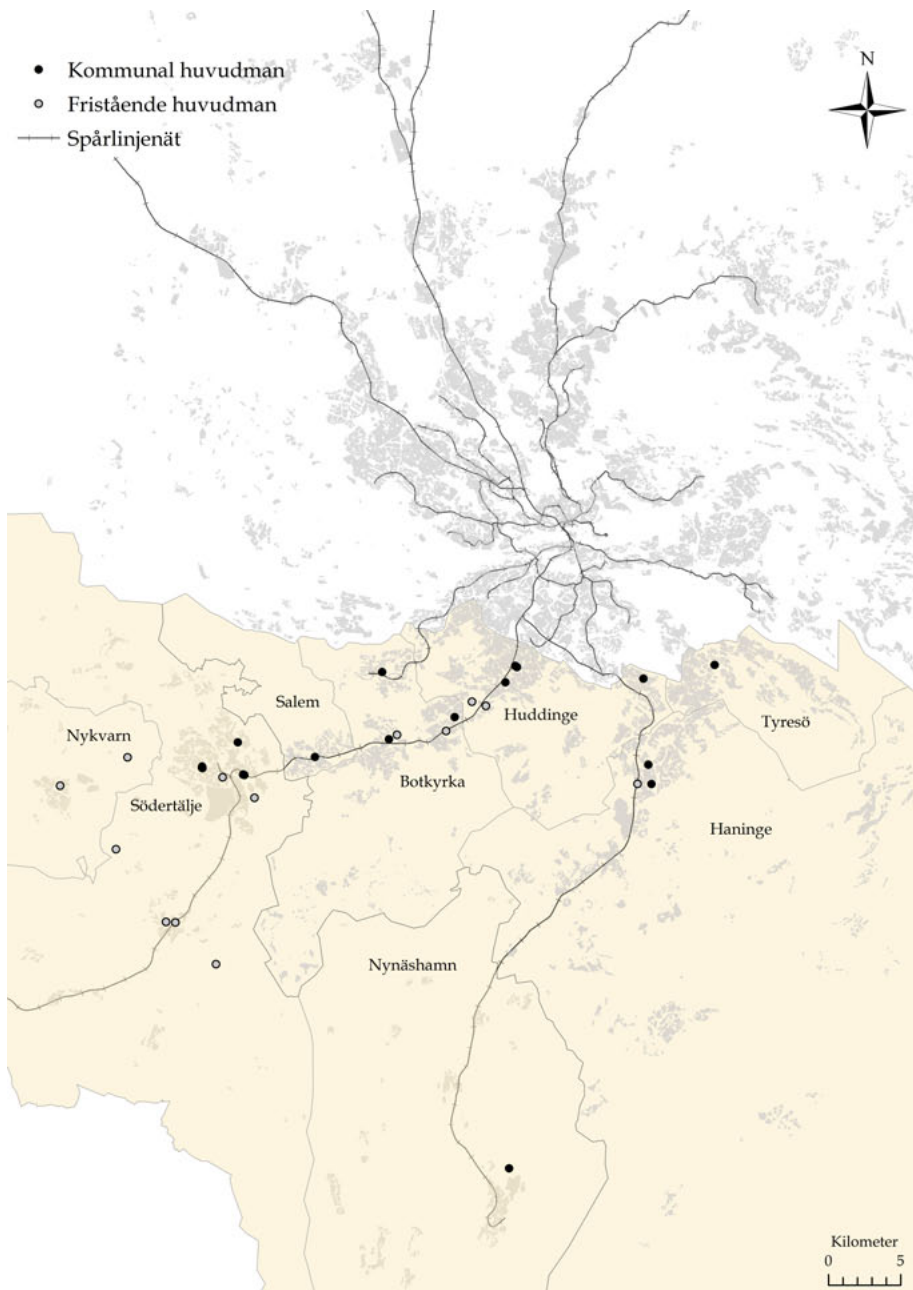
Karta 1. Fristående och kommunala gymnasieskolor, Stockholms län, 2012.

Karta 2. Fristående och kommunala gymnasieskolor, norra Stockholm, 2006–2008.

Karta 3. Fristående och kommunala gymnasieskolor, södra Stockholm, 2006–2008.

Karta 4. Fristående och kommunala gymnasieskolor, samtliga stadsdelar i Stockholm stad, 2006–2008.

Karta 5. Fristående och kommunala gymnasieskolor i Liljeholmen, Stockholm stad, 2006–2008.

Bild 1. Djurgymnasiet, Liljeholmen, Stockholm stad.

Bild 2. Djursholms samskola, Djursholm, Danderyds kommun.

Bild 3. Fryshusets gymnasium, södra Hammarbyhamnen, Stockholm stad.

Bild 4. "Gymnasiehotellet" på Liljeholmen, Stockholm stad.

Bild 5. Jensen gymnasium norra, Vasastan, Stockholm stad.

Bild 6. Gymnasietorget i Huddinge med Barn- och utbildningsförvaltningen (t.v.) och Huddinge gymnasiet till (t.h.), Huddinge kommun.

Bild 7. Kista gymnasium, Kista, Stockholm stad.

Bild 8. Södra latins gymnasium, Södermalm, Stockholm stad.

Bild 9. Psykologigymnasiet, Solna, och Kungsholmens gymnasium, Kungsholmen. Stockholm stad.

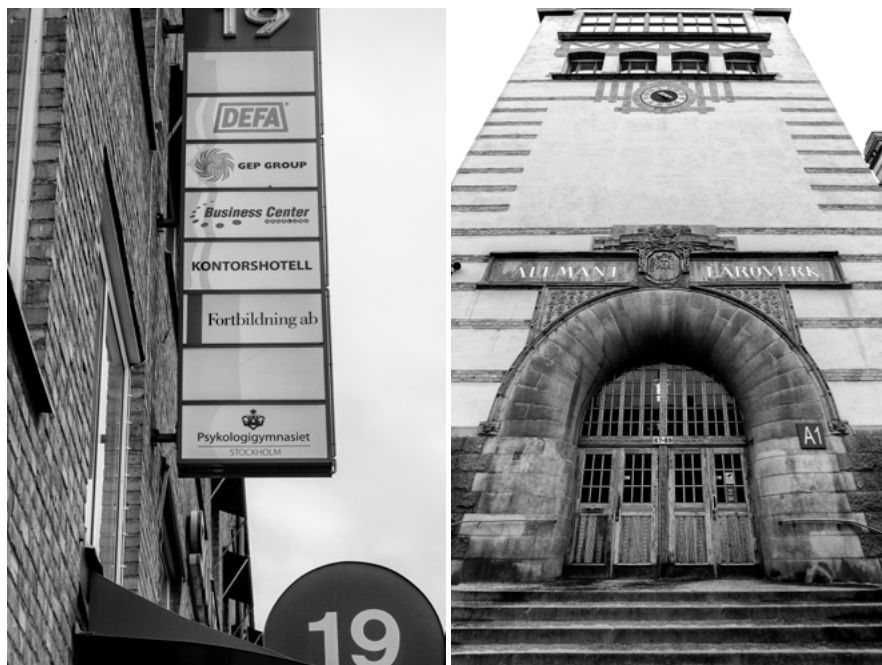

Bild 10. Tibble gymnasium, Täby, Täby kommun.

Bild 11. Sigtuna humanistiska läroverk, Sigtuna, Sigtuna kommun.

Bild 12. Tvärbanan, busshållplats och tunnelbana vid Liljeholmen köpcentrum, Stockholm stad.

Bild 13. Tullinge pendelstation, Tullinge, Botkyrka kommun.

Bild 14. Pendeltågsstation, Djursholm, Danderyds kommun.

Bild 15. St Botvids gymnasium, Hallunda-Norsborg, Botkyrka kommun.

Bild 16. Nacka gymnasium, Nacka, Nacka kommun.

Bild 17. Skyltar på Liljeholmen, Stockholm stad.

Bild 18. Tullinge gymnasium, Tullinge, Botkyrka kommun.

Bild 19. Nordiska musikgymnasiet, Liljeholmen, Stockholm stad.

Bild 20. Östra real, Östermalm, Stockholm stad.

Bild 21. Kommunförvaltningen i Tumba, Botkyrka kommun.

Bild 22. Enskilda gymnasiet, Norrmalm, Stockholm stad.

KAPITEL 7

En social karta över gymnasieskolan i Stockholm 2006–2008

Detta kapitel ägnas åt att rita en social karta över hur gymnasielandskapet i Stockholmsregionen såg ut när den av staten initierade skolmarknaden väl etablerats, femton år efter valfrihetsreformernas införande. Vi ska regelbundet återvända till denna karta senare i avhandlingen för att orientera oss på skolmarknaden. För att teckna kartan riktas analysen mot fältet av gymnasieskolor och dess struktur, det vill säga relationerna mellan de positioner som gymnasieskolornas utbildningar intar i förhållande till varandra. Kartläggningen av fältet av gymnasieutbildningar tillåter oss också att vidare utforska resultaten från föregående kapitel. De förändringar som där belystes – regionala skillnader i skolmarknadens expansion efter skolreformerna i början av 1990-talet – kan lokaliseras socialt på den karta som här ritas över gymnasielandskapet.

För att skapa en överblicksbild av gymnasieutbildningarnas relationer till varandra har den sociala karaktären hos deras elevrekrytering tagits som utgångspunkt, mer konkret i första hand elevernas sociala ursprung och kön. Analysen, genomförd med korrespondensanalys (CA), bygger på en matris där enskilda utbildningar utgör raderna – i princip program per gymnasieskola – och där kolumnerna utgörs av de egenskaper som kännetecknar dem. Dessa egenskaper är här antalet elever (på varje utbildning) som har sitt ursprung i var och en av de 27 sociala grupper som den här använda sociala klassificeringen särskiljer från varandra.²²³

Utöver att metoden passar det analytiska syftet väl, är en fördel med valet av korrespondensanalys också att en jämförelse blir möjlig med liknande analyser i flera tidigare studier av gymnasieskolan under 1990-talet där relationen mellan elevers sociala bakgrund och utbildningar utgjort forskningsobjekt (se kapitel 2). Det går följaktligen att uttala sig om huruvida – och i så fall på vilket sätt – gymnasieskolans sociala struktur förändrats, eller om den är fortsatt stabil över tid.

För att hålla oss nära metodens språkbruk – exempelvis begrepp som euklidiska rum, axlar, individmoln, polariteter och dimensioner – kommer vi att lämna kartmetaforen under resultatframställningen och istället tala i termer av rum. I kapitlets sammanfattning och diskussion återvänder vi dock till

---

²²³ Se appendix, tabell 24 och tabell 25, för klassificering av sociala grupper och utbildningar.

den tankefigur där analysen ses som ritandet av en social karta över skolmarknaden i Stockholm.

För att återknyta till tidigare studier där samma grepp använts inleds kapitlet med en kortfattad rekapitulation av vad vi från tidigare studier vet om gymnasieskolans grundstruktur. Därefter följer en mer teknisk genomgång av hur korrespondensanalysen här är genomförd, innan fokus flyttas mot de sociologiska tolkningarna av den karta som skapats.

Tidigare kartor över gymnasieskolan

Föreliggande analys av gymnasieskolan i Stockholm kan med fördel placeras in i ett omfattande kunskapsläge från tidigare studier av gymnasieskolans sociala struktur på nationell, regional och lokal nivå vilka är genomförda med liknande metoder som används här.²²⁴ I en studie av Börjesson på nationell nivå av gymnasieskolans sociala struktur åren 1997–2001 identifierades två motsättningar där kön utgjorde en första polaritet och socialt ursprung en andra polaritet. Den mest genomgripande förändringen under perioden 1997–2001 var att det naturvetenskapliga programmens tekniska gren övergick till att bli ett eget nationellt program (TE) vilket medförde en tydligt lägre social rekrytering och starkare dominans av pojkar på det nya programmet.²²⁵ Det grundläggande sociala mönster som Börjesson identifierade på nationell nivå hade tidigare uppmärksammats i en studie i Stockholmsregionen genomförd av Palme i början av 1990-talet.²²⁶ Tillsammans visar dessa resultat på en stabil tvådimensionell social struktur i gymnasieskolan bestående av kön och socialt ursprung.

I den statliga utredningen *Välfärd och skola* (SOU:2000:39) av Broady m.fl. gjordes ytterligare en ingående analys av gymnasieskolan i Stockholmsregionen som visade på samma stabila grundmönster som i de tidigare nämnda studierna. I denna undersökning var inte kön en aktiv variabel i analysen vilket medförde att socialt ursprung blev mest framträdande. I studien identifierades ett socialt mönster i gymnasieskolan som i huvudsak struktureras av tre polariteter. Den första polariteten särskilde studieförberedande program i

²²⁴ Se Palme, M. (2008b), "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform"; Broady, D. m.fl. (2000), *Välfärd och skola*; Börjesson, M. (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier*; Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan"; Nordqvist, I. & Zetterman, M. L. (2004), *Gymnasieskolan som konkurrensfält*; Lidegran, I. m.fl. (2006), "I korsningen mellan kön och klass. Gymnasieskolan i riket, i Uppsala och i Gävle"; Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital* Se kapitel 2 i denna avhandling för en mer ingående redogörelse av tidigare studier om gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm.

²²⁵ Börjesson, M. (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier*, s. 77f.

²²⁶ Palme, M. (2008b), "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform", s. 129–130.

innerstaden och norrort med särskilt hög social rekrytering, i synnerhet det naturvetenskapliga programmet, från yrkesförberedande program i söderort med låg social rekrytering i en vertikal hierarkisk dimension. Den andra polariteten utgjordes huvudsakligen av en geografisk dimension mellan å ena sidan områden befolkade av en hög andel elever med utländsk bakgrund, å andra sidan områden där dessa elever var väldigt få. Det återfanns även en spänning mellan de södra förorterna och innerstaden tillsammans med de mer välbärgade norra delarna av Stockholm. I en tredje dimension framträdde ytterligare en polaritet mellan elever från sociala grupper med starkt kulturellt kapital och elever som har sitt ursprung bland grupper som står ekonomin och privat sektor nära.²²⁷

Sammantaget kan vi utifrån tidigare forskning konstatera att gymnasieskolan, på såväl nationell nivå som i Stockholmsregionen, karaktäriseras av en över tid stabil tvådimensionell struktur bestående av två motsättningar mellan kön respektive socialt ursprung. Därutöver finner vi starka indikationer på en spänning mellan utbildningar som karaktäriseras av elevernas och gymnasieskolornas ekonomiska respektive kulturella tillgångar.

Det sociala rummet av gymnasieutbildningar i Stockholms län

Analyserna av gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm bygger på så kallad enkel korrespondensanalys vilken behandlas under metodavsnittet i kapitel 4. Vi ska här närmare se till hur metoden mer specifikt används i analysen av gymnasieskolan i Stockholm och på vilket sätt olika tolkningar genomförts.

Analyserna utgår från ett register över alla elever som vid åren 2006–2008 gick i årskurs två på gymnasiet i Stockholms län vilket ger en elevkohort som totalt omfattar 70 913 individer. Bortfallet i analysen, till följd av att det inte finns uppgifter om social bakgrund hos alla elever i gymnasieskolan, är 12 procent vilket motsvarar 8 509 individer. Korrespondensanalysen bygger på en matris bestående av rader som utgörs av utbildning och gymnasieskola²²⁸ samt kolumner som utgörs av elevernas sociala ursprung och kön. Eftersom avsikten varit att inte skilja kön och socialt ursprung från varandra som helt separata egenskaper görs inom den använda sociala klassificeringen av 27 sociala grupper en åtskillnad mellan kvinnliga och manliga elever, det vill säga mellan döttrar och söner. Grupperna *ej förvärvsarbetande* och *övriga* är inte aktiva i analysen då deras sociala positioner är förenade med en allt för stor

²²⁷ Broady, D. m.fl. (2000), *Välfärd och skola*, s. 118.

²²⁸ Den första variabeln (rader) bygger på en aggregering av program- och inriktningsvariabler till 51 modaliteter som sedan slagits ihop med variabeln skola till en ny kombinerad variabel som ger information om gymnasieskola och 51 olika program och inriktningar utifrån Skolverkets åttaställiga studievägskod. Se appendix, tabell 29, för antal och andel elever fördelade på dessa utbildningar i Stockholms län 2006–2008.

osäkerhet vilket betyder att totalt 50 grupper är aktiva i analysen.²²⁹ Varje enskild utbildning, matrisens rader, karaktäriseras av 50 variabelvärden vilka representerar det antal döttrar och söner med ursprung i 27 sociala grupper som befinner sig på varje utbildning. Varje utbildning får därigenom en rekryteringsprofil som liknar eller skiljer sig från rekryteringsprofilen för andra utbildningar. Det är skillnaderna i dessa rekryteringsprofiler som korrespondensanalysen granskar. För att ge ett stabilt underlag för analysen har alla elever i årskurs 2 under tre år, 2006–2008, utgjort population.

Dessa variabler, utbildning och socialt ursprung/kön, är *aktiva* i analysen och bygger upp rummets struktur genom medelvärden för å ena sidan utbildningarna, å andra sidan elevernas sociala ursprung och kön. Dessa positioner (medelvärden) beskriver därmed relationen mellan de aktiva variablerna, exempelvis var jurisdöttrarna och bondsönerna sannolikt befinner sig i relation till varandra samt vilka gymnasieutbildningar som de går på.

Sammantaget är 522 av 766 utbildningar aktiva i analysen vilket motsvarar 93 procent av de cirka 62 000 individerna som finns med i analysen.²³⁰

I det rum som de aktiva variablerna generar framträder olika axlar som sammanfattar avstånden mellan punkterna. Nästa steg blir att tolka axlarna vilket görs genom att beräkna hur mycket varje enskild axel bidrar till att förklara rummets struktur. Föreliggande analys generar 49 axlar av vilka de tre första axlarna närmare kommer att analyseras. Den första axeln förklarar mest, 0,267 egenvärde vilket motsvarar 25,8 procent av den totala variansen. Den andra axeln förklarar något mindre av variansen, 0,180 egenvärde (17,4 procent). Tillsammans bidrar de två första axlarna till att förklara 43,3 procent av den totala variansen. Den tredje axeln har ett tydligt lägre egenvärde, 0,047 vilket endast förklarar 4,6 procent av variansen. Denna axel har ändå tagits med eftersom det går att göra en sociologisk relevant tolkning av axeln. Tillsammans bidrar de tre första axlarna till att förklara 47,8 procent av den totala variansen.

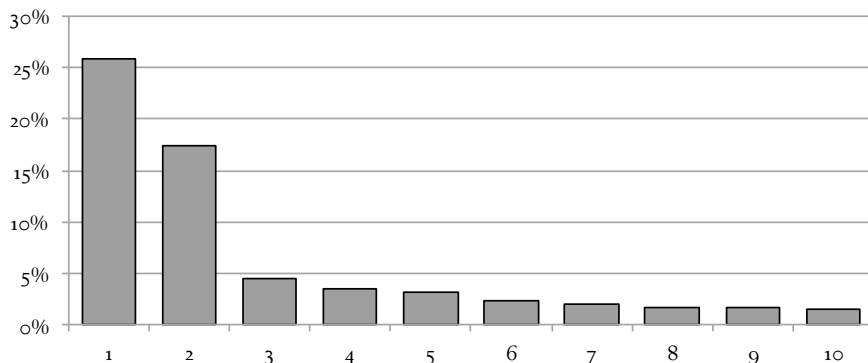
I diagram 28 visas de 10 första axlarnas förklaringsgrad vilket på ett tydligt sätt också avtäckar rummets tvådimensionella karaktär sett till de två första axlarnas dominans.²³¹

²²⁹ Grupperna *ej förväruarbetande* och *övriga* är inte aktiva i analysen då deras sociala positioner är förenade med en allt för stor osäkerhet.

²³⁰ För att ge stabilitet åt korrespondensanalysens data har utbildningar (raderna) med färre än 35 elever "gränstal" utgjort den minsta enheten för att bygga upp rummets struktur. Det vill säga att de utbildningar som har färre än 35 elever i årskurs två under en treårsperiod bidrar inte till rummets struktur. En sådan gränsdragning är möjlig i och med att populationen är så pass omfattande. Det generar en mer stabil struktur av rummet över tid och effekten av tillfälliga rekryteringstrender till specifika utbildningar mattas av.

²³¹ För en detaljerad beskrivning av de 10 första axlarnas bidragsvärden, se appendix tabell 28.

Diagram 28. De 10 första axlarnas del av variansen (procent).

I ett nästa steg ska vi nu övergå till de sociologiska tolkningarna av korrespondensanalysens tre första axlar och hur gymnasieskolans sociala struktur tar sig uttryck givet elevernas egenskaper och de utbildningar de befolkar.

Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm

Korrespondensanalysen generar utifrån den korstabell som ligger till grund för den två rum som kan åskådliggöras i en och samma figur – ett rum för raderna (elevernas skola och utbildning) och ett rum för kolumnerna (söner och döttrar i relation till hushållets högsta yrkesposition). För enkelhets skull ska vi framöver tala om ett rum, eftersom de två rummen relaterar till varandra och uppvisar samma struktur. I den sociologiska tolkningen av rummet riktar vi först uppmärksamheten mot elevernas sociala bakgrund (kolumner, det vill säga de egenskaper som karaktäriserar utbildningarna), för att sedan vända blicken mot hur utbildningarna (raderna) är utspridda i samma rum. Rummets struktur byggs således upp av elevernas sociala bakgrund och kön respektive vilka utbildningar de befolkar. De tre första dimensionerna av detta rum (axlar) har visat sig vara sociologiskt meningsfulla att tolka. I ett första steg fokuseras de aktiva modaliteter som bidrar till att upprätta rummets struktur. Därefter övergår vi till mer ingående tolkningar av rummets struktur och de supplementära egenskaper hos eleverna som karaktäriserar utbildningarnas positioner. Låt oss börja med elevernas sociala ursprung och de modaliteter som har störst betydelse för rummets struktur.

Elevernas sociala ursprung

I tabell 3 återfinns de modaliteter som bidrar över genomsnittet till att upp-
rätta rummets struktur sett till de tre första axlarnas polariteter.²³² Av tabel-
len framgår att den första axeln – som förklarar 26 procent av rummets totala
variation och bidrar mest till rummets struktur – ställer söner ur arbetar-
klassen mot döttrar till skiftande sociala grupper. Den förstnämnda polen
karaktäriseras av söner till kvalificerade och okvalificerade arbetare i pro-
duktion och hälso- och sjukvårdsanställda. Den andra polen befolkas av döt-
trar till stora yrkesgrupper som tjänstemän inom privat sektor, tjänstemän på
mellannivå och hälso- och sjukvårdsanställda.

Axel två förklarar 17 procent av rummets totala varians och ställer döttrar
i arbetarklassen mot såväl döttrar som söner med stora tillgångar. Till den
sistnämnda polen bidrar söner och döttrar till tjänstemän inom privat sektor,
läkare och civilingenjörer mest, medan den förstnämnda polen främst känne-
tecknas av döttrar till okvalificerade och kvalificerade arbetare inom pro-
duktion och service.

Vi kan också se att döttrar starkt bidrar till polen med lågt socialt ur-
sprung utefter axel 2. Detta beror på att de manligt dominerade utbildning-
arna är mer homogena sett till kön än de kvinnligt dominerade. Flickor åter-
finns med andra ord på en större variation av utbildningar än pojkar. Både
kön och klass påverkar de två första axlarna och bidrar sammantaget till ett
plan där den sociala dimensionen bildar en diagonal axel, nedifrån högra hör-
net upp mot övre vänstra hörnet, vilket åskådliggörs i graf 1.

Den tredje och sista axeln som finns med i tolkningen av analysen förklarar
endast 5 procent av den totala variansen. Statistiskt är den tredje axeln
därmed inte lika stark som de två första axlarna, men de koordinater och
bidragsvärden som strukturerar egenskaperna längs med den tredje axeln
utgör en god grund för sociologisk tolkning. Axeln synliggör en polaritet
mellan elever som har sitt ursprung i sociala grupper som återfinns i sam-
hällets kulturellt färgade sfär och elever vilkas föräldrar i stor utsträckning
arbetar inom privat sektor och där de ekonomiska tillgångarna är mer bety-
delsefulla än de kulturella.²³³ I den kulturella polen återfinns söner och döttrar
till konstproducenter, journalister, ämneslärare och läkare, medan den eko-
nomiska polen kännetecknas av söner och döttrar till högre tjänstemän i pri-
vat sektor, civilingenjörer, tjänstemän på mellannivå och företagsledare.

²³² För en fullständig tabell över bidragsvärdena se appendix, tabell 28.

²³³ Jämför med Bourdieus klassiska studie *La Distinction* från 1979. Se Bourdieu, P. (1984), *Distinction*, s. 128f.

Tabell 3. Söner och döttrar i relation till hushållets högsta yrkesposition. De tre första axlarnas modaliteter som bidrar över genomsnittligt bidragsvärde, 2,0.

	Modaliteter	Koordinater	Bidragsvärde
Axel 1	Döttrar till hälso- o sjukvårdsanställda	0,46	4,53
	Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	0,52	4,21
	Döttrar till tjänstemän på mellannivå	0,50	4,15
	+ Döttrar till kontorsanställda	0,44	2,87
	Döttrar till tekniker i privat sektor	0,44	2,46
	Döttrar till kvalificerade arbetare i produktion	0,42	2,18
	Klasslärardöttrar	0,51	2,12
	Söner till tjänstemän på mellannivå	-0,38	2,45
	Småföretagarsöner	-0,76	3,09
	Söner till okvalificerade arbetare i service	-0,65	3,97
	Söner till handelsanställda	-0,67	4,27
	- Söner till tekniker i privat sektor	-0,58	4,27
	Söner till kontorsanställda	-0,66	6,87
	Söner till okvalificerade arbetare i produktion	-0,77	7,47
	Söner till hälso- o sjukvårdsanställda	-0,63	8,75
	Söner till kvalificerade arbetare i produktion	-0,94	11,75
Axel 2	Döttrar till kvalificerade arbetare i produktion	0,76	10,25
	Döttrar till okvalificerade arbetare i produktion	0,73	9,83
	Döttrar till okvalificerade arbetare i service	0,61	5,11
	+ Döttrar till hälso- o sjukvårdsanställda	0,38	4,54
	Döttrar till handelsanställda	0,44	3,03
	Småföretagardöttrar	0,58	2,58
	Döttrar till kontorsanställda	0,32	2,16
	Universitetslärarsöner	-0,91	2,09
	Jurisdöttrar	-0,87	2,40
	Söner till tjänstemän på mellannivå	-0,31	2,47
	Juristsöner	-0,93	2,65
	- Civilingenjörsdöttrar	-0,54	3,06
	Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	-0,42	4,04
	Läkardöttrar	-0,81	4,71
	Civilingenjörssöner	-0,72	5,98
	Läkarsöner	-0,94	6,83
Söner till högre tjänstemän i privat sektor	-0,57	8,11	
Axel 3	Söner till högre tjänstemän i privat sektor	0,39	14,67
	Civilingenjörssöner	0,35	5,46
	+ Söner till tjänstemän på mellannivå	0,21	4,14
	Döttrar till kvalificerade arbetare i produktion	0,21	3,14
	Företagsledarsöner	0,38	3,05
	Söner till okvalificerade arbetare i service	-0,20	2,06
	Söner till okvalificerade arbetare i produktion	-0,19	2,61
	Söner till konstproducenter	-0,37	3,68
	Läkardöttrar	-0,37	3,70
	- Ämneslärardöttrar	-0,65	6,59
	Söner till kvalificerade arbetare i produktion	-0,32	7,73
	Journalistdöttrar	-0,76	9,12
Döttrar till konstproducenter	-0,81	17,02	

Anmärknings: För en fullständig tabell över bidragsvärdena se appendix, Tabell 31.

När vi nu övergår till att mer ingående tolka rummet av gymnasieutbildningar är det dessa polariteter som vi måste ta hänsyn till. Graf 1 är en visualisering av första och andra axelns modaliteter som beskrivs i tabell 3.

Graf 1. Korrespondensanalys – det sociala rummet av utbildningar i Stockholm 2006–2008. Aktiv kolumnvariabel: elevers sociala ursprung. Planet av axel 1 och 2.

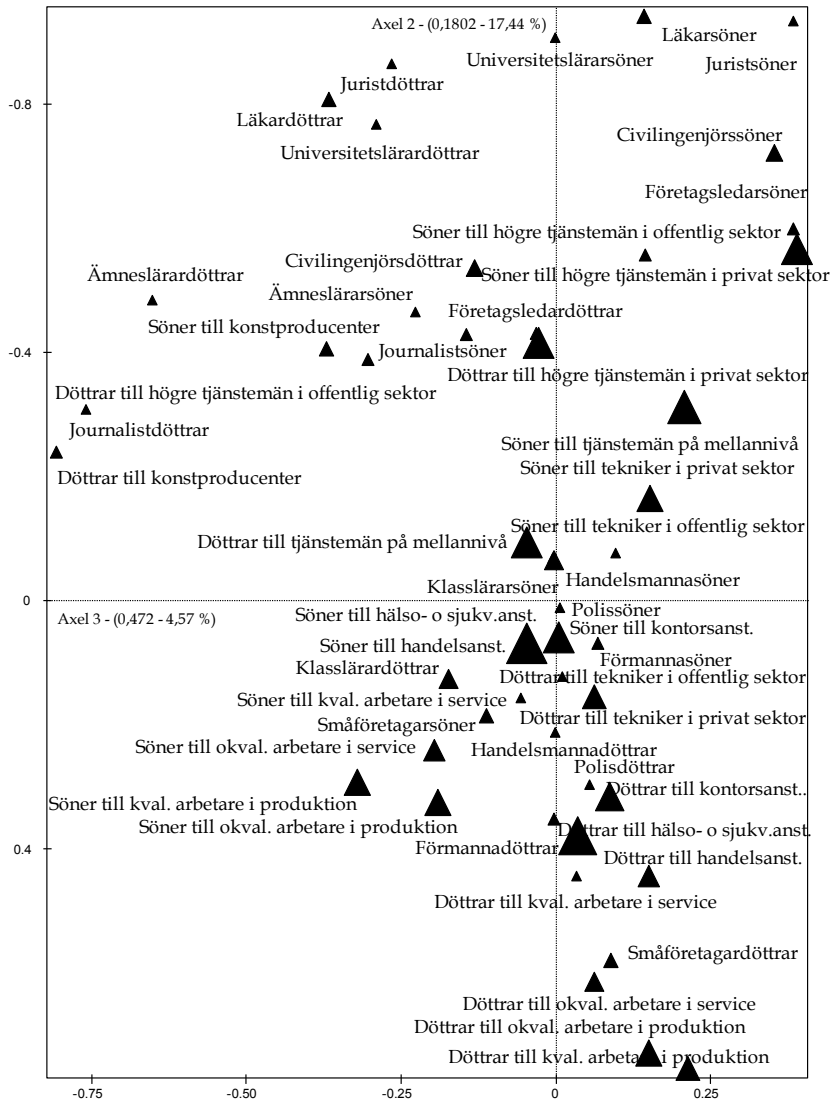
I grafen kan vi se relationerna mellan samtliga sociala grupper uppdelade efter kön. I grafen kan vi också se hur rummets polariteter längs med den första och andra axeln tydligt bildar en diagonal axel, nedifrån högra hörnet upp mot övre vänstra hörnet. Den första axelns polarisering mellan söner och döttrar är som mest framträdande i den nedre delen av rummet där de samlade tillgångarna är som minst, medan andra axelns klassrelaterade polaritet framträder vertikalt.

Den polaritet som utgörs av den tredje axeln återfinns i graf 2 och synliggörs i planet av axel 2 och 3.²³⁴

²³⁴ Det normala är att visualisera den tredje axeln i planet av axel 1 och 3. Här är dock denna axel synliggjord i planet av axel 2 och 3 eftersom den tredje polariteten mellan ekonomiska och kulturella tillgångar är mer framträdande i de högre sociala skikten, där de samlade tillgångarna är som störst, än i polariteten mellan pojkar och flickor.

Graf 2. Korrespondensanalys – det sociala rummet av utbildningar i Stockholm 2006–2008. Aktiv kolumnvariabel: elevers sociala ursprung. Planet av axel 2 och 3.

Vi kan här se att den tredje axelns polaritet är som mest framträdande i den övre delen av rummet, där de samlade tillgångarna är som störst och särskiljer söner och döttrar till företagsledarna och högre tjänstemän i privat sektor från konstproducenternas, journalisters och ämneslärarnas barn.

Utbildningarnas positioner

I detta avsnitt ska vi se till utbildningarna och det rum som där byggs upp och struktureras av dess motsvarande tre första axlar, vilket synliggör relationerna mellan utbildningarnas positioner. I tabell 4 finns endast ett fåtal av de utbildningar som bidrar över det genomsnittliga bidragsvärdet med. Detta beror på att utbildningarna i analysen består av 766 rader varav 522 är aktiva i analysen. Cirka 160 av dessa bidrar över det genomsnittliga värdet på de tre första axlarna. En tabell som visar samtliga utbildningar blir därmed näst intill oöverblickbar. Därför har endast 24 utbildningar per axel åskådliggjorts i tabellen vilket motsvarar 44 procent av de 160 utbildningarna. Trots det begränsade urvalet i tabell 4 kan vi ändå på ett begripligt sätt visa på förhållandena som råder mellan elevernas sociala ursprung och de utbildningar som eleverna befolkar.²³⁵

Den första axelns polaritet karaktäriseras av att utbildningar där döttrar är i majoritet står i kontrast till utbildningar där pojkar, ur framför allt arbetarklassen, är i majoritet. De utbildningar som främst dominerades av flickor var olika varianter av samhällsvetenskapliga och estetiska programmet, av vilka många av dem återfanns på mer prestigetunga gymnasieskolor. Utöver dessa utbildningar var flickorna även i majoritet på frisörprogrammet, naturbruksprogrammet, handelsprogrammet och omvårdnadsprogrammet som var utspridda på gymnasieskolor med mer heterogen social rekrytering. Ytterligare en aspekt av dessa flickdominerade utbildningar var att majoriteten av dem återfanns inom Stockholm stad. De näst intill helt pojkdominerade utbildningarna – byggprogrammet, fordonsprogrammet och olika varianter av elprogrammet – återfanns i betydligt större utsträckning på kommunala gymnasieskolor i kranskommunerna.

---

²³⁵ Se appendix, tabell 28, för gymnasieskolornas fullständiga namn samt tabell 29 för utbildningarnas fullständiga namn.

Tabell 4. Koordinater och bidragsvärden för gymnasieskola och program.

	Modaliteter	Koordinater	Bidragsvärde	
Axel 1	DjurGyS-80-F-NPdh	0,84	1,16	
	BergaGy-36-K-NPdh	0,84	0,79	
	SödraLat-80-K-SPSP	0,67	0,79	
	GlobalGy-80-K-SPSP	0,64	0,66	
	StErikGy-80-K-HVfr	0,80	0,65	
	+	KgHnGy-80-K-SPSP	0,55	0,64
	VärmdöGy-20-K-SPbv	0,75	0,64	
	StGörGY-80-K-HV	0,85	0,58	
	EnsGåGy-80-K-HVfr	0,84	0,54	
	SödraLat-80-K-ESBD	0,82	0,52	
	SpångaGy-80-K-NPdh	0,67	0,49	
	NackaGy-82-K-SPSP	0,35	0,46	
	TuGy-27-K-EC	-1,21	1,02	
	RönGy-28-K-BP	-1,11	1,09	
	VrmdöTGy-20-F-BP	-1,18	1,11	
	RodenYrk-88-K-BV	-1,09	1,12	
	YTC-23-K-BP	-1,14	1,12	
	BroGy-39-K-FP	-1,02	1,21	
	-	FBGFre-36-K-FP	-1,21	1,23
	ITGSdt-26-F-ECit	-0,84	1,35	
StErikGy-80-K-EC	-1,03	1,37		
FBGFre-36-K-BP	-1,09	1,51		
YTC-23-K-EC	-1,13	2,13		
KistaGy-80-K-BP	-1,08	2,42		
Axel 2	EkebyhS-81-K-HV	1,06	1,10	
	StErikGy-80-K-HVfr	0,82	1,03	
	BergaGy-36-K-NPdh	0,77	0,99	
	StMartGy-83-K-HV	0,65	0,91	
	RodenGy-88-K-BF	1,00	0,84	
	+	EnsGåGy-80-K-HVfr	0,84	0,79
	FarGy-80-K-HP	0,83	0,77	
	TulGy-27-K-OP	1,07	0,75	
	IglstvGy-81-K-OP	0,85	0,74	
	EkebyhS-81-K-HP	0,94	0,73	
	FBGBer-36-K-IVYF	0,76	0,72	
	IglstvGy-81-K-BF	0,67	0,72	
	Rudbeck-63-K-NVNV	-0,57	1,02	
	KgHnGy-80-K-SPSP	-0,57	1,02	
	HersbyGy-86-K-SPSP	-0,84	1,11	
	Enskilda-80-F-NVNV	-0,92	1,23	
	DdrGy-62-K-SPSP	-0,53	1,55	
	VRGDdr-62-F-NVNV	-1,01	1,59	
	-	VRGDdr-62-F-SPSP	-0,96	1,72
	KgHnGy-80-K-NVNV	-0,72	1,81	
ÅvaGy-60-K-NVNV	-0,75	2,01		
DdrGy-62-K-NVNV	-0,86	2,10		
BlackbGy-80-K-NVNV	-0,82	2,21		
HersbyGy-86-K-NVNV	-0,97	3,11		

Forts.

	Modaliteter	Koordinater	Bidragsvärde
	BrommaGy-80-K-NVNV	0,67	1,71
	SbnSamSk-82-K-SPEI	0,78	1,67
	ÅvaGy-60-K-TE	0,45	1,65
	GgsäGy-86-K-SPEI	0,40	1,50
	ÅvaGy-60-K-NVNV	0,32	1,43
+	DdrGy-62-K-NVMD	0,68	1,29
	TbleFGy-60-F-SPEI	0,44	1,00
	HersbyGy-86-K-NVNV	0,27	0,91
	Rudbeck-63-K-NVMD	0,47	0,88
	BlackbGy-80-K-NVMD	0,51	0,76
	BrommaGy-80-K-SPEI	0,28	0,65
Axel 3	TbleFGy-60-F-SPEj	0,37	0,59
	SödraLat-80-K-SMym	-0,72	1,17
	SödraLat-80-K-SPSK	-0,61	1,21
	VärmdöGy-20-K-NVjm	-0,60	1,22
	Rytmus-80-F-ESMK	-0,31	1,31
	KgHnGy-80-K-SPSP	-0,34	1,40
	SödraLat-80-K-ESTA	-0,91	1,52
	- KrtferSk-80-F-SMwp	-0,55	1,73
	VRGJp-80-F-ESTA	-0,94	1,97
	GlobalGy-80-K-SPSP	-0,47	1,98
	LAMGy-80-F-ESMK	-0,88	2,01
	SödraLat-80-K-ESBD	-0,86	3,24
	SödraLat-80-K-SPSP	-0,67	4,43

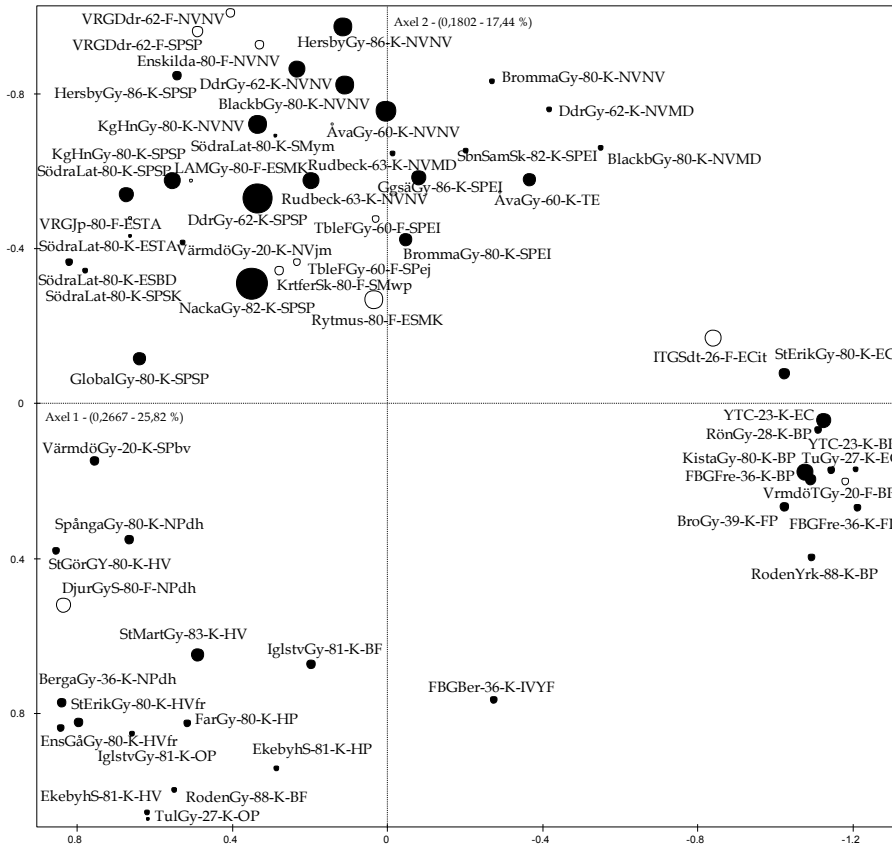
Förklaring: Tabellens modaliteter bygger på en kombinerad variabel (skolnamn-kommunkod-huvudman-utbildning). Tröskelvärde, 0,191 procent.

Den andra, mer klassrelaterade, axeln bygger upp en polaritet mellan utbildningar som kännetecknas av att eleverna kom från ett blygsamt respektive mer resursstarkt socialt ursprung. I den förstnämnda polen finner vi yrkesförberedande utbildningar som exempelvis barn- och fritidsprogrammet, omvårdnadsprogrammet, frisörprogrammet och handelsprogrammet på gymnasieskolor med en överlag låg social rekrytering och samtidigt belägna i kranskommunerna. Den motsatta polen dominerades främst av naturvetenskapliga utbildningar, men också av någon enstaka samhällsvetenskaplig utbildning, på gymnasieskolor belägna i Stockholms innerstad eller i de välbärgade norra och östra kranskommunerna Danderyd, Lidingö, Nacka eller Täby.

Den tredje axeln särskiljer å ena sida utbildningar orienterade mot ekonomi, teknik och naturvetenskap på gymnasieskolor som främst är belägna i de norra kranskommunerna och å andra sidan utbildningar orienterade mot kultur och humaniora på företrädesvis prestigetunga innerstadskolor.

Graf 3 åskådliggör polariteterna mellan utbildningar och deras positioner i relation till varandra genom att lyfta fram de utbildningar som återfinns i tabell 4.

Graf 3. Korrespondensanalys – det sociala rummet av utbildningar i Stockholm 2006–2008. Aktiv radvariabel: Gymnasieskola, program och inriktning. Planet av axel 1 och 2.

Förklaring: ●=Kommunala gymnasieskolor ○=Fristående gymnasieskolor

I grafen kan vi återigen urskilja den något vridna strukturen från graf 1. Ytterpolerna av den könsdifferentierande första axeln återfinns långt till höger i rummet (pojkar) samt till vänster i rummet (flickorna). Här kan vi också se hur pojkarnas utbildningar intar en extrem position i rummet, medan flickornas utbildningar är mer utspridda.

I det övre vänstra hörnet återfinns de utbildningar där pojkar och flickor i betydligt större utsträckning möts. Det är tillika den andra axelns pol som karaktäriseras av elever från familjer med högt socialt ursprung. Den motsatta polen längs med andra axeln finner vi i rummets nedre vänstra del som karaktäriseras av elevernas låga sociala ursprung. I viss utsträckning kännetecknas också denna pol av utbildningar som karaktäriseras av stor andel flickor.

En graf som på ett tydligt sätt fångar relationerna mellan samtliga utbildningar i analysen låter sig svårligen göras. Vi ska istället återvända till utbildningarnas spridning i rummet i samband med en euklidisk klusteranalys av utbildningarna. I den analysen kan vi bättre precisera olika utbildningars re-

krytering och särdrag i rummet. Innan dess ska vi dock rikta uppmärksamheten mot de supplementära variablerna med vetenskapen om vilka polariteter som strukturerer rummet.

Spridningen av elevernas supplementära egenskaper

I detta avsnitt fördjupas analysen av rummet genom att hänsyn tas till elevernas förvärvade och nedärvda tillgångar, mer precist uttryckt fångade i sex supplementära variabler: *föräldrarnas utbildningsbakgrund*, *föräldrarnas inkomst*, *elevernas avgångsbetyg från grundskolan*, *gymnasieutbildning*, *bostadskommun* samt *nationellt ursprung*. I de kommande graferna framträder en bild som visar på en tydlig åtskillnad mellan de elevgrupper vars samlade tillgångar är stora och de grupper vars samlade tillgångar är små.²³⁶

Gymnasieutbildningar och betyg

I graf 4 visas medelpunkterna för nationella program med olika inriktningar samt indikatorer på förvärvat utbildningskapital i form av en grov indelning av elevernas genomsnittliga meritvärde från grundskolan (även uppdelat efter kön) samt språkval i grundskolan.

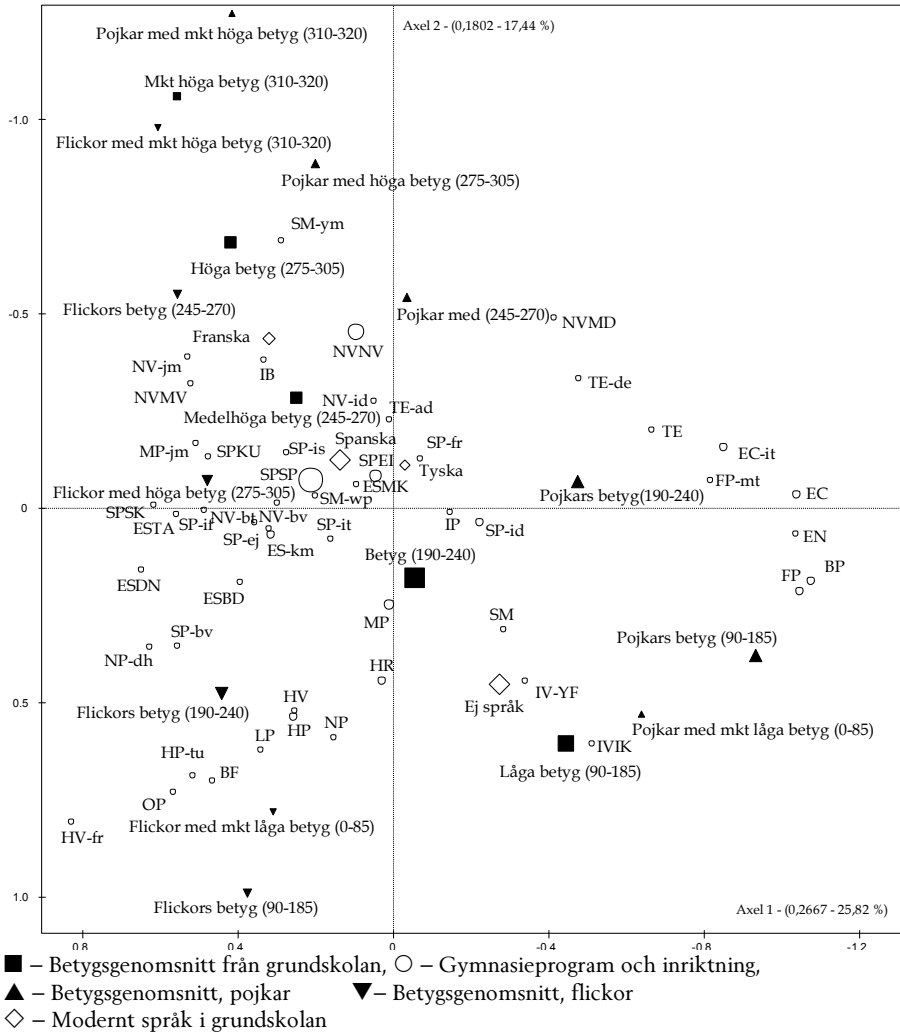
I den övre vänstra delen av rummet kan vi se att elever med stora förvärvade tillgångar uttryckt som mycket höga betyg samlas och att de ofta går på det naturvetenskapliga programmet. Vi kan också se att olika inriktningar av det naturvetenskapliga programmet intar höga positioner centralt i rummet och i synnerhet dess naturvetenskapliga inriktning.²³⁷

Centralt i rummet är elevernas förvärvade tillgångar ordinära och deras meritvärde från grundskolan ligger runt 200 poäng. Här går också elever i större utsträckning på det brett rekryterande samhällsvetenskapliga programmens olika inriktningar.

²³⁶ För att analysera de supplementära variablerna i rummet beräknas avståndet mellan medelpunkternas positioner med hjälp av standardavvikelser. Det vill säga att man beräknar de olika positionernas relation till medelvärdet för varje variabel och på så sätt analyseras spridningen av tillgångarna i rummet. Om de olika värdena i en variabel ligger nära medelvärdet blir standardavvikelsen låg och om motsatt förhållande råder blir standardavvikelsen hög. Tumregeln för den här typen av analyser i GDA är att värden över 0,5 är *notable* och värden som överstiger 1 är *large*. Se Le Roux, B. & Rouanet, H. (2010), *Multiple Correspondence Analysis*, s. 84. I föreliggande korrespondensanalys är det emellertid bara föräldrarnas utbildningsnivå och elevernas betyg från grundskolan som uppmäter ett värde över 0,5 på andra axeln. Jag har därför inte gjort några mer ingående analyser av de supplementära variablerna utan de används endast som illustrativa variabler i graferna framöver.

²³⁷ Den utbildning som särskiljer sig mest är emellertid yrkesmusikerutbildning (SM-ym) som endast återfanns på Södra latins gymnasium och är försumbar storleksmässigt i jämförelse med de stora naturvetenskapliga utbildningarna.

Graf 4. Korrespondensanalys – gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm 2006-2008, axel 1 och 2. Aktiva variabler: föräldrars yrkesposition och elevers utbildning. Supplementära variabler: gymnasieutbildning, modernt språk i grundskolan, betyg samt kön och betyg.

Elevernas meritvärde från grundskolan sjunker desto längre ned i rummet man följer axel 2. Flickor med låga betyg återfinns vanligen på omsorgs- eller serviceinriktade yrkesförberedande program som exempelvis barn- och fritidsprogrammet eller handelsprogrammet medan pojkarna med låga betyg går på industri- eller produktionsorienterade yrkesförberedande program som exempelvis bygg- eller fordonsprogrammet. I den nedre delen återfinns även det individuella programmet som har en något större andel pojkarna än flickor.

De sex medelpunkterna som fångar meritvärde från grundskolan utgör en diagonal linje genom rummet som sträcker sig från en punkt med mycket höga betygsgenomsnitt uppe till vänster till de lägsta betygsgenomsnitten nere till höger. Detta indikerar att höga betygsgenomsnitt var mer framträdande på studieförberedande utbildningar och i viss utsträckning på utbildningar där flickor var i majoritet. Yrkesförberedande utbildningar karaktäriserades i regel av låga betygsgenomsnitt och i synnerhet av att de befolkades av arbetarklassens pojkar och flickor. Detta återspeglas också i betygsgenomsnittens spridning hos pojkar respektive flickor som i princip följer samma diagonala linje genom grafen.²³⁸

Medelpunkterna för moderna språk i grundskolan följer samma linje som betygen. Högst upp i hierarkin finns franska som utgjorde den starkaste markören för elever, i synnerhet flickor, med stora samlade tillgångar på studieförberedande program. Spanska var det största språket och placerade sig något till vänster om det i grundskolan betydligt mindre lästa språket tyska. Medelpunkten för de elever som inte läst moderna språk i grundskolan hittar vi långt ned i grafens mitt, centralt i basen av den vridna strukturen, intill det individuella programmets yrkesförberedande inriktningar.

Nationellt ursprung, bostadskommun, utbildningsnivå och inkomst

I ett nästa steg ska vi undersöka hur elevernas nedärvda tillgångar fördelar sig rummet när hänsyn tas till föräldrarnas utbildningsnivå, förvärvsinkomst, familjens bostadskommun och nationellt ursprung. Spridningen av dessa tillgångar har åskådliggjorts i graf 5.

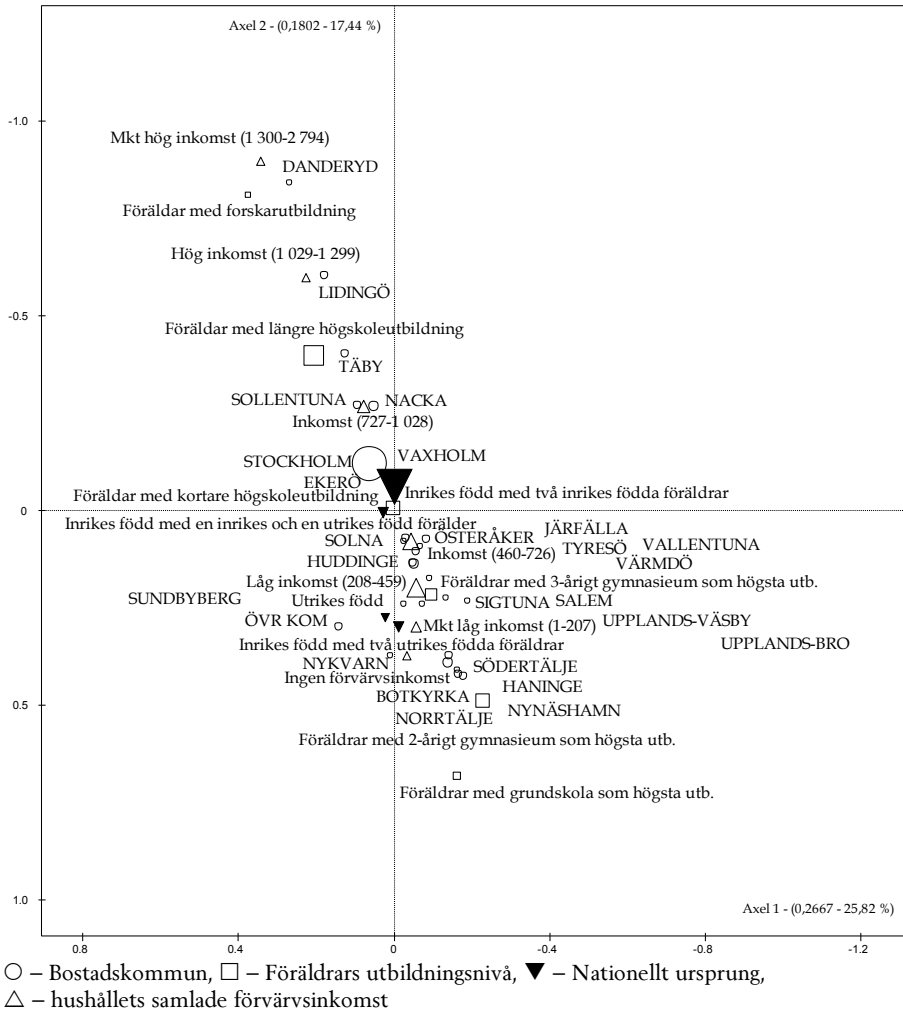
Till att börja med kan vi konstaterar att föräldrarnas egenskaper och boendorter följer det generella mönstret i analysen. Den övre vänstra delen av rummet karaktäriseras av en överrepresentation av elever med stora nedärvda tillgångar (deras föräldrar är högavlönade, högutbildade, födda i Sverige och bosatta i välbärgade förortskommuner som Danderyd, Lidingö, Täby, Sollentuna eller Nacka). I rummets centrum där axel 1 och 2 korsar varandra samlas de egenskaper som är minst särskiljande. Här kan vi se att hushållens årsinkomst är mellan 208 000 och 726 000 kronor och sannolikheten är stor att föräldrarna har en treårig gymnasieutbildning eller kortare högskoleutbildning. Familjerna är ofta bosatta i kommuner utspridda över hela Stockholm och majoriteten av eleverna och deras föräldrar är födda i Sverige.

---

²³⁸ Betygsskillnaderna mellan könen är som mest framträdande när man ser till andelen elever med höga betyg. På NV-programmet, där könsfördelningen är relativt jämn hade 43 procent av pojkarna mycket höga betyg medan motsvarande siffra för flickor var 63 procent. På SP-programmet var motsvarande siffror 13 respektive 27 procent och på de yrkesförberedande 3 respektive 10 procent.

Graf 5. Korrespondensanalys – gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm 2006-2008, axel 1 och 2. Supplementära variabler: föräldrars utbildningsnivå, hushållets samlade förvärvsinkomst, familjens bostadskommun och nationellt ursprung.

I den nedre delen av rummet återfinns elever vars nedärvida tillgångar är minst och sannolikheten är stor att föräldrarna har låg inkomst, att deras högsta utbildning motsvarar tvåårig gymnasieutbildning samt att en eller båda föräldrarna är födda utomlands. Utmärkande för eleverna här är också att de ofta kommer från hemkommuner belägna i Stockholms södra delar som exempelvis Haninge, Botkyrka och Södertälje. Fyra undantag kan dock noteras i grafen, Norrtälje, Upplands-Bro, Upplands-Väsby och Sigtuna, vilka har det gemensamt att de ligger längst bort från Stockholm stad.

Föräldrarnas utbildningsbakgrund och elevernas betyg bidrar starkt till den andra axelns kön- och klassrelaterad polaritet, som ställer döttrar och söner

med starka tillgångar mot arbetarklassens flickor med mer blygsamma tillgångar. Sannolikheten att döttrar och söner till högutbildade föräldrar också får höga betyg är mycket stor, vilket även korrelerar med att deras föräldrars yrken karaktäriseras av stora samlade tillgångar (exempelvis läkare, civilingenjörer, jurister och företagsledare). Detta resultat bekräftar både svensk och internationell forskning som visat att just föräldrarnas utbildningsbakgrund har stor betydelse för elevers/familjers val av skola och möjligheter till en lyckosam bana genom skolväsendet.²³⁹

Grupperingar av utbildningar

I det följande avsnittet ska vi öka precisionen i analysen genom att mer ingående se till var olika gymnasieutbildningar återfanns i rummet och vilka egenskaper hos eleverna som karaktäriserade utbildningarnas positioner. Detta görs med hjälp av euklidisk klusteranalys som mer övergripande behandlades i avhandlingens metodkapitel.²⁴⁰ Vi ska här inleda med att behandla metodens tekniska aspekter. Den läsare som vill bespara sig läsningen av de tekniska och metodologiska avvägandena och istället gå direkt till de sociologiska tolkningarna av klusteranalysen kan med fördel hoppa över det kommande avsnittet.

Grundprincipen för korrespondensanalysen är att de individer som har många egenskaper som liknar varandra hamnar nära varandra, medan det motsatta gäller för individer som har divergerade egenskaper. I euklidisk klusteranalys sammanförs de enheter som ska klassificeras till allt större grupper som till sist uppvisar en hierarkisk struktur och där samtliga individer slutligen förs till en enda stor grupp. I nästa steg när man använder klassificeringen för att studera de olika grupperna tar man sin utgångspunkt i toppen av hierarkin vilket mer konkret framgår av figur 1.

Med utgångspunkt i resultaten från korrespondensanalysen har en euklidisk klusteranalys gjorts av de 522 aktiva utbildningar som utgör raderna i analysen.²⁴¹ För att finna den optimala partitionen i klassificeringsträdet och på så sätt skapa kluster har jag gått tillväga både induktivt och matematiskt.

---

²³⁹ Forskning som visat på betydelsen av föräldrarnas utbildningsbakgrund i olika avseende har tidigare behandlats i forskningsöversikten. Se exempelvis studier av Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan", s. 6; Östh, J., Andersson, E. & Malmberg, B. (2013), "School Choice and Increasing Performance Difference", s. 14; Andersson, E., Malmberg, B. & Östh, J. (2012), "Travel-to-school Distances in Sweden 2000–2006", s. 42; Skolverket (2009), *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?*; Walford, G. (2003), "School Choice and Educational Change in England and Wales"; Tieben, Nicole & Wolbers, Maarten (2010), "Success and Failure in Secondary Education: Socio-Economic Background Effects on Secondary School Outcome in the Netherlands, 1927–1998", s. 288.

²⁴⁰ Le Roux, B. & Rouanet, H. (2004), *Geometric Data Analysis*, s. 106.

²⁴¹ Både korrespondensanalysen och den euklidiska klusteranalysen har gjorts med hjälp av statistikprogrammet SPAD.

Induktivt handlar det om att hitta sociologiskt rimliga kluster givet den struktur som korrespondensanalysen genererar. Matematiskt gäller det att urskilja så pass homogena kluster att variansen mellan klustren är större än variansen inom klustren. Tumregeln för den matematiska tolkningen är att antalet partitioner ska förklara minst 50 procent av den totala variansen.²⁴² Den euklidiska klassificeringen skapar totalt 1 043 klasser utifrån populationen i denna analys. De 9 kluster som den åttonde partitionen genererar, vilka tillsammans förklarar 71 procent av den totala variansen, har därefter valts ut för vidare tolkning.

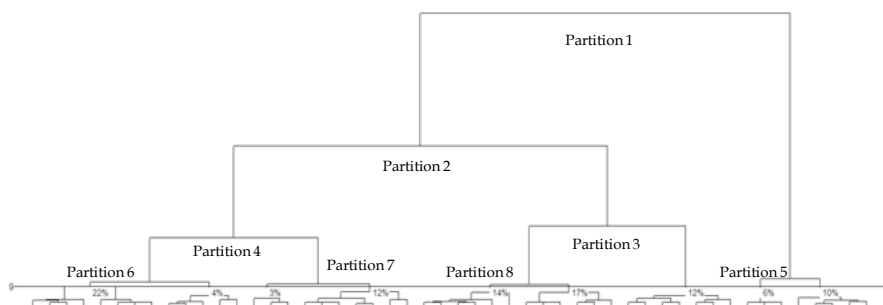
Tabell 5. Partitioner, kluster, inom- och mellanvarians samt korrelationsgrad.

Partitioner	Kluster	Inomvarians	Mellanvarians	η^2
10	11	0,1527	0,4546	75 %
8	9	0,1745	0,4328	71 %
4	5	0,2349	0,3724	61 %
2	3	0,3271	0,2803	46 %
1	2	0,4262	0,1811	30 %

Tabell 5 visar hur stor del av den totala variansen som den åttonde partitionen förklarar (η^2) i analysen samt inom- och mellanvarians. Värdena för partition 1, 2, 4 och 10 har lagts till i tabellen för att visa på andra möjliga gränsdragningar. Ser man till procentsatserna för korrelationsgraden skulle gränsdragningar vid partitioner längre ned i klassificeringsträdet ge större förklaringsvärde men det måste som sagt vägas emot klustrens sociologiska tolkningsgrad. Den horisontella linjen som skär genom det hierarkiska klassificeringsträdet, som illustreras i figur 1, dras vid den åttonde partitionen och skapar 9 kluster.

²⁴² Le Roux, B. & Rouanet, H. (2004), *Geometric Data Analysis*, s. 114.

Figur 1. Euklidisk klusteranalys, åtta partitioner.

I det följande avsnittet ska vi med hjälp av dessa kluster se till var olika gymnasieutbildningar återfanns i rummet och vilka egenskaper hos eleverna som karakteriserade utbildningarnas positioner.

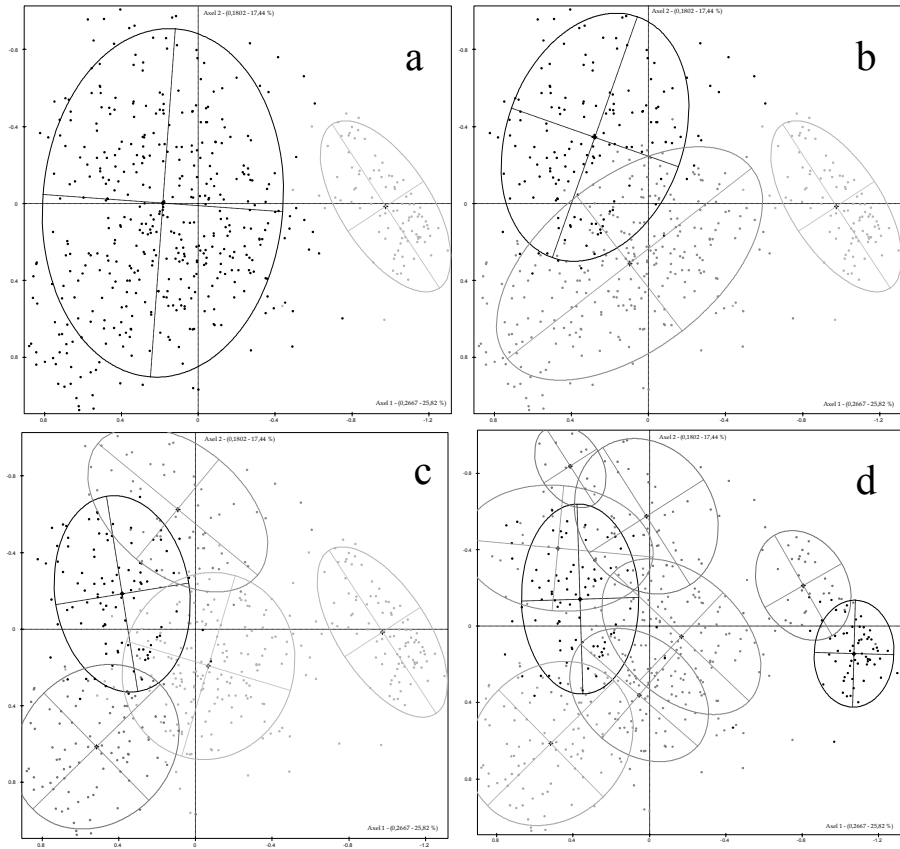
Ett socialt differentierat rum av gymnasieutbildningar

Den euklidiska klassificeringen generar sammanlagt nio kluster baserat på gymnasieutbildningarnas sociala och meritmässiga rekrytering vilka mer ingående tolkas och analyseras i detta avsnitt. Utbildningarnas positioner i rummet, som de kommande graferna synliggör, återges i planet av axel 1 och 2, det vill säga i planet av gymnasieskolans två grundläggande polariteter som utgörs av kön och klass. Innan vi går närmare in på analysen av de nio klustren ska vi se hur sammanslagningarna av de olika klustren stegvis har gått till.

I graf 6a–d har gränsdragningen för partitionerna 1, 2 och 4 i klassificeringsträdet (figur 1) synliggjorts med hjälp av koncentrationsellipser och vi kan där följa de olika stegen.

Till att börja med återspeglar graf 6a den första axelns polaritet mellan utbildningar som samlar arbetarklasspojkar (till höger i grafen) och utbildningar primärt för flickor och övriga pojkar (till vänster i grafen). Detta är således den mest betydande uppdelning av utbildningarna som kan göras i materialet. Därefter kan vi i nästa delning, graf 6b se hur den stora gruppen till vänster klyvs i två, en grupp med utbildningar som attraherar flickor och pojkar med mer samlade tillgångar och en grupp med utbildningar för framför allt flickor med mindre samlade tillgångar. I det tredje steget, som återges i graf 6c, tillkommer två kluster som delar den mest resursstarka gruppen i två, en grupp med väldigt mycket resurser och en grupp som är mer flickdominerad med något mindre resurser men med en större tonvikt vid kulturella tillgångar.

Graf 6. (a–d) Korrespondensanalys – gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm 2006–2008, axel 1 och 2. Euklidisk klusteranalys – 2, 3, 5 respektive 9 kluster.

Nästa, för analysen meningsfulla, gränsdragning görs vid partition 8 vilken generar 9 kluster som tillsammans förklarar 71 procent av den totala variansen. På denna nivå har det tillkommit ytterligare fyra kluster. I graf 6d kan vi se hur de tidigare fem klustren har delat sig. Till vänster i den övre delen av rummet framträder nu ett horisontellt kluster som överlappar både det flickdominerade och det resursstarka klustret som identifierades i föregående graf. Ovanför detta kluster, allra högst upp i rummet, har även en starkt avgränsad grupp tillkommit ur det kluster som förenade utbildningar med elever med stora samlade resurser. Vidare har det centralt belägna klustret delats upp i ett mer flickdominerat kluster med mindre resurser och i ett mer könsjämnt balanserat kluster, strax ovanför, som karaktäriseras av större samlade resurser. Avslutningsvis har det pojkdominerade klustret av utbildningar längst ut till höger i rummet delat sig i två grupper.

Utbildningslandskapets inre gränsdragningar

Det följande är en omfattande social karaktäristik över utbildningslandskapets inre gränsdragningar i Stockholmsregionen vilken avslutas med en kortare sammanfattning. Den sociologiska tolkningen av de nio klustren har gjorts utifrån de modaliteter som är över- respektive underrepresenterade i respektive kluster.²⁴³ Inom de olika klustren som visas i graf 8 är så många utbildningar som möjligt synliggjorda för att visa på spridningen i rummet.²⁴⁴ I analysen har klustren namngivits för att fånga den typ av egenskaper som särskilt utmärker de elever som befolkar de utbildningar som respektive kluster ringar in. Här är det viktigt att komma ihåg att klustren är ett resultat av analysen, och att de namngivna klustren därmed inte är någon form av typologisering utan en tolkning av resultat.

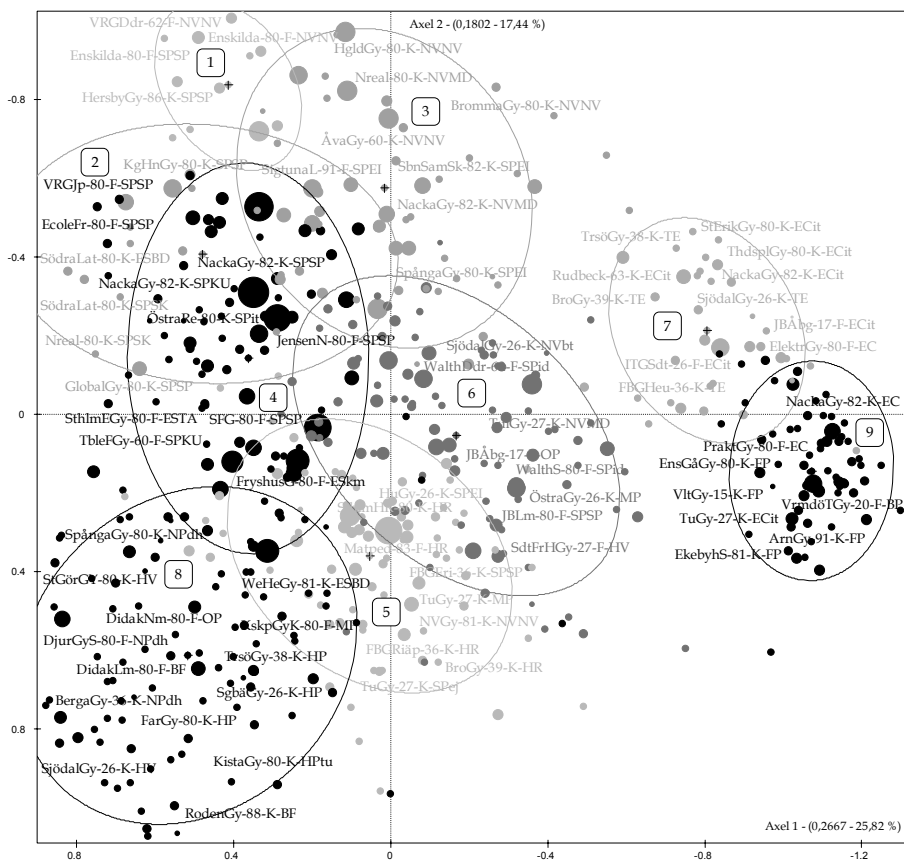
Det kluster som är mest särskiljande i analysen finner vi längst ut till höger i rummet vilket ringar in *Arbetarklassens söners yrkesutbildningar* (9). Klustret kännetecknas av att de samlade tillgångarna är små. Utbildningarna i klustret utgörs i princip av fyra yrkesförberedande program – byggprogrammet, fordonsprogrammet, elprogrammet och energiprogrammet – varav majoriteten återfanns på kommunala gymnasieskolor i förortskommunerna. En fjärdedel av dessa utbildningar härbergrades på fristående gymnasieskolor och då i störst utsträckning inom Stockholm stad. De två mest framträdande egenskaperna hos elever på dessa utbildningar var låga meritvärden från grundskolan – andelen elever med under 85 poäng i meritvärde från grundskolan var mer än dubbelt så stor i detta kluster jämfört med genomsnittet – samt att inte ha läst moderna språk i grundskolan. I klustret var också andelen elever som tidigare gått på en fristående grundskola mest underrepresenterad. Andelen föräldrar med en tvåårig gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå var samtidigt kraftigt överrepresenterad. Däremot återspeglade andelen elever med svensk respektive utländsk bakgrund genomsnittet i hela populationen.

---

²⁴³ Se appendix, tabell 32, för de modaliteter som är överrepresenterade i respektive kluster.

²⁴⁴ Att skapa en läsbar graf där analysens samtliga 522 utbildningar finns utsatta har inte varit möjligt. Istället har jag låtit den euklidiska klassificeringen vara utgångspunkt för att synliggöra fältets utbildningar.

Graf 7. Korrespondensanalys – gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm 2006–2008, axel 1 och 2. Euklidisk klusteranalys, 9 kluster i rummet av utbildningar.

1. Bildningsborgerskapets elitutbildningar
2. Den kulturella medelklassens döttrars estetiska utbildningar
3. Den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar
4. Medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar
5. Den lägre medelklassens och arbetarklassens samt migranternas ekonomiutbildningar
6. Den lägre medelklassens studieförberedande utbildningar
7. Medelklassernas och arbetarklassens söners teknikutbildningar
8. Arbetarklassens döttrars yrkesutbildningar
9. Arbetarklassens söners yrkesutbildningar

Strax ovanför arbetarklassens söners yrkesutbildningar finner vi ett kluster som intar en mer säregen position i den högra delen av rummet genom att utbildningarna hade en specifik rekrytering av *söner* till tekniker i privat och offentlig sektor, civilingenjörer och tjänstemän på mellannivå. I klustret finns också en betydande andel söner till okvalificerade och kvalificerade arbetare i produktion samt, kanske något överraskande, den högsta överrepresentationen av söner till poliser vilka var 2,5 gånger mer vanlig i detta kluster. Vi

kan trots det ändå tala om *Medelklassernas och arbetarklassens söners teknikutbildningar* (7) som till största delen utgörs av teknikprogrammet och det naturvetenskapliga programmet på både fristående och kommunala gymnasieskolor inom Stockholm stad och i södra Stockholms förortskommuner. Två femtedelar av eleverna hade tidigare inte läst moderna språk samtidigt som det fanns en tydlig överrepresentation av elever som läst tyska. Överlag hade eleverna på dessa utbildningar relativt små samlade tillgångarna vilket förklaras av klustrets låga position i rummet längs med den andra axeln, det vill säga, en låg position, när vi tar hänsyn till att rummets triangulära struktur är något vriden åt vänster.

I motsatt del av rummet, i dess nedre vänstra hörn, återfanns *Arbetarklassens döttrars yrkesutbildningar* (8) vilket är ett kluster som utgörs av en kraftig överrepresentation av döttrar till kvalificerade och okvalificerade arbetare inom produktion och service. På samma sätt som hos arbetarklassens söners yrkesutbildningar var de två starkast särskiljande egenskaperna i klustret att eleverna inte läst moderna språk samt att deras meritvärden från grundskolan var låga. I klustret av utbildningar fanns också en överrepresentation av döttrar till föräldrar med grundskola eller tvåårigt gymnasium som högsta utbildning samtidigt som hushållen i regel hade små inkomster. Andelen elever med utländsk bakgrund var också överrepresenterade i klustret. De två största utbildningarna i detta kluster var handelsprogrammet och samhällsvetenskapliga programmet tätt följda av barn- och fritidsprogrammet, estetiska programmet, naturbruksprogrammet och omvårdnadsprogrammet. Till skillnad från arbetarklassens söners yrkesutbildningar återfanns en betydligt större andel av dessa utbildningar på fristående gymnasieskolor i Stockholm stad.

Mot bakgrund av kluster 7–9 är det intressant att notera att det står två pojkdominerade kluster mot ett flickdominerat och att det för pojkarna går en skarp linje mellan yrkesförberedande utbildningar och studieförberedande och mellan arbetarklass och medelklass, medan dessa skillnader är mindre påtagliga för flickorna.

Angränsande till höger om föregående kluster finner vi ytterligare ett kluster vilket också kännetecknas av att elevernas samlade tillgångar är små. Detta kluster skiljer sig dock från arbetarklassens döttrars yrkesutbildningar genom att det här fanns en betydligt större andel pojkar även om flickorna fortfarande var i majoritet.²⁴⁵ I detta kluster finner vi samtidigt den största överrepresentationen av elever med utländsk bakgrund i hela analysen (47 procent). I klustret återfinns främst utbildningar som var inriktade mot ekonomi eller it på samhällsvetenskapliga programmet vilka tillsammans med medieprogrammet och handelsprogrammet utgjorde cirka 50 procent av utbildningarna i klustret. En rimlig tolkning är att klustret ringar in vad som

---

²⁴⁵ Utbildningarna i klustret befolkades av 56 procent flickor medan motsvarande siffra för arbetarklassens flickutbildningar var 79 procent.

ser ut att vara *Den lägre medelklassens och arbetarklassens samt migranters ekonomiutbildningar* (5).

Ser vi till elevernas tidigare studiemeriter i detta kluster är de mer omfattande än för arbetarklassens två kluster. Nästan hälften, 46 procent av eleverna, hade ett relativt högt meritvärde (190–240) med sig från grundskolan. De nedärvda tillgångarna var dock blygsamma. Över 60 procent av hushållen i detta kluster hade en samlad förvärvsinkomst som understeg 460 000 kronor per år och närmare 50 procent av hushållen hade grundskola eller 2-årigt gymnasium som högsta utbildningsnivå. Två tredjedelar av alla utbildningar i detta kluster återfanns inom Stockholm stad och i södra Stockholms förortskommuner. En tredjedel av utbildningarna bedrevs av fristående huvudmän varav hälften av dessa var lokaliserade inom Stockholm stad.

Centralt i rummet kan vi se ett kluster som ringar in *Den lägre medelklassens studieförberedande utbildningar* (6) vilket kännetecknas av att studieförberedande utbildningar utgjorde tre fjärdedelar av alla utbildningar i klustret och i synnerhet befolkades av söner till poliser, hälso- och sjukvårdsanställda, kontorsanställda, klasslärare, tekniker i privat sektor och tjänstemän på mellannivå. Elevernas meritvärde från grundskolan rörde sig mellan 190 och 240 poäng i detta kluster, det vill säga deras betyg var varken särskilt höga eller särskilt låga. Sammanlagt hade 56 procent av eleverna läst spanska (41 procent) eller tyska (15 procent) i grundskolan. Hushållets högsta utbildningsnivå var i huvudsak 3-årig gymnasieutbildning eller kortare högskoleutbildning medan deras inkomster var fördelade i paritet med genomsnittet av den totala populationen. Här finner vi även den största andelen samhällsvetenskapliga inriktningar mot ekonomi respektive idrott, vilka tillsammans med medieprogrammet och estetiska programmets inriktning mot media, konst eller musik utgjorde en tredjedel av utbildningarna i klustret. I klustret finner vi också det näst största antalet utbildningar på fristående gymnasieskolor vilka främst tillhörde större utbildningsföretag som exempelvis Academedia, JB Education, Jensen Education eller Wahlters gymnasium AB. Det stora flertalet av dessa gymnasieskolor var belägna inom Stockholm stad.

Klustret med flest utbildningar på fristående gymnasieskolor (45 procent) finner vi till vänster om föregående kluster. Här samlades *Medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar* (4) vilka kännetecknas av en stor överrepresentation av döttrar till högre tjänstemän i privat och offentlig sektor, tjänstemän på mellannivå och företagsledare. Det samhällsvetenskapliga programmet utgjorde 65 procent av utbildningarna i klustret och 17 procent var estetiska utbildningar. De naturvetenskapliga utbildningarna utgjorde endast 6 procent samtidigt som de kulturellt orienterade inslagen på utbildningarna var mer framträdande i klustret. När man slår samman de samhällsvetenskapliga inriktningarna mot språk och internationella frågor med de estetiska utbildningarna utgjorde dem tillsammans 29 procent. Eleverna hade relativt höga betyg med sig från grundskolan – 56 procent av dem hade ett meritvärde mellan 245 och 305 poäng – och 78 procent av dem hade tidigare

läst franska (29 procent) eller spanska (49 procent). Här återfanns också en viss överrepresentation av elever som gått på fristående grundskolor. Föräldrarna hade i regel en längre högskoleutbildning och andelen hushåll med mycket höga inkomster var mer vanligt förekommande än genomsnittet. Andelen elever med svensk respektive utländsk bakgrund fördelades sig i linje med genomsnittet för populationen. Majoriteten av klustrets utbildningar återfanns inom Stockholm stad varav hälften av dem var förlagda till just fristående gymnasieskolor.

Ovanför medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar sträcker sig ett kluster diagonalt vilket ringar in *Den kulturella medelklassens döttrars estetiska utbildningar* (2) som återfinns högre upp och till vänster i den sociala hierarkin. Ser vi till gymnasieskolorna är det ett snävt avgränsat kluster. De sammanlagt 16 utbildningarna i klustret fördelades på 9 gymnasieskolor – fyra fristående och fem kommunala – vilka samtliga låg inom Stockholm stad. Sex av utbildningarna återfanns på Södra latin och två utbildningar på Kungsholmens gymnasium medan övriga var spridda på Globala gymnasiet, Kristofferskolan, Lilla akademiens musikgymnasium och Norra real. Utbildningarna på skolorna utgjordes i huvudsak av olika inriktningar på det estetiska programmet och av det samhällsvetenskapliga programmet samt dess inriktning mot språk. På dessa utbildningar samlades framför allt döttrar, men även söner, till konstproducenter, universitetslärare, ämneslärare och journalister. Även läkardöttrar var kraftigt överrepresenterade i klustret medan läkarsönerna i större utsträckning sökte sig till andra utbildningar. Hälften av eleverna hade mellan 275 och 305 poäng i meritvärde från grundskolan och 25 procent hade ett meritvärde som översteg 310 poäng. Det mest vanliga moderna språk som elever läst i grundskolan var franska, nästan 40 procent av elever hade tidigare läst det. Det fanns också en tydlig överrepresentation av elever som gått på fristående grundskolor. Av hushållen hade över två tredjedelar längre högskoleutbildning som högsta utbildningsnivå medan motsvarande andel för forskarutbildning var 9 procent.

Till höger och strax ovanför den kulturella medelklassens döttrars estetiska utbildningar återfinns ett mer pojkdominerat kluster som befolkas av främst söner, men också döttrar, till civilingenjörer, högre tjänstemän i privat och offentlig sektor, företagsledare och jurister. I detta kluster av *Den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar* (4) återfanns också läkarsönerna i betydligt större utsträckning än i föregående kluster. Elevernas studiemeriter kännetecknades av höga betyg från grundskolan men samtidigt var andelen med medelhöga betyg (245-270 poäng) också framträdande. Andelen elever som tidigare läst franska var strax över 30 procent men till skillnad från det föregående klustret var också tyska tydligt överrepresenterat. Ser vi till hushållens högsta utbildningsnivå och inkomster hade 63 procent av dem en längre högskoleutbildning och cirka 28 procent av hushållen hade inkomster på över en miljon kronor per år. Det naturvetenskapliga programmet utgjorde 70 procent av utbildningarna i klustret och var till störst del-

förlagd till kommunala gymnasieskolor inom Stockholm stad eller i förortskommuner som exempelvis Danderyd, Lidingö eller Nacka. Av klustrets utbildningar på fristående gymnasieskolor återfanns dessa på skolor i Sigtuna, i Stockholm stad och i Täby.

Klustret som ligger näst längst bort från centrum, sett till avståndet från centrum, finner vi längst upp till vänster i rummet vilket fått benämningen *Bildningsborgerskapets elitutbildningar* (3). I detta kluster var andelen döttrar och söner till läkare, jurister, universitetslärare, civilingenjörer och företagsledare tre till sex gånger större än genomsnittet. Hälften av alla elever som återfanns i detta kluster hade mellan 310 och 320 poäng i genomsnittligt meritvärde från grundskolan medan den andra hälften hade ett betygsgenomsnitt mellan 275 och 305 poäng. Ser vi till hela populationen innebar det att andelen elever med mycket höga betyg (310-320 poäng) var nästan åtta gånger större än genomsnittet. Här var också andelen elever som läst franska i grundskolan nästan tre gånger fler än genomsnittet och det fanns en stor överrepresentation av elever som gått på en fristående grundskola. Fyra femtedelar av hushållen hade längre högskoleutbildning som högsta utbildningsnivå och andelen föräldrar som genomgått forskarutbildning var fyra gånger så stor som genomsnittet. Fyra gånger fler elever än genomsnittet hade också föräldrar med en mycket hög inkomst, det vill säga att hushållet hade en samlad förvärvsinkomst på mellan 1,3 och 2,7 miljoner kronor per år. I klustret samlades 11 olika utbildningar – i huvudsak NVNV men även SPSP och IB – fördelade på endast sju gymnasieskolor belägna i Stockholms innerstad, Danderyd, Lidingö och i Sigtuna. Fyra av gymnasieskolorna hade fristående huvudman och tre var kommunala.

Sammanfattningsvis kan vi se att de två första axlarnas polariteter som utgörs av klass och kön också återspeglar de nio klustrens positioner i rummet. I basen på den triangulära strukturen återfanns arbetarklassens pojk- respektive flickutbildningar. Centralt i rummet fanns två kluster som ringade in dels utbildningar som befolkades av elever med utländsk bakgrund och relativt höga grundskolebetyg på ekonomi- eller idrottsinriktningar, dels ett kluster som samlade pojkar ur de lägre medelklasserna som i stor utsträckning sökte sig till fristående gymnasieskolor i innerstaden vilka drevs av större utbildningsföretag. Till vänster om det föregående klustret återfanns analysens största och mest socialt vida kluster vilket ringade in medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar. Den övre delen av detta kluster genomskars av ett snävt avgränsat kluster med den kulturella medelklassens döttrars estetiska utbildningar. Näst högst upp i rummets centrum återfanns den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar som i synnerhet befolkades av pojkar på det naturvetenskapliga programmet. Längst upp till vänster i rummet fanns bildningsborgerskapets elitutbildningar som samlade elever, främst flickor, ur den övre medelklassen med de allra högsta betygen från grundskolan.

Utöver klustrens ordning efter den grundläggande strukturen kan vi konstatera att förvärvade skoltillgångar i form av mycket höga betyg och att ha läst franska var betydelsefulla tillgångar för eleverna att förfoga över i de tre översta klustren. Det fanns också en tydlig skillnad mellan elevernas tidigare skolval i grundskolan. I de fyra klustren i rummets övre del befolkades utbildningar i större uträkning av elever som gått på fristående grundskolor medan de övriga klustren var underrepresenterade i detta avseende.

Ser vi till de nedärvda tillgångarna var även andelen föräldrar som själva gjort stora utbildningsinvesteringar kraftigt överrepresenterade i dessa kluster vilket också återspeglade hushållens samlade ekonomiska resurser. De mått på föräldrarnas ekonomiska kapital som används i analysen är dock inte tillräckligt fina för att urskilja en tydligt avgränsad ekonomisk elit men ser vi till förvärvsinkomst, utbildningsnivå och yrkesposition återfanns de ekonomiskt mest särpräglade gruppernas barn i huvudsak på den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar. I rummets övre skikt blir samtidigt den tredje axelns polaritet mellan ekonomi och kultur mer framträdande i och med att naturvetenskapliga och matematikinriktade utbildningar ställs mot i huvudsak estetiska och kulturorienterade utbildningar.

En sista viktig aspekt att lyfta fram är att andelen eleverna med svensk eller utländsk bakgrund hade ringa betydelse för elevsammansättningen i de övre klustren medan andelen med utländsk bakgrund var betydligt mer framträdande i de flickdominerade grupperna längre ned i rummet. Det är dock viktigt att understryka att det ofta saknas data om yrke för många individer i gruppen med utländsk bakgrund och att de som har yrken inte alltid har yrken som motsvarar deras utbildning och tidigare karriär vilket gör att de hamnar långt ned i grafen.

Skolmarknadens sociala utbredning

I denna avslutande del av kapitlet ska vi återintä perspektivet på gymnasieskolan som en skolmarknad och rikta fokus mot dess utbredning i det sociala rummet av utbildningar under åren 2006–2008. Till skillnad från de övergripande analyserna av skolmarknadens expansion i föregående kapitel, kommer vi här teckna en mer ingående bild av det ökade utbildningsutbudet och av de regionala skillnaderna i Stockholmsregionen som vi tidigare konstaterat. Låt oss börja med att se hur relationen mellan kommunala och fristående huvudmän framträder i Stockholms utbildningslandskap.

Kommunala och fristående huvudmäns utbredning

I kapitel 6 kunde vi konstatera att antalet fristående gymnasieskolor fördubblades i Stockholmsregionen under perioden 1997–2009. Antalet kommunala gymnasieskolor ökade också under perioden, men i betydligt mindre

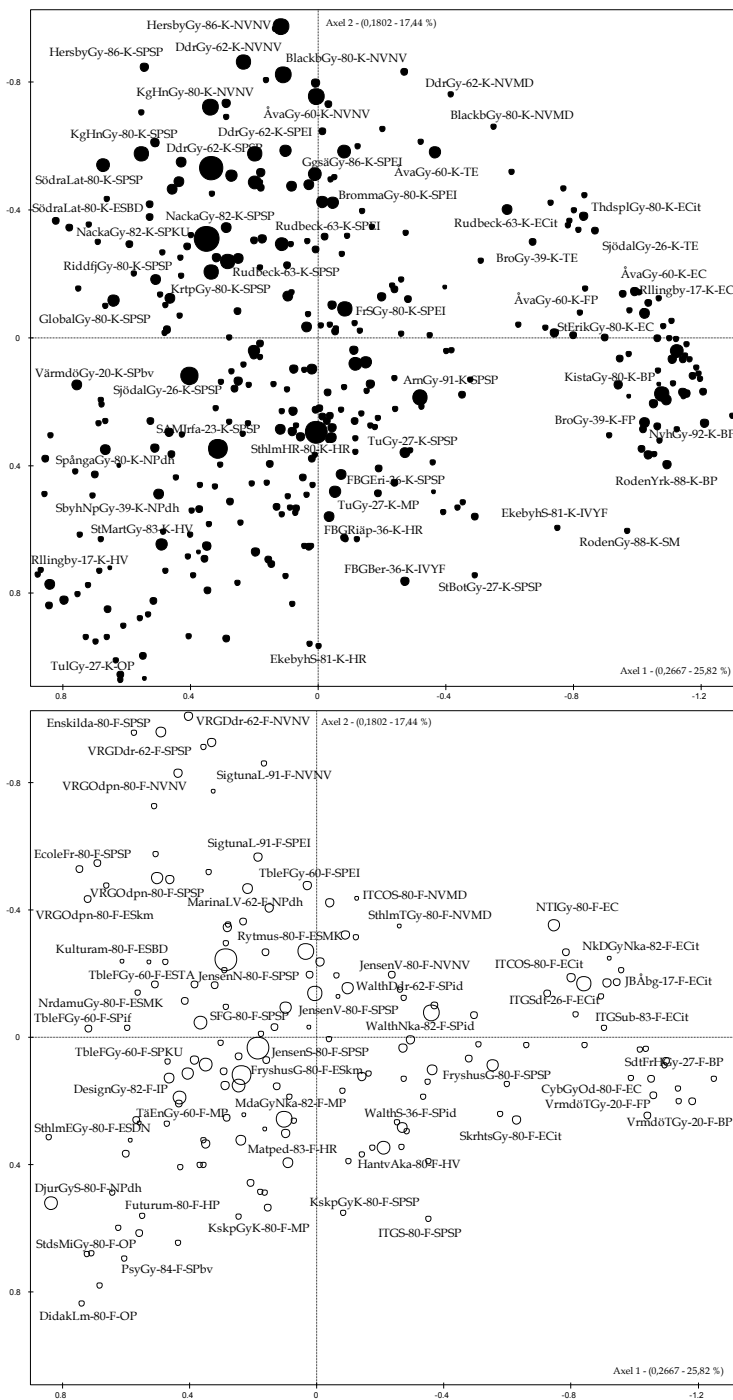
omfattning. I graf 8a-b kan vi se samtliga utbildningars spridning i rummet för respektive huvudman, dock är endast ett litet urval av utbildningarna synliggjorda med etikett – i det här fallet de största utbildningarna sett till antalet elever och utbildningar som intar extrema positioner.

Av graf 8a framgår att de kommunala utbildningarna var utspridda i hela rummet, men det fanns samtidigt en viss koncentration av utbildningar i den övre vänstra delen av rummet, det vill säga den del av rummet som karaktäriseras av att elevernas samlade tillgångar var stora. Här återfanns framför allt SP och NV programmen på innerstadens prestigetunga läroverk, men vi finner också samma utbildningar på gymnasieskolor i de mer välbärgade villaförortererna Danderyd, Lidingö, Nacka, Sollentuna och Täby. Dessa två studieförberedande program är samtidigt de största utbildningarna i gymnasieskolan och rymmer många elever. Ju längre ned i rummet man rör sig ju mer övergår utbildningarna till att vara yrkesförberedande och belägna på gymnasieskolor utanför Stockholm stad.

I graf 8b ser vi att spridningen av utbildningar på fristående gymnasieskolor var något mer begränsad jämfört med de kommunala utbildningarna. Vi kan också urskilja att den övre vänstra delen av rummet var betydligt glesare än i graf 8a och de gymnasieskolor som bidrar mest befann sig närmare origo, vilket indikerar att de hade en mer heterogen social rekrytering. Faktum är att den stora koncentrationen av utbildningar på fristående gymnasieskolor var lokaliserade centralt i det sociala rummet samtidigt som det fanns skolor som intog extrema positioner längs med de två första axlarnas polariteter. I den övre vänstra delen av rummet intog framför allt NVNV och SPSP på Viktor Rydbergs gymnasium framträdande extrempositioner, medan SPSP på Jensen gymnasiums olika skolor inom Stockholm stad, vilka var de största fristående utbildningarna i analysen, placerade sig centralt i rummet. Höger ut i rummet, längs med den första axelns köns polaritet, finner vi utbildningar orienterade mot el och it där innerstadsskolorna också hade en högre social rekrytering än de fristående gymnasieskolorna i förortskommunerna.

I den nedre vänstra delen av rummet återfanns omvårdnadsprogrammet och handelsprogrammet på gymnasieskolor som i huvudsak var belägna i Stockholm stad. Strax ovanför dessa utbildningar, fast fortfarande i den nedre delen av rummet, finns en koncentration estetiskt orienterade utbildningar som tenderade att ligga i den nedre delen av det flickdominerade kulturella kluster som vi tidigare uppmärksammat i graf 7.

Graf 8. (a–b) Utbildningar vid kommunal respektive fristående gymnasieskola i Stockholms län, 2006-2008. Axel 1 och 2.

Förklaring: ●=Kommunala gymnasieskolor ○=Fristående gymnasieskolor

Sammantaget kan vi konstatera att utbildningar på kommunala gymnasieskolor var spridda över hela rummet samtidigt som de dominerade den del av rummet som kännetecknades av att elevernas samlade tillgångar var stora. Utbildningar på fristående gymnasieskolor var överlag koncentrerade i rummets centrum samtidigt som det fanns utbildningar som intog extrema positioner i hela rummet. Det fanns också en stark koncentration av flickdominerade utbildningar i rummets nedre vänstra del som främst utgjordes av yrkesförberedande utbildningar på gymnasieskolor i Stockholm stad.

Programmets utbredning

Vi har sedan tidigare uppmärksammat programmets spridning i rummet i graf 4 där en triangulär struktur framträdde med yrkesförberedande program i dess bas, med yrkesutbildningarnas flick- respektive pojkutbildningar tydligt åtskiljda, medan de studieförberedande programmen återfanns högre upp i strukturen. I det föregående kapitel 6 kunde vi även se antalet lokalt utformade utbildningar ökade drastiskt under 2000-talet. Vi ska här närmare granska hur det allt mer differentierade utbildningsutbudet kom till uttryck i det sociala rum som vi skapat och särskilt undersöka de två mest profilerade nationella programmets utbredning – det naturvetenskapliga programmet och det samhällsvetenskapliga programmet. Vi ska dock börja med att teckna en övergripande bild av samtliga utbildningarnas spridning i rummet.

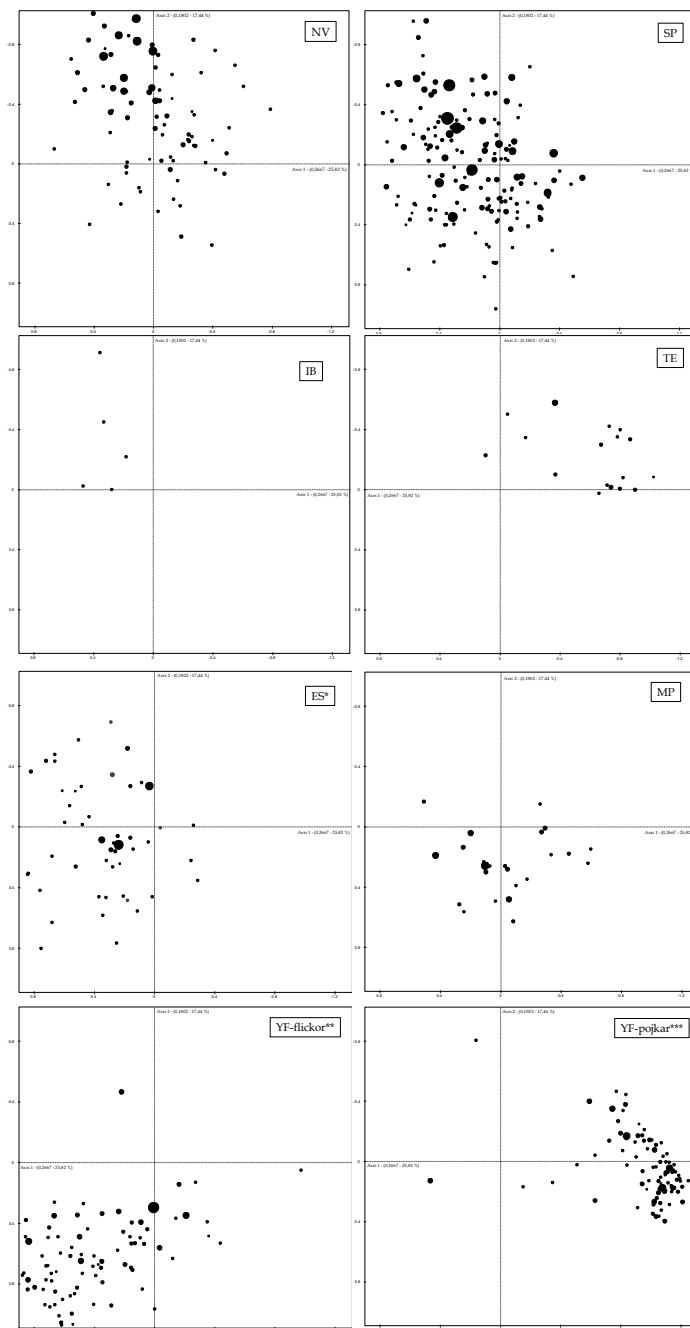
Åtta kategorier av utbildningar

I graf 9a–h kan vi se spridningen av natur- respektive samhällsvetenskapliga utbildningar, IB-programmet, teknikprogrammet samt estetiskt orienterade utbildningar, it och medieutbildningar och de yrkesförberedande utbildningar som domineras av flickor respektive pojkar. Till att börja med kan vi se att de åtta graferna över de nationella programmets spridning i rummet har stora likheter med den euklidiska klassificeringen (se graf 7). Vi ska därför inte ägna oss åt en ingående beskrivning av den sociala rekryteringen utan istället fokusera på utbildningarnas utbredning och positioner.

Av graferna framgår att de naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga utbildningarna har en framträdande storlek och spridning i rummet. SP-utbildningarna återfinns både i rummets övre och undre del, medan NV-utbildningarna främst är koncentrerade ovanför SP-utbildningarna.

KAMPEN OM ELEVERNA

Graf 9. (a–h) Gymnasieskola i kombination med program efter sju olika indelningar
 a) NV b) SP c) IB d) TE e) ES* f) MP g) YF-flickor** h) YF-pojkar***. Axel 1 och 2.

*I grafen ingår även SM-wp och SM-yf. **BF, HP, HR, HV, LP, NP, OP. ***BP, EC, EN, FP, IP. Programmens och inriktningarnas fullständiga namn finns i appendix, tabell 25.

I graf 9c ser vi IB-programmets spridning vars positioner återfinns i den övre vänstra delen av rummet där de samlade tillgångarna är som störst. Det är dock endast fem utbildningar som finns med i analysen eftersom det är många elever med utländsk bakgrund som läser programmet och för vilka det saknas uppgifter om social bakgrund.²⁴⁶

Av teknikprogrammets utbildningar (graf 9d) återfanns det stora flertalet i positioner till höger i rummet. Till skillnad från de yrkesförberedande pojkutbildningarna hade teknikprogrammet något högre position i rummet när man tar hänsyn till den vridna strukturen.

Det estetiska programmets spridning (graf 9e) har en tydlig koncentration till vänster om rummets centrum. Det finns samtidigt markanta positioner i rummets övre vänstra del likväl som i dess nedre vänstra del. Att döma av dessa positioner attraherar de estetiska utbildningarna främst flickor med ursprung i medelklasserna samtidigt som vissa av dessa utbildningar kan inta extrempositioner i både den övre och nedre delen av det sociala rummet. Exempel på sådana positioner är inriktningarna mot bild på Södra latin respektive Fredrika Bremergymnasiet som intog diametrala positioner i rummets vänstra del.

Medieprogrammet (graf 9f) återfanns i huvudsak i rummets nedre del och var utspridd längs med de två första axlarna. De MP-utbildningar som återfanns högre upp i den sociala strukturen befolkades i större utsträckning av flickor och var i stor utsträckning förlagda till kommunala gymnasieskolor. De medieutbildningar där pojkar var i majoritet återfanns främst på så kallade "it-gymnasier" med vinstdrivande huvudmän, exempelvis Cybergymnasiet, John Baurgymnasiet och NTI-gymnasiet.

Ser vi avslutningsvis till de yrkesförberedande utbildningarna har de här delats upp i grupper där pojkar respektive flickor utgör majoriteter. Här kan vi tydligt se att pojkarnas yrkesförberedande utbildningar (graf 9h) är betydligt mer isolerade ute till höger i rummet än flickutbildningarna (graf 9g). I de två graferna finns dock fyra tydligt avvikande utbildningar. Bland de annars flickdominerade utbildningarna intog naturbruksprogrammet med inriktning djurhållning på Marina läroverket och hantverksprogrammet på Enskede gårds gymnasium kraftigt avvikande positioner i rummets övre respektive högra del. De två pojkdominerade utbildningarna som avvek var industriprogrammet på Nacka gymnasium och på Designgymnasiet (också i Nacka) genom att deras positioner återfanns högt upp respektive längre ned till vänster i rummet.

Naturvetenskapliga utbildningar

Det naturvetenskapliga programmet har efter IB som program högst social och meritmässig rekrytering i gymnasieskolan. Samtidigt är det ett stort program som rymmer stor variation mellan skolor och mellan olika inriktningar,

²⁴⁶ Graf 9 (a–h) baseras på de 522 utbildningar som är aktiva i analysen.

vilket delvis framgått ovan. Här ska denna variation studeras närmare. Graf 10 är identisk med den föregående grafen (graf 9a) över NV-programmet men här går det också att urskilja gymnasieskolornas namn, skolkommun, huvudman. Det är dock viktigt att klargöra att endast ett urval av alla etiketter är synliggjorda i de två kommande graferna i syfte att göra graferna läsbara, fokus ligger på de mest utmärkande utbildningarna.

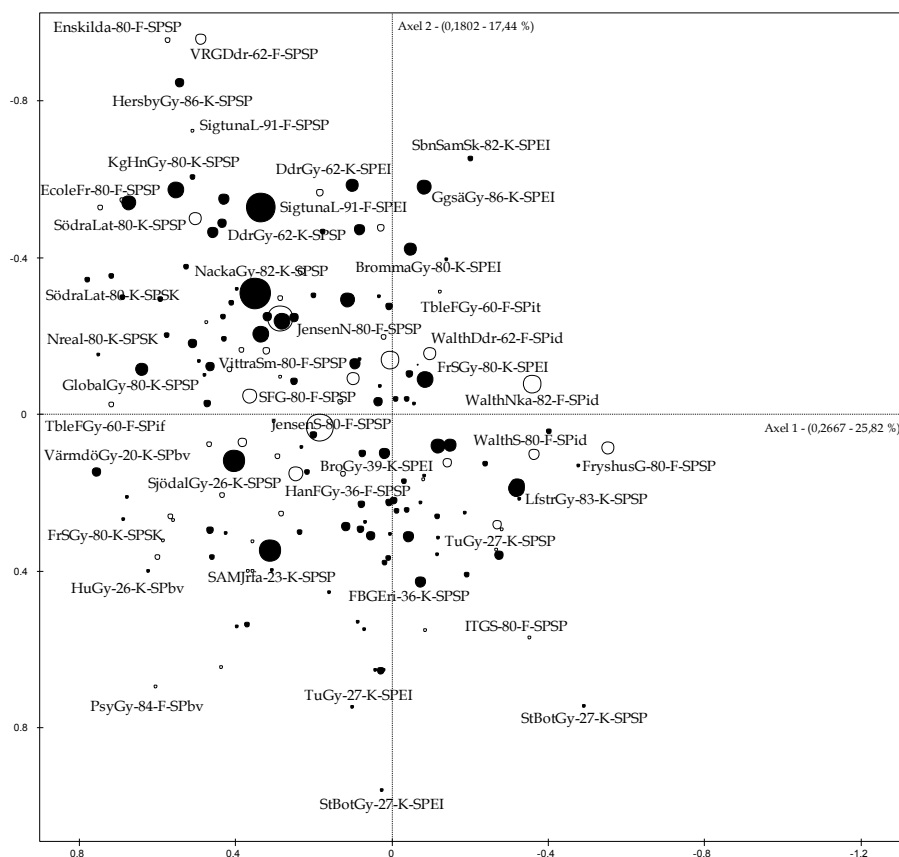
I rummets övre del kan vi se att den stora koncentrationen av naturvetenskapliga utbildningar främst återfanns på kommunala gymnasieskolor, och att dess naturvetenskapliga inriktning är mest framträdande. Denna koncentration av utbildningar var samtidigt geografiskt belägen till Stockholms innerstad eller till de välbärgade norra och östra förortskommunerna i regionen. Vi kan också konstatera att utbildningarna i den övre delen av rummet är mycket stora, till skillnad från i den nedre delen av rummet, där de är relativt små. Detta signalerar att det är stora skillnader mellan geografiska områden och hur viktiga utbildningarna är inom respektive skola på dessa platser.

Höger ut i rummets övre del finner vi inriktningen mot matematik och data (NVMD) på kommunala gymnasieskolor som exempelvis Bromma gymnasium eller Blackebergs gymnasium. NVMD befolkades främst av pojkar, medan de naturvetenskapliga inriktningarna miljövetenskap (NVMV) och bioteknik (NV-bt) attraherade flickor i större utsträckning. De senare utbildningarna är belägna till vänster i rummet varav bioteknikinriktningarna intar sina positioner längre ned i rummet än miljövetenskapsinriktningarna.

Av NV-utbildningarna i rummets nedre del var majoriteten belägna på kommunala gymnasieskolor i Stockholms södra förortskommuner och karakteriseras av att eleverna hade mindre samlade tillgångar än på utbildningarna i rummets övre del.

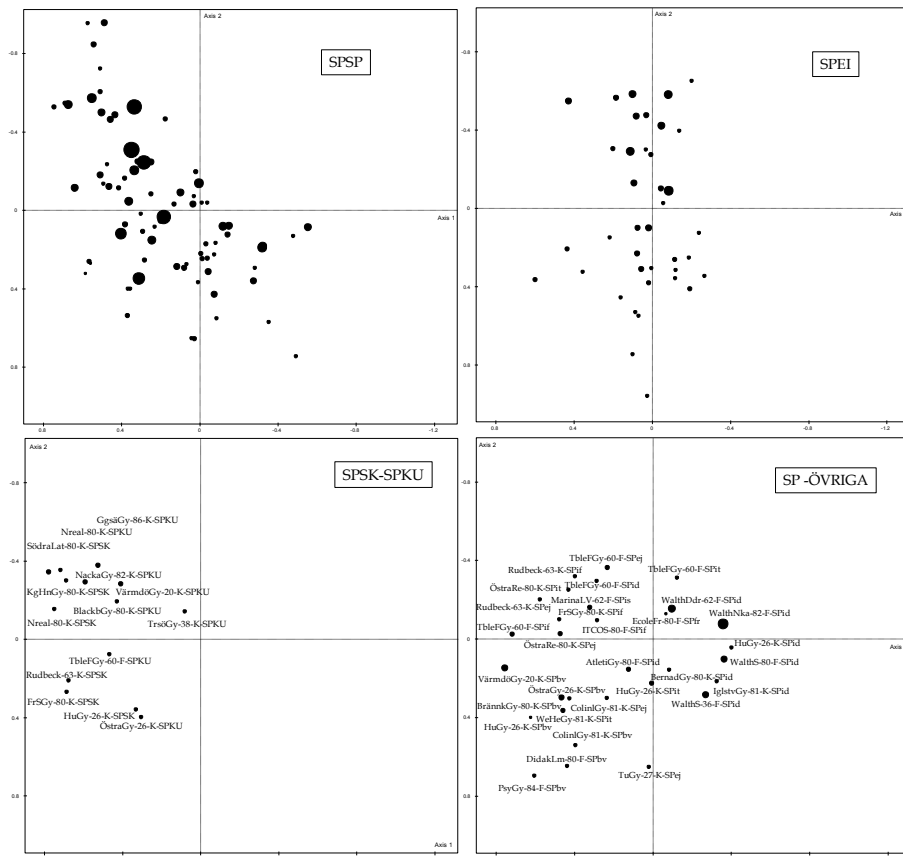
Graf 11. Samhällsvetenskapliga utbildningar Stockholmsregionen, 2006-2008. Axel 1 och 2.

Förklaring: ●=Kommunala gymnasieskolor ○=Fristående gymnasieskolor

Det samhällsvetenskapliga programmet är också den typ av gymnasieutbildning som i störst utsträckning varit föremål för olika typer av profileringar i form av lokala grenar eller varianter vilket med stor sannolikhet bidragit till dess stora utbredning i det sociala rummet. Den mer övergripande bild som tecknas i graf 12a–d ger en tydlig indikation om det samhällsvetenskapliga programmets sociala differentiering i gymnasieskolan. I graferna har spridning hos de olika inriktningarna på det samhällsvetenskapliga programmet synliggjorts i rummet – SPSP, SPEI, SPSK och SPKU samt alla övriga inriktningar – enligt den klassificering av utbildningar som använts här (se appendix, Tabell 25).

Graf 12. (a–d) Gymnasieskola i kombination med program i fem olika filtreringar: a) SPSP b) SPEI c) SPSK-SPKU d) SP-ÖVRIGA*. Axel 1 och 2.

Förklaring: I kluster c) och d) är etiketter synliggjorda för att visa på profilernas spridning i relation till skolornas positioner i rummet. *SP-bv, SP-ej, SP-fr, SP-id, SP-if, SP-is och SP-it. Programmets och inriktningarnas fullständiga namn finns i appendix, tabell 25.

Graf 12a visar spridningen i det sociala rummet av SPSP, samhällsvetenskaplig inriktning, som är programmets största. Här kan vi se på punkternas storlek, vilket visar på de enskilda utbildningarnas storlek, att programmet har stor attraktionskraft i områden som är lokaliserade i både rummets övre och nedre del. Majoriteten av SPSP återfinns till vänster i rummet, det vill säga i den del av rummet som kännetecknas av en större andel flickor. SPSP hade därutöver extrema positioner i både rummets övre del och i dess nedre del. Exempel på gymnasieskolor som intog sådana extrema positioner med SPSP var Viktor Rydberg i Danderyd som återfinns långt upp i den övre delen av rummet medan St Botvids gymnasium i Botkyrka intog en motsatt position i rummets nedre del.

Spridningen av det samhällsvetenskapliga programmets ekonomiska inriktning (SPEI) skiljer sig till stor del från SPSP genom att majoriteten av

utbildningarna samlades längs utmed den vertikala klassrelaterade axeln i rummets mitt. På den ekonomiska inriktningen var med andra ord andelen pojkar och flickor mer jämt fördelade än på SPSP. De ekonomiutbildningar som återfanns i rummets övre del var dock något större än de som fanns i den nedre delen av rummet. Programmet intog endast extrema positioner i rummets nedre del på gymnasieskolor belägna i Stockholms södra förortskommuner.

Ser vi till inriktningarna mot språk (SPSK) och kultur (SPKU) som båda återfinns till vänster i graf 12c framträder en tydlig dominans av flickor på utbildningarna. Dessa inriktningar utgjorde dessutom betydligt färre utbildningar än i fallet med de föregående inriktningarna och var dessutom överlag betydligt mindre sett till antal elever. Av de totalt 14 utbildningar som den använda klassificeringen identifierar återfanns nio i rummets övre vänstra del och gavs på gymnasieskolor som Kungsholmens gymnasium, Södra latin och Blackebergs gymnasium medan de fem utbildningarna i rummets nedre del återfanns i fallande ordning på Tibble gymnasium, Rudbecks gymnasium, Frans Schartaus Gymnasium, Huddinge gymnasium och Östra gymnasiet.

I graf 12d är återstoden av SP-utbildningarna synliggjord vilket i det här fallet består av sju olika typer av inriktningar eller lokala grenar som spänner över idrott, journalistik och it, till internationella frågor, beteendevetenskap och ledarskap. Det är dessa kategorier av SP-utbildningar som i stor utsträckning blivit resultatet av den ökade möjligheten till lokal anpassning eller, om vi så vill, profileringar. Dessa utbildningar återfanns framför allt i rummets mitt där det finns flest elever och skolmarknaden är som störst. Jämför vi med den tidigare klusteranalysen kan vi se att ansamlingen av dessa utbildningar återfanns inom de kluster som samlade arbetarklassens döttrars yrkesutbildningar, den lägre medelklassens och arbetarklassens samt migranternas ekonomiutbildningar, den lägre medelklassens studieförberedande utbildningar och medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar. Av dessa SP-utbildningar är det egentligen bara inriktningen mot beteendevetenskap som intar mer särpräglade positioner i rummet genom att vara lokaliserade i den nedre vänstra delen som främst befolkades av flickor från arbetarklass. Dessa positioner intas av både fristående gymnasieskolor som Didaktus och Psykologigymnasiet men också av kommunala gymnasieskolor som Huddinge och Tullinge gymnasium. De fristående gymnasieskolorna var dock i majoritet.

Det kanske mest intressanta i de grafer över SP och NV som här behandlats är vilken betydelse den lokala kontexten – skola, kommun, huvudman och social rekrytering – har för de studieförberedande utbildningarnas plats i utbildningslandskapet. För att återvända till kapitlets metaforiska rubrik ett slag skulle man här kunna tala om avstånd och skiftande vegetation på den sociala kartan över utbildningslandskapet i Stockholmsregion. Att gå på skolans kungsväg, det naturvetenskapliga programmens naturvetenskapliga inriktning (NVNV), betyder helt olika saker om du börjar din vandring från Viktor

Rydberg i Djursholm än om du startar från NV-gymnasiet i Södertälje, trots att båda är fristående gymnasieskolor som erbjuder samma nationella program.²⁴⁷

Skolmarknadens geografiska spridning i det sociala rummet

Avslutningsvis i detta kapitel ska vi vända blicken mot skolmarknadens geografiska dimension i Stockholmsområdet och återvända till de regionala skillnader som identifierades i föregående kapitel. De tidigare analyserna ska inte återupprepas i detta avsnitt men en kort sammanfattning av de regionala skillnaderna kan vara behjälplig innan vi går över till att visualisera de regionala skillnaderna i det sociala rum som gymnasieskolan i Stockholm utgör. I kapitel 6 kunde vi se att etableringsmönstren för fristående skolor uppvisade stora regionala skillnader. Antalet fristående gymnasieskolor ökade dramatiskt i länet under perioden 1987–2011. Den stora majoriteten av dessa skolor etablerades inom Stockholm stad eller i länets norra kommuner medan ytterst få fristående skolor etablerades i södra Stockholm. Detta etableringsmönster sammanfaller också med de socioekonomiska och demografiska skillnader som finns inom länet, det vill säga att Stockholm stad och kommunerna i norr kännetecknas av en större andel medborgare med stora samlade tillgångar än vad fallet är i Stockholms södra kommuner.²⁴⁸

Det huvudsakliga syftet med den tidigare analysen var dock endast att ge en överblick av skolmarknadens framväxt och geografiska utbredning i Stockholmsregionen. Med hjälp av korrespondensanalysen kan vi nu justera skärpan och även få en sociologisk bild av gymnasieutbildningarnas geografiska spridning på skolmarknaden.

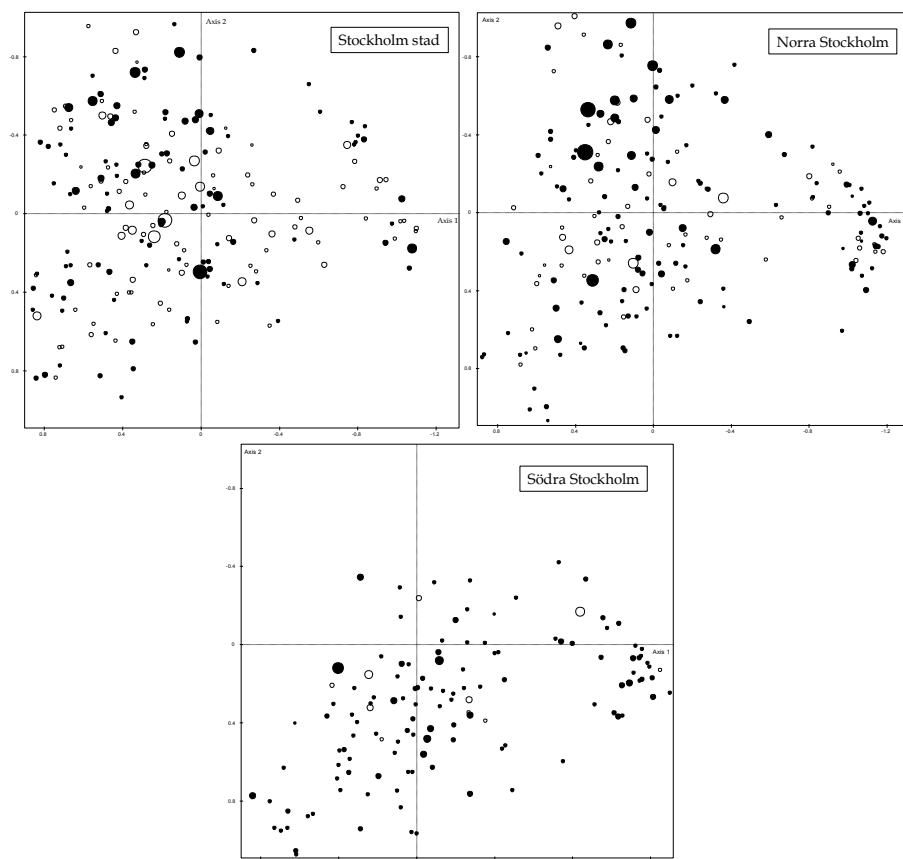
I graf 13a–c kan vi se spridningen i det sociala rummet av samtliga gymnasieutbildningar åren 2006–2008 utifrån de tre regionerna som ringar in Stockholm stad och kommunerna i norra respektive södra Stockholm.

---

²⁴⁷ Mer ingående analyser av det naturvetenskapliga programmets betydelse har gjorts av Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, se Broady Donald et al (2009), "Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programmets plats i utbildningssystemet".

²⁴⁸ Jfr Eriksson, M. (2005), *Sociologisk atlas över Stockholm*, s. 41–43.

Graf 13. (a–c) Gymnasieutbildningar i Stockholmsregionen åren 2006–2008 fördelade efter a) Stockholm stad b) Norra Stockholm c) Södra Stockholm. Axel 1 och 2.

Förklaring: ●=Kommunala gymnasieskolor ○=Fristående gymnasieskolor

Av graf 13a framgår att utbildningsutbudet var som allra störst i Stockholms stad och att utbildningar på både fristående och kommunala gymnasieskolor var spridda i hela rummet. Här fanns utbildningar som samlades nära origo likväl som det fanns utbildningar med extrema positioner i de två första axlarnas olika poler. I Stockholm stad intog de kommunala gymnasieskolorna, som i graferna visualiseras genom fyllda cirklar, mer framträdande positioner i rummets övre del än de fristående gymnasieskolorna. Framför allt var utbildningar på kommunala gymnasieskolor betydligt större sett till antal elever i den övre delen av rummet.

Utbildningarna i norra Stockholm (graf 13b) var, i likhet med Stockholm stad, också spridda i hela rummet. Även här var de kommunala utbildningarna mer framträdande i kraft av deras storlek samtidigt som fristående skolor intog de allra mest extrema positionerna, särskilt utmärkande i detta avseende var den fristående gymnasieskolan Viktor Rydbergs SP respektive NV

program i Djursholm. De största kommunala utbildningarna, sett till antalet elever, återfanns i rummets övre del som karaktäriseras av att elevernas samlade tillgångar var stora och av att gymnasieskolorna var geografiskt belägna i mer välbärgade kommuner. I rummets nedre del, som karaktäriseras av motsatta förhållanden, återfanns de största utbildningarna på fristående skolor.

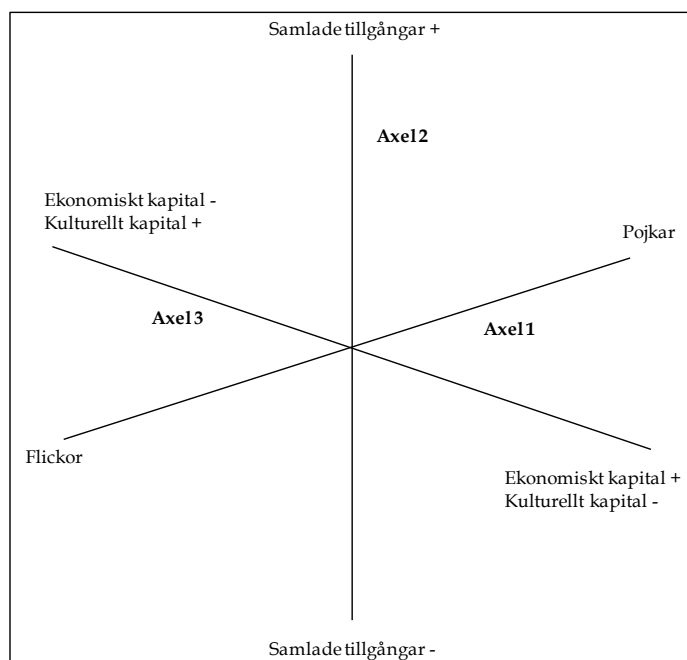
Grafen över Stockholms södra kommuner avtäckar en, i relation till Stockholm stad och de norra kommunerna, mycket annorlunda del av utbildningslandskapet. Majoriteten av alla gymnasieutbildningar i denna region återfanns i det sociala rummets nedre del och inhystes i regel på kommunala gymnasieskolor. Längst ut till höger finns en koncentration av pojkdominerade utbildningar som utgörs av tekniska eller yrkesförberedande utbildningar. Centralt i rummets nedre del återfinns majoriteten av regionens resterande utbildningar som utgörs av yrkesförberedande utbildningar, men också av studieförberedande utbildningar som NV och SP.

En påtaglig skillnad jämfört med de två andra regionerna är att det näst intill saknas utbildningar som attraherar ett stort antal elever i södra Stockholm vilket sannolikt beror på den starka dragningskraften mot centrum. Gymnasieskolorna i denna region hade i regel svårare att fylla sina utbildningsplatser jämfört med gymnasieskolor i Stockholms innerstad och i de norra kommunerna, men det fanns undantag. De utbildningar som till sin storlek ändå var mer framträdande i regionen var Sjödalsgymnasiets SP-program i Huddinge, tillika grafens största punkt, och SPSP på Haninge fria gymnasium vars position vi finner strax intill den förstnämnda, samt IT-gymnasiet i Flemingsberg som gestaltas av den största cirkeln till höger i grafen. De utbildningar som intar extrema positioner i de södra regionerna finner vi dels längst ned i grafen, diametralt motsatt till Viktor Rydbergs positioner i graf 13b, dels längst ut till höger i grafen. De förstnämnda utbildningarna består av omvårdnadsprogrammet och barn- och fritidsprogrammet på kommunala gymnasieskolor i Botkyrka, Haninge, Huddinge och Södertälje. De senare utbildningarna består av fordonsprogrammet, byggprogrammet och elprogrammet på samma gymnasieskolor, dock med undantaget för den mest extrema positionen längst ut till höger som utgjordes av byggprogrammet på Nynäshamns gymnasium.

Sammanfattning och diskussion

Resultatet av korrespondensanalysen visar på tre polariteter, eller om vi så vill dimensioner, som strukturerar det sociala rummet av gymnasieutbildningar i Stockholm 2006–2008. I figur 2 återfinns en stiliserad graf över de tre första axlarna.

Figur 2. Korrespondensanalysens tre första axlar.

Den första och starkaste polariteten särskiljer utbildningar som främst befolkades av flickor, från utbildningar som näst intill enbart befolkades av pojkar. Den andra polariteten särskiljer elever vars samlade tillgångar var stora, från framför allt flickor med små tillgångar vilket synliggör en klassrelaterad uppdelning i rummet baserad på elevernas sociala ursprung. I den förstnämnda polen, där de samlade tillgångarna var som störst, möttes flickor och pojkar på utbildningarna. Den tredje polariteten som finns med i analysen synliggör en uppdelning, bland de elever med stora samlade tillgångar, mellan utbildningar som kännetecknas av att elevernas nedärvda tillgångar präglas av kulturellt respektive ekonomiskt kapital. I figur 2 är denna dimension illustrerad med hjälp av en streckad linje genom planet av axel 1 och 2.

Har då gymnasieskolans struktur förändrats på något sätt jämfört med de resultat från de tidigare studier som presenterades i kapitlets inledning? Ja, i viss utsträckning kan vi tala om att det skett en förändring. Den triangulära strukturen som vi kunnat konstatera i föreliggande analys har i tidigare studier varit mer symmetriskt framträdande.²⁴⁹ Strukturen har nu vridit sig åt vänster så att avståndet mellan de utbildningar som samlar pojkar med arbetarklassursprung i större utsträckning blivit mer isolerade i rummet. Det finns i regel fler pojkar på flickdominerade utbildningar än vad det finns flickor på

²⁴⁹ Jfr Börjesson, M. (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier*, Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan".

pojkdominerade utbildningar. Även om andelen flickor på pojkdominerade utbildningar som exempelvis bygg- eller fordonsprogrammet har ökat över tid är det fortfarande över 90 procent pojkar på dessa utbildningar. En omfattande förändring som med stor sannolikhet bidragit till att pojkarna intagit en ännu mer isolerad position i utbildningslandskapet är tillkomsten av ytterligare pojkdominerade utbildningar som exempelvis elprogrammets inriktning mot it och teknikprogrammet. Det senare programmet som tidigare var en del av det naturvetenskapliga programmet innebar, som vi inledningsvis konstaterade utifrån Börjessons studie, att utbildningen i större utsträckning attraherade pojkar med ett lägre socialt ursprung.

Vid en närmare granskning av elevernas samlade tillgångar i rummet är boendesegregationen i Stockholm det som i huvudsak strukturerar rummet. Utbildningar i den övre delen av rummet befolkas av elever boende i välbärgade kommuner i norra och östra Stockholm. Här bland civilingenjörer, företagsledare, läkare och högre tjänstemän inom privat sektor är hushållens inkomster och utbildningsinvesteringar höga och andelen elever med utländskt ursprung överlag väldigt liten. Den nedre delen av rummet kännetecknas av mer socioekonomiskt utsatta kommuner i södra Stockholm. Dessa kommuners positioner i analysen kännetecknas genom avsaknaden på den typ av tillgångar som föregående kommuners invånare besitter. Här är dock andelen elever med utländsk bakgrund betydligt mer framträdande.

Klusteranalysen visar att de samlade tillgångarna överlag är väldigt små på de utbildningar som befolkades av arbetarklassens döttrar och söner, i den nedre delen av rummet. Härifrån var avståndet till den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar som störst. Det är samtidigt stora avstånd mellan arbetarklassens söner och döttrar till följd av en kraftig könsdifferentiering på de yrkesförberedande utbildningarna. Arbetarklassens söners yrkesutbildningar är dock det mest isolerade klustret i hela analysen och angränsar endast till det något säregna och pojkdominerade klustret som ringar in ingenjörernas och teknikernas utbildningar.

Centralt i rummet återfanns två kluster vilka samlade de lägre medelklassernas pojkar och elever med utländsk bakgrund. Gemensamt för eleverna i dessa kluster är att de klarat sig igenom grundskolan relativt väl och sedan hamnat i gymnasiefältets omfattande och snåriga mitt av utbildningar, som inte pekar ut någon tydlig övergång till varken arbetsmarknad eller vidare studier. Här återfanns flest utbildningar hos fristående huvudmän som tillhörde större vinstorienterade utbildningsföretag. En möjlig förklaring till att just dessa elever hamnar på denna typ av utbildningar är att deras förvärvade tillgångar (betyg) är måttliga och deras nedärvda tillgångar (familjens samlade tillgångar) förhållandevis små. Det vill säga, trots att man klarat av grundskolan relativt väl är det de samlade tillgångarna som faller avgörandet för var man hamnar i gymnasiefältet.

Tre kluster – bildningsborgerskapet elitutbildningar, den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar och den kulturella me-

delklassens döttrars estetiska utbildningar – sticker tydligt ut genom att inta dominerande positioner i rummet av utbildningar. De två förstnämnda klustren särskiljer sig genom att de elever som befolkade dessa har stora tillgångar av allt – betyg, föräldrarnas höga yrkespositioner och utbildningsnivå samt inkomst – varav bildningsborgerskapet ändå innehar de största mängderna kapital. Eleverna på den kulturella medelklassens döttrars estetiska utbildningar särskiljer sig i sin tur genom en stor ansamling av tillgångar som framför allt är knutna till den kulturella polen i rummet samt att klustret i stor utsträckning befolkas av flickor.

I kapitlet har vi även identifierat spridningen av gymnasieskolornas utbildningar och huvudmän som visade på en stor social och geografisk spridning i rummet. Studieförberedande och teoretiska utbildningar högt upp i rummet återfanns i störst utsträckning inom Stockholm stad eller i de norra och östra förortskommunerna medan yrkesförberedande utbildningar dominerade i den nedre delen av rummet och tillika i Stockholms södra förortskommuner. Inom de studieförberedande utbildningarna (SP och NV) fanns också stora sociala skillnader vilka på samma sätt kan härledas till boendesegregationen. På de studieförberedande utbildningarna utgjorde också olika inriktningar skilda sociala spår. Det naturvetenskapliga programmet naturvetenskapliga gren återfanns högt upp till vänster i rummet där de samlade tillgångarna var som störst. Det samhällsvetenskapliga programmet olika inriktningar intog också extrema positioner högt uppe i rummet men hade överlag en betydligt större spridning.

Sammanfattningsvis har vi i detta kapitel tecknat en social karta över skolmarknadens utbredning i Stockholmsområdet. På kartan kan vi se var olika skolkommuner, huvudmän, gymnasieskolor och utbildningar återfanns samt vilka olika typer av tillgångar de elever som befolkade dessa bar med sig. Med kartan vid handen är det nu möjligt att vidare utforska hur skolmarknaden fungerar i en mer lokal kontext genom att ställa frågor om hur skollärdare för gymnasieskolor belägna på olika platser i utbildningslandskapet hanterar kampen om eleverna. Vilka faktorer har betydelse för gymnasieskolors möjligheter att inta, förbättra eller försvara olika positioner på det gymnasiefältet som den framväxande skolmarknaden återspeglar? Denna typ av frågor blir viktiga för att förstå vilka olika typer av tillgångar som är i rörelse på fältet och, givet dessa tillgångar, gymnasieskolornas dispositioner. Vi ska i de två kommande kapitlen behålla fågelperspektivet över Stockholmsregionens gymnasieskola, men samtidigt närma oss de enskilda gymnasieskolornas vardag genom att rikta uppmärksamheten mot de två kanske mest centrala inslagen på skolmarknaden – finansiering och marknadsanpassning. Låt oss därmed gå över till att först se till skolpengens betydelse för kampen om eleverna.

KAPITEL 8

Skolpeng, resursanvändning och gymnasieskolors strategier

Valfrihetsreformerna i 1990-talets början innebar att skolpengen, de intäkter som eleverna förde med sig, blev grunden för gymnasieskolornas ekonomi. I de föregående kapitlen sågs etableringen av skolor och förändringar i utbudet av program som uttryck för huvudmännens strategier på den skolmarknad som skolpengen utgjorde förutsättning för. I de följande två kapitlen ska först själva användningen av de intäkter skolpengen genererade och därefter skolornas marknadsföring av sig själva på liknande sätt tolkas som strategier i skolornas konkurrens om eleverna. Prioriteringarna när resurserna från skolpengen användes vittnar om vilket slags tillgångar skolorna satsade på att bygga upp i konkurrensen med varandra. De skilda användningarna av skolpengsintäkterna skapade delvis olika former av trovärdighet hos skolorna vilka sammanhängde med förväntningar på och föreställningar om vad en gymnasieskola bör vara.

Vi ska i det följande – för ett urval gymnasieskolor i Stockholms stad – först behandla skillnader i satsningen på en särskilt central tillgång, lärarkåren, och därefter granska vilken bild informationen på skolornas hemsidor gav om investeringarna i några andra typer av tillgångar. Därefter kopplas de skillnader som fanns i de undersökta skolornas resursanvändning till skolornas positioner i det sociala rum Stockholm läns gymnasieskola utgjorde och som beskrivits i kapitel 7. Strategierna för resursanvändningen, ses i ljuset av positionerna och skolornas specifika publik. Kapitlet avslutas med att skolledares syn på resursanvändningen belyses och diskuteras.

Gymnasieskolors resurser i Stockholm stad år 2008

Till att börja med ska ett urval av gymnasieskolor i Stockholm stad året 2008 jämföras när det kommer till hur de använde den resurs som utgjordes av intäkterna från skolpengen.

Jämförelsen av resursanvändningen är emellertid behäftad med en rad metodiska problem som först ska diskuteras, både vad gäller urvalet och i avseende på vilka uppgifter som faktiskt finns att tillgå. Det är svårt att kart-

lägga gymnasieskolornas intäkter. En svårighet gäller att elevantalet vid de så kallade brytpunkter under terminen som avgör kommunernas utbetalningar av skolpengen inte behöver vara exakt detsamma som när den skolstatistik om elevernas antal samlades in utifrån vilken intäkterna från skolpengen här beräknas. En annan är att skolpengen, ersättningsnivåerna, för samma utbildningar skiftar mellan kommuner på ett inte helt överskådligt sätt. Även om inkomsterna från skolpengen för en viss skolenhet går att fastställa (vilket alltså inte alltid kan ske med exakthet), kan det dock dessutom på grund av omfördelningen av intäkter inom en kommunal förvaltning eller inom privata skolföretag vara svårt att avgöra hur stor del av skolpengen som faktiskt står till en enskild skolas förfogande. Att få tillgång till varje enskild gymnasieskolas rörliga budget, och till information om hur denna är relaterad till det faktiska elevunderlaget, är oftast omöjligt.²⁵⁰ Denna bristande ekonomiska transparens i fråga om gymnasieskolornas faktiska intäkter och kostnader kan ses som ett resultat av den genomgång som här gjorts.

Dessa metodiska svårigheter gör att skolornas resursanvändning här inte jämförs i relation till de faktiska intäkterna från skolpengen, så som dessa eventuellt sett ut i varje enskild skolas rörliga budget. Istället jämförs resursanvändningen i relation till skolornas elevantal.

En annan svårighet gäller urvalet gymnasieskolor som jämförs. Skolor har funnits olika länge och vad de valt att satsa på är delvis beroende av vilka myndighetsdirektiv som styrts deras verksamhet. De är också olika stora i elevantal räknat, vilket ger dem olika möjligheter att på ett effektivt sätt göra ekonomiska satsningar. För att minimera effekterna av Skolverkets över tid ändrade direktiv för vad gymnasieskolor *måste* satsa resurser på och av kommunala skillnader i beräkningarna av skolpengen²⁵¹, har jag här valt att göra *ett* nedslag i *en* kommun. Valet föll på Stockholms stad av skälet att kommunen är socialt mycket heterogen och att majoriteten av länets gymnasieskolor återfinns här. Den följande jämförelsen bygger på insamlat material från 40 gymnasieskolor från sex olika stadsdelsnämnder inom Stockholm stad år 2008. Valet av stadsdelsnämnder är tänkt att ge en geografisk och socioeko-

²⁵⁰ Ett försök att kartlägga gymnasieskolornas intäkter har tidigare gjorts där dessa problem var påtagliga; se Forsberg, H. (2011), "Bakom skolfasaden".

²⁵¹ År 2008 reglerades skolpengen i Stockholms län genom att kommunerna var skyldiga att redovisa kostnader och bidragsbelopp för fristående skolor till Skolverket. De uppgifter som samlades in av Skolverket var kostnader, budget och bidragsbelopp per program vilket ligger till grund för en riksprislista. Kommunerna måste sedan förhålla sig till denna, årliga riksprislista, när de beräknar skolpengens ersättningsnivå till fristående gymnasieskolor. I fråga om kommunernas egen skolverksamhet kan emellertid de ekonomiska resurserna disponeras fritt, vilket i praktiken gör att Skolverkets riksprislista främst har betydelse för de beräkningar som görs av skolpengen för elever som väljer en annan huvudman än hemkommunen. Skolpengen för inpendlande elever till Stockholm stad kan därför variera beroende på elevens val av huvudman och i fall hemkommunen har samma program i egen regi. Stockholm stad är dock den största gymnasiekommunen i Sverige och har därmed stor andel elever som både bor och går sin utbildning i hemkommunen. Det gör att skolpengens ersättningsnivåer i stor uträkning baseras på Stockholm stads egen budget och förstärker jämförbarheten utifrån gymnasieskolornas intäkter.

nomisk spridning i materialet. Utifrån denna princip valdes följande stadsdelsnämnder: Farsta, Hägersten/Liljeholmen, Rinkeby/Kista, Spånga/Tensta, Södermalm och Östermalm. Samtliga gymnasieskolor i dessa stadsdelar ingår i jämförelsen, kommunala såväl som fristående. Sammantaget består urvalet i analysen av 13 kommunala gymnasieskolor och 27 fristående gymnasieskolor. Vi ska längre fram återkomma till frågan hur de utvalda gymnasieskolorna 2008 var placerade i det sociala rum som utbildningarna i regionen utgjorde.

Bland gymnasieskolorna i urvalet fanns en stor variation i antalet elever. Vissa gymnasieskolor hade mindre än 40 elever medan andra hade över 1 000. För att reducera betydelsen av skillnaderna i storlek fokuseras i jämförelsen ibland, när detta är relevant, på samtliga gymnasieskolor i urvalet och ibland antingen på skolor med många elever eller på sådana med få. Gymnasieskolorna med flest antal elever erbjöd samtliga studieförberedande program (naturvetenskapligt och/eller samhällsvetenskapligt program), vilket ökar jämförelsens rimlighet i avseende på skolornas programutbud. Av de tio största gymnasieskolorna var sju kommunala och tre fristående. Gymnasieskolorna med minst antal elever hade samtliga fristående huvudmän och en övervägande del av dem var profilerade mot specifika yrkesförberedande utbildningar.

Ännu en metodisk svårighet gäller vilka aspekter av gymnasieskolornas resursanvändning som meningsfullt kan lyftas fram i en jämförelse. Den typ av tillgång som kanske i första hand förknippas med en skolas verksamhet är lärarkåren. Andra tänkbara tillgångar hos en gymnasieskola som kan kopplas till dess profil och till arten av dess trovärdighet i konkurrensen om eleverna är exempelvis antalet administrativ personal och hur denna presenteras. En liknande tillgång är elevpersonal så som kuratorer och sjuksköterskor. Ytterligare tänkbara tillgångar att jämföra är fysiska sådana som exempelvis skolbyggnader, idrottshallar, laborationssalar eller matbespisning. Den senare typen av tillgångar är dock svåra att göra rättvisande jämförelser av, eftersom de ofta hänger samman med skolornas ålder och storlek.

De resurser som här valts ut för en jämförande analys återspeglar gymnasieskolornas kärnverksamhet, det vill säga de utgör resurser som på olika sätt har central betydelse för dels undervisningens kvalitet och dels lärares och elevers behov utanför den i begränsad mening pedagogiska verksamheten. Följande fyra typer av resurser står i centrum: *lärare*, *elevvårdspersonal*, *administrativ personal* och *skolbibliotek*. Uppgifter om gymnasieskolornas lärare bygger på offentlig statistik från Skolverket.²⁵² Uppgifterna om elevvårdspersonal, administrativ personal och skolbibliotek är behäftade med ett annat slags osäkerhet. De bygger på den information gymnasieskolorna

²⁵² Informationen om lärarnas formella utbildning i denna offentliga statistik är i viss utsträckning bristfällig, eftersom Skolverket inte gör skillnad på adekvat (för den undervisade nivån) och generell pedagogisk utbildning. En utbildad lärare skulle i praktiken kunna vara utbildad förskolelärare som undervisar på gymnasiet. Termen "pedagogisk högskoleexamen" som används i jämförelsen är därför inget exakt mått på om lärarna var behöriga, utan bör istället ses som en indikator på den formella utbildningsnivån.

själva gav om dessa tillgångar på sina egna hemsidor. Inga systematiska försök har gjorts att undersöka hur denna information svarade mot verkligheten. Även om invändningar kan resas mot dessa indikatorers kvalitet, är de dock adekvata i en annan mening, nämligen som uttryck för vad skolorna, mer eller mindre sanningsenligt, önskat saluföra som tillgångar i lanseringen av sina profiler, det vill säga som del av den trovärdighet de gjorde anspråk på. I denna mening uttrycker hemsidorna skillnader i institutionella strategier hos de jämförda skolorna.

Satsningar på lärarkåren

Mindre bearbetningar har gjort av statistiken från Skolverket, som att räkna om antalet lärare per 100 elever till antalet elever per lärare. En viktig faktor som jag inte tagit med i jämförelsen är antalet heltidstjänster. Uppgifter om antalet och andelen lärare uttryckt i heltidstjänster finns med i Skolverkets statistik men är behäftad med stor osäkerhet. I en första analys motsvarade antalet heltidstjänster också antalet lärare vilket dock med största sannolikhet gav en missvisande bild av den komplexa tjänstefördelningen på gymnasieskolorna. I huvudsak används här tre enkla mått: andelen lärare med lärarexamen, antalet elever per lärare med och utan lärarexamen samt andelen lärare med specialpedagogisk utbildning. Eftersom personalkostnaden utgör den enskilt största utgiften för en gymnasieskola är dessa tre typer av uppgifter om lärarna en rimlig måttstock på hur gymnasieskolor använder intäkterna från skolpengen. Tabell 6 redovisar sex olika mått på lärarresurser för dessa utvalda gymnasieskolor. Låt oss först granska de tio största gymnasieskolorna i urvalet vilka återfinns överst i tabellen.

Som tabellen visar fanns en framträdande skillnad mellan fristående och kommunala huvudmän i avseende på andelen lärare med pedagogisk examen. Den kommunala gymnasieskola med lägst andel utbildade lärare, Södra latin med närmare 78 procent, kan jämföras med den skola som hade högst andel utbildade lärare bland de fristående gymnasieskolorna, Jensen gymnasium södra med närmare 57 procent.²⁵³ Ser vi till andelen lärare med pedagogisk examen på samtliga 40 gymnasieskolor i urvalet låg 25 av de 27 fristående gymnasieskolorna under riksgenomsnittet på 73,9 procent. På 17 av de fristående gymnasieskolorna saknade mer än 50 procent av lärarna adekvat utbildning. Av de kommunala gymnasieskolorna återfanns endast två under riksgenomsnittet. På dessa två gymnasieskolor var avvikelserna marginella.

---

²⁵³ En möjlig förklaring till Södra latins siffror i detta avseende är antagligen att instrumentlärarna på skolans yrkesmusikerprogram i mindre utsträckning har pedagogisk högskoleexamen.

Tabell 6. Lärarresurser på 40 jämförda gymnasieskolor hösten 2008. Uppgifter om antal lärare, heltidstjänster, pedagogisk högskoleexamen, lärartäthet samt lärare med specialpedagogisk högskoleexamen.

Skolnamn	Eleverantal	Huvudman	Antal lärare	Antal lärare med PHE*	Andel med PHE* (%)	N elever per lärare	N elever per lärare med PHE*	Lärare m specialped. PHE* (%)
Östra Reals gymnasium	1045	K	63	57	90,6	17	18	4,7
Södra Latins gymnasium	1020	K	78	60	77,4	13	17	3,6
Jensen gymnasium södra	929	F	39	22	56,8	24	42	0
Fryshuset gymnasium	926	F	102	33	32,2	9	28	0
Frans Schartaus gymnasium	854	K	45	41	91,0	19	21	3,4
Farsta gymnasium	753	K	67	55	82,2	11	14	7,9
Ross Tensta gymnasium	723	K	53	44	82,4	14	16	3,3
Brännkyrka gymnasium	671	K	49	39	80,0	14	17	2,2
John Bauergymnasiet, Sthlm	615	F	45	22	49,4	14	28	2,2
Spånga gymnasium	573	K	40	33	82,0	14	17	4,4
Riddarfjärdens gymnasium	568	K	53	36	68,3	11	16	6
Kista gymnasium	546	K	30	27	88,7	18	20	3,2
Kulturama gymnasium	480	F	43	21	48,7	11	23	0
Vittra på Södermalm gymnasium	476	F	26	15	58,1	18	32	0
Didaktus skolor Liljeholmen	460	F	28	17	61,3	17	27	0
Viktor Rydbergs gymnasium Jarlaplan	440	F	29	18	61,4	15	24	0
Globala gymnasiet	393	K	24	17	70,9	16	23	0
Djurgymnasiet	278	F	20	14	70,8	14	20	3,1
Stockholms Praktiska gymnasium	275	F	20	9	44,3	14	31	0
Intern. Kunskaps gymnasiet	268	F	20	9	44,7	13	30	0
KF gymnasium	231	F	15	14	93,3	15	17	0
Stockholms Estetiska gymnasium	222	F	30	17	57,0	7	13	4,3
ESS-gymnasiet	209	K	38	36	94,7	5	6	23,7
Bernadottegymnasiet	205	K	5	2	40,0	41	103	0
Stockholms Tekniska gymnasium	205	F	15	8	53,3	14	26	0
IVIK-gymnasiet	199	K	23	19	83,5	9	10	0
Stadsmissionens gymnasieskola	199	F	22	10	45,7	9	20	4,7
Kunskaps gymnasiet Kista	168	F	11	4	35,2	15	42	0
Sjömansskolan	138	F	9	4	43,8	15	35	0
Elektrikergymnasiet	124	F	6	2	30,8	19	62	0
JENSEN gymnasium östra	122	F	6	4	62,9	19	31	0
Rörentreprenörernas friskola(Refis)	114	F	10	4	40,0	11	29	0
Metapontum	77	F	4	1	27,6	21	77	0
Nordiska Musikgymnasiet	62	F	7	3	41,7	9	21	0
Norra Djurgårdsgymnasiet	62	F	5	2	37,6	12	31	0
Industri tekniska gymnasiet	59	F	5	2	40,7	12	30	0
Gymnasieskolan Futurum	55	F	6	5	84,5	9	11	0
Ellen Key gymnasieskola	39	F	5	2	44,1	9	20	0
Martinskolans gymnasium	38	F	10	6	62,3	4	6	0
Klara Södra gymnasium	22	F	3	1	17,2	7	22	0

Anmärkning: *Pedagogisk högskoleexamen.

Ett annat mått som redovisas i tabell 6 är antalet elever per lärare. Skillnaderna mellan gymnasieskolorna var här inte lika framträdande, med undantag för Fryshuset gymnasium och Jensen gymnasium södra vilka gjorde diametralt motsatta satsningar i fråga om lärartäthet. Fryshuset hade högst lärartäthet av

de tio största gymnasieskolorna med 9 elever per lärare vilket kan jämföras med riksgenomsnittet på 12,3, under det att Jensen gymnasium södra hade lägst lärartäthet med 24 elever per lärare. Av de kommunala gymnasieskolorna hade bara Farsta gymnasium högre lärartäthet än riksgenomsnittet.

Om vi begränsar jämförelsen av lärartäthet till att endast gälla antalet elever per lärare med pedagogisk examen förändras bilden avsevärt och skillnaderna mellan olika huvudmän blir återigen mer framträdande. Riksgenomsnittet för gymnasieskolor var 17 elever per lärare med pedagogisk examen. I urvalet hade de fristående gymnasieskolorna Fryshuset gymnasium och John Bauergymnasiet 28 elever per lärare med pedagogisk examen, medan motsvarande siffra var 42 elever på Jensen gymnasium. Frans Schartaus gymnasium var den kommunala gymnasieskola som hade lägst lärartäthet i detta avseende (21 elever per lärare) vilket ändå motsvarade en dubbelt så hög lärartäthet som på Jensen gymnasium södra.

Utvidgas jämförelsen av lärartäthet att gälla samtliga 40 gymnasieskolor i urvalet, men utan att hänsyn tas till lärarnas formella kvalifikationer, hade 17 gymnasieskolor i urvalet högre lärartäthet än riksgenomsnittet på 12,3 elever per lärare. Av dessa var 12 fristående gymnasieskolor och 4 kommunala. Dessa fristående gymnasieskolor var alla relativt små skolenheter med färre än 200 elever, med undantag för Fryshuset gymnasium och Kulturama gymnasium. Av de fyra kommunala gymnasieskolorna med hög lärartäthet var två så kallade resursskolor inriktade mot IV-programmet, och de andra två var Farsta och Ridarfjärdens gymnasium. Siffrorna förändras dock kraftigt om vi istället ser till antalet elever per lärare med lärarexamen. Då hade endast tre fristående gymnasieskolor större lärartäthet än riksgenomsnittet medan 8 av 13 kommunala gymnasieskolor låg lika med eller hade högre lärartäthet än riksgenomsnittet.

Ett sista mått som används i tabell 6 är andelen lärare med specialpedagogisk högskoleexamen. Två av de tio största gymnasieskolorna saknade lärare med denna kompetens, Fryshuset gymnasium och Jensen gymnasium.²⁵⁴ På resterande gymnasieskolor återfanns i regel en till två lärare med specialpedagogisk utbildning, förutom på Farsta gymnasium som hade hela fem lärare. I urvalet hade 14 av samtliga 40 gymnasieskolor lärare med specialpedagogisk lärarexamen, varav fyra var fristående och 10 kommunala gymnasieskolor.

Av de 10 gymnasieskolor som hade minst antal elever, vilka återfinns nederst i tabell 6, var samtliga fristående gymnasieskolor. Den största skolan av dessa tio var Jensen gymnasium Östra som hade 122 elever och den minsta var Klara Södra Gymnasium som hade 22.

Av tabell 6 kan vi utläsa att ingen av de tio gymnasieskolorna hade fler än 10 lärare och på åtta av skolorna saknade minst tre lärare pedagogisk examen. Eftersom antalet lärare på dessa relativt små gymnasieskolor i antal elever räknat var lågt, blir en jämförelse av andelen lärare av olika slag mindre me-

²⁵⁴ Det bör anmärkas att Fryshuset gymnasium saknade denna kompetens trots att skolan erbjöd det individuella programmet med inriktning mot elever med Aspergers syndrom.

ningsfull. Lärartätheten på Waldorf-gymnasiet Martinskolan var hög både ifråga om antalet lärare (4 elever/lärare) och antalet lärare med lärarexamen (6 elever/lärare). På Metapontums gymnasium var förhållandet det omvända. Här gick det 21 elever på varje lärare och hela 77 elever på gymnasieskolans enda lärare med pedagogisk examen. Ingen av gymnasieskolorna hade någon lärare med specialpedagogisk högskoleexamen. De fristående gymnasieskolorna gjorde allmänt sett olika prioriteringar när det gäller bemanning av lärartjänster, så även de mindre av dem.²⁵⁵

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att fristående gymnasieskolor gjorde tämligen olika prioriteringar när de gäller sina lärarkårer. Generellt hade de fristående gymnasieskolorna svagare lärarresurser än kommunala gymnasieskolor med undantag för lärartätheten på vissa av de mindre fristående skolorna. Det senare gäller dock bara om man bortser från formella kvalifikationer. Ett intressant exempel på skillnader mellan fristående skolor är dem mellan Fryshuset gymnasium och Jensen gymnasium södra, vilka var jämförbara storleksmässigt men gjorde mycket olika prioriteringar avseende lärarna. Fryshuset gymnasium premierade ett högt antal lärare för sina elever, lät vara ofta lärare utan pedagogisk högskoleexamen, under det att Jensen gymnasium överlag satsade lite på lärarkåren. Bland de kommunala gymnasieskolorna gjordes överlag relativt likvärdiga satsningar på lärarna. Satsningar som i stor utsträckning låg i paritet med riksgenomsnittet.

Satsningar på administration, elevvård, övrig personal och skolbibliotek

Låt oss fortsätta med att granska skillnader i hur intäkterna från skolpengen användes på några andra slags skoltillgångar. Jämförelsen bygger här på den information gymnasieskolorna gav på sina hemsidor och kan därför inte göra anspråk på att med säkerhet säga något om faktiska förhållanden. Det är dock sannolikt att uppgifterna på hemsidorna åtminstone inte underdriver skolornas satsningar. Hemsidorna ger dessutom en bild av hur gymnasieskolorna *skrev fram* de slags tillgångar som här undersöks, det vill säga vilken roll de spelade i den trovärdighet skolorna åberopade i konkurrensen om eleverna. Vi ska här närmare jämföra satsningarna på administration, elevvård, övrig personal och skolbibliotek den information om verksamheten som hemsidorna gav. De valda kategorierna av satsningar på tillgångar kan sägas utgöra olika typer av stödfunktioner i en gymnasieskolas verksamhet både i relation till lärare och till elever.

---

²⁵⁵ Som framgår av tabellen var antalet lärare i vissa av de mindre skolorna anmärkningsvärt lågt med tanke på att undervisningen omfattade både kärnämnen och karaktärsämnen. Förekomsten av mycket små skolor med mycket få lärare kan dock ses som uttryck för de konkurrensstrategier som uppstod på den skolmarknad som valfrihetsreformerna skapade.

Tabell 7 ger en översiktsbild av de tillgångar av de undersökta slagen som skolorna i urvalet hade prioriterat, att döma av informationen på deras webbsidor. Tabellen är sorterad efter skolornas storlek i antalet elever räknat. Vid första anblicken är det uppenbart att de större gymnasieskolorna satsade mer på detta slags resurser och att satsningar minskade med skolornas minskade storlek.

Om vi ser närmare på administrativa resurser, uppgav totalt 29 gymnasieskolor kontaktuppgifter till *administrativ personal*. Uppgifter av detta slag var mer framträdande på kommunala gymnasieskolors hemsidor än på fristående gymnasieskolors. 11 av 13 kommunala gymnasieskolorna hade kontaktuppgifter för administrativ personal och nio av dessa skolor för fler än fem personer. Bland fristående skolorna återfanns motsvarande uppgifter hos 18 skolor av 27 men endast på tre av dessa 18 skolor namngavs fler än två kontaktpersoner.

Ser vi till kontaktuppgifter om *elevvårdspersonal* var det i stor utsträckning samma gymnasieskolor som lyfte fram sina tillgångar. Totalt hade 27 gymnasieskolor, 11 av de 13 kommunala och 16 av de 27 fristående kontaktuppgifter om elevvårdspersonal på sina hemsidor. Sju kommunala gymnasieskolor angav fler än två kontaktuppgifter, men bara en av de fristående (Fryshuset gymnasium).

Den sista undersökta personalkategorin, *övrig personal*, innefattade it-tekniker, vaktmästare, elevassistenter och kökspersonal. Totalt 21 gymnasieskolor angav kontaktuppgifter till övrig personal, varav samma 11 (av 13) kommunala gymnasieskolor som angav elevvårdspersonal och 10 (av 27) fristående gymnasieskolor. Av de senare hade de två största gymnasieskolorna John Bauer-gymnasiet och Fryshuset gymnasium (615 respektive 928 elever) sju respektive fyra kontaktuppgifter, medan resterande fristående gymnasieskolor, med ett elevunderlag som varierade mellan 38 och 278, angav en till två uppgifter. Av de kommunala gymnasieskolornas angav Farsta gymnasium 21 kontaktuppgifter för övrig personal och ytterligare två, Frans Schartaus gymnasium och Södra latin, fler än nio. Bland de kommunala gymnasieskolorna varierade relationen kraftigt mellan elevantal och antal uppgiven övrig personal med egna kontaktuppgifter. Södra latin med 1 020 elever gav 10 kontaktuppgifter och Globala gymnasiet med 393 elever angav 9.

Den fjärde och sista jämförda kategorin av tillgångar var *skolbibliotek*. Till skillnad från de tidigare behandlade resurser var biblioteken direkt knutna till gymnasieskolornas lokaler. I genomgången av informationen på de 40 gymnasieskolornas hemsidor har skolbibliotek definierats som en egen avdelning på skolan sett till lokaler, det vill säga en befintlig biblioteksmiljö.

Tabell 7. Administrativa och andra resurser på 40 jämförda gymnasieskolor hösten 2008. På skolornas webbsidor uppgivna resurser i fråga om administrativ personal, elevvårdspersonal, övrig personal och skolbibliotek.

Skolnamn	Elevantal	Huvudman	Administrativ personal	Elevvårds- personal	Övrig personal	Skolbibliotek
Östra Reals gymnasium	1045	K	9	3	7	J
Södra Latins gymnasium	1020	K	10	3	10	J
Jensen gymnasium södra	929	F	0	0	0	N
Fryshusets gymnasium	926	F	5	3	4	J
Frans Schartaus gymnasium	854	K	7	3	10	J
Farsta gymnasium	753	K	7	5	21	J
Ross Tensta gymnasium	723	K	8	2	5	J
Brännkyrka gymnasium	671	K	6	3	5	J
John Bauergymnasiet Sthlm	615	F	2	2	7	N
Spånga gymnasium	573	K	9	2	6	J
Riddarfjärdens gymnasium	568	K	8	2	8	J
Kista gymnasium	546	K	0	3	0	J
Kulturama gymnasium	480	F	1	2	0	N
Vittra på Södermalm gymnasium	476	F	1	0	0	N
Didaktus skolor Liljeholmen	460	F	1	2	0	N
Viktor Rydbergs gymnasium Jarlapan	440	F	0	0	0	N
Globala gymnasiet	393	K	1	1	9	J
Djurgymnasiet	278	F	6	2	2	N
Stockholms Praktiska gymnasium	275	F	0	0	0	N
Internationella Kunskaps gymnasiet	268	F	1	1	0	N
KF gymnasium	231	F	0	1	1	N
Stockholms Estetiska gymnasium	222	F	3	2	0	N
ESS gymnasiet	209	K	8	4	1	N
Bernadottegymnasiet	205	K	0	0	0	N
Stockholms Tekniska gymnasium	205	F	1	0	0	N
IVIK- gymnasiet	199	K	2	2	6	N
Stadsmissionens gymnasieskola	199	F	2	2	1	N
Kunskaps gymnasiet Kista	168	F	1	1	2	N
Sjömansskolan	138	F	0	0	0	N
Elektrikergymnasiet	124	F	1	1	1	N
JENSEN gymnasium östra	122	F	0	0	0	N
Rörentreprenörernas friskola(Refis)	114	F	1	2	0	N
Metapontum	77	F	0	0	1	N
Nordiska Musikgymnasiet	62	F	1	0	1	N
Norra Djurgårdsgymnasiet	62	F	1	0	0	N
Industritekniska gymnasiet	59	F	2	1	0	N
Gymnasieskolan Futurum	55	F	1	1	0	N
Ellen Key gymnasieskola	39	F	0	0	0	N
Martinskolans gymnasium	38	F	2	1	1	N
Klara Södra gymnasium	22	F	0	0	0	N

Källa: Uppgifterna är hämtade från gymnasieskolornas hemsidor under vårterminen 2009.

Skolan skulle dessutom ange kontaktuppgifter för minst en bibliotekarie som bedrev biblioteksverksamhet inom skolans väggar.²⁵⁶ Utifrån dessa kriterier

²⁵⁶ Genomgången av gymnasieskolornas hemsidor gjordes under våren 2009, det vill säga innan den senaste gymnasiereformen (Gy11) som aktualiserade frågan om skolbibliotek. Sedan 2011 omfattas skolbiblioteken av skollagen och det är obligatoriskt för alla skolor att ha ett skol-

fanns tre kommunala gymnasieskolor, samtliga med ungefär 200 elever, som inte hade något skolbibliotek, under det att övriga tio kommunala gymnasieskolor angav att det fanns ett skolbibliotek och dessutom uppgav kontaktuppgifter till en eller två bibliotekarier och i vissa fall även biblioteksassistenter. Bland de 27 fristående gymnasieskolorna förfogade endast en, Fryshuset gymnasium, över ett skolbibliotek. Det var också den näst största fristående gymnasieskolan i undersökningen.

Sammanfattningsvis var tillgångar av det slag som jämfördes betydligt vanligare på kommunala skolor än på fristående. 11 av 13 kommunala gymnasieskolor angav kontaktuppgifter för samtliga jämförda personalkategorier, vilket motsvarades av 7 av 27 fristående gymnasieskolor. Skillnaderna i satsningar på skolbibliotek följer liknande mönster. Att endast en fristående gymnasieskola angav att den hade ett skolbibliotek beror sannolikt på att bibliotek är en typ av resurs som byggs upp under längre tid och samtidigt är mycket kostsam. En annan möjlig förklaring kan vara att skolbibliotek inte anses vara en lika viktig resurs som tidigare eller att den inte anses viktig att lyfta fram i marknadsföringen av skolan. Låt oss i nästa steg betrakta skillnaderna i användning av skolpengen i ljuset av de undersökta skolornas positioner inom gymnasieskolans fält.

Strategier riktade mot olika publikker

De sociala polariteterna i gymnasieskolan i Stockholmsregionen i sin helhet återfinns även i Stockholm stads gymnasieskola (se graf 13a i kapitel 7). I graf 14 nedan är de 40 gymnasieskolor som jämförts ovan i avseende på vilka tillgångar de valt att satsa på inplacerade i det sociala rum av utbildningar som tidigare konstruerades och analyserades i kapitel 7.²⁵⁷ Skolornas positioner och relationer till varandra bestäms här utifrån det sociala ursprunget hos samtligt elever i årskurs 2 åren 2006–2008. Som framgår av grafen var gymnasieskolorna i urvalet vid tidpunkten för jämförelsen utspridda i hela rummet, det vill säga de återfanns bland de socialt och meritmässigt högrekryterande utbildningarna likaväl som bland de i samma avseende lågrekryterande. Därutöver var flera av gymnasieskolorna placerade i det centralt belägna mellanskiktet av utbildningar som karakteriserades av en genomsnittlig social och meritmässig rekrytering. Gymnasieskolornas positioner i detta rum ger oss en

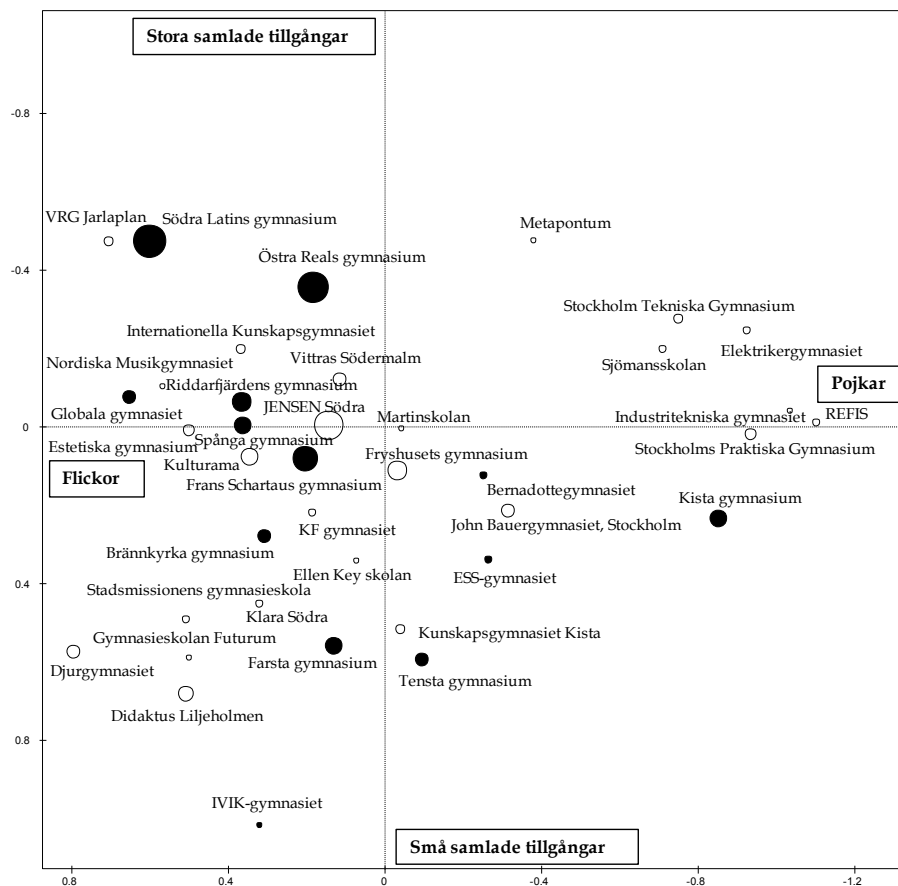
---

bibliotek. Vad det betyder i praktiken är dock väldigt oklart. I skollagen finns ingen definition av vad ett skolbibliotek är. Skolverket hänvisar till hur det diskuterades i förarbetet av lagen: "en gemensam och ordnad resurs av medier och information som ställs till elevernas och lärarnas förfogande och som ingår i skolans pedagogiska verksamhet med uppgift att stödja elevernas lärande." Se Skolverket (2013), "Skolbibliotek – juridisk vägledning".

²⁵⁷ Detta rum konstruerades – se kapitel 7 – av relationerna mellan enskilda utbildningar (program per skola), inte av relationerna mellan de ofta stora enheter som hela skolor utgör. Därför har i graf 4 skolorna projicerats in som en så kallad illustrativ variabel som inte påverkar rummets struktur. En skolas sociala och meritmässiga rekrytering utgör ett genomsnitt för alla skolans erbjudna studieprogram.

bättre uppfattning om deras förutsättningar i fråga elevrekrytering och om vilka slags utbildningar de erbjöd. Låt oss först se till gymnasieskolornas positioner i relation till hur deras tillgångar framträtt i den föregående jämförelsen.

Graf 14. Korrespondensanalys av det sociala rummet av gymnasieutbildningar i Stockholm 2006–2008. De 40 jämförda gymnasieskolornas positioner i rummet av gymnasieutbildningar är synliggjorda med supplementära variabler. Axel 1 och 2.

Förklaring: ●=Kommunala gymnasieskolor ○=Fristående gymnasieskolor

Vid första anblicken utmärker sig de kommunala gymnasieskolorna Södra latin och Östra real som två stora svarta punkter i rummets övre vänstra del. Storleken på punkterna indikerar att de hade många elever, medan punkternas positioner vittnar om att skolorna befann sig i den del av rummet som karaktäriseras av att elevernas samlade tillgångar var starka. I motsatt del av rummet, där elevernas samlade tillgångar var små, finner vi ytterligare två kommunala gymnasieskolor, Farsta gymnasium och Tensta gymnasium. Det sociala avståndet mellan de två innerstadsskolorna och de två förortsskolorna var med andra ord stort, men alla fyra gymnasieskolor kännetecknades sam-

tidigt av hög lärartäthet, stor andel lärare med pedagogisk examen samt att de angivit starka tillgångar i avseende på tre andra jämförda personalkategorierna och på skolbibliotek.

De tre största fristående gymnasieskolorna i urvalet (Jensen gymnasium södra, Fryshuset gymnasium och John Bauergymnasiet på Liljeholmen²⁵⁸) återfanns i rummets centrum, vilket betyder att deras rekrytering av elever hämtades ur sociala grupper som var numerärt stora, men vilkas samlade tillgångar hade liten betydelse för rummets polariteter. Skolorna befolkades framför allt av döttrarna och sönerna till tjänstemän på mellannivå inom både offentlig och privat sektor och av barnen till kontors- handels- och vårdanställda, samt i viss mån även av elever från arbetarklassen.²⁵⁹ Även vissa skillnader fanns mellan skolorna i avseende på deras publik. Eleverna som gick på Fryshuset gymnasium och Jensen gymnasium södra kom från hem med relativt högt utbildade föräldrar samtidigt som 40 respektive 30 procent av eleverna hade utländsk bakgrund. Andelen pojkar och flickor var ungefär densamma på de två gymnasieskolorna. Däremot hade eleverna på Jensen betydligt högre meritpoäng från grundskolan och kom oftare från hem med höga inkomster. John Bauer-gymnasiet, den tredje största fristående gymnasieskolan, befann sig längre ut till höger i rummet, vilket framför allt hänger samman med att skolan tog emot en stor andel pojkar (63 procent av eleverna). John Bauer var också den av de 10 största gymnasieskolorna där eleverna hade lägst meritpoäng med sig från grundskolan och där störst andel av föräldrarna hade låg utbildning och låga inkomster. Skolan rekryterade också en relativt stor andel elever med utländsk bakgrund (44 procent).

Skillnaderna mellan fristående och kommunala huvudmän är framträdande när vi ser till de 40 jämförda gymnasieskolornas positioner på den sociala karta graf 14 utgör. I de södra och östra regionerna av kartan, som domineras av arbetarklassens döttrar och söner, återfanns framför allt fristående gymnasieskolor som tillhör de större utbildningskoncernerna Academedia, Kunskapsskolan AB, och John Bauer Organisation AB. Som framgick av den tidigare jämförelsen, kännetecknades dessa gymnasieskolor av att ha satsat lite på tillgångar av det slag som undersöktes. Här var lärartätheten låg, lärarna saknade oftare än på andra håll lärarutbildning, det saknades kontaktuppgifter till olika slags administrativ och elevvårdande personal och bibliotek lyste med sin frånvaro.

I samma regioner av utbildningslandskapet, de där den sociala och meritmässiga rekryteringen var låg, återfanns även vissa kommunala gymnasieskolor, exempelvis Brännkyrka gymnasium, Farsta gymnasium och Tensta gymnasium. I kontrast till de ovan nämnda koncernskolorna kännetecknades dessa

²⁵⁸ Eftersom korrespondensanalysen baseras på elever i årskurs 2 under sammanlagt tre år, 2006–2008, återspeglar inte positionernas storlek i grafen det elevantal som vi tidigare sett i tabellerna. Vissa skolor kan därmed framstå som större eller mindre i grafen jämfört med deras elevantal i tabellerna.

²⁵⁹ Se rekryteringsprofilen för dessa tre gymnasieskolor i appendix, tabell 35.

kommunala gymnasiekolor emellertid av att inneha relativt stora tillgångar i av det slag som jämfördes. Ju högre upp man sedan rör sig på kartan – mot de regioner som karaktäriserades av att eleverna hade ett högt socialt ursprung och höga betyg i grundskolan – ökade som regel även gymnasieskolornas tillgångar, oavsett om huvudmannen var fristående eller kommunal. Det stora undantaget är Jensen gymnasium södra som hade en relativt hög social elevrekrytering men samtidigt inte satsat på starka tillgångar av det slag som jämfördes.

Två kontraster - Jensen gymnasium södra och Södra latin

Vi ska dröja kvar vid det fristående Jensen gymnasium södra med andra ord från det mönster som i övrigt gäller för sambandet mellan social rekrytering och satsning på skolresurser i det urval av skolor som undersöktes. Att döma av informationen på skolans hemsida och i Skolverkets inspektionsrapporter präglades skolan av en systematisk effektivisering av resurser. Inga av de tidigare jämförda tillgångarna nämns på skolans hemsida som istället lyfte fram abstrakta värden som "coachning" och "träning inför verkligheten" i sin marknadsföring.²⁶⁰

Skolan använde hemklassrum med halvdagsstruktur för eleverna, vilket innebar att eleverna hade undervisning antingen på förmiddagen eller på eftermiddagen. Detta torde ha fört med sig en halvering av lokalkostnaderna genom att bara halva skolans elever var närvarande samtidigt. Skolan frigjorde därmed stora delar av de i intäkter från det bidragsbelopp som de fristående gymnasieskolorna varje termin fick utöver skolpengen för att kompensera för sina lokalkostnader.²⁶¹ Effektivisering motiverades som ett pedagogiskt grepp bestående av att eleverna ägnade halva dagen åt självstudier.²⁶² I kombination med koncentrationsläsning och längre undervisningspass krävdes det därmed inte lika många lärare som om alla elever skulle ha undervisning samtidigt.²⁶³ Skolans företagsliknande arbetsmiljö lyftes fram på hemsidan, liksom att man arbetade med mål- och resultatorienterade metoder som kvalitetsssäkring, mätning, mental träning och coachning för att eleverna skulle nå goda studie-resultat.²⁶⁴ Mycket tyder med andra ord på att Jensen gymnasium importerat metoder, organisationsprinciper och effektivitetsstrategier från industri och handel för att organisera och styra skolverksamheten.²⁶⁵ På skolans hemsida fanns exempelvis inte några kontaktuppgifter eller någon presentation av personal.

²⁶⁰ JENSEN gymnasium södra (2009) (Elektronisk).

< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> > [2009-04-27].

²⁶¹ En uppskattning av intäkter från det så kallade bidragsbeloppen visar att det motsvarade ungefär 17 miljoner kronor per termin hösten 2008. Se Forsberg, H. (2011), "Bakom skolfasaden", s. 190ff.

²⁶² Skolverket (2006), *Inspektionsrapport, Jensen gymnasium södra*, 54-2006:2259, s. 7f.

²⁶³ Uppgifter hämtade från Skolverkets inspektion av skolan 2006 samt JENSEN gymnasium södra (2009) (Elektronisk).

< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> > [2009-04-27].

²⁶⁴ JENSEN gymnasium södra (2009) (Elektronisk).

< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> > [2009-04-27].

²⁶⁵ Jfr Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*, s. 179; se även Ball, S. J. (2007), *Education plc*.

Istället presenterades två intervjuer med *en* utvald lärare respektive rektor som därmed fick representera samtliga gymnasieskolor inom hela koncernen.²⁶⁶

En kontrast till Jensens gymnasiums effektiviserande strategi är Södra latins gymnasium. På skolans hemsida, i den vänstra menyraden på startsidan, stod följande meny: *Om skolan, Utbildningar, Elever, Personal, Föreningar* och *Evenemang*. Under den första rubriken återfanns överst skolans bibliotek som, efter två klick, erbjöd alla som studerade eller arbetade på skolan cirka 20 000 böcker och ett sextiotal tidskrifter.²⁶⁷ Skolan angav kontaktuppgifter till både en bibliotekarie och biblioteksassistent samt en stab med administrativ och övrig personal som omfattade 20 personer. Kontakter till skolsköterskorna och skolkurator fanns tillgängliga under fliken *Elever*, vilket också gällde kontaktuppgifter för skolans två studie- och yrkesvägledare. Under fliken *Personal* fanns lättillgängliga kontaktuppgifter till skolans olika personalgrupper. Lärarkollegiet presenterades med undervisningsämnen, arbetsrum, telefonnummer och angivna besökstider.²⁶⁸ Södra latin hade nästan dubbelt så många lärare per 100 elever som Jensen gymnasium södra samt betydligt högre andel lärare med pedagogisk högskoleexamen.

De två exemplen, Jensen gymnasium södra och Södra latin, utgör två yterligheter i fråga om resursanvändning, men är samtidigt talande för de skillnader som framträtt i jämförelsen av de utvalda 40 gymnasieskolornas satsningar på olika slags undervisningsnära resurser

De stora skillnader som framkommit i jämförelserna, mellan kommunala gymnasieskolor som varit etablerade under lång tid och relativt nyetablerade fristående gymnasieskolor, indikerar att de resurser skolväsendet genererade användes på mycket olika sätt. Förklaringar till dessa skilda prioriteringar måste sannolikt sökas i gymnasieskolornas position i utbildningslandskapet, vilken publik de vände sig till samt huruvida de var vinstdrivande eller ej. I en avslutande del av detta kapitel ska skollädares syn på den ekonomiska dimensionen av gymnasieskolornas kamp om eleverna belysas och diskuteras.

Mellan vinstutrymme och pedagogisk verksamhet

I denna avslutande del ska vi närma oss användningen av skolväsendet utifrån sammanlagt 11 intervjuer med skollädares runt om i Stockholmsområdet. Skollädares utsagor förstås i ljuset av de positioner deras skolor intar i gymnasieskolans fält. Vissa av de intervjuade skollädares återfanns på de gymnasieskolor som tidigare jämförts, medan andra arbetade på skolor som inte

²⁶⁶ JENSEN gymnasium södra (2009) (Elektronisk).

< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> >[2009-04-27]

²⁶⁷ Södra latins gymnasium (2009) (Elektronisk).

< <http://www.son.edu.stockholm.se/Bibliotek/bibliotek.htm> >[2009-09-15].

²⁶⁸ Södra latins gymnasium (2009) (Elektronisk).

< <http://www.son.edu.stockholm.se/Bibliotek/bibliotek.htm> >[2009-09-15].

finns med i detta urval. Även om den bild som framtonar i intervjuerna med de 11 skolledarna inte kan göra anspråk på generell giltighet, ger den en god inblick i skolledares syn på hur de olika skolornas tillgångar används givet deras position i utbildningslandskapet. Därmed kompletterar intervjuerna kapitlets övriga empiri.

Ett tema som framträder i intervjuerna gäller relationen mellan lärarresurser och arbetssätt som motiverades pedagogiskt. Alla skolledare lyfte exempelvis fram angelägenheten av ämnesintegration där kurser kunde slås samman i projektarbeten och där eleverna förväntades arbeta självständigt med hjälp av handledning från lärarna. Om utsagorna om ämnesintegration sätts i relation till de olika skolornas faktiska satsningar på lärarledd undervisning och i ett andra steg till deras olika positioner i gymnasieskolans fält, får dock diskursen om ämnesintegration olika innebörd.

Två belysande exempel är Didaktus gymnasium och Viktor Rydbergs gymnasium. Didaktus gymnasium var en av de mindre gymnasieskolorna i den tidigare jämförelsen som även hade ett av de lägsta andelstalen i fråga om lärare per elev (27 elever per lärare med pedagogisk examen).²⁶⁹ Skolledaren på Didaktus var mycket mån om att lyfta fram skolans arbete med den stora gruppen av elever i behov av särskilt stöd och att skolans tog emot en stor grupp elever med utländsk bakgrund. Det var inte ovanligt att de senare eleverna hade vistats i Sverige under bara något år. Skolans lärare ställdes med andra ord inför en på många sätt utmanande och svår uppgift. Att lärarna var synliga och tillgängliga i de allmänna utrymmena under hela skoldagen ansågs därför vara en viktig förutsättning för deras pedagogiska arbete:

Grundförhållningssättet är en lösningsinriktad pedagogik där man fokuserar på styrkor [...] och ett förhållningssätt där man verkligen tror på att eleverna kan lyckas. Sedan jobbar vi väldigt ämnesintegrerat. Vi har haft ett pilotprojekt som heter "alla på golvet" vilket innebär att lärarna är ute med eleverna hela tiden och individuellt kan plocka elever på både individ- och gruppnivå [...] Vi jobbar med något som kallas för "uppdrag" vilket innebär att man lägger ihop kursmål ifrån flera kurser och så försöker man titta på målen med olika glasögon.²⁷⁰

Ämnesintegrationen framstår för den intervjuade skolledaren som nödvändig för att bedriva undervisning under de villkor som finns. Om man antar att ett ämnesintegrerat arbetssätt och individuell handledning ställer höga krav på lärarna och deras tid för förberedelser och aktiv handledning och ställer detta i relation till den utmärkande låga lärartätheten på skolan, kan dock det ämnesintegrerade arbetssättet även ses som en effektiviseringsstrategi som syftar till att göra det bästa av befintliga men begränsade lärarresurser.

²⁶⁹ Intervjun med skolledaren för Didaktus gjordes fyra år efter den statistiska genomgången men antalet lärare per 100 elever hade inte förändrats i någon stor utsträckning år 2012. Från och med läsåret 2009/2010 redovisar Skolverket emellertid lärartäten baserad på antal elever per heltidstjänst, vilket för Didaktus Liljeholmen år 2008 var 17,6 respektive 16,2 år 2012.

²⁷⁰ Intervju med skolledare på Didaktus Liljeholmen, 120803.

Didaktus återfanns längst ned på den sociala kartan vars struktur finns återgiven i graf 14. Viktor Rydbergs gymnasium vid Jarlaplan, en skola som också ingick i den tidigare jämförelsen, var belägen högst upp på samma karta. Viktor Rydberg hade näst intill lika många elever som Didaktus, vilket i enlighet med principerna för skolpengens fördelning borde ha inneburit att den också hade ungefär samma intäkter. Även på Viktor Rydberg arbetade lärarna ofta ämnesintegrerat och i projektform, enligt den intervjuade skolledaren. Men både omfattningen och innehållet av detta arbete skilde sig från Didaktus gymnasium:

När eleverna läser företagsekonomi har vi ett samarbete med svenskt näringsliv. Bara 15 elever av 140 startar ett UF under årskurs tre på Jarlaplan så vi lade ned ett projekt vi tidigare hade om entreprenörskap. Nu jobbar vi mer med att göra saker "på riktigt" som till exempel med musikalprojektet. Den sätts ju upp på Maxima eller Oscarsteatern och eleverna är delaktiga i alla processer och skapar kontakter med reklambyråer osv. [...] Nu orkar man ju inte ha sådana projekt hela tiden men vi försöker hitta engagemanget i mindre projekt. Vi hade exempelvis en svensklärare som fick kontakt med P1 där eleverna fick blogga om bokrecensioner som en del i radioprogrammet. Det är vår typ av entreprenöriellt lärande.²⁷¹

Som citatet visar stod ämnesintegration för mycket olika saker på de två skolorna. När det på Didaktus uppfattades som en nödvändighet för att med begränsade lärarresurser hantera en svår undervisningssituation, fick den på Viktor Rydberg formen av en spetsutbildning i samarbete med väletablerade kulturinstitutioner utanför skolan. Skillnaden mellan skolorna kan förklaras av flera förhållanden. Om Didaktus sociala och skolmässiga rekrytering var påfallande låg, tog Viktor Rydberg emot elever med hög social bakgrund och mycket goda betyg från år 9. Det är svårt att bedöma vilken betydelse skillnader i ekonomiska villkor hade för ämnesintegrationens innehåll och utformning. Viktor Rydberg ägs av en stiftelse där näringslivets elit sitter i styrelsen och som sannolikt i viss mån kunde skjuta till pengar utöver dem som genererades av skolpengen. Didaktus drivs av Sverige största utbildningskoncern, Academedia, som sannolikt hade möjlighet att omfördela medel mellan olika skolor beroende av behov. Den poäng som här ska göras är att de två skolornas användning av ämnesintegration och projektarbete var uttryck för två skilda strategier riktade mot två skilda publikker. I Didaktus fall är det rimligt att se den som motiverad både av svåra undervisningsvillkor och av en effektiviseringsstrategi avsedd att hantera dessa svåra villkor utan att öka insatsen av lärarresurser. I fallet Viktor Rydberg är ämnesintegrationen och projektarbetsformen i första hand uttryck för en strävan att ge elever med ursprung ur högre sociala skikt en attraktiv utbildning som bygger på de tillgångar hos skolan som består av kontakter med näringsliv och institutioner.

---

²⁷¹ Intervju med skolledare på VRG Jarlaplan, 111219.

Ytterligare ett tema som framträder i intervjuerna är den flyktiga ekonomi som skolpengen tillsammans med skolvalet skapat. Ett exempel är att elevernas ökade mobilitet ibland förde med sig att kommuner betalade skolpeng för elever som sedan flera månader bytt gymnasieskola.²⁷² Att intäkterna från skolpengen var helt knuten till eleverna och att eleverna kunde byta gymnasieskola från en dag till en annan innebar att skolledarna fick leva med en osäkerhet om vilka resurser de skulle förfoga över och därför sade sig behöva planera kortsiktigt när det gällde satsningar av olika slag. Skolledarna tvingades i allt större utsträckning tänka kortsiktigt på olika satsningar, vilket ledde till att ekonomiska avväganden ofta ställdes mot pedagogiska. Ett exempel var att skolan tvingades ta emot elever mitt under terminerna vilket ofta medförde extra arbete för lärare och samtidigt innebar en svår situation för eleven. En av rektorerna på Fredrik Bremergymnasiet talade om detta problem på följande vis:

Nu har man ändrat det ekonomiska styrsystemet genom att skolan får skolpeng baserat på hur många elever som finns på skolan vid varje månad. Tidigare sattes en organisation som gällde från den 15: september till 15:e februari. Avhopp hade tidigare inga ekonomiska konsekvenser och man var då mindre benägen att ta in nya elever. Nu blir istället varje elevavhopp en kännbar ekonomisk konsekvens för varje månad. Nu försöker man behålla elever och ta in nya elever för att gå ihop ekonomiskt. Jag förstår att man har ett sådant ekonomiskt styrningssystem för att få ut så mycket som möjligt men pedagogiskt tycker jag inte alltid att det är rätt. Ibland kan jag tycka att det är bättre att en elev så tidigt som möjligt gör något annat än det här som de ändå inte ska fortsätta med. Det hela är ju en konsekvens av att det är svårt att reglera pengarna som går ut till andra skolor men det påverkar samtidigt handlingsutrymmet för den egna [kommunala] skolverksamheten.²⁷³

Citatet ovan är hämtat från en kommunal skolledare men återspeglar den bild som framkommit i de flesta intervjuerna, oavsett skolans huvudman, av kortsiktighet i den ekonomiska planeringen. En aspekt av denna upplevda flyktighet i ekonomin som flera skolledare återkom till var att särskilt resurskrävande program inte kunde utsättas för effekterna av ofta kortvariga och skiftande sökrenderna. De kommunala gymnasieskolorna kunde på denna punkt ibland ha en fördel i konkurrensen med fristående gymnasieskolor, om utbildningsförvaltningen och kommunens politiker ville värna en viss utbildning. Ett exempel på detta, hämtat från det kommunala Sägbacksgymnasiet i Huddinge, är rektorns beskrivning av situationen för Hotell- och restaurangprogrammet:

²⁷² I Stockholmsregionen har man sedan våren 2012 en gemensam ungdoms- och elevdatabas för att skapa en helhetsbild av både elevers skolbyten och av de ekonomiska transaktionerna mellan kommuner och huvudmän.

²⁷³ Intervju med skolledare på FBG, 120806.

Det är ju bra att vara en kommunal skola eftersom kommunen backar upp verksamheten och det har funnits en stor förståelse i Huddinge för att acceptera svängningarna. [...] Skulle vi gå efter årets resultat, då får vi lägga ned vartannat år och starta upp vartannat. Det är ju inte rimligt. Vissa utbildningar går det att anpassa sig snabbt med, vi har exempelvis inte startat HP [Handelsprogrammet] på tre år eftersom det är så pass få sökande. Program som kräver stora resurser och adekvata lärare för programmen är ju något helt annat. Skulle vi lägga ned HR [Hotell- och restaurangprogrammet] för att det är dåligt söktryck ett år skulle vi i princip aldrig kunna starta det igen.²⁷⁴

Frågan om resurskrävande program med svikande rekrytering aktualiseras emellertid inte i intervjuerna med skolledare på de fristående gymnasieskolorna. En av verksamhetscheferna för Academedia menade dock att koncernen agerade på ett liknande sätt som i fallet med Huddinge kommun: "har vi startat upp en utbildning på en ort så får vi också ta ansvar för de elever vi tagit in. [...] Vi stänger inte bara skolan rakt av".²⁷⁵

Ett annat tema som framkom i intervjuerna var frågan om att satsa på eller alternativt effektivisera användningen av skolans befintliga tillgångar. För de gymnasieskolor som investerade var tydliga satsningar på lärare, utrustning eller liknande tillgångar något som kunde utgöra en möjlighet att positionera sig gentemot andra gymnasieskolor. Ett talande exempel på detta är Stockholm fria gymnasium (senare Påhlmans gymnasium) som tillhörde Medborgarskolan. Skolan var en av de första fristående gymnasieskolorna som etablerades i Stockholms innerstad under 1990-talet och intog relativt snabbt en stark position genom att rekrytera elever med högt socialt ursprung och höga betyg. I början av 2000-talet började dock skolan tappa elever. Rektorn beskrev skolans strategi för att återerövra sin position i termer av att "kvalitet kostar":

Det är inga sötebrödsdagar utan det är viktigt att fylla platserna när elever slutar vilket är svårare på textila [gymnasiet] än på Påhlmans. [...] Allt vårt överskott återinvesteras i verksamheten och skolans mål är att skapa en liten buffert för svårare tider. Annars är det en nollbudget. IT-satsningen har dragit mycket pengar men vi satsar på kvalitet vilket kostar. Vi har till exempel mindre undervisningstid i tjänsterna än andra fristående skolor. Vi lägger också ut generöst med timmar för varje kurs som annars är ett utrymme där många skolor effektiviserar.²⁷⁶

Det andra förhållningssättet, strategin att effektivisera befintliga resurserna, var som mest framträdande i intervjuerna med de skolledare som arbetade för de två stora utbildningsföretagen Academedia och John Bauer Organisation. Vissa av dessa utbildningskoncerners gymnasieskolor kämpade hårt för att fylla sina utbildningsplatser i utbildningslandskapets nedre regioner, som exempelvis redan nämnda Didaktus, medan andra hade ganska god elevtill-

²⁷⁴ Intervju med rektor för Sågbäcksgymnasiet, 120727.

²⁷⁵ Intervju med verksamhetschef på Academedia, 120828.

²⁷⁶ Intervju med skolledare för Textila gymnasiet och Påhlmans gymnasium, 111012.

strömning. Oavsett hur rekrytering av elever såg ut gjorde samtliga gymnasieskolor som tillhörde koncernerna svagare satsningar än övriga skolor i den tidigare jämförelsen. En förklaring kan vara huvudmännens kommersiella intressen och att verksamheten i första hand styrdes utifrån lönsamhetskrav där effektivisering var ett centralt mål. Ett återkommande argument hos dessa skolledare i intervjuerna var också att man utnyttjade sina tillgångar mer effektivt än i kommunal verksamhet, vilket kunde ta den form som skolledaren på IT-gymnasiet beskrev i följande citat:

Fördelen här är ju att lärarna arbetar 40 timmarsvecka och vi kör både sommarskola och skola inför skolstarten för de elever som inte nått målen. Om man ser det ur ett marknadsperspektiv, ju fler elever vi kan få igenom med godkända betyg, desto bättre är det för oss ur marknadssynpunkt. Elever och föräldrar som anlitar oss ska känna att vi verkligen vill lyckas med deras elever.²⁷⁷

Gymnasieskolornas strategier att effektivisera sina resurser för att anpassa sig till den snabbt skiftande ekonomiska situationen uttrycktes av de intervjuade skolledarna i deras förhållningssätt till lärarnas roll. Centrala frågor för skolledarna var hur många tjänster som behövdes och hur mycket lärarna skulle undervisa.

Lärarna – gymnasieskolornas största tillgång och utgift

I jämförelsen av de undersökta gymnasieskolornas lärarresurser som inledde detta kapitel framträdde tydliga skillnader mellan skolorna. Den stora skiljelinjen gick mellan fristående och kommunala huvudmän. Överlag använde de kommunala gymnasieskolorna sina lärarresurser i linje med riksgenomsnittet i fråga när det gäller antalet elever per lärare och antalet lärare med formell behörighet. Sett till samma kategorier satsade de fristående gymnasieskolorna generellt mindre på lärarresurser än vad kommunala gymnasieskolor gjorde, samtidigt som variationen var mycket stor mellan olika fristående huvudmän. Analysen ovan visade att gymnasieskolornas positioner i gymnasieskolans sociala rum hängde tätt samman med deras användning av lärarresurser. Låt oss avslutningsvis se hur skillnader av detta slag tedde sig för de intervjuade skolledarna.

Ett intressant tema i intervjuerna var frågan om nyrekrytering av lärare och de generationsväxlingar i lärarkollegiet som framför allt lyftes fram av kommunala skolledare. På det naturvetenskapliga och det tekniska programmet vid kommunala Fredrika Bremergymnasiet i Haninge resonerade en av rektorerna på följande sätt:

---

²⁷⁷ Intervju med skolledare på IT-gymnasiet, 120828.

Det har varit en generationsförändring på skolan då många lärare har gått i pension och vi har medvetet försökt rekrytera blandat när det gäller kön och erfarenhet. De gamla lärarna har en annan typ av auktoritet som de yngre lärarna inte har. Samtidigt har eleverna blivit sämre på att gå i skolan och uppfatta skolans förväntningar. Om jag exempelvis säger till eleverna att vi förväntar oss att ni gör minst en timmes skolarbete efter skolan så har de svårt att förstå varför. Vill de sedan ha bra betyg krävs den dubbla tiden. Eleverna tror inte det är sant.²⁷⁸

De kommunala skolledarna ansåg, oavsett den position deras skola intog i gymnasieskolans fält, att den yngre generationens lärare bättre kunde möta den nya typ av studiekultur som lyftes fram av rektorn i citatet ovan. Samtidigt fanns en uppfattning om att de unga och oerfarna lärarna ofta saknade den typ av auktoritet som den äldre generationen lärare hade. Rektorn för kommunala Tullinge gymnasium i Botkyrka, som också stod inför en generationsväxling, lyfte fram lärarkollegiets stora erfarenhet och lärarnas goda ämneskompetenser som en viktig tillgång för skolan. Det erfarna lärarkollegiet var emellertid inte alltid så lätt att styra, vilket uttrycktes som att skolan behövde: "fler lärare och inte fler ämnesspecialister. Det är väldigt viktigt att lärarna har ämneskunskaperna på vår skola men jag behöver samtidigt lagspelare vilket är en svår balansgång".²⁷⁹ Även på Fredrika Bremergymnasiets och Tullingegymnasiets naturvetenskapliga och tekniska utbildningar, som rekryterade relativt högpresterande elever och som stod sig bra i konkurrensen med andra gymnasieskolor, fanns en underliggande oro för att elever skulle börja söka sig till andra gymnasieskolor ifall lärarkollegiet och arbetsmetoderna inte framstod som nytänkande. Många skolledare på de kommunala gymnasieskolorna såg överlag unga lärare som en garant för nytänkande, samtidigt som de uttryckte en viss oro för den nya lärargenerationens ämneskompetens.

På de fristående gymnasieskolorna lyfte fler skolledare fram de unga och många gånger nyexaminerade lärarna som skolornas kanske främsta tillgång i konkurrensen om eleverna. Statistiken visar också att mycket få lärare med lång erfarenhet från arbete inom den kommunala skolan söker sig till fristående gymnasieskolor.²⁸⁰ Skillnaden mellan kommunala och fristående skolor i synen på lärarrekrutering, så som den kommer till uttryck i intervjuerna, är intressant eftersom gruppen oerfarna lärare sannolikt har andra förväntningar på vad som förväntas ingå i arbetet som lärare än den äldre generationen lärare med erfarenhet från kommunala anställningar. Exempelvis har näst intill alla fristående gymnasieskolor 5 veckors semestertjänst medan de flesta kommunala gymnasieskolor fortfarande har kvar den traditionella ferietjänsten.²⁸¹ På fristående gymnasieskolor, som är yngre och oftast mindre, är

²⁷⁸ Intervju med skolledare på FBG, 120806.

²⁷⁹ Intervju med skolledare på Tullinge gymnasium, 121112.

²⁸⁰ Bertilsson, E. (2014), *Skollärare*, s. 248–251.

²⁸¹ Semestertjänst betyder i regel att lärarna jobbar 40 timmar i veckan och då även under elevernas höstlov, sportlov och sommarlov. I tjänsten ingår 5 veckors semester. I en ferietjänst

det mer vanligt att lärare snabbt avancerar till arbetslagsledare eller studierektorer och tidigt förväntas ta ett stort ansvar för verksamheten.²⁸² En av de intervjuade biträdande rektorerna på John Bauergymnasiet på Liljeholmen började som nyutexaminerad lärare på skolan och blev två år senare arbetslagsledare med budgetansvar, för att därefter inom två år bli biträdande rektor. Skolledaren beskrev arbetssituationen på John Bauer-gymnasiet på följande vis:

Du måste vara beredd att kavla upp armarna, vara nere och grotta i smådetaljer, högt och lågt. Vara ute på golvet samtidigt som det är enorma förväntningar på dig vilket innebär allt ifrån att jag ska kunna gå in och täcka upp som vikarie till att hantera avancerade skolutvecklingsfrågor och löneadministration. Vi har ju ett semesteravtal som tar enormt mycket tid. [...] Det [administrera semestertjänsten] tar väldigt mycket tid vilket det kanske inte gör på andra ställen. Och så budget, personalansvar, elevansvar, elevhälsovård och alla administrativa uppgifter som vikariesamordnare, vfu-samordnare och så vidare. Men man delar ju upp saker mellan skolledarna. Någon annan har ansvar för marknadsföring. Men, i bilden av dig som skolledare förväntas det att du är duktig och all round.²⁸³

Den arbetsbelastningen som den biträdande rektorn beskriver speglar en av skillnaderna mellan fristående och kommunala gymnasieskolors tillgångar så som de beskrivs i skolledarintervjuerna och så som den framträder i den tidigare jämförelsen mellan skolor. Strävan att maximera användningen av de befintliga lärarresurserna kan ses både som en effektiviseringsstrategi och ett uttryck för den typ av företagsekonomisk styrning som blivit allt mer vanlig bland privata aktörer inom offentlig sektor.²⁸⁴ En hypotes är att oerfarna lärare kan vara mer benägna att acceptera denna typ av företagsliknande styrningsmetoder än lärare med tidigare erfarenhet från kommunala skolor,

---

är arbetstiden utlagd på två terminer med sommarferie och juluppehåll och på sommarlovet har lärarna ferie och får ferielön. En del av arbetstiden är så kallad förtroendetid som läraren själv kan disponera men den totala årsarbetstiden är densamma som för andra de allra flesta arbetstagare. Ferietjänst är fortfarande den vanligaste arbetstidsregleringen för lärare i grund- och gymnasieskola, framför allt för de som är kommunalt anställda. Se Lärarförbundet (2013)(Elektronisk), "Ferieanställning/ferietjänst"; Lärarförbundet (2013)(Elektronisk), "Semesteranställning/semestertjänst".

²⁸² Ett exempel på detta framkommer i en intervju med gymnasiechefen i Botkyrka kommun där problematiken med hur svårt det är att rekrytera erfarna skolledare till kommunens skolor lyfts fram. Många ansökningar inkommer från väldigt unga lärare som snabbt avancerat till biträdande rektorer på fristående gymnasieskolor i innerstaden men som vill ta sig därifrån. Gymnasiechefen menar att denna grupp av sökande saknar de erfarenheter som krävs för leda skolorna i kommunen.

²⁸³ Intervju med biträdande skolledare på John Bauergymnasiet på Liljeholmen, 130426.

²⁸⁴ Amerikanska studier av vinstdrivande företag inom vårdhemssektorn visar på liknande resultat, det vill säga att vinstdrivande företag hade lägre bemanning än i vårdhem som drevs i offentlig regi. Flera studier visar samtidigt på att högre bemanning och en mindre ekonomisk omsättning förbättrar kvaliteten i dessa verksamheter. Jfr Harrington, C. m.fl. (2012), "Nurse Staffing and Deficiencies in the Largest For-Profit Nursing Home Chains and Chains Owned by Private Equity Companies"; Collier, E. & Harrington, C. (2008), "Staffing Characteristics, Turnover Rates, and Quality of Resident Care in Nursing Facilities".

en tanke som även kommunala skolledare gav uttryck för i intervjuerna.²⁸⁵ På de kommunala gymnasieskolorna finns emellertid ofta en upparbetad facklig verksamhet, kollektivavtal och lärare som arbetat en längre tid på samma skola vilket gör det svårare att snabbt förändra organisationen. Skolledarna på de fristående gymnasieskolorna hade i intervjuerna en betydligt mer flexibel inställning till lärarkollegiets sammansättning. Flera av de fristående gymnasieskolorna med yrkesförberedande program anlidade exempelvis karaktärsämneslärare på konsultbasis för att garantera flexibilitet i relation till elevernas val av fristående kurser. Tilltron till snabba beslutsgångar och flexibel personalpolicy uttrycktes av skolledaren för IT-gymnasiet när fackens roll på skolan kommer på tal:

De tror fortfarande att medbestämmandelagen betyder att man får vara med och bestämma. Nej, det är en informationslag. Man är skyldig att informera om stora förändringar. När jag anställer en arbetslagsledare så är det en lärare som får gå upp lite i lön och sedan säger jag att han är arbetsgivare. Det betyder inte att du ska komma till mig med en massa saker som dina lärare säger till dig, utan du ska gå ut och göra som jag säger. Här har vi en tydlig ordergång för att vi ska nå målen och sedan har vi en väldigt bra förankring i kollegiet. Vi har ingen facklig aktivitet alls här och ändå har vi avtal med CF och Unionen. Några lärare är medlemmar i LR men vi har inga problem med det.²⁸⁶

Detta förhållningssätt till lärarnas roll uttrycktes på IT-gymnasiet i att man inte kallade dem för "lärare" utan för "utbildare", vilket också antydde en roll som sträckte sig utanför klassrummet. Skolan ansågs i första hand vara en "arbetsplats", för både lärare och elever, vilket också var ett sätt att framhäva målsättningen att göra eleverna anställningsbara. Ett liknande förhållningssätt uttrycktes på Jensen gymnasiums hemsida i presentationen av skolan där lärarna framställdes som "coacher" som utbildade eleverna för "verkligheten".²⁸⁷

Företagsliknande och effektivitetsorienterade förhållningssätt till lärarna av detta slag var mest framträdande i intervjuerna med skolledare som tillhörde de större utbildningskoncernerna.²⁸⁸ Det är också på dessa skolor som satsningar på lärarkåren låg under genomsnittet, både sett till det avgränsade urvalet med 40 skolor och sett till riksgenomsnittet. Emellertid kännetecknades inte alla fristående gymnasieskolor av små satsningar på lärareresurser. I den inledande jämförelsen av lärarresurser hade exempelvis den idéburna Waldorfsskolan Martinskolan allra högst lärartäthet och Konsumentföreningens gymnasieskola näst högst andel lärare med pedagogisk högskoleexamen. På Viktor Rydbergs

²⁸⁵ Jfr Bertilsson, E. (2014), *Skollärare*, s. 163–166.

²⁸⁶ Intervju med skolledare på IT-gymnasiet, 120828.

²⁸⁷ JENSEN gymnasium södra (2009) (Elektronisk).

< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> > [2009-04-27].

²⁸⁸ Liknande resultat går att finna hos den brittiske utbildningsekonomen Rosalind Levačić som visat på hur en decentraliserad styrning av skolor ökar skolledares inflytande över verksamheten och hur deras ledarskap blir mer företagsorienterat och aktivt. Se Levačić, R. (1995), *Local Management of Schools*, s. 136f, 165.

gymnasium, som drivs av en ideell stiftelse, var antalet elever per lärare i linje med riksgenomsnittet medan skolan låg lägre än riksgenomsnittet i fråga om lärarnas formella kvalifikationer. Skolledaren på Viktor Rydberg förklarar detta på följande vis i beskrivningen av skolans lärarpreferenser:

Vi försöker hitta personer som vågar ligga i framkant, vågar testa nya saker och är goda ledare i klassrummet. [...] En skola som är attraktiv för elever är ju också attraktiv för lärare vilket gör att vi har ett ganska brett urval av lärare. Det enda som är svårt är ju när vi vill ha engelskspråkig personal eftersom det inte finns en uppsjö av engelskspråkiga lärare som också har rätt behörighet.²⁸⁹

På Viktor Rydbergs gymnasium, som återfanns högst upp på den sociala kartan över Stockholms gymnasieskola, var också de "nytänkande" lärarna eftersökta. Till skillnad från de kommersiellt ägda gymnasieskolorna var det här i skolledarintervjun tydligt att fokus inte riktades mot att använda lärarna så effektivt som möjligt utan snarare på att lärarna skulle ges bästa möjliga förutsättningar för att utveckla den pedagogiska verksamheten så att den överensstämde med förväntningarna hos en krävande publik. Denna, för skolledaren, självklara uppfattning om lärarnas betydelse för verksamheten hängde med andra ord sannolikt samman med Viktor Rydbergs status som en elitskola sett till social och meritmässig rekrytering. En annan gymnasieskola med liknande rekrytering, men i kommunal regi, var Södra latins gymnasium där en av skolledarna hade samma uppfattning om lärarnas kompetens, men också lyfte fram vikten av att rekrytera "rätt" lärare:

De måste först och främst vara kunniga, det kräver våra elever. Och sedan ha koll och vara ordningssam annars blir eleverna lite upprörda. De flesta lärarna har jobbat här väldigt länge men nu börjar ändå medelåldern sjunka eftersom många går i pension. Nu har vi ju anställt många yngre vilket är bra för att få en blandning. Rekrytering av lärare är ju inte svårt, vi måste ju först och främst anställa lärare som är övertaliga i Stockholm stad men det är inte så många om man ska ha rätt ämneskombination. Så vi har ändå lyckats rekrytera lärare utifrån. Det går ju inte att fylla ett runt hål med en fyrkant.²⁹⁰

För dessa elitrekryterande gymnasieskolor var det viktigt att hitta lärare som bidrog till att stärka skolornas karaktär av "krävande" skolor. Detta stod i tydlig kontrast till perspektivet hos skolledarna för gymnasieskolor med starka företagsekonomiska intressen i vilket rekryteringen av lärare snarare var en fråga om att hitta flexibel och anpassningsbar arbetskraft.

Avslutningsvis ska en sista aspekt av lärarna som tillgång behandlas – förekomsten och vikten av fortbildning. Följande citat ur intervjun med skolledaren på Viktor Rydbergs gymnasium ger en målande beskrivning av vad fortbildning kan betyda för en skola i en hög position inom gymnasiefältet:

²⁸⁹ Intervju med skolledare på VRG Jarlapan, 111219.

²⁹⁰ Intervju med skolledare på Södra latins gymnasium, 130627.

Det beror på vad vi har för mål med läsåret. Just nu har det varit mycket fokus på Gy11. Vi tycker att det är viktigt med fortbildning och avsätter en individuell pott med pengar till varje lärare på 5 000 kronor som man också kan spara om man vill göra något större. Sedan har vi en gemensam pott då vi kan göra saker gemensamt. Sedan jobbar vi mycket med att förebygga den stress som vår typ av elever genererar. Vi har en kurs i "liv och lärande" under årskurs ett där lärarna är engagerade där vi bland annat har jobbat med DISA som handlar om att motverka depression samt ACT, Mindfulness osv. Vi har 15 lärare som är utbildade inom detta. [...] Bara det ligger inom våra mål så brukar vi se att lärarna får chans att genomföra det dem vill även om det betyder att de missar två dagars undervisning för att de vill åka på matematikbiennalen.²⁹¹

Det av allt att döma kostsamma och medvetna arbete med lärarnas fortbildning som skolledaren beskriver antyder att skolan ägde ett handlingsutrymme i fråga om ekonomiska medel och valde att satsa ekonomiska resurser på att stärka skolans samlade tillgångar. Mycket tyder på att lärarna fyller en viktig funktion för de fristående gymnasieskolor som inte drivs i kommersiellt syfte och har en specifik rekrytering för att skolan ska kunna stärka eller försvara sin position i utbildningslandskapet. Detta innebär att selektionen av lärare blir central liksom även att stärka lärarnas kompetens på de områden inom vilka skolans symboliska tillgångar finns.

I kontrast till dessa gymnasieskolor var satsningarna blygsamma på lärarnas fortbildning på skolor som tillhörde de stora utbildningsföretagen. Den bild av fortbildningens betydelse för skolan som ges av en skolledare på IT-gymnasiet i citatet nedan är representativ för den bild som framkom i intervjuerna med de resterande fyra skolledare som tillhörde denna kategori skolor.

Du kommer att få vissa utbildningar av oss, andra kommer jag inte att ha råd att ge dig, men då kan du ta kurserna själv vilket gör ditt CV bättre. Du bygger upp ett rykte om dig själv att vara den där positiva, engagerade och busiga medarbetaren. [...] Jag [rektor] brukar fråga mina lärare: Hur har dina egna läraryörelser varit och vad är det som hindrar dig att nå dit? Det är så man jobbar med det individuella varumärket. Ibland får lärarna betala vissa delar själva; exempelvis om man pluggar extra för att komma in på rektorsutbildningen, då kan jag bjussa på lite litteratur och så, men du får jobba fullt här och använda din fritid till utbildningen för jag tänker inte till fullo betala din vidare fortbildning. Jag uppmuntrar gärna sådana initiativ men du får inte tjänstledigt.²⁹²

Här är det lärarna själva som måste marknadsföra sig gentemot skolledningen, inte skolan som garanterar lärarnas kompetens. Lärarna sågs som en utbytbar arbetskraft. I intervjuerna framträdde bilden att det inte tillhörde dessa gymnasieskolors dispositioner att satsa på lärarnas fortbildning i samma utsträckning som högrekryterande skolor. Både de genomförda intervjuerna och den tidigare empiri som redovisades i jämförelsen ovan tyder på att lärarna sågs

²⁹¹ Intervju med skolledare på VRG Jarlapan, 111219.

²⁹² Intervju med skolledare på IT-gymnasiet, 120828.

som en tillgång som skolorna kunde använda mer effektivt genom att få färre lärare att arbeta mer.

I intervjuerna med de kommunala skolledarna framstod frågan om lärarnas fortbildning som en viktig del i ett utvecklingsarbete som skolledarna ofta återkom till. Vilka resurser på lokal skolnivå som generellt satsades på lärarnas fortbildning var mer oklart. Skolledarna hänvisade istället ofta till att resurserna fördelades efter lärarlagens eller den enskilda individens behov. En typ av fortbildning som flera skolledare i Botkyrka, Haninge och Huddinge berättade om var kurser i entreprenöriellt lärande, men den typen av insatser samordnades dock ofta av kommunens utbildningsförvaltning.

Sammanfattning och diskussion

Detta kapitel har försökt visa att de positioner gymnasieskolor intog i gymnasieskolans sociala landskap, så som detta beskrevs i kapitel 7, också präglade deras strategier i användningen av skolpengen som resurs. Skolor vars publik bestod av elever med högt socialt ursprung och höga betyg satsade allmänt sett mer resurser på tillgångar som lärare, bibliotek och administrativ och elevvårdande personal medan i synnerhet skolor drivna av utbildningsföretag i kommersiellt syfte och med en motsatt social och skolmässig rekrytering satsade minst på detta slags resurser. Liknande skillnader kunde också identifieras mellan kommunala och fristående skolor. De företagsdrivna skolorna utmärktes av vad som kan kallas effektiviseringsstrategier, som präglade användningen både av lärare som resurs och av pedagogiska grepp i form av ämnesintegration eller koncentrationsläsning. Skillnaderna tolkades som uttryck för strategier riktade mot olika målgrupper av elever eller, om man så vill, olika publik. Dessa strategier återspeglar gymnasiefältets stratifierade struktur med olika socialt avgränsade kluster av utbildningar (se kapitel 7).

Om gymnasieskolan ses som en ren marknad där utbud och efterfrågan påverkar varandra, påminner skillnaderna mellan strategierna hos skolor i olika positioner om att det är problematiskt att tala om *en* skolmarknad där alla gymnasieskolor konkurrerar med varandra. Snarare konkurrerar gymnasieskolorna i ett marknadsperspektiv inom väl avgränsade segment av den totala skolmarknaden där kunderna eller målgrupper är olika.²⁹³ Även själva produkten, utbildningen, dess innehåll och förmedling av lärare med olika kompetens och erfarenhet, varierar. Gymnasieutbildningarna är en "produkt" med varierande innehåll och kvalitet sett till exempelvis betygens värde, relevansen som yrkesutbildning, behörighet till högre studier, och,

---

²⁹³ Jfr Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 223f.

allmänt uttryckt, de förvärvade kunskapernas och färdigheternas räckvidd inom högre utbildning och på arbetsmarknaden.²⁹⁴

Skolpengen sedd som likvida medel som följer med elevens utbildningsval har ingen betydelse för elevers möjlighet att välja eller ”konsumera” utbildning, eftersom dess källa är skattemedel. Den ekonomiska ersättningen som följer eleven utgör snarare en slags råvara för gymnasieskolorna som används för att producera själva produkten, det vill säga utbildning. Denna produkt kan förädlas på olika sätt av skolan eller huvudmännen beroende av vilken marknad de verkar på. Huvudmän ägda av aktiebolag – vilka i många fall är inbäddade i helt andra marknader, som exempelvis riskkapitalmarknader, uppdragsutbildning eller andra rent materiella marknader²⁹⁵ – strävar efter att öka verksamhetens omsättning genom att expandera och effektivisera verksamheten för att skapa ett vinstutrymme.²⁹⁶ Kommunala och fristående gymnasieskolors huvudmän utan företagsekonomiska krav på lönsamhet kan, genom sitt relativt sett mindre, eller till sin karaktär annorlunda, beroende av den ekonomiska marknadens lönsamhetsförväntningar, göra andra prioriteringar, som att återinvestera eventuella överskott i den egna verksamheten eller täcka upp budgetunderskott i kommunal verksamhet. Analysen av relationen mellan skolors publik eller målgrupper och skolpengens skiftande användning i skolornas satsningar på olika tillgångar tyder på att de mest krävande kunderna, mätt i socialt ursprung och skolbetyg, är de som minst uppskattar de utbildningar där marknadens ekonomiska karaktär framträder tydligast i form av effektiviseringsstrategier och företagsekonomiska styrformer. Vi ska återvända till marknadsbegreppet i avhandlingens slutkapitel efter att i nästa kapitel först ha belyst den sida av marknaden som utgörs av skolornas marknadsföring.

---

²⁹⁴ Jämför med Pierre Bourdieus resonemang om relationen mellan produktionsfält och konsumtionsfält vilka styrs av olika autonoma logiker men tillsammans strukturerar de sociala villkoren för utbud och efterfrågan. Jfr Bourdieu, P. (1984), *Distinction*, s. 230f.

²⁹⁵ ULTRA Education i Norden AB var ett intressant exempel i detta avseende. Företaget grundade John Bauergymnasierna men ombildades/köptes upp av John Bauer Organization 2006 vilket köptes upp av det danska riskkapitalbolaget Axcel 2008 som sedan satte bolaget i konkurs 2013. Inom Ultra-koncernen, som ägdes av grundaren Rune Tedfors, ingick emellertid tre andra bolag Drivkraft Värend AB och Novum Kompetens och Datautveckling AB vilka bland annat bedrev yrkesutbildning och återförsäljning av it-utrustning. Se Alla utbildare (2014), ”ULTRA Education i Norden AB”; se även Skolverket (2012), *Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstrukturer*.

²⁹⁶ Skolverket visar i en rapport från 2014 att majoriteten av alla fristående gymnasieskolor i Sverige ägs av aktiebolag. Av dessa har de stora utbildningskoncernerna överlägset flest marknadsandelar, 91 procent av eleverna går på fristående gymnasieskolor som tillhör huvudmän med mer än en gymnasieskola. Se Skolverket (2014), *Privata aktörer inom förskola och skola*, s. 47–51.

Marknadsanpassning och varumärken

Den övergripande fråga som behandlas i detta kapitel är vilken betydelse gymnasieskolornas tillgångar har för deras marknadsföring och hur marknadsföringens karaktär kan ses som uttryck för skolornas strategier i kampen om eleverna. Återigen behövs den översiktsskarta över Stockholms gymnasieskola som socialt rum som tecknades i kapitel 7. De enskilda gymnasieskolornas strategier måste förstås utifrån de positioner de intar i utbildningslandskapet och de tillgångar (elevrekrytering, geografiskt läge, anciennitet, utbildningar, lokaler, lärare etc.) de förfogar över och strider om. Det finns anledning att här påminna om att strategibegreppet innefattar både medvetna och omedvetna strategier som individer, grupper och institutioner kan ha.²⁹⁷ En skolas marknadsföringsstrategi och dess strategi för att befästa sin position på fältet svarar i texten mot två olika analytiska nivåer. Den första avser vad en gymnasieskola konkret vill åstadkomma med sin marknadsföring, medan den senare avser att beskriva hur en betydligt mer komplex uppsättning tillgångar används för att stärka eller försvara skolans position i förhållande till andra skolor.

Analyserna här bygger på samma intervjumaterial som i föregående kapitel, det vill säga intervjuer med rektorer och gymnasiechefer för både fristående och kommunala gymnasieskolor i Stockholmsområdet. I princip samtliga informanter hade ledande, verkställande positioner på gymnasieskolorna både när det gällde den inre verksamheten och skolans framtoning och kommunikation utåt.

De flesta gymnasieskolor i Stockholmsregionen köper på ett eller annat sätt tjänster av företag inom reklamens värld. Ett rimligt antagande är att de personer och företag som anlitas av gymnasieskolorna också inverkar på skolornas strategier. Intervjuer har därför också gjorts med personer som primärt jobbar med PR- och marknadsföring, det vill säga de som huvudsakligen producerar gymnasieskolornas reklam. Se vidare avhandlingens metodkapitel.

Alla gymnasieskolor, oavsett huvudmän, position och tillgångar, tvingades förhålla sig till det centrala antagningsförfarandet i Stockholmsregionen, vilket också tillhandahöll tydliga hållpunkter för skolornas årliga marknadsförings-

---

²⁹⁷ Broady beskriver Bourdieus strategibegrepp som individers eller grupper medvetna eller omedvetna försök att försvara eller förbättra sin position. När jag i texten talar om skolors strategier åsyftar jag de grupper av individer som har inflytande över skolans styrning. Broady, D. (1998), *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, s. 18.

arbete. Exempel på viktiga inslag i detta marknadsföringsarbete var öppet hus-aktiviteter och gymnasie-mässan i Älvsjö. Gymnasieskolornas marknadsföringsinsatser följde i stort sett en årlig cykel som i sin tur påverkade planeringen och genomförandet av marknadsföringsarbetet. Efter att denna cykel beskrivits, ska gymnasieskolornas marknadsföringsstrategier belysas utifrån först skolledarintervjuerna och därefter utifrån intervjuerna med personer i reklambranschen.

Det cykliska marknadsföringsarbetet

Startskottet för gymnasieskolornas marknadsföringsarbete under höstterminen var den årliga gymnasie-mässan i Älvsjö där i princip alla Stockholms läns gymnasieskolor deltog, men även – vilket understryker mässans betydelse – skolor från andra delar av Sverige. Intervjuerna visar att den uppmärksamhet som mässan gavs förde med sig att den strukturerade själva marknadsföringsarbetet. Det går att tala om en årlig marknadsföringscykel som innehöll steg som var bekanta för de allra flesta som arbetade inom gymnasieskolan. Figur 3 är ett försök att återge denna marknadsföringscykel.

Till att börja med (augusti/september) skickade de flesta gymnasieskolor ut direktreklam till elever med information om skolans existens, datum för öppet hus-aktiviteter och att skolan skulle finnas på gymnasie-mässan. Därefter skedde annonsering i olika medier. Nästan samtliga informanter i studie nämnde DN:s årliga gymnasiebilaga "Gymnasieguiden" som ett viktigt forum att synas i. Parallellt förbereddes deltagandet på gymnasie-mässan genom att monter bokades och olika typer av material producerades, om inte förra årets material kunde återanvändas. Roll ups, vepor, pennor, block, godis, broschyrer, kläder för elever och lärare att ha på sig under mässan, är exempel på promotionsmaterial som måste beställas i god tid.

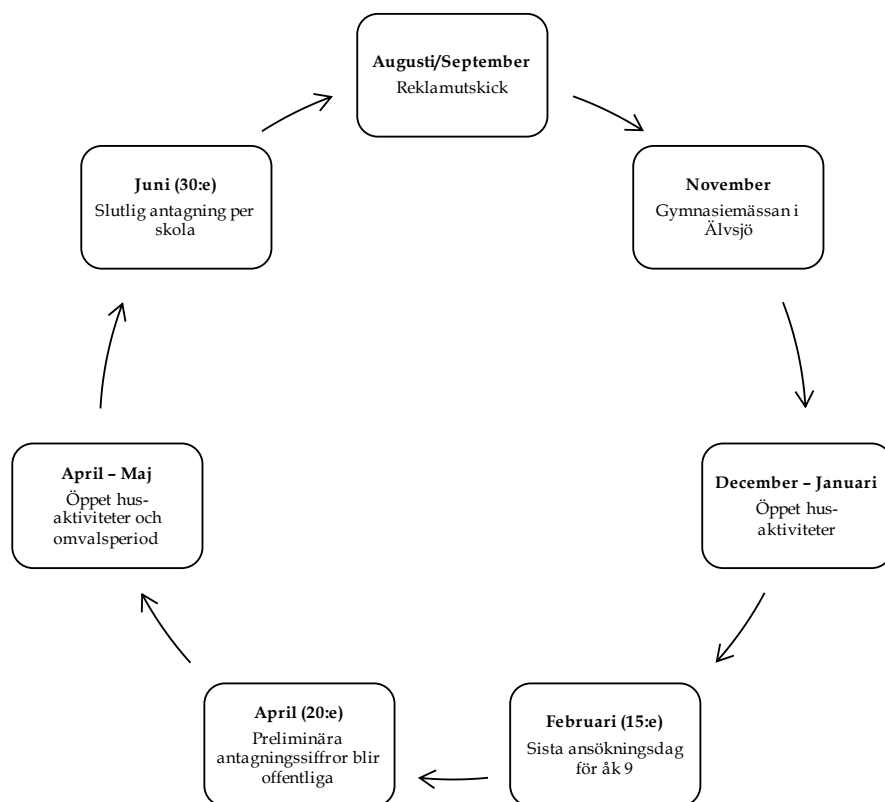
Innan det var dags för gymnasie-mässan, som gick av stapeln i slutet av november varje år, behövde de ansvariga på skolan komma överens om vilka elever som lämpade sig för att representera skolan utåt, samt vilka lärare som kunde arbeta på mässan. Mässan, som pågick från torsdag till lördag, involverade lärare och elever från både grundskolor och gymnasieskolor, antingen som representanter för gymnasieskolorna eller som besökande.

Så långt befann sig gymnasieskolorna halvvägs genom den årliga marknadsföringscykeln. Nästa steg bestod av öppna hus som i likhet med gymnasie-mässan krävde förberedelser och planering. De flesta gymnasieskolor hade öppet hus vid ett eller två tillfällen på hösten efter gymnasie-mässan och två tillfällen under våren fram till den 15 maj då sista dagen för omval till gymnasiet inföll. Den sista ansökningsdagen för elever i årskurs 9 var den 15 februari och de preliminära antagningssiffrorna fanns tillgängliga den 20 april. Därefter gick skolvalet in i en omvalsfas för de elever som inte blivit antagna på sina förstahandsval. Denna fas var viktig för de gymnasieskolor som behövde fylla

sina tomma utbildningsplatser. Det var också då, i april och maj månad, som skolornas sista öppett hus- aktiviteter vanligtvis ägde rum.

Figur 3. Centrala hållpunkter i skolornas marknadsföringsarbete.

Den sista fasen, som också utgjorde början på nästa års marknadsföringsarbete, inträffade efter sommaren då de nya eleverna anlände. Då kunde de slutliga antagningsiffrorna för olika program analyseras samtidigt som attitydundersökningar genomfördes bland de nya eleverna i årskurs ett i avsikt att samla information inför det kommande årets marknadsföringsarbete.

De ovan beskrivna faserna i marknadsföringscykeln återspeglar i stora drag den bild som framkom i de 20 intervjuer som gjordes med skolledare på olika nivåer i skolor med olika huvudmän. De olika fasernas omfattning och betydelse varierade dock mellan gymnasieskolor beroende på deras lokala förutsättningar, vilka resurser som stod dem till buds samt vilket rekryteringsbehov de hade. Slopandet av närhetsprincipen 2001 och de förändrade samverkansavtalen 2011 togs upp av flera skolledare som exempel på reformer som påverkat gymnasieskolornas marknadsföringsarbete. Den mest vanliga modellen för både fristående och kommunalt styrda gymnasieskolor var att en marknadsföringsbudget tilldelades den lokala skolan från centralt håll vilket

rektorn sedan hade ett relativt fritt handlingsutrymme med. Därtill hade kommuner och bolag personal som enkom arbetade med att samordna marknadsföringsinsatser. För att ge en mer nyanserad bild av marknadsföringsarbetets komplexitet, ska här Fredrika Bremergymnasierna tas som exempel.

Marknadsföringsarbetets samordning – exemplet Fredrika Bremergymnasierna

I skolledarintervjuerna framträder det cykliska marknadsföringsarbetet som en krävande samordning av resurser som sammanhänger med den enskilda gymnasieskolans position i utbildningslandskapet och de anspråk denna position gjorde möjlig. Samordningen innebar att skilda viljor, uppfattningar och ambitioner balanserades mot varandra. Konkret skedde detta genom att olika individer, företag eller kommuner försökte formulera en gymnasieskolas varumärke. Rektorer, gymnasiechefer, lärare, reklambyråer, tryckfirmor, PR-konsulter och marknadsavdelningar på större utbildningskoncerner eller inom kommunal förvaltning är exempel på aktörer som kunde ingå i marknadsföringscykeln. En i intervjuerna återkommande spänning bestod mellan parter som gjorde anspråk på att utforma innehållet och parter som menade sig veta hur detta innehåll skulle kommuniceras utåt. I många fall utgjordes de förra av rektorer och lärare och de senare av marknadsföringsfolk som fått i uppdrag att producera trycksaker eller tillsammans med skolledning ta fram nya gångbara koncept för verksamheten.

Fredrika Bremergymnasierna i Haninge är ett belysande exempel som visar på hur en kommunal gymnasieskola kunde förhålla sig till marknadsföringscykeln och på hur olika aktörers intressen konfronterades med varandra i marknadsföringsarbetet. Läsåret 2009/2010 bestod Fredrika Bremergymnasierna av sex enheter med lika många rektorer som ansvarade för olika typer av program. Redan i denna organisationsstruktur skiljde sig intressena åt, dels eftersom man behövde komma överens om hur Fredrika Bremergymnasierna skulle lyftas fram som en sammanhållen skola. Dels ville varje rektor lyfta fram de program som tillhörde just hans eller hennes enhet. Dels fanns centralt på kommunens utbildningsförvaltning samtidigt en gymnasiechef med ett mer övergripande strategiskt ansvar för utformningen av kommunens hela utbildningsutbud. De senaste åren hade en kommunal omorganisation ägt rum i Haninge vilket inneburit att vissa delar av förvaltningen centraliserats, exempelvis marknadsföring och kommunikation, som blivit en egen enhet tänkt att effektivisera marknadsföringsarbetet i kommunen. De olika krafterna påverkade hur bilden av gymnasieskolan formades i marknadsföringen och hur själva marknadsföringsarbetet kom att se ut. Gymnasiechefen i Haninge såg problem med den typ av styrning kommunen

utvecklat, men menade samtidigt att mycket av marknadsföringsarbetet ändå hamnade på den enskilda gymnasieskolan där specialistkompetensen fanns.²⁹⁸

Rektorerna och gymnasiechefen, som tillsammans kunde göra anspråk på att forma innehållet i gymnasieskolans undervisning och verksamhet, tyckte sig också veta *vad* som skulle kommuniceras utåt i marknadsföringen. Den centraliserade marknads- och kommunikationsenheten, ledd av kommunens informationschef, hade å sin sida uppdraget att bistå gymnasieskolan i *hur* detta innehåll skulle kommuniceras utåt. Marknadsenheten hade även tagit in extern konsult hjälp från en reklambyrå. Tillsammans utgjorde de sex rektorerna, gymnasiechefen, kommunens informationschef, en samordnande marknadsförare, och den externa reklambyrån en arbetsgrupp som utformade Fredrika Bremergymnasiernas marknadsföringsstrategi. Konkret handlade arbetet om att utforma till exempel montermaterial till gymnasiemässan, bestämma direktreklamens och annonserings omfattning och ta ställning till vilka marknadsföringsinsatser som skulle genomföras när de preliminära antagningsiffrorna blev kända i april.²⁹⁹

Att under ett och samma varumärke marknadsföra de 27 olika program och inriktningar som fanns vid skolan var en utmaning. Fredrika Bremergymnasiernas omfattande programutbud och skolans uppdelning på enheter innebar att de senare intog skilda positioner i gymnasieskolans sociala landskap (se graf 8a i kapitel 7), vilket medförde olika marknadsföringsbehov som marknadsföringsgruppen tvingades förhålla sig till. Rektorn för enheten Heurika, som länge haft en god tillströmning av elever till sina naturvetenskaps- och teknikprogram, accepterade i princip bara de stora gemensamma marknadsföringsinsatserna som gymnasiemässan och gymnasieguiden representerade, och avvisade konsekvent all annan gemensam annonsering. Ståndpunkten var att andra enheters behov kunde se annorlunda ut till följd av vikande elevunderlag, vilket gjorde reklamintensiva insatser befogade, exempelvis att nå ut i lokaltidningar eller att annonsera längs med motorvägarna.³⁰⁰

Gymnasieskolors tillgångar och strategier

Att skolvalssystemet innebar att skolpengen tillföll den gymnasieskola som eleven valt fick som följd att kravet på att fylla skolans utbildningsplatser framstod som helt central för de intervjuade skolledarna. Rekrytering av elever kan därför ses som den mest grundläggande strategin för en gymnasieskola för att stärka eller försvara sin position. En skolas position möjliggjorde emellertid ett bestämt register av strategier som var beroende av skolans till-

²⁹⁸ Intervju med skolledare på förvaltningsnivå i Haninge, 100504.

²⁹⁹ Intervju med skolledare på förvaltningsnivå i Haninge, 100504; intervju med marknadsförare på Haninge kommun 111101; intervju med skolledare på FBG, 120806.

³⁰⁰ Intervju med skolledare på FBG, 120806.

gångar (vilka slags elever den tog emot, dess anciennitet, lokaler, huvudmannaskap, utbildningsutbud, geografiska läge etc.). Intervjuerna vittnar om att marknadsföring blev ett centralt inslag i skolornas strategier i kampen om eleverna. Något tillspetsat kan man säga att en gymnasieskola med mycket lågt antal sökande elever till sina program hade störst sannolikhet att utveckla en strategi som syftade till att attrahera så många elever som möjligt, medan en gymnasieskola med högt söktryck av elever sannolikt satsade på en strategi ägnad att rekrytera "rätt" elever.³⁰¹

Ett övergripande tema som framkommer i intervjumaterialet är en spänning i gymnasieskolornas strategier mellan att å ena sidan styra skolan som ett tjänsteproducerande företag, och att å andra sidan utgå från vad som kan kallas en egalitär tanke om verksamhetens betydelse för eleven, skolan och samhället. Följande citat är exempel på när den intervjuade skolledaren talar om skolans elevrekrytering i termer av en företagsstrategi på en marknad:

Vi skickade ut 22 913 broschyrer och tog in cirka 300 elever förra terminen vilket gör att vi har ungefär 1,5 procent av marknaden.³⁰²

Mot det marknadstänkande som citatet ger uttryck för stod i intervjuerna dock en mer traditionell uppfattning om skolans kärnverksamhet som skolledare uttryckte i vilken idéer om kunskapsförmedling och skolans socialt utjämnande roll gavs en större plats. För dessa skolledare framstod oftast marknadsföringen som en motsägelsefull verksamhet. Citatet nedan är ett exempel.

Vi kan inte nischa oss mot en grupp utan måste ha en öppenhet mot alla. Var tar man då plats i marknadsföringen? Vi som kommunal skola kan egentligen inte marknadsföra något annat än ett resultat- och kunskapsperspektiv. Vi får erbjuda en palett istället för en klar tydlig färg.³⁰³

De båda citaten är hämtade från intervjuer med skoledare från en fristående respektive kommunal skola. I viss utsträckning representerar de olika huvudmannaskapen ytterligheterna i spänningen mellan marknadstänkande och traditionella utbildningsideal. I skoledarintervjuerna som helhet framträder dock en tydlig bild av att gymnasieskolorna balanserar mellan dessa ytterligheter och därvid gör olika avväganden som hänger samman med de tillgångar de har och den publik de realistiskt sett kan räkna med. När skoledarnas ut-sagor om marknadsföring ställs i relation till de positioner de skolor de representerar intar i gymnasieskolans sociala landskap framträder tre skilda typer av förhållningssätt och strategier vilka återspeglar skolornas positioner på gymnasiefältet. Dessa tre typer är förenklingar som dock kan tjäna som ett sätt att karaktärisera skolor med olika tillgångar och de strategier de utveck-

³⁰¹ Jfr Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 213f.

³⁰² Intervju med skolledare på NTI- gymnasiet, Stockholm, 111108.

³⁰³ Intervju med skolledare på förvaltningsnivå i Haninge, 100504.

lade i kampen om eleverna. Mängden och arten tillgångar har fått ge namn åt de tre kategorier av skolor vilka vi nu närmare ska behandla – *Elitskolorna*, *De marknadsorienterade skolorna* och *De marknadsutsatta skolorna*.

Elitskolorna

På den sociala karta över utbildningslandskapet i Stockholm som tecknades i kapitel 7 kunde vi identifiera en mindre grupp gymnasieskolor med en mycket selektiv social och meritmässig rekrytering. För att komma in på dessa skolor krävdes i princip högst betyg i alla ämnen från grundskolan och elevernas föräldrar tillhörde ofta sociala grupper som kännetecknades av goda tillgångar av både ekonomisk och kulturell art. Viktor Rydbergs gymnasium vid Jarlapan (fristående huvudman) och Södra latins gymnasium (kommunal huvudman) var två innerstadsskolor med en sådan elevrekrytering och kan i det avseendet sägas var elitskolor.

Andelen resurser som årligen lades på marknadsföringsarbete på dessa skolor var relativt begränsad. På både Södra latin och Viktor Rydbergs gymnasium resonerade de intervjuade skolledarna i termer av att marknadsföringen framför allt ska bestå av kärnverksamhetens värden, det vill säga hög kvalitet på utbildningarna, och att dessa borde kommuniceras utåt på ett sätt som överensstämde med vad dessa värden stod för. Detta förstods som att idéer om ett traditionellt bildningsideal skulle var överordnat ett marknads-ekonomiskt tänkande i skolornas marknadsföring. Reklamkampanjer hade exempelvis litet intresse för att rekrytera elever eller befästa skolans position. Pengar och resurser satsades istället först och främst på kärnverksamheten, vilket var den båda skolorna ville lyfta fram i sin marknadsföring. En explicit reklamkampanj skulle snarare få negativa konsekvenser för skolans rykte.

Den ökade konkurrenssituationen gjorde samtidigt skolledarna medvetna om att det inte gick att bara vila på gamla meriter, som en av rektorerna för Södra latin uttryckte saken. Även om skolans kärnverksamhet inte påverkades särskilt mycket av konkurrensen med andra skolor, om man får tro skolledarna, fanns samtidigt en vaksamhet föranledd av det stigande överskottet av utbildningsplatser i länet. Denna vaksamhet hade fått skolledarna att anpassa marknadsföringen något. Exempelvis hade Viktor Rydbergs gymnasium förändrat sitt förhållningssätt till öppet hus de senaste åren. Ett beslut som framställdes på följande sätt av den intervjuade rektorn:

Tidigare har vi tänkt att det inte får störa vår verksamhet men det kommer att vara minskade elevkullar och vi kanske måste bjussa lite mer på vår verksamhet när folk ändå kommer hit.³⁰⁴

³⁰⁴ Intervju med skolledare på VRG Jarlapan, 111219.

Marknadsföringsarbetet på Viktor Rydberg hade sedan skolan startade i mitten av 1990-talet varit inriktat på PR snarare än reklam, vilket rektorn på Viktor Rydberg Jarlplan uttryckte på följande vis:

All publicitet är ju god marknadsföring för oss, vi betalar inte för den utan ser till att göra ett bra jobb så att det kommer ut i pressen. Vi har en person som till viss del jobbar med att få ut saker vi gör till pressen, det är med andra ord PR som vi jobbar med istället för att lägga pengar på annonser och liknande. [...] Tidigare har vi haft kontakt med en PR-person men inte nu längre. Reklambyråer använder vi för att producera tryckt material.³⁰⁵

Ett liknande förhållningssätt till marknadsföring återfanns på Södra latin, det vill säga att det var vad man gjorde på skolan som räknades inte hur man framställde detta utåt. Detta PR-orienterade förhållningssätt krävde samtidigt marknadsföringsmetoder som tog till vara särarten hos gymnasieskolornas tillgångar. Exempel på sådana metoder, som i intervjuerna framstod som uttryck lika mycket för medvetna som för omedvetna strategier för att värna och stärka sin position, bestod i att skolorna såg till att bli uppmärksammade för sina elevers och lärares prestationer i samband med exempelvis musikaler, konserter med klassisk musik, besök av Nobelpristagare eller elevernas deltagande i europeiska eller andra internationella aktiviteter. Att lyfta fram den typen av evenemang var också ett sätt att göra skolornas redan erkända musikutbildningar synliga. De estetiska programmen rekryterade mycket selektivt genom intagningsprov. Ett annat mycket viktigt inslag i skolornas marknadsföring var öppet hus-aktiviteterna då elever och föräldrar hade möjlighet att "känna in" atmosfären.³⁰⁶

I fråga om de estetiska utbildningarna var det viktigt att övertyga föräldrarna om att dessa också motsvarade fullvärdiga studieförberedande utbildningar. Enligt båda de intervjuade skolledarna hade konkurrenssituationen för gymnasieskolor med musikutbildningar hårdnat de senaste 15 åren. Att kunna erbjuda både en bra musikutbildning och en bra studieförberedande utbildning hade därmed blivit allt mer betydelsefullt, vilket rektorn på Södra latin beskriver på följande vis:

---

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ Det är de resursstarka och, i synnerhet, kulturellt bemedlade föräldrarna med mycket utbildningskapital som besitter förmågan eller, om vi så vill, de "rätta" dispositionerna för att kunna "känna in" atmosfären. Detta är en viktig selektionsmekanism i elitiskolors rekrytering och något som skolledare och lärare tenderar vara väl medvetna om. I en tidigare fallstudie av en nyetablerad kommunal gymnasieskola i Uppsala har jag funnit liknande resonemang hos lärare och skolledare om vad det är som fångar föräldrars och elevers intresse vid bland annat öppet hus aktiviteter. Se Forsberg, H. (2008), *En skola i tiden*, s. 14–16; se även Lidégran, I. (2006), *Uppsala: en akademiskt dominerad gymnasieskola*, s. 8.

Vi jobbar ju aktivt med marknadsföring för att hålla oss kvar på musiken för det har ju kommit konkurrenter; Lilla akademien, Nordiska, Stockholms estetiska och Rytmus. Men vi har ju lyckats ganska väl. [I mötet med elever och föräldrar] är det viktigt att ha korrekt och bra information samt ha bra föreställningar [teater, dans och musik] osv. Men vi kan ju inte slappna av, musikutbildningar och språk är hårt konkurrensutsatta idag. Södra latin är kanske inte så aktiva i marknadsföringen av NV och SP, där försöker vi bara hålla en otroligt hög och bra nivå på undervisningen. Men på musikutbildningarna måste vi ändå synas. Det vi lyfter fram när det gäller musik, dans och teater är den bredd vi kan ge, eftersom föräldrar nästan alltid är oroliga för att deras barn inte ska få tillräcklig behörighet för att kunna läsa vidare. Det vi försöker föra fram är: att det befruktar att gå på en skola där alla är ambitiösa, att det finns en blandning av elever som inte bara är teoretiker, att det finns en sammanhållning och en Södra Latin anda [...] respekten för andra och rätten att vara sig själv är devisen för andan på skolan.³⁰⁷

Elitskolorna var genom det höga söktrycket till deras utbildningar i väldigt liten utsträckning konkurrensutsatta på det sätt som gymnasieskolor med bredare rekrytering kan vara. Deras strategier för att befästa sin dominerande position i utbildningslandskapet riktade sig snarare mot att ta till vara på den "avkastning" som deras befintliga tillgångar genererade, främst av allt det symboliska kapital som bestod i att vara skolor kända för att sätta utbildningens kvalitet i första rummet och att inte sammanblanda utbildningens värden med ekonomiska värden.³⁰⁸ Marknadsföringen på dessa gymnasieskolor var också mer subtil till sin karaktär och huvudsakligen kopplad till kärnverksamheten. För Södra latin refererade den till skolans anciennitet och de traditioner som generationer av elever och föräldrar tagit del av. Om skolan försökt göra detta slag av tillgångar till föremål för en reklamkampanj, skulle denna sannolikt innebära en avsevärd risk för devalvering av just dessa tillgångar. Viktor Rydberg hade inte på samma sätt ett historiskt kapital att förvalta, men var mån om att synas och få publicitet för det som skedde på skolan. Den typen av PR-orienterade marknadsföring, i kombination med skolans höga antagningspoäng, språkundervisning med modersmålstalande lärare, högskolekurser och stora utbud av estetiska kurser utgjorde sammantaget attraktiva tillgångar i kampen om eleverna.

Det fanns en klar medvetenhet hos skolledarna på elitskolorna om konkurrensituationen i stort i Stockholm men den utgjorde samtidigt inget direkt orosmoln för dem. De konkurrerade snarare med varandra. Ändå påverkades skolledarna att överväga ett mer marknadsorienterat förhållningssätt och att i viss utsträckning också anpassa sina metoder för att verkligen vara säkra på att nå ut till de högpresterande elever som de förväntade sig att deras skolor skulle rekrytera.

³⁰⁷ Intervju med skolledare på Södra latins gymnasium, 120627.

³⁰⁸ Denna tolkning av intervjumaterialet överensstämmer helt med den analys Mikael Palme gör i sin studie av det kulturella kapitalet i Stockholms gymnasieskola på 2000-talet. Se Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 275.

De marknadsorienterade skolorna

Det mer uttalade marknadstänkande som åskådliggjordes i det tidigare citatet om hur reklambroschyrer och marknadsandelar, återfanns framför allt hos skolledarna på de fristående gymnasieskolorna i Stockholms innerstad. Två intressanta exempel var NTI-gymnasiet och Påhlmans gymnasium, båda fristående gymnasieskolorna i Stockholms innerstad som i gymnasieskolans sociala rum befann sig i ett område karakteriserat av en "bred" rekrytering, det vill säga av att ta emot elever med varierande betyg och varierande socialt ursprung. Skolorna hade också valt att "nischas" sig mot bestämda slags utbildningar vilket vittnar om mer marknadsorienterade strategier i kampen om eleverna. Tidigare studier av gymnasieskolorna i Stockholm har visat att konkurrensen om elever skapar bestämda "nischer" inom vilka en viss skolas och utbildnings potentiella rekrytering ligger.³⁰⁹ De båda gymnasieskolorna, NTI-gymnasiet och Påhlmans, ägdes av huvudmän av olika karaktär och med olika incitament för att bedriva skolverksamhet. NTI-gymnasiet tillhörde utbildningskoncernen Academedia skolor vilken i sin tur ägdes av riskapitalbolaget EQT vars övergripande mål var att öka bolagets tillväxt, medan Påhlmans gymnasium drevs av en stiftelse som tillhörde Medborgarskolan och fyllde en plats i organisationens utbildningsutbud.³¹⁰ Gemensamt för skolorna var att de båda verkade inom hårt konkurrensutsatta nischer. NTI-gymnasiet inriktade sig mot IT och media, en utbildningsnisch där teknik, media och samhällsprogrammet dominerar, medan Påhlmans gymnasium koncentrerade sig på samhällsvetenskapliga utbildningar orienterade mot ekonomi och entreprenörskap.

Intervjuerna vittnade om att båda skolornas rektorer väl kände till vilka deras konkurrenter var och hur stor del av marknaden den egna skolan hade. De 1,5 procent av den totala skolmarknaden, som lyftes fram i det tidigare citatet av rektorn för NTI-gymnasiet, bröts snabbt ned på program- och profilnivå:

När vi etablerade vårt teknikprogram med medieinriktning fick vi 8,9 procent av alla sökande i hela Stockholms län till teknikprogrammet och om vi bara ser till friskolorna med det programmet, har vi 25 procent av marknaden.³¹¹

En liknande medvetenhet om skolkonkurrensens betydelse för elevrekryteringen uttryckte rektorn för Påhlmans gymnasium, som även var rektor för Textila gymnasiet – Medborgarskolans andra gymnasieskola i Stockholm. När det gäller gymnasieprogram med modedesigninriktning var konkurrenterna lätt räknade. Textila gymnasiet kunde anses marknadsledande eftersom det hade högre intagningspoäng än de fem konkurrerande utbildningarna. När det gäller de ekonomiinriktade utbildningarna på Påhlmans gymnasium fanns

³⁰⁹ Se *ibid.*, s. 212.

³¹⁰ Academedia (u.å) (Elektronisk), "EQT:s programförklaring för Academedia" samt Intervju med skolledare på Påhlmans gymnasium, 111012.

³¹¹ Intervju med skolledare på NTI-gymnasiet, Stockholm, 111108.

enligt rektorn däremot många konkurrerade gymnasieskolor och det var svårt att ha överblick. Det är talande att samma rektor, trots svårigheterna att ha en överblick över konkurrenterna, själv klassificerade de senare som inriktade mot olika marknadssegment: klassiska institutioner (Östra real och Viktor Rydberg), business schools (Thorén Business School och YBC i Nacka) samt ytterstadsskolorna (Blackeberg, Kärrtorp och Bromma). Pählmans främsta konkurrenter fanns bland de så kallade "business schools". Pählmans gymnasium hade ambitionen att i framtiden vara en av stadens två bästa gymnasieskolor inom dessa tre segment. "Att vara bäst får man då bryta ned till antagningspoäng, betyg, elevtrivsel och lite annat kanske".³¹²

För båda dessa gymnasieskolor var skapandet av ett varumärke centralt i kampen om eleverna. Det framgick av intervjuerna att varumärket var starkt beroende av skolornas geografiska läge, men också av deras elevrekrytering och vilken inriktning huvudmannen ville ge skolan. Rektorn på NTI-gymnasiet använde konsekvent ett marknadsspråk och talade exempelvis om vilken "produkt" skolan erbjöd och hur denna hängde ihop med dess "varumärke". Skolans storlek var en del av produkten i den meningen att elever som valde skolan skulle få tillgång till ett större "socialt sammanhang" i avseende på andra elever, program, lärare, lokaler och ett centralt geografiskt läge. Jämfört med det nyetablerade och till storleken mindre NTI-gymnasiet i Sollentuna erbjöd NTI-gymnasiet i Stockholm en annan "produktmix": "varumärkena är ju desamma men produkten kan ju ändå bli lite olika eftersom du som elev kan välja mellan att gå på en skola med 250 elever eller en med 750 elever".³¹³

Pählmans gymnasium hade redan 2008 genomfört ett omfattande arbete som syftat till att förändra skolans varumärke. Skolan låg ett stenkast från Odenplan i Vasastan i centrala Stockholm, vilket utgjorde ett gynnsamt geografiskt läge. Som skolans mellanposition i gymnasieskolans sociala rum vittnar om, hade den dock bred social rekrytering och tog inte emot elever med de starkaste tillgångarna. Huvudmannen Medborgarskolan och rektorn hade därför medvetet försökt förändra skolans varumärke genom att dels byta namn – skolan hette tidigare Stockholms fria gymnasium – och dels förändra skolans programutbud och innehåll. Stockholms Fria gymnasium var en av de första fristående och idéburna gymnasieskolorna i Stockholms innerstad och blev vid sin tillkomst några år in på 1990-talet snart en populär innerstadsskola med en slags humanistisk framtoning, vilket ansågs ligga i linje med Medborgarskolans värdegrund. När konkurrensen om de högpresterande eleverna ökade mellan innerstadens skolor, fick skolan svårt att försvara sin position. Lösningen blev att stöpa om skolan efter ett mer businessorienterat koncept och samtidigt försöka bevara något av medborgarskolans humanistiska prägel. Efter diskussioner inom Medborgarskolan bytte gymnasieskolan namn till Pählmans, ett namn med historia inom studieförbundet som an-

³¹² Intervju med skolledare på Pählmans gymnasium, 111012.

³¹³ Intervju med skolledare på NTI-gymnasiet, Stockholm, 111108.

vänts för Påhlmans handelsinstitut med anor tillbaka till början av 1800-talet. Efter namnbytet marknadsfördes gymnasieskolan som en affärsskola på humanistisk grund med ledorden *Human*, *Business* och *School*. Dessa ledord utgör också grund för nio marknadsföringskriterier som skolan aktivt försökte tillämpa på alla plan i kontakten med elever och föräldrar. Förändringen av skolans varumärke medförde också en förändring i dess utbildningsutbud. Strävan att skapa en tydlig framtoning och att "synas på kartan" innebar, menade den intervjuade rektorn, att NV-programmet blev ett allt för apart inslag i skolans profil, vilket gjorde att de lades ned.³¹⁴

Att kunna marknadsföra ett sammanhållet koncept som samtidigt gavs trovärdighet genom en historieskrivning som motiverade konceptet utgjorde en viktig del i arbetet med varumärket, vilket rektorn uttryckte på följande sätt:

Marknadsföring har stor betydelse för skolan eftersom den är nystartad, vissa skolor finns redan på kartan, som exempelvis Södra latin. Alla vet vilken skola det är. Men Påhlmans finns inte riktigt på kartan än, men vi håller nog på att fastna på den kartan för det är ju en enorm fördel att ha ett gammalt varumärke.³¹⁵

NTI-gymnasiet försökte på ett likande sätt ge sitt varumärke ett slags historisk förankring genom att koppla ihop gymnasieskolan med Nordiska Tekniska Institutets vuxenfortbildningar vilka funnits sedan slutet av 1960-talet.³¹⁶

Ett annat intressant exempel på en fristående gymnasieskola som förändrat och justerat sitt varumärke flera gånger efter sin tillkomst var John Bauer gymnasiet som, vid tidpunkten för denna studie, var en av landets största utbildningskoncerner. Hösten 2012 hette skolan endast JB-gymnasiet, sedan den bytt logotypens grafiska utformning och sitt marknadsförda budskap tre gånger sedan 2005 (bild 23).

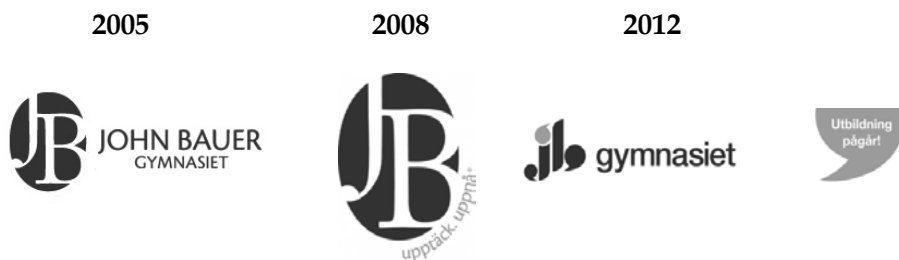
---

³¹⁴ Intervju med skolledare på VRG Jarlapan, 111219.

³¹⁵ Ibid.

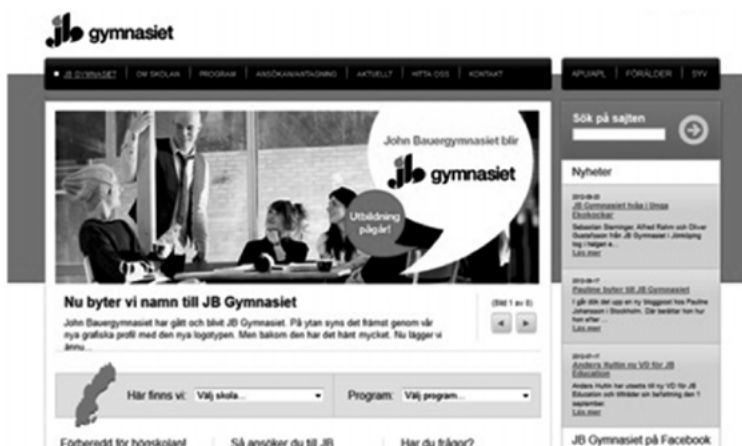
³¹⁶ Utbildningssociologen Mikael Palme har i tidigare studier av gymnasieskolorna i Stockholm visat på en polaritet mellan skolor som förmedlar målrationala respektive bildningsorienterade topoi (retoriska figurer) via sina hemsidor. Palmes analyser visar bland annat på hur vissa skolor som en etableringsstrategi försöker "skapa" historia genom skolemblem eller berättelser som den om Mikael Elias som startade NTI. Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 231.

Bild 23. John Bauergymnasiets logotyper 2005–2012.

I ett tidigare skede av sin utveckling var en strategi hos huvudmannen att använda sig av ett bildspråk hämtat från John Bauers sagovärld för att lyfta fram skolan som ett it-gymnasium. År 2012 kommunicerade skolans hemsida emellertid ett betydligt mer businessorienterat och individcentrerat koncept (bild 24). Hösten 2012 nämndes inte längre ordet IT överhuvudtaget i beskrivningen av skolan.³¹⁷

Bild 24. John Bauergymnasiets hemsida, 2012-09-21.

Det är svårt att bedöma vilken genomslagskraft varumärkesmetamorfoserna hade i kampen om elever och i vilken utsträckning de motsvarades av förändringar av den inre skolverksamheten. Spänning som framträder i intervju-materialet mellan skolornas inre verksamhet och den yttre bilden av den-samma indikerar dock hur viktigt det var för de marknadsorienterade gymnasieskolorna att "läsa av" marknaden och att försöka ackumulera vad man kan

³¹⁷ Intervju med skolledare på JB gymnasiet, 130426.

kalla för olika slags trovärdighet, exempelvis en historisk förankring eller logotyper som signalerar vissa värden, när varumärket skapas.³¹⁸

Gymnasieskolor som ägdes av utbildningsföretag med centrala marknadsavdelningar och en tydlig tillväxtfilosofi tycktes benägna att snabbt förändra skolans yttre framtoning i avsikt att justera beskrivningen av dess inre verksamhet efter vad man föreställde sig vara behov hos skolornas potentiella publik. Flexibilitet” utgjorde en central del i strategin för de gymnasieskolor som vill muta in ett område/nisch i det föränderliga utbildningslandskap som Stockholms gymnasieskolor utgjorde. De marknadsorienterade skolornas strategi för att stärka sina positioner i utbildningslandskapet präglades av ett företagsekonomiskt förhållningssätt där den inre verksamheten beskrevs i termer av målgrupper, marknadsandelar och produkter som kunde anpassas till den rådande marknadssituationen så som man tolkade den utifrån vilka utbildningar som var eftertraktade, elevkullarnas storlek och innebörden av de utbildningspolitiska reformerna.³¹⁹

De marknadsutsatta skolorna

De gymnasieskolor som varit mest utsatta för den tilltagande konkurrensituationen i länet återfanns framför allt i Stockholms södra kommuner. Under perioden 1995–2008 fördubblades andelen elever från de södra förortskommunerna Stockholm som gick i gymnasieskola i Stockholms stad. Som vi såg i avhandlingens kapitel 6 och 7 varierade samtidigt elevflykten mellan både kommuner och skolor. Trenden att elevströmmarna ökade mot Stockholm stad vittnar dock om att gymnasieskolor som låg i de södra förortskommunerna befann sig i en utsatt konkurrenssituation.³²⁰ Flera skolledare i dessa kommuner beskrev också situationen som en kamp för den kommunala gymnasieskolans överlevnad. För att kompensera för elevflykten måste man försöka rekrytera elever från kommuner som låg längre bort från centrum.

I dessa mer utsatta områden av utbildningslandskapet använde skolorna marknadsföringsstrategier som syftade till att försöka få eleverna att stanna kvar i kommunen och att få elever i angränsande kommuner att kliva av pendeltåget vid stationen nära skolan. Skolledarnas uppfattning var att den egna skolan inte höll sämre kvalitet än de populära innerstadsskolorna men att en stark elevrekrytering var nödvändig för att förmedla en känsla av att vara på ”rätt ställe” vilket krävdes i skolkonkurrensen. De intervjuade skolledarna ansåg sällan att den nya konkurrenssituation som skolvalet och skol-

³¹⁸ Jämför med Kallstenius diskussion om betydelsen av grundskolors sociala rekrytering och geografiska läge. Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 207–209.

³¹⁹ Vi kan finna en liknande typ av marknadsorienterade gensvar från skolor i England redan under 1990-talet som en följd av 1980-talets skolvalsreformer. Se Bagley, C., Woods, P. & Glatter, R. (1996), “Scanning the Market School Strategies for Discovering Parental Perspectives”, s. 133–137.

³²⁰ Se appendix, tabell 33.

pengen fört med sig höjde kvaliteten på utbildningarna³²¹, men menade att den starka dragningskraften mot innerstaden gjorde det viktigt att erbjuda en "kvalitetsprodukt", eftersom eleverna från andra kommuner annars lika gärna kunde välja att åka ett stopp till.³²² Konkurrensen om elever skapade en hög grad av medvetenhet om och lyhördhet för vilka elever som kommunens skolor hade möjlighet att rekrytera.

Vi har aldrig marknadsfört oss lika hårt i Huddinge, jag har aldrig ens tänkt tanken. Det är bara självklart liksom, det är ju den här rörelsen [mot innerstaden] och sedan finns det ju en skola i Huddinge som är väldigt känd. Det är mer logiskt att lägga resurserna på Södertälje och Salem, och tänka att vi måste få dem att kliva av på stationen i Tumba.³²³

Liknande resonemang återkom hos intervjuade skolledare i Huddinge, Haninge, Salem och Tyresö om vad som var "rimliga" marknadsföringsstrategier givet gymnasieskolornas geografiska villkor och elevströmmarnas riktning. Bedömningarna grundades i olika analyser av nyckeltal och rekryteringsstatistik vilket ofta lyftes fram för att förklara de lokala förutsättningarna. Skolledare på förvaltningsnivå i dessa kommuner underströk genomgående att en hög kvalitet på de kommunala skolornas utbildningar var det viktigaste konkurrensmedlet. Man framhävde den kommunala gymnasieskolans organisatoriska och resursmässiga tillgångar i form av erfarna lärare, ändamålsenliga lokaler och ett brett utbud av program. Den kommunala verksamheten hade ett övergripande ansvar, menade man, för att tillgodose invånarnas utbildningsbehov. Denna "kvalitet" var samtidigt svår att nå ut med när marknadslogiken krävde korta, koncisa och attraktiva slogans. Skolledarna såg med andra ord en växande klyfta mellan faktisk inre verksamhet och marknadsföring av skolornas yttre image.

Ett exempel på en skola vars elevunderlag nästan halverades under den 15-årsperiod som följde efter valfrihetsreformerna i mitten av 1990-talet efter var Sögbäcksgymnasiet i Huddinge.³²⁴ Skolan låg centralt i Huddinge och hade i princip alltid erbjudit endast yrkesförberedande utbildningar samt under en lång tid dragits med ett dåligt rykte. Skolledaren menade dock att detta var oförtjänt och snarare hängde ihop med de yrkesförberedande utbildningarnas låga ställning i gymnasieskolan som helhet. Det dåliga ryktet var dock svårt att hantera i marknadsföringen.

³²¹ Sociologen Nihad Bunar har konstaterat liknande förhållningssätt hos skolledare på mångkulturella grundskolor i Stockholmsområdet. Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 144.

³²² Intervjuer med skolledare på olika nivåer i Botkyrka, Haninge, Huddinge, Salem och Tyresö under perioden 2010–2012.

³²³ Intervju med skolledare på förvaltningsnivå i Botkyrka, 100412.

³²⁴ Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

[De yrkesförberedande utbildningarna] kanske inte är en så väldigt fin genre men vi ska vara bäst i vår genre. Det är lite så vi försöker arbeta. De flesta unga resonerar som så att de fixar skolan sen, men inte just nu. De yrkesförberedande programmen är dock inte så mycket av återvändsgränder eftersom man alltid kan komplettera. Sedan har skolan också tre SYV [Studie- och yrkesvägledare] som gör ett jättebra jobb. Två av dem arbetar med introduktionsprogrammen. Det blir många motivationssamtal helt enkelt. Vi är ju väldigt bra på att arbeta med de elever som misslyckats i [grund]skolan men det är ju inget vi kan gå ut och slå oss för bröstet med på byn – 'vi har en väldigt bra verksamhet för de elever som inte lyckades i grundskolan' – så kan man ju inte marknadsföra skolan.³²⁵

Sågbäcksgymnasiet hade försökt att ändra den allmänna bilden av skolan genom att stöpa om skolans varumärke. En reklambyrå i Halmstad som erbjöd marknadsföringspaket till fasta priser kontaktades av skolan under våren 2012. En viktig del i det arbete som inleddes med det nya varumärket var att förkorta skolnamnet till SGY, eftersom *Sågbäcksgymnasiet* var långt och krångligt att använda i marknadsföring. En omfattande förändring av skolans framtoning var inte oproblematisk eftersom det fanns en kommunal överbyggnad där faktorer som offentlig upphandling, central marknadsföringsbudget och förvaltningsledningens goda vilja spelade in.

Skolan har nu också registrerat domäner så vi kan ha SGY³²⁵. Det är för långt att skriva in Sågbäcksgymnasiet. Vi var också tvungen att byta hemsida eftersom vi hade så urgammal plattform så att det inte gick att få någon support. Bara det gick på över 100 000 kronor. Det ena leder till det andra och det är det som vi är rädd för, löpande kostnader. Vår skolpeng går ju åt till att betala marknadsföring centralt på kommunen via OH men de har ju till uppgift att marknadsföra alla skolor. Där har de fristående skolorna en fördel i det avseendet men de har ju som sagt å andra sidan vinstmarginaler som ska hållas.³²⁶

Paradoxen att utåt inte kunna marknadsföra det som skolledningen såg som skolans verkliga kompetens och tillgång gällde även för Didaktus gymnasium på Liljeholmen. Skolan hade ett geografiskt läge som i sig var väldigt konkurrensutsatt. Inom stadsdelen Hägersten-Liljeholmen hade hösten 2012 hela 16 gymnasieskolor etablerat sig som alla hade tillgång till goda kommunikationer och möjlighet att rekrytera elever från ett stort upptagningsområde (se karta 5). Vid denna tidpunkt erbjöd Didaktus Liljeholmen studieprogrammen Barn- och fritid, Ekonomi, Naturvetenskap, Samhälle och Omvårdnad samt Introduktionsprogrammet för invandrarelever, och skolan rekryterade framför allt elever från västra Stockholm, däribland Skärholmen. Rektorn menade att skolan hade ett utmärkt rykte bland elever med migrationsbakgrund och kunde erbjuda bra resurser för denna elevkategori, bland annat erbjöd skolan hemspråksundervisning på elva språk. Även många elever i behov av särskilt

³²⁵ Intervju med rektor för Sågbäcksgymnasiet, 120727.

³²⁶ Ibid.

stöd brukade söka sig till Didaktus. De goda kommunikationerna till Liljeholmen gjorde också skolan lättillgänglig, i synnerhet för elever från västerort som ville bort från den många gånger stigmatiserade förortens gymnasieskolor.

Rektorn menade att det var svårt att avgöra vad de vanliga marknadsföringskanalerna hade för betydelse för elevrekryteringen (gymnasiemässan och öppet hus). Jämförelsevis få elever sökte sig till skolan via antagningsenheten och många elever dök helt enkelt bara upp vid terminsstarten. Mycket tydde på att det framför allt var via kompisar eller syskon som elever fick kännedom om skolan, vilket gjorde "att det på papperet kan se ut som att vi inte har några elever men så öppnas dörren i augusti och så bara väller det in elever".³²⁷ Skolan hade av dessa skäl försökt anpassa sin marknadsföring till en ganska svåråtgång målgrupp. Framför allt hade marknadsföringsinsatser riktats mot studie- och yrkesvägledare i grundskolan. Dessa utgjorde ett slags informell kanal för att förmedla information om vad rektorn uppfattade som skolans starkaste tillgång – att ta hand om elever i behov av särskilt stöd. Utbildningskoncernen Academedia, som ägde skolan, ordnade en årlig träff där alla studie- och yrkesvägledare i Stockholms län bjöds in. Rektorn såg dock, i likhet med sin motsvarighet på Sågbäcksgymnasiet, samtidigt en risk med att göra rekryteringen av denna resurskrävande grupp elever känd utåt:

[V]i är bra på elever med studiesvårigheter men det kan vi inte marknadsföra för då skulle vi drunkna i dem eleverna. Och våra resurser kommer att bli så pass tånjda att vi inte längre klarar av verksamheten.³²⁸

Utbildningsmässigt svaga grupper utgjorde samtidigt en viktig publik för skolan och Didaktus hade satsat på att bli bättre på att nå ut till elever och föräldrar med utländsk bakgrund genom att ta fram marknadsföringsmaterial på andra språk än svenska

De gymnasieskolor som befinner sig längst söderut i det socialt strukturerade utbildningslandskap vars karta tecknades i kapitel 7, det vill säga i regioner där elevernas samlade tillgångar är små, förde en dubbel kamp mot ett svikande elevunderlag och mot stigmatiserande ryktesspridning vilka båda tycktes betinga varandra.³²⁹ Dessa gymnasieskolor hamnade i en prekär marknadsföringssituation när de i sin yttre framtoning inte kunde göra bruk av det som av skolledarna framhölls som dess starkaste tillgångar, det vill säga resurser och erfarenheter som var användbara för att ta emot elever som misslyckats i grundskolan eller som nyligen migrerat till Sverige.

De två fall som här lyfts fram är exempel på gymnasieskolor som antingen slogs för sin existens till följd av svikande elevunderlag eller strävade efter att förändra sin rekrytering av resurskrävande elever och som utvecklade olika

³²⁷ Intervju med rektor på Didaktus Liljeholmen, 120803.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Jfr Bunars diskussion om de mångkulturella skolornas position i det han kallar för utbildningens kvasimarknadsfält. Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 162ff.

typer av överlevnadsstrategier. Om *de marknadsorienterade* skolorna orienterade sig mot bestämda marknadssegment genom att utveckla skolkoncept de ansåg sig kunna konkurrera med, tvingades *de marknadsutsatta* skolorna utveckla strategier för att försvara en redan utsatt position. På Sägbäcksgymnasiet hade man gjort en större satsning på att försöka förändra sitt varumärke på ett sätt som liknade de marknadstillvända fristående gymnasieskolor som tidigare diskuterades. På Didaktus förlitade man sig på informella kanaler via studie- och yrkesvägledare och det rykte om skolan som spreds mellan kompisar. Att rikta sig till just studie- och yrkesvägledare kan ses som en strategi som syftade till att balansera mellan den målgrupp som skolan ansåg sig ha (resurskrävande elever) utan att *alltför* explicit tvingas framhäva tillgångar som för en bredare publik elever kunde uppfattas som negativa (särskild kompetens att utbilda resurskrävande elever).

Spänningen mellan reklam och PR

Skoledarintervjuerna kastar ljus över hur personer som verkar inom gymnasieskolans ramar uppfattade den så kallade skolmarknaden i Stockholm och hur de resonerade om marknadsföring. I marknadsföringsarbetet var dock även en annan grupp aktörer viktiga, reklamfolk som var helt inriktade på skolornas yttre image och befann sig inom vad som kan kallas ett varumärkenas produktionsfält.³³⁰ Konkurrenssituationen för gymnasieskolor i Stockholm skapade ett omfattande kommersiellt brus av reklam. I kampen om eleverna producerades mängder av broschyrer, flyers, affischer som sattes upp i kollektivtrafiken och montermaterial som användes på gymnasiemässan i Älvsjö. Reklambyråer, tryckerier och andra underleverantörer av dessa produkter var en av de stora vinnarna på de kringmarknader som uppstod i samband med privatiseringen inom offentlig sektor.³³¹ De undersökta gymnasieskolorna använde ofta en eller flera reklambyråer. Inom den kommunala gymnasieskolan upphandlades dessa oftast genom ramavtal som gällde kommunernas allmänna marknadsföringsbehov. De fristående gymnasieskolorna och utbildningskoncernerna kunde å sin sida ha ett friare förhållningssätt till vilka externa aktörer de vill involvera. Oavsett vilken kategori huvudmannen till-

---

³³⁰ Socialantropologen Raoul Galli beskriver reklamens värld med hjälp av Bourdieus fältbegrepp som ett "varumärkenas produktionsfält" och menar att det är i reklamproducenternas modus operandi – det vill i säga hur de tänker, är, organiserar sig etc. – som man kan söka förklaringen till varför reklamens budskap ser ut som det gör. I följande avsnitt är det emellertid endast tre informanter som fått ge röst åt detta produktionsfält genom kontakter med en reklambyrå, en PR-byrå samt en kommunal marknads- och kommunikationsavdelning. Syftet här ska därför ses som en modest ansats att uppmärksamma producenternas roll i gymnasieskolornas reklam som en viktig aspekt att ta i beaktande för att förstå helheten i gymnasieskolornas strategier. se Galli, R. (2005), "Rapport från varumärkenas produktionsfält", s. 49; samt Galli, R. (2012), *Varumärkenas fält*.

³³¹ Jfr Ball, S. J. (2007), *Education plc*, s. 59ff.

hörde var reklambyråerna en viktig samarbetspartner. Samtidigt köpte skolorna deras tjänster i varierande omfattning. Ibland handlade det om att enbart få en professionell "finish" på skolans eget framarbetade material, i andra fall om att arbeta fram hela koncept för skolan. I de senare kunde enskilda individer på reklambyråer få stort inflytande över hur skolans verksamhet gavs en framtoning utåt.

Alla gymnasieskolor förlitade sig emellertid inte blint på reklam, utan många försökte hitta egna mer subtila kanaler för att nå fram till presumtiva elever, ibland med hjälp av professionella PR-byråer. Sådana tjänster kunde handla om att få hjälp med att få in artiklar om skolan i lokala tidningar eller inslag i lokalnyheterna. Som framgick av intervjuerna med skolledare fanns en spänning mellan marknadstänkande och traditionella utbildningsideal som även präglade de enskilda skolarnas marknadsföringsstrategier som mer explicit eller mer implicit kunde referera till skolmarknaden och dess konkurrens. Denna balans påverkade också om man satsade på reklamkampanjer eller på *public relations* (PR) för att skapa en relation till de elever man ville rekrytera. För att närmare utforska skillnaderna mellan olika strategier för att etablera en relation till en presumtiv publik, eller "kund", genomfördes intervjuer med personer som är yrkesverksamma inom reklam eller PR-branschen och som arbetat med marknadsföring av gymnasieskolor.

Jens³³², en erfaren reklamare som driver en egen byrå i södra Stockholm, hade under de senaste två åren arbetat med att ta fram marknadsföringsmaterial åt Fredrika Bremer gymnasierna i Haninge i samarbete med kommunens egen kommunikations- och marknadsföringsenhet. Jens uppfattade marknadsföringens utmaning som en fråga om *hur* man skulle nå genom bruset snarare än *vad* man ville marknadsföra. Han betonade därför vikten av att analysera den tilltänkta målgruppen för att på så sätt veta vilka distributionskanaler man skulle satsa på och hur budskapet skulle utformas. Direktreklam var den kanske viktigaste kanalen, eftersom den når brett och skapade en viktig första kontakt med eleverna. I detta avseende återstod mycket att göra i gymnasieskolornas reklamkampanjer. Jens ansåg att gymnasieskolor i allmänhet verkade ha ett dogmatiskt förhållningssätt till sin marknadsföring i det att de som arbetar med marknadsföring inom gymnasieskolorna organisationer hade svårt se bortom sin broschyr, sitt montermaterial och den årliga annonseringen. Som reklamare önskade han att gymnasieskolorna för att nå nya målgrupper kunde vara lite mer pragmatisk och nytänkande när det gäller reklamens utformning.³³³

³³² Jens, Johan och Jesper som beskrivs i texten heter egentligen något annat.

³³³ Intervju med "reklamare", 111205.

Man måste tänka utanför boxen, inte bara ett A5 vykort tryckt på 200-grams papper. Kan vi göra på något annat sätt? Använda tygmateriale eller en plastbit, någonting som känns annorlunda när det kommer i lådan helt enkelt. Så att man särskiljer sig.³³⁴

För en lyckosam direktreklam behövdes bra målgruppsanalyser, menade Jens. Det arbete som han nu utfört med Haninge baserades mest på en känsla för vad eleverna trodde om skolan, vilket var ett chanstagande och inte grundat på en riktig analys. För att nå nya grupper var det viktigt hur man kommunicerade den önskade kundens "framtoning" och "image", men här skilde sig Jens syn delvis ifrån skollädaarna.

I arbetet har vi nu istället gått lite mer på känn. Dels måste vi hålla oss till kommunens grafiska profil och det är ett ganska snällt sätt vi använder när vi kommunicerar. Det är mjuka former, bilder på elever, ganska färgglatt och det känns trevligt, jordnära och mänskligt. Men det skulle kunna vara så att man kanske måste arbeta lite mer med attityd beroende av vilken bild eleverna har av skolan. En lite häftigare approach om vi säger så.³³⁵

Kommunikationen med den tilltänkta målgruppen var central även från kommunens sida. På Haninge kommuns kommunikations- och marknadsföringsenhet var man av uppfattningen att skolorna kunde sitt innehåll bäst, medan marknadsförarna sågs som experter på hur detta innehåll skulle "kommuniceras". Johan som arbetade med marknadsföringsfrågor på förvaltningen i Haninge menade att det var en svår balansgång att kommunicera med en målgrupp som både består av föräldrar och tonåringar. Den komplexa målgruppen gjorde det viktigt att skilja på *vad* som kommunicerades och *hur* det skulle göras. En tidningsartikel måste vara koncis till sin form och de viktiga poängerna lyfts fram tidigt. En sådan sak kunde bli problematisk när lärare och skollädaare själva formulerade materialet och ville ge en nyanserad bild av verksamheten.

Vi får in texter om vad som ska kommuniceras. De kan vara väldigt bra men vi kan ändå säga; ta bort hälften och gör det tvärtom. Det ska vara ett ledigt språk som tilltalar eleven men inte pladdrigt, samtidigt informativt så att det ger någonting och blir trovärdigt. Det får inte låta som att det är en femtonåring som står och pratar. Samtidigt är det viktigt att vi kommunicerar till femtonåringen men i en ton som gör det uppenbart att det inte riktar sig till föräldern och på samma gång indirekt gör det.³³⁶

Att i marknadsföringsbruset nå fram till både föräldrar och elever tedde sig som en svår balansgång.

---

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Intervju med marknadsförare på Haninge kommun, 111101.

En annan strategi skolorna kunde använda för att bygga upp sina varumärken hade en mindre synlig marknadsföringskaraktär. På PR-byrån Westander i centrala Stockholm arbetade Jesper med olika typer av PR-insatser och lobbyism som ibland gällde utbildningsfrågor. Byrån hade ett tjugotal anställda. Lokalerna bestod av ett stort öppet kontorslandskap inramat av stora välvda fönster som släppte in ljuset. På väggarna hängde modern konst tillsammans med byråns olika utmärkelser och priser. I hjärtat av kontoret, nära det inglasade konferensrummet, fanns ett rymligt pentry med en espressomaskin. PR-byrån befann sig i flera olika avseenden i en annan värld än den de lokala reklambyråer tillhörde som anlätades av kommunala gymnasieskolor i de södra förortererna, både i fråga om status inom marknadsföringsbranschen och i fråga om arbetssätt och metoder för att tränga igenom mediebruset.³³⁷ Denna värld återspeglades också i de kunder som vände sig till byrån, inte minst när det gällde uppdrag relaterade till utbildningssystemet. Byrån hade exempelvis arbetat med lobbyism i vissa specifika frågor för både Örebro universitet och Högskolan i Dalarna. I dessa fall handlade det om att bearbeta folk i regeringen. I några fall hade man tagit på sig uppdrag kopplade till gymnasieskolan. Bland annat arbetade Jesper med UNICEF som önskade få in formuleringar om barns rättigheter i läroplanen för samhällskunskap. Arbetet bestod då till största delen av att kartlägga vilka politiker och tjänstemän som hade nyckelpositioner i dessa sakfrågor och vilka de lyssnade på vilket skedde bland annat genom att utnyttja de kontaktnät som byrån upprättat.³³⁸

Byrån hade arbetat med två gymnasieskolor, dels med Young Business Creatives (YBC) i Nacka och dels med Spyken i Lund. YBC var en kommunal skola och ingick i ett internationellt nätverk med 10 andra skolor som i princip bytte elever med varandra. Eleverna befann sig i princip en termin i varje världsdel under gymnasiet, som Jesper uttryckte saken. Nätverket och utbytet var viktigt för skolan att lyfta fram, vilket gjorde att den tog kontakt med PR-byrån i avsikt att skapa mer publicitet kring programmet. Även om byråns insats dock blev liten och bestod i att skriva ett pressmeddelande, hade Jesper därefter hållit ett föredrag för eleverna varje år, vilket dock byrån inte debiterat. "Skolor har ju inte så mycket pengar. Vi debiterar 1 800 kronor i timmen och det är därför ganska svårt att göra några stora saker."³³⁹

På Spyken i Lund bidrog byrån med att ta fram en handlingsplan för hur man skulle skapa PR. Bakgrunden var att två andra gymnasieskolor i Lund hade tilldelats spetsutbildningar. I arbetet med Spyken gick PR-byrån igenom tidigare publicitet där skolan på något sätt nämnts men gjorde också en undersökning av andra gymnasieskolors synlighet i Lund. Analysen innefattade alla typer av lokala medier som Sydsvenskan, Skånska Dagbladet, Metro samt tv och radio. Genomgången visade att publiciteten mest hand-

³³⁷ Angående pr-orienterade arbetssätt, se Larsson, L. (2002), *PR på svenska*, s. 22f.

³³⁸ Intervju med PR-konsult på Westander, 111209.

³³⁹ Ibid.

lade om trivsel men inte så mycket om kunskap, trots att skolan enligt byråns mening tillhörde topp tio i Sverige. Varumärkesanalysen pekade på att skolan måste anstränga sig mycket mer för att få publicitet om elevernas skolprestationer och på så sätt nå föräldrarna som läser tidningar. Spyken var inte vilken skola som helst i Lund utan hade ett gott rykte och anor från 1800-talet, vilket hängde samman med dess ambition att arbeta långsiktigt. Skolan hade inte heller några problem att rekrytera elever. I det föregående avsnittet om *elitskolorna* framgick att även skolledarna på elitskolorna i Stockholm innerstad hellre förlitade sig på god publicitet än på aggressiva reklamkampanjer. De mer implicita, PR-orienterade marknadsföringsstrategierna var antagligen den enda möjliga vägen för en gymnasieskola med hög status att konkurrera om eleverna utan att utsätta sitt symboliska prestigekapital för risk.

Gymnasieskolor hörde ibland av sig till PR-byrån för att få hjälp med PR inför höstens gymnasieval, byrån avböjde alltid dessa jobb med svaret att skolan istället fick göra en reklamkampanj. PR-arbetet var mer långsiktigt och handlade om att bygga en grund för varumärket.

Reklamverkens byrå i söderort och den välrenommerade PR-byrån i innerstaden intog två olika positioner i varumärkenas produktionsfält och gav skilda bidrag till gymnasieskolornas strategier i kampen om eleverna. Reklamverkens marknadsföringsarbete var explicit och tog sikte på skolans yttre image i relation till möjliga målgrupper. PR-konsulten arbetade mer långsiktigt med att bygga upp ett varumärke, ofta genom olika mediala kanaler, som på ett mer implicit sätt vände sig mot skolornas publik. Intervjuerna med skolledare för olika gymnasieskolor i Stockholm bekräftar betydelsen av den spänning som fanns mellan explicita reklamsatsningar och implicita PR-orienterade insatser. Reklam uteslöt inte PR och tvärtom, men vilken av de båda marknadsföringsstrategierna som skolledarna hyste störst tilltro till vara nära förknippat med gymnasieskolans position i gymnasiefältet och de tillgångar den försökte värdesätta och värna om.

Sammanfattning och diskussion

Detta kapitel har fokuserat på olika aspekter av gymnasieskolornas arbete med att marknadsföra verksamheten och hur olika agenter, för att använda Bourdieus sociologiska terminologi, uppfattar och agerar detta arbete. Reklam, målgruppsanalyser och ett allmänt marknadstänkande vann inträde i Stockholms gymnasieskolor när skolmarknaden etablerade sig efter 1990-talets valfrihetsreformer. Gemensamt för i princip alla agenter – såväl skolledare och kommunala administratörer som reklamverkare och PR-konsulter – var ett marknadsekonomiskt förhållningssätt till gymnasieskolans satsningar. De olika strategier skolorna utvecklade för att försöka tränga igenom det brus av mer eller mindre reklambetonad information som elever och familjer utsattes för hängde tätt samman med skolornas position, det vill säga mängden

och arten av de tillgångar de förvaltade. Inte minst var den tillgång viktig som bestod av elevrekryteringen och dess särskiljande karaktär. Skolor inriktade mot elever med höga betyg och, som regel, högt socialt ursprung, utvecklade ogärna en marknadsföring som bar tydliga spår av att utbildning utgjorde en marknad, under det att skolor med motsatt rekrytering, och i synnerhet ut-satta skolor med vikande söktryck, var mer benägna att satsa på reklam.

En av de motsättningar som framträdde i intervjuerna med skolledare var den mellan skolornas inre verksamhet, det vill säga arbetet med undervisningen och dess innehåll, och skolornas yttre image. För rektorer och i viss mån även skolledare i de kommunala förvaltningarna, framstod det ofta som ett problem att marknadsföringen av skolan inte kunde ge rättvisa åt och ibland även tvingades dölja skolans verkliga inre arbete, eftersom detta inte passade in i de förenklade bilder av skolan som marknadsföringen krävde. Som analysen visade kunde till och med kompetenser på skolan som skolledarna kände stolthet inför behöva tonas ned eller döljas i marknadsföringen för att inte avskräcka en publik som skolan såg som en potentiell rekryteringsgrund, som i fallet med erfarenheten att bemöta elever med invandrabakgrund och elever med särskilda behov.

Denna motsättning vara ofta parallell med en spänning mellan marknads-tänkande och traditionella utbildningsideal vilken aktualiserades av marknadsföringsarbetet. Även om lärarkåren motiverades av de senare idealen i skolans inre arbete, kunde de behöva tonas ned i marknadsföringen till förmån för en syn på utbildning som en lönsam investering i konkurrens med andra. Vilket förhållningssätt som blev tongivande i skolans strategi för att stärka, försvara eller erövra sin position i utbildningslandskapet berodde framför allt på skolornas samlade tillgångar (elevrekrytering, lokaler, anciennitet, geografiskt läge, traditioner osv.). Utifrån de skoledarintervjuer som utgör den viktigaste grunden för analyserna i detta kapitel kunde ett tydligt mönster skönjas i gymnasieskolornas förhållningssätt till marknadsföringen av sina tillgångar. Tre huvudsakliga strategier kunde urskiljas som alla var knutna till gymnasieskolornas positioner – *Elitskolornas*, *De marknadsorienterade skolornas* och *De marknadsutsatta skolornas*.

Elitskolorna, som kännetecknades av stora samlade tillgångar i avseende på exempelvis elevrekrytering, lärarkollegium och geografiskt läge, undvek en marknadsföring som bar tydliga spår av marknadens konkurrens. De framhöll istället främst sina tillgångar med mer implicita metoder som öppet hus-aktiviteter och olika evenemang anordnade av skolorna och deras elever. Det var viktigt att eleverna och föräldrarna kunde få en "känsla" för skolan och dess möjligheter. Skolornas kärnverksamhet med undervisning och bildningsorienterade³⁴⁰ värderingar lyftes fram som centrala i den yttre bilden av skolan.

De marknadsorienterade skolorna, som överlag hade en stabil rekrytering men inte av de mest kapitalstarka eleverna, befann sig samtidigt i

³⁴⁰ Jfr Palme, M. (2008a), *Det kulturella kapitalet*, s. 247.

konkurrensutsatta regioner av utbildningslandskapet där de konkurrerande skolorna var många. De tenderade därför att inrikta sig mot speciella marknadsnischer inom vilka de försökte hävda sin ställning, och utgjorde inte pretendenten, i Bourdieus mening, på elitskolornas ställningar inom fältet.³⁴¹ Villkoren för nischernas eller marknadssegmentens storlek kunde dock ändras beroende på vad elever och familjer efterfrågade eller på de ändrade spelregler som utbildningspolitiska reformer förde med sig. I gymnasireformen 2011 (GY11) förändrades exempelvis reglerna för vilken behörighet för högre studier som de yrkesförberedande programmens gav, vilket ledde bland annat till en åtstramning av profilerade idrottsutbildningar som påverkade många gymnasieskolors verksamhet. De marknadsorienterade skolornas strategier präglades av ett starkt marknadstänkande och krav på flexibilitet när det gäller profiler och inriktningar, vilket tog sig uttryck bland annat i att varumärken ofta omskapades.

De marknadsutsatta skolorna var framför allt de gymnasieskolor som befann sig i de regioner av utbildningslandskapet där elevunderlaget var utsatt för en kontinuerlig erosion. Här hårdnade konkurrensen om eleverna år efter år. På kommunala skolor av detta slag präglades marknadsföringsstrategierna av en ambivalens mellan å ena sidan ett traditionellt utbildningsideal som betonade vikten av att ta ett övergripande ansvar för att tillgodose kommunens invånare med gedigen utbildning, och å andra sidan ett marknadstänkande enligt vilket utbildningsutbudet skulle anpassas till en hårdnande konkurrens och till kravet på att erbjuda ett säljande varumärke. Ett problem för de gymnasieskolor som hade stor andel elever med utländsk bakgrund och många elever i behov av särskilt stöd var att de inte kunde marknadsföra de tillgångar som de ansåg sig förfoga över, exempelvis elevvårdspersonal, studie- och yrkesvägledare och lärare med lång erfarenhet av att arbeta med denna grupp elever.

I tidigare svenska och internationella studier av skolmarknader, vilka mer ingående diskuterades i kapitel 2 och som vi ska återkomma till i kapitel 10, har forskare framhållit att offentligt finansierade och initierade marknader inte fungerar som gängse kommersiella marknader eftersom relation mellan producenter och konsument i flera olika avseenden är diffus.³⁴² De resultat som

³⁴¹ Se Bourdieu, P. (1993), "Modeskaparens och hans märke". Texten av Bourdieu handlar om hur ackumuleringen av värden som tillskrivs stor betydelse i sitt sammanhang är av vikt för nykomlingars möjlighet till överlevnad inom alla verksamhetsfält. Inom konstens fält bygger exempelvis modeskaparens inkorporerade närvaro i klädkollektionen på ett ackumulerat symboliskt kapital som både förgyller och förädlar märkets värde. Pretendenten som utmanar de dominerande modehusen måste därför satsa och försöka särskilja sig på olika sätt i försöket att inta en dominerande position.

³⁴² Se exempelvis Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 12; Lundahl, L. (2002), "Sweden: Decentralization, Deregulation, Quasi-markets"; Lundahl, L. (2011), "The Emergence of a Swedish School Market"; Bradley, S. & Taylor, J. (2010), "Diversity, Choice and the Quasi-Market"; Ball, S. J. (2009), "Privatising Education, Privatising Education Policy, Privatising Educational Research: Network Governance and the 'Competition State'"; Felouzis, G., van Zanten, A. & Maroy, C. (2013), *Les marchés scolaires*, s. 22f.

framträtt i detta kapitel – där framför allt producenterna varit föremål för analys – bekräftar denna bild. Om vi ser till producentsidan är utbildning den huvudsakliga produkt som marknadsförs på den framväxande skolmarknaden. Men själva värdet på utbildningen eller, om vi så vill, produkten, är något som skolorna, det vill säga producenterna, bara delvis kan påverka.³⁴³ För det första bestäms utbildningarnas värde av staten genom lagar och styrdokument som gäller exempelvis deras föreskrivna innehåll och den behörighet de ger. För det andra sätts värdet av dispositionerna och utbildningsstrategierna hos elever och familjer med olika stora tillgångar, vilket återspeglas i utbildningarnas meritmässiga och sociala rekrytering. Vad som gör att elever väljer, eller snarare den mängd tillgångar och de dispositioner som gör det möjligt att välja, en viss utbildning på en viss skola avgörs i hög grad den utbildningsmiljö som kännetecknas av vilka andra elever som går där. Gymnasieskolornas marknadsföring kan ses som ett sätt att givet den statliga regleringen av program och innehåll konstruera en ”produkt” som svarar mot de socialt konstituerade uppfattningar och värderingar som elever och familjer använder sig av när de läser av ”utbudet”.³⁴⁴ Gymnasieskolornas skilda användning av marknadsföring – från tunnelbaneaffischering och direktreklam till informativa och PR-orienterade inslag riktade till en specifik grupp elever och föräldrar – kan därför framför allt förstås som skilda strategier att stärka eller försvara sina positioner i det sociala rum som gymnasiefältet utgör, inte i första hand ”på marknaden”. Det strategiska utgör försök att skapa en bild som ska spegla vad skolorna *vill vara*, snarare än vad de egentligen *är*. Socialantropologen Raoul Galli menar att en mer socialt korrekt benämning på varumärke därför borde vara *varamärke*.

Även om byggande och positionering av varumärken av reklamaktörer och deras kunder subjektivt erfars som ett sätt att nå större ”marknadsandel”, ”skapa mervärde”, osv. är målet med att särskilja varumärken inte att särskilja varumärken, utan människor.³⁴⁵

Att skollärdarna på gymnasieskolor styrda utifrån affärsidéer såg på utbildningslandskapet i termer av marknadsandelar och nischade produkter medan kommunala skolor trevade sig fram mellan olika marknadsföringsstrategier, kan ses som uttryck för att de privata agenterna *agerade* på en marknad medan de offentliga *anpassade* sig till vad de uppfattade vara en marknad. För de prestigetunga och etablerade skolorna i innerstaden sågs skapandet av en bild av skolan inte i första hand som en strategi på en marknad, utan snarare i första hand som en fråga om att tillhandahålla en adekvat utbildning för de bästa eleverna och som dessa elever därför hade anledning att söka sig till.

³⁴³ Jfr Aspers, P. (2013), *Marknader*, s. 51f.

³⁴⁴ Jämför med Bourdieus studie av husmarknaden i Frankrike och hur efterfrågan på bostäder i sig är en social produkt som regleras dels av staten och dels av kommersiella intressen hos bl. a. de största byggföretagen vilka tillsammans i sin tur reglerar produktion och marknadsföring. Se Bourdieu, P. (2005), *The Social Structures of the Economy*, s. 15–17, 25f, 89f.

³⁴⁵ Galli, R. (2005), ”Rapport från varumärkenas produktionsfält”, s. 39.

Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt

I detta avslutande kapitel ska avhandlingens resultat sammanfattas och studiens bidrag till forskningen om skolval och skolmarknader diskuteras. Kapitlet inleds med en kort rekapitulering av dess utgångspunkter och tillvägagångssätt.

Att studera gymnasieskolans förändring och struktur

Avhandlingens startpunkt var intryck från Stockholms gymnasieässa som ger en tydlig bild av dagens konkurrensutsatta och marknadsorienterade gymnasieskola. Vid första anblicken ser det ut som om elever och föräldrar blivit kunder till gymnasieskolor som agerar som – och ofta också i juridisk mening är – konkurrerande företag. I denna studie har vi emellertid kunnat se att relationen mellan gymnasieskolor och elever är betydligt mer komplicerad än så när man närmare undersöker bilden av skolmarknaden.

I avhandlingens inledning definierades begreppet skolmarknad genom att fyra kriterier pekades ut vilka ska vara uppfyllda för att man ska kunna tala om en marknadliknande konkurrenssituation mellan tjänsteproducenter och om valfrihet för konsumenterna. Såväl offentliga som enskilda huvudmän ska vara tillåtna, elever ska ha långtgående rättigheter att välja mellan olika huvudmäns utbildningsutbud, dessa val ska avgöra fördelningen av ekonomiska resurser, och, slutligen, företagsekonomiska organisationsprinciper och styrinstrument ska vara införda. Under 2000-talets första decennium förändrades gymnasieskolan i Stockholmsregionen så att den kom att svara mot dessa fyra kriterier. Att gymnasieskolan idag framstår som en marknad måste förstås mot bakgrund av 1990-talets valfrihetsreformer.

Tidigare forskning har lett fram till motstridiga slutsatser om skolmarknadens effekter på skolors sociala och meritmässiga rekrytering och på deras organisatoriska och ekonomiska styrning. Svensk och internationell forskning om skolmarknaders inverkan har dock främst undersökt grundskolan, medan denna avhandling riktar ljuset mot gymnasieskolan. Till skillnad från i grundskolan har elevernas studiemeriter här en avgörande betydelse för deras möjligheter att använda sig av utbudet på skolmarknaden. Själva utbildningsvalet är också betydligt mer komplext i gymnasieskolan än i grundskolan, eftersom eleverna här kan välja inte bara mellan skolor utan mellan ett stort antal pro-

gram, grovt uppdelade i studie- och yrkesförberedande. Valet av skola i de lägre åldrarna handlar förenklat uttryckt i första hand om familjers strategier för att välja "rätt" omgivning för sina barn, socialt och i avseende på utbildning. När det gäller valet av gymnasieutbildning har de tidigare skolvalen så att säga redan ägt rum och valet förskjuts mot att även välja "rätt" utbildning i förhållande till arbetsmarknad och/eller högre utbildning. Forskningsfrågor som tar sin utgångspunkt i grundskolan respektive gymnasieskolan avser med andra ord i ett sociologiskt perspektiv *olika* faser i familjers sociala reproduktionstrategier. Såväl grundskolan som gymnasieskolan har präglats av ökande segregation, vilket flera av de forskare som behandlades i forskningsöversikten vill förklara med hänvisning till införandet av marknadsmekanismer och konkurrensutsättning.³⁴⁶

Studiens övergripande syfte var *att analysera framväxten av en skolmarknad i Stockholmsregionen och dess samband med gymnasieskolors och sociala gruppers strategier*. Studien har förlagts till Stockholmsregionen där effekterna av det svenska skolvalssystemet varit som mest omfattande. Från den forskningstradition som springer ur den franske sociologen Pierre Bourdieus program hämtades studiens utgångspunkt att betrakta gymnasieskolans förändringar efter 1990-talets valfrihetsreformer i ljuset av strategierna hos både dess institutioner, skolorna, och dess huvudsakliga användare, eleverna och deras familjer. Gymnasieskolan som studieobjekt förstås och analyseras som ett utbildningsfält vars struktur bestäms av relationerna mellan skolor och elever med olika tillgångar. Det relationella perspektivet återfinns i studiens tre centrala analytiska begrepp: fält, kapital och strategier. Fältbegreppet används för att kartlägga relationerna mellan de positioner som skolorna intar i förhållande till varandra i den sociala värld som gymnasieskolan i Stockholmsregionen utgör. Kapitalbegreppet brukas för att undersöker vilka olika slags tillgångar som är i omsättning på detta gymnasiefält och hur dessa är fördelade bland såväl gymnasieskolor som elever. En gymnasieskola förfogar över tillgångar som utgörs exempelvis av de utbildningar den erbjuder, rekryteringen till dessa, skolans historia och det renommé denna historia skapat, dess geografiska läge och lokaler. Elever besitter både förvärvade och nedärvda tillgångar, exempelvis egna tidigare skolframgångar i form av höga grundskolebetyg respektive tillgångar som hänger samman med föräldrarnas utbildningsbakgrund, inkomster och yrkespositioner.

Strategibegreppet är ytterligare ett centralt analytiskt redskap av relationell karaktär. Gymnasieskolans omvandlingar analyseras som utfallet av de strategier skolor och deras huvudmän utvecklar för att befästa eller förbättra sina positioner på gymnasiefältet när förändrade regelsystem öppnar dörren för en

---

³⁴⁶ Se exempelvis Bunar, N. (2010), "The Controlled School Market and Urban Schools in Sweden"; Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*; Lynch, K. & Moran, M. (2006), "Markets, Schools and the Convertibility of Economic Capital"; Ball, S. J. (2003), *Class Strategies and the Education Market*.

skolmarknad. Gymnasieskolornas strategier förstås både i förhållande till varandra och, inte minst, i relation till elevers och familjers skiftande utbildningsstrategier så som de uttrycks i deras utbildningsval.

Avhandlingens huvudsakliga empiriska material består av individbaserade registerdata över samtliga elever i Stockholms län under perioden 1995–2008. Därutöver bygger studien på intervjuer med skolledare och andra aktörer inom fristående och kommunala gymnasieskolor runt om i Stockholmsregionen vilka vid tidpunkten för studiens genomförande intog bestämda positioner inom gymnasiefältet. Ytterligare ett material utgörs av gymnasieskolors hemsidor, offentliga dokument och olika typer av rapporter från bland annat Skolverket och Skolinspektionen. För att bearbeta anonymiserade registerdata på individnivå används två olika statistiska tekniker – enkel korrespondensanalys och euklidisk klusteranalys – vilka båda tillhör familjen geometrisk dataanalys (GDA).

Fler gymnasieskolor, fler utbildningar och fler elever...

I avhandlingens två första empiriska kapitel (kapitel 5, *Den svenska gymnasieskolan efter 1990-talets valfrihetsreformer* och kapitel 6, *Skolmarknadens framväxt i Stockholm 1987–2011*) kartlades skolmarknadens framväxt genom studier av förändringar i utbudet av skolor och utbildningar på nationell nivå och i Stockholmsregionen. Inledningsvis i kapitel 5 redogjordes för de centrala skolreformer som under perioden 1992–2011 introducerade nya marknadsinslag i gymnasieskolan genom införandet av en ny resursfördelningsprincip, skolpeng, som knöts till elevernas val av skola och utbildning. Tillsammans med målstyrda kursplaner och större möjligheter att på lokal nivå utforma utbildningar anpassade till de nationella programmen skedde en omfattande decentralisering av gymnasieskolan. Därutöver öppnade reformerna i början av 1990-talet upp för fristående huvudmän att på bred front etablera sig.

I ett nästa steg uppmärksammades hur gymnasieskolan förändrades under perioden 1987–2011 sett till antalet skolor och elever, skolornas storlek och antalet utbildningar. Under den undersökta perioden fördubblades antalet gymnasieskolor i Sverige. Ökningen bestod i huvudsak av fristående gymnasieskolor. På samma gång ökade också det totala utbildningsutbudet med närmare en tredjedel. Samtidigt var de nyetablerade gymnasieskolorna i regel små sett till antalet elever vilket delvis förklarar att så många skolor startades under relativt kort tid. Expansionen av skolor och utbildningar sammanföll också med att barnkullarna växte, framför allt under undersökningsperiodens senare del, dock inte i lika stor utsträckning som antalet skolor. Detta indikerar att mångfaldigandet av fristående huvudmän inte enbart var kopplat till ett växande elevunderlag.

Mycket tyder på att skolmarknadens etablering stimulerades av de marknadsekonomiska incitament som skolvalreformerna tillförde, exempelvis

möjligheten att konkurrera om elevernas skolpeng. Något som ytterligare understryker de marknadsekonomiska inslagen i gymnasieskolan är att konkurrensen mellan gymnasieskolor kom att präglas av profilerade kurser och program som ett viktigt inslag i deras strategier för att locka till sig elever. Sammantaget kan utvecklingen på nationell nivå med expansionen av fristående huvudmän och ett större och mer differentierat utbildningsutbud ses som ett uttryck för en marknadisering av gymnasieskolan, det vill säga en process där gymnasieskolans utbud och efterfrågan i allt större utsträckning underordnas en generell marknadslogik.³⁴⁷

I Stockholmsregionen – som i kapitel 6 utforskades med ett grepp liknande det i föregående kapitel – var den ovan beskrivna marknadiseringen av gymnasieskolan särskilt framträdande. Här formulerades i början av 2000-talet en vision om en sammanhållen gymnasiemarknad för hela länet vilket lade grunden till ett kommunöverskridande samarbete. Med tiden utmynnade detta samarbete i ett gemensamt antagningssystem för hela länet och de kommunala restriktionerna för elevers möjligheter att välja kommunala skolor utanför sin hemkommun luckrades successivt upp för att helt avskaffas år 2011.

Under den undersökta perioden ökade antalet gymnasieskolor i länet markant och i synnerhet antalet fristående gymnasieskolor. Mellan åren 1987 och 2011 näst intill tredubblades antalet gymnasieskolor i Stockholmsregionen, från 73 till 207 gymnasieskolor. Av de 134 nyetablerade gymnasieskolorna under perioden hade 119 fristående huvudmän och majoriteten av skolorna drevs i aktiebolagsform. De fristående gymnasieskolor som etablerades under 1990-talet var ofta mindre verksamheter med inriktning mot en särskild pedagogisk idé och med en stark betoning på de studieförberedande programmen. Detta återspeglar också det faktum att gymnasieskolornas storlek sett till antal avgångselever minskade med närmare 45 procent mellan åren 1987–2011, från 208 till 117 elever i genomsnitt, varav de fristående skolornas storlek låg avsevärt under genomsnittet under hela perioden.³⁴⁸ Senare, i början av 2000-talet, förändrades dock de nyetablerade skolornas karaktär till att de riktade in sig på yrkesförberedande utbildningar samtidigt som många skolor startades av eller köptes upp av större utbildningsföretag, exempelvis Academedia, John Bauer Organisation och Jensen Education.

En förutsättning för den intensiva nyetableringen av gymnasieskolor i Stockholmsregionen under perioden var de kraftigt ökade elevkullarna. Precis som i riket växte dock antalet skolor än mer, antalet näst intill tredubblades under perioden 1987–2011. Den kraftigaste ökningen av elevkullarna storlek skedde efter 2001, vilket sammanföll med en snabb expansion av nya fristående gymnasieskolor samtidigt som skolornas genomsnittliga storlek mins-

³⁴⁷ För en mer utförlig beskrivning av termen marknadisering/marknadifiering, se Aspers, P. (2013), *Marknader*, s. 77–79.

³⁴⁸ Jämförelsevis hade kommunala skolor 204 avgångselever i genomsnitt år 2011 medan motsvarande siffra för fristående skolor var 70.

kade avsevärt, i synnerhet var de fristående skolorna små i detta avseende. Det växande elevunderlaget och skolornas minskade storlek under perioden var med andra ord viktiga faktorer bakom den snabba etableringen av nya huvudmän i regionen men inte helt avgörande. De tidigare nämnda marknadsekonomiska incitamenten för att starta nya skolor drev sannolikt också på den snabba expansionen av nya fristående gymnasieskolor i Stockholmsregionen vilket etableringen av kommersiella utbildningsföretag och riskkapitalbolag som huvudmän vittnar om.

Majoriteten av de nyetablerade gymnasieskolorna återfanns inom Stockholm stad. Samtidigt lokaliserade sig en ansevärd del av de nya fristående gymnasieskolorna i Stockholms norra förortskommuner, men ytterst få i de södra. Indelningen i tre regioner – Stockholms stad, de norra och de södra förorterna – utgjorde på denna grund principen för regionala jämförelser i avhandlingens analyser.

När man ser till utbildningsutbudet i regionen nästan fördubblades antalet utbildningsinriktningar under perioden 1995 till 2008, från 63 till 137 olika inriktningar på de nationella programmen. Slår man ihop skola, program och inriktning ökade det totala utbildningsutbudet under samma period med drygt 28 procent, från 657 till 839. Det växande utbildningsutbudet var dock inte jämt fördelat i regionen. Störst koncentration av utbildningar stod att finna i Stockholm stad, både i fråga om utbildningsinriktningar och i fråga om det totala utbudet. Samtidigt ökade det totala utbildningsutbudet i större utsträckning i södra Stockholm än i de norra kommunerna, trots att de senare hade betydligt fler gymnasieskolor och i synnerhet fler fristående gymnasieskolor. En förklaring till detta förhållande är att de, i huvudsak, kommunala gymnasieskolorna i södra Stockholm utgjorde stora enheter med, framför allt, många små yrkesprogram, vilket ger ett omfattande utbud trots att skolorna är få.

Den ojämna spridningen av nyetablerade fristående gymnasieskolor i länet återspeglar skolmarknadens inomregionala skillnader. Mycket tyder på att den lokala kontexten har en avgörande betydelse för var nya gymnasieskolor etableras. Vi ska i slutet av sammanfattningen av studiens resultat återkomma till de geografiska aspekterna av studiens analyser och resultat.

... på en socialt stratifierad skolmarknad

I kampen om eleverna var det viktigt för gymnasieskolorna att nischa sina utbildningar för att särskilja sig från andra skolor, vilket det ökade utbildningsutbudet också indikerar. I kapitel 7 kartlades med hjälp av korrespondensanalys utbildningsutbudets sociala struktur i Stockholm åren 2006–2008 (se figur 4a nedan). Analysen utgick från relationerna mellan elevernas kön och sociala ursprung samt de gymnasieutbildningar de befolkade. Vi kunde konstatera att den övergripande strukturen varit tämligen stabil över tid och att två huvudsakliga polariteter strukturerade gymnasieutbildningarna

i Stockholmsregionen, en struktur som framkommit även i tidigare studier av gymnasieskolan.³⁴⁹ Den första och starkaste polariteten särskiljer utbildningar som främst valdes av flickor från utbildningar som näst intill enbart befolkades av pojkar. Den andra polariteten särskilde elever vars samlade tillgångar var stora från elever med små tillgångar och synliggjorde en klassrelaterad uppdelning av rummet baserad på elevernas sociala ursprung. Vid den pol där elevernas samlade tillgångar var som störst, var den köndifferentierande effekten (analysens första polaritet) som minst, det vill säga det var framför allt här som flickor och pojkar möttes på samma utbildningar.

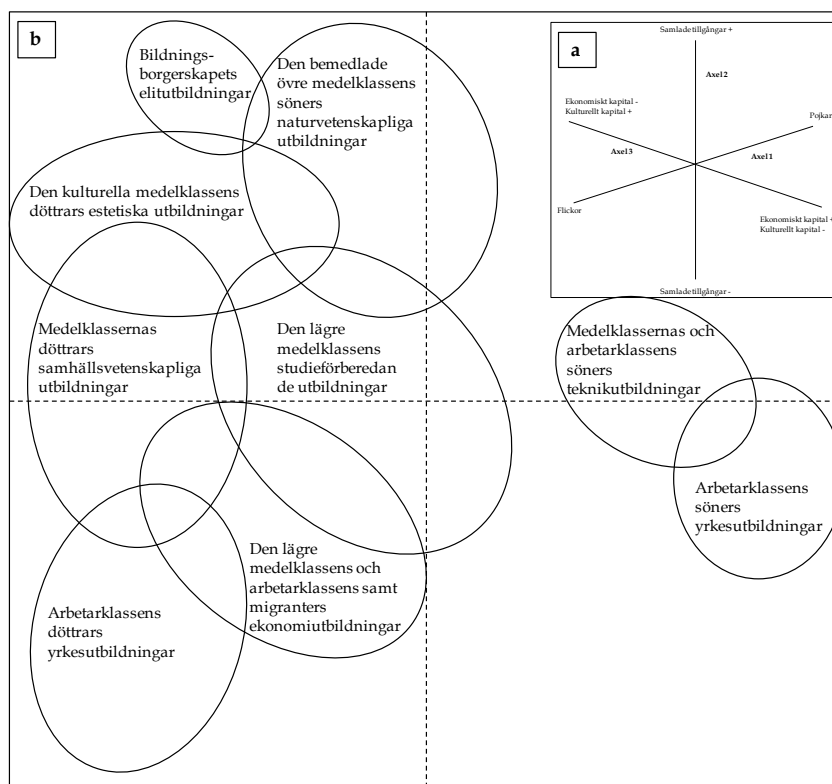
Om man föreställer sig de två ovan nämnda polariteterna – en könåtskiljande och en socialt åtskiljande – i det flerdimensionella rum som korrespondensanalysen genererar, bildar polariteterna en triangulär struktur. I basen på triangeln var elevernas samlade tillgångar små samtidigt som pojkar och flickor separerades från varandra på yrkesförberedande program med skilda inriktningar. Ju längre upp mot triangels spets man rör sig desto jämnare var fördelningen mellan pojkar och flickor, samtidigt som de rent studieförberedande programmen dominerade och elevernas sociala ursprung blev högre. En förändring i förhållande till tidigare studier av gymnasieskolans sociala struktur kunde dock noteras. Analysen visade att i denna triangulära struktur hade yrkesutbildningar dominerade av pojkar ur arbetarklassen i större utsträckning isolerats från andra och fått en mer homogen rekrytering än tidigare.

I ett andra steg i analysen användes euklidisk klusteranalys för att åskådliggöra hur Stockholmsregionens gymnasieutbildningar var socialt stratifierade under samma period, åren 2006–2008. I analysen identifierades nio kluster av gymnasieutbildningar utifrån deras sociala rekrytering (se figur 4b). I basen av den triangulära strukturen återfanns yrkesutbildningar som samlade arbetarklassens döttrar respektive söner. Det senare klustret samlade de utbildningar som var mest avskild från andra kluster. Centralt i rummet återfanns den lägre medelklassens och arbetarklassens samt migranternas ekonomiutbildningar. Dessa utbildningar var främst inriktade mot handel och ekonomi samt befolkades i större utsträckning än genomsnittet av elever med utländsk bakgrund. Överlappande och strax ovanför det sistnämnda klustret samlades den lägre medelklassens studieförberedande utbildningar av vilka en tredjedel återfanns på vinstdrivande utbildningsföretags fristående skolor.

---

³⁴⁹ Gymnasieskolans sociala struktur har på ett liknande sätt också framkommit i tidigare studier. Se Palme, M. (2008b), "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform"; Börjesson, M. (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala grupper utbildningsstrategier*; Broady, D. & Börjesson, M. (2008), "En social karta över gymnasieskolan".

Figur 4. (a–b) Korrespondensanalys (CA) samt Euklidisk klusteranalys (HEC).

Till vänster, något högre upp i rummet, positionerade sig medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar. Här fanns också en stor andel fristående skolor (45 procent) men till skillnad från föregående kluster var betydligt fler av dessa drivna av stiftelser. Till höger ringade ett pojkdominerat kluster in medelklassernas och arbetarklassens söners teknikutbildningar vilka i likhet med arbetarklassens söners och döttrars yrkesutbildningar främst var lokaliserade till kommunala skolor. Högre upp i triangeln återfanns ett kluster, vars nedre del diagonalt överlappade medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar. Här samlades den kulturella medelklassens döttrars estetiska utbildningar på i huvudsak kommunala skolor där döttrar till universitetslärare, ämneslärare, konstproducenter, och journalister var överrepresenterade. Till höger om detta kluster, något högre upp i strukturen, samlades den ekonomiskt bemedlade övre medelklassens naturvetenskapliga utbildningar vilka främst återfanns på kommunala skolor. På dessa utbildningar gick framför allt elever vars föräldrar utmärktes av ett särskilt starkt ekonomiskt kapital. Det sista och näst mest särskiljande klustret hittades högst upp i strukturen och samlade bildningsborgerskapets elitutbildningar med en stark överrepresentation av söner och döttrar till läkare och

jurister, forskarutbildade föräldrar och elever med mycket höga betyg. Detta kluster hade också störst andel utbildningar på fristående skolor (54 procent).

Utbildningar på kommunala gymnasieskolor fanns spridda över hela rummet vilket återspeglar förhållandet att några av dem utgjorde elitskolor i Stockholms innerstad med exklusiv social och meritmässig rekrytering och andra var brett rekryterande gymnasieskolor i förortskommunerna. De fristående gymnasieskolornas utbildningar rekryterade framför allt, med några viktiga undantag, sina elever från ett socialt och meritmässigt brett mellanskikt, lokaliserat i rummets mitt. På dessa utbildningar gick även en något större andel flickor än pojkar. Dessutom är de starkt företrädda i de extrema positionerna i rummet, i dess absoluta topp och i de två starkt könsmissigt separerade polerna i rummets nedre del av olika yrkesförberedande utbildningar.

Ser man till den geografiska dimensionen av utbildningarnas spridning i rummet hade Stockholm stad störst andel utbildningar i den övre, resursstarka delen. Likaså var de norra förortskommunernas gymnasieutbildningar i huvudsak koncentrerade till rummets övre del. Däremot återfanns endast ett fåtal av de södra förortskommunernas utbildningar i den övre delen av rummet.

Detta är den bild som framträder av gymnasiefältets sociala struktur när hänsyn tas till elevernas sociala bakgrund med föräldrarnas yrken som viktigaste indikator, och elevernas kön och samtidigt väger in supplementära egenskaper i analysen såsom elevernas egna förvärvade skolmeriter och hushållens inkomster och utbildningsnivå. Ett resultat värt att notera är att de grundläggande polariteterna i gymnasiefältet, så som dessa såg ut före reformerna, förblivit stabila över tid. Samtidigt genomgick gymnasieskolan en dramatisk förändring under de två decennierna efter valfrihetsreformernas införande med ökande antal skolor och framför allt expanderande fristående huvudmän, utvecklingen av ett mer nischat och växande utbildningsutbud samt en hårdnande konkurrens mellan gymnasieskolor och mellan elever. En slutsats är att den skolmarknad som växt fram i Stockholmsregionen i hög grad formerades utifrån den sociala struktur som existerade i gymnasieskolan redan innan reformerna. Samtidigt bidrog marknadsiseringen till att skapa ökande komplexitet i gymnasiefältet med avseende på sociala, geografiska och meritokratiska dimensioner av skolornas och utbildningarnas rekrytering.

Ytterligare en aspekt av den framväxande marknaden är att meriter i form av betyg kommit att spela en allt större roll, både för elevernas och för familjernas utbildningsstrategier men också för konkurrensen mellan gymnasieskolorna. Trots denna utveckling tenderar de sociala mönstren att vara desamma vilket till stor del förklaras av att högre sociala skikt får bättre betyg.

Valfrihetsreformerna på 1990-talet fick stor betydelse för fältets aktörer och för hur den framväxande skolmarknaden formerades. Elevernas ökade möjlighet att välja gymnasieskola banade väg för en allt mer intensifierad kamp om eleverna, präglad av nya incitament i form av resursfördelning via skolpeng och marknadsanpassning.

Företagsorienterad massutbildning och bildning för de kapitalstarka

I kapitel 8 och 9 uppmärksammades skolpengens och marknadsföringens betydelse för gymnasieskolornas strategier i kampen om eleverna. I det förstnämnda kapitlet jämfördes ett urval av gymnasieskolor i Stockholm stad och hur deras användning av skolpengen återspeglade vilka slags investeringar i skolan de satsade på, samt hur deras resurser presenterades på skolornas hemsidor. Jämförelsen visade att fristående och kommunala gymnasieskolor tenderade att göra olika satsningar på lärarresurser. Kommunala gymnasieskolors kostnader för lärarresurser var som regel i linje med riksgenomsnittet, medan fristående gymnasieskolor överlag satsade mindre och dessutom härvidlag uppvisade betydligt större variation sinsemellan. En analys av skolors webbsajter visa att samma skillnad mellan kommunala skolors jämförelsevis större och fristående huvudmäns mindre satsningar återfanns i fråga om hur administration, elevvård, övrig personal och skolbibliotek presenterades, ett resultat som bekräftar Skolverkets analys av jämförelsetal på nationell nivå.³⁵⁰

Analysen av gymnasieskolors resursanvändning grundade sig också på intervjuer med skolledare hemmahörande på gymnasieskolor med olika positioner på gymnasiefältet. Här nyanserades bilden av vad införandet av skolpengen kommit att betyda för gymnasieskolornas handlingsutrymme. Intervjuerna visade att satsningar på olika slags resurser inte bara var en ekonomisk fråga utan hängde samman med den enskilda gymnasieskolans position på gymnasiefältet och huruvida skolan drevs kommunalt, som ideell organisation eller som företag. Skolledarna på gymnasieskolor med positioner i de områden av gymnasiefältet där elevrekryteringen var mer selektiv – elever med höga betyg och hög social bakgrund – såg lärare och utrustning som de viktigaste tillgångarna varpå resurser borde satsas. Här återfanns framför allt kommunala skolor eller fristående skolor drivna som stiftelser. På gymnasieskolor med mindre anspråksfulla positioner i fältet, i synnerhet på fristående gymnasieskolor inom de stora utbildningskoncernerna, lyfte skolledarna fram resurseffektivisering som ett viktigt framgångsrecept. Hos skolor drivna som företag inom stora utbildningskoncerner uttryckte skolledarna den senare prioriteringen i att lärarna ofta gavs nya yrkesbeteckningar hämtade från näringslivet, till exempel "coacher" eller "utbildare", vilket var del av en medveten marknadsföringsstrategi men också möjliggjorde mer flexibla arbetsbeskrivningar för anställda lärare.

I kapitel 9, vilket också bygger på intervjuer med skolledare, undersöktes vilken betydelse gymnasieskolornas tillgångar och positioner i gymnasiefältet hade för deras marknadsföring och strategier för att rekrytera önskvärda elever. Här användes återigen den sociala kartan från kapitel 7 för att lokalisera

³⁵⁰ Se exempelvis Skolverket (2010), "PM – Skolor och elever i gymnasieskolan, läsåret 2009/10"; Skolverket (2010), "PM – Skolor och elever i gymnasieskolan, läsåret 2010/11".

de intervjuade skolledarnas gymnasieskolor i utbildningslandskapet. I kapitlet gavs inledningsvis en bild av det årliga, cykliska marknadsföringsarbetet med relativt fasta hållpunkter för reklamutskick, öppet hus-aktiviteter, ansökningsperioder och den årliga gymnasiemässan i Älvsjö. Ett övergripande tema i intervjuerna var spänningen i gymnasieskolornas marknadsföringsstrategier mellan att å ena sidan styra skolverksamheten som ett företag, å andra sidan bejaka det skolledarna ansåg var traditionella bildningsideal, vilket också handlade om att värna utbildningens egalitära karaktär, för såväl eleverna som skolan och samhället i stort. Denna spänning var påtaglig i vitt skilda delar av gymnasiefältet men tog sig olika uttryck beroende av position.

I en del av analysen ställdes skolledarnas utsagor om marknadsföring i relation till de positioner som deras gymnasieskolor intog inom gymnasiefältet. I denna analys kunde tre grovt indelade grupper av skolor med skilda strategier och förhållningssätt identifieras. Den första gruppen gymnasieskolor karaktäriserades som *de marknadsorienterade*. Hos skolledarna på dessa skolor framstod reklam som ett av de allra viktigaste instrumenten för en lyckad rekrytering. Här var det explicita marknadstänkandet mycket framträdande och skolorna nischade sig medvetet mot olika typer av program och inriktningar. Målgruppen framstod samtidigt i de flesta fall som mycket bred, vilket medförde att exempelvis reklamutskick till alla grundskoleelever i hela Stockholmsregionen blev en metod för att nå alla presumtiva kunder. Marknadstänkandet syftade till att skapa ett starkt varumärke, samtidigt som de starkt nischade gymnasieskolorna var ytterst känsliga för nya trender, vilket innebar att skolornas hela koncept snabbt kunde omvandlas – exempelvis från it till entreprenörskap. De marknadsorienterade skolorna hade främst fristående huvudmän och var oftast företagsägda.

Även kommunala gymnasieskolor använde sig av snarlika marknadsmetoder, dock utan att drivas av vinstintressen. Dessa skolor karaktäriserades som *de marknadsutsatta*; deras strategier så som de kom till uttryck i skollarintervjuerna präglades av försöken att bryta eller föregripa negativa söktränder, förorsakade av exempelvis ett perifert geografiskt läge eller ett så kallat dåligt rykte. Här fanns även gymnasieskolor som eftersträvade en nystart genom att ändra skolans profil. Skolledarna på dessa oftast kommunala skolor trodde dock mindre på att spela på marknads villkor, utan menade att skolans tillgångar fanns i upparbetade kunskaper och resurser för att arbeta med skolmässigt lågpresterande elever. Dessa tillgångar var svåra att formulera i reklamkampanjer vilket innebar att man försökte använda sig av andra kanaler, i synnerhet studie- och yrkesvägledare på grundskolor runt om i Stockholm, för att nå ut till de elever man såg som sin målgrupp.

I den tredje kategorin av förhållningssätt till marknaden återfanns *elitskolorna* i innerstaden. Skolledare på dessa gymnasieskolor var väl medvetna om den ökade konkurrenssituationen men befann sig själva inte i någon utsatt position – deras rekrytering hade snarare blivit allt mer selektiv till följd av elevernas utökade möjligheter att välja gymnasieskolor utanför hemkommu-

nen. Deras strategier gick därför främst ut på att förvalta skolans goda rykte vilket åstadkoms via mer subtila kanaler som den "rätta" publiken redan lyssnade på. Bland annat fanns det väletablerade kontakter med lärare på musikskolor (exempelvis Adolf Fredriks musikklasser eller Nacka musikklasser) som upptäckte talanger eller tipsade elever och familjer om olika utbildningsvägar, skolkonserter och skoltraditioner. Till skillnad från de marknadsorienterade skolornas strategier var det för dessa gymnasieskolor i princip en utesluten metod att använda reklamkampanjer.

När man närmare ser till dessa elitskolors strategier framträder deras plats i utbildningslandskapet som svårtillgänglig för den stora massan medan de allra mest kapitalstarka eleverna hade flera upptrampade stigar för att hitta dit. Höga betyg hade naturligtvis mest avgörande betydelse men det fanns även andra vägar, exempelvis via inträdesprov till de estetiska utbildningarna. I och med att närhetsprincipen slopades i början av 2000-talet minskade betydelsen av elevernas bostadsadress för att ta sig till innerstaden elitutbildningar men andelen elever från mer avlägsna kommuner i länet var fortfarande mycket liten på dessa gymnasieskolor.

Elitskolornas strategier för att försvara sina dominerande positioner på gymnasiefältet ger oss en vink om vilka tillgångar som skolorna slog vakt om. Till att börja med gick förvaltandet av skolornas anspråksfulla positioner på gymnasiefältet i ganska liten utsträckning ut på att rikta sig utåt. Det handlade snarare om att leva upp till elevers och föräldrars höga förväntningar på undervisningen. Det var därför av stor betydelse för dessa skolledare att satsa på lärarkollegiet. Lärarna på dessa gymnasieskolor var många gånger utsatta för en stor press från högpresterande elever och målmedvetna föräldrar vilket i sin tur ställde höga krav på lärarkollegiets ämneskunskaper och integritet. Lärarna gavs, i varierande utsträckning beroende på skola, stor autonomi att utforma sin undervisning och bereddes samtidigt goda möjligheter att kontinuerligt fortbilda sig. Till följd av elevernas många gånger högt ställda krav på sig själva hade även elevvårdsarbetet blivit en viktig, integrerad del i skolornas dagliga verksamhet för att bland annat förebygga stress.

När man ser på skolmarknadens framväxt i ljuset av de polariteter som analysen av gymnasiefältet avtäcker och de strategier gymnasieskolorna utvecklade för att stärka eller förvara sina positioner, står det klart att vissa delar hade mer framträdande inslag av marknadsisering än andra. I fältets mitt, där den breda massan av elever återfanns, trängdes de stora utbildningsföretagens gymnasieskolor och deras varumärken. Även i de områden av fältet där elevernas tillgångar var små fick marknadslogiken stort genomslag, både hos fristående och kommunala gymnasieskolor, dock med skiftande innebörd. De flesta fristående skolorna startades i kommersiellt syfte för ta marknadsandelar inom ett specifikt segment av skolmarknaden. För den senare kategorin skolor var anpassningar till den rådande marknadslogiken många gånger ett försök att vända negativa rekryteringstrender och överleva i den hårda konkurrensen om eleverna. Dessa kommunala överlevnadsstrategier på mark-

naden står samtidigt i bjärt kontrast till de strategier som återfanns hos elit-skolorna i fältets dominerande områden vilka i liten utsträckning tvingades ta hänsyn till marknadens logik och istället kunde värna om en bildningsorienterad skolverksamhet för de kapitalstarka eleverna.

Den geografiska platsens ökade betydelse

Avhandlingen har återkommande uppmärksammat hur utbildningarnas re-krytering präglades av de sorterande mekanismer som sammanhängde med karaktären hos både skolornas närområden och de områden där eleverna var bosatta, i fråga om exempelvis inkomstnivå, utbildningsnivå och befolkningens sociala och etniska bakgrund. Även tidigare studier som intresserat sig för skolval och skolmarknad har intresserat sig för förhållandet mellan bostadsmässig och social segregation i skolan. Ett genomgående resultat i flertalet av dessa studier är att såväl etnisk som socioekonomisk boendesegregation i svenska städer förstärkts sedan 1970-talet och att det fria skolvalet bidragit till att ytterligare öka skillnaderna mellan skolor och områden.³⁵¹ Många menar som exempelvis kulturgeografen Anders Trumberg att segregationen ökat i skolorna i större utsträckning än i bostadsområdena, vilket är en följd av att det är lättare att byta skola än att byta bostadsområde.³⁵² Inom nationalekonomisk forskning om skolvalsreformernas effekter finns dock studier vars resultat snarare indikerar det motsatta, det vill säga att det fria skolvalet bidrar till att bryta boendesegregationen, förbättra resultaten och utgör en effektiv användning av satsade medel.³⁵³ Diskrepansen i slutsatserna har, som vi konstaterade i kapitel 2, i stor utsträckning att göra med vad studierna avser att undersöka och hur de genomförs, särskilt med avseende på hur skolors lokala socioekonomiska sammansättning mäts.

---

³⁵¹ För forskning om boendesegregation, se Andersson, R. (2001), "Skapandet av svenskglea bostadsområden", s. 143ff, 152; Andersson, R. & Turner, L. M. (2014), "Segregation, Gentrification, and Residualisation"; Turner, L. M. & Hedman, L. (2014), "Linking Integration and Housing Career"; För studier som behandlar skolval i relation till boendesegregation se Malmberg, B., Andersson, E. K. & Bergsten, Z. (2014), "Composite Geographical Context and School Choice Attitudes in Sweden", s. 883–884; Trumberg, A. (2011), *Den delade skolan*; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 215; Andersson, E., Östh, J. & Malmberg, B. (2010), "Ethnic Segregation and Performance Inequality in the Swedish School System".

³⁵² Se Trumberg, A. (2011), *Den delade skolan*, s. 278.

³⁵³ För studier som visar på positiva samband mellan skolval och tillbakasatta grupper förbättrade möjligheter att bryta med boendesegregationen, se Edmark, K., Frölich, M. & Wondratschek, V. (2014), *Hur har 1990-talets skolvalsreformer påverkat elever med olika familjebakgrund?*, s. 18; Sandström, F. M. & Bergström, F. (2005), "School Vouchers in Practice". För studier som visar på förbättrade skolprestationer och kostnader, se Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2008), *Does School Privatization Improve Educational Achievement? Evidence from Sweden's Voucher Reform*, s. 22f; Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2007), *The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence*.

Till skillnad från denna tidigare forskning har avhandlingen mer ingående uppmärksammat gymnasieskolans övergripande sociala struktur i en region och hur denna struktur sammanhänger med vad man kan kalla för utbud och efterfrågan på en regionalt avgränsad skolmarknad. Denna skolmarknad har analyserats i ljuset av gymnasieskolors strategier för att rekrytera elever. Analysen visade hur gymnasieskolornas (och deras huvudmäns) strategier hängde nära samman med den rådande boendesegregationen i Stockholmsområdet. En påfallande strategi är att många skolor strävat efter att optimera möjligheterna att vara tillgängliga för många elever. Detta har lett till att framför allt fristående gymnasieskolor kommit att etablera sig vid centrala kommunikationsnoder, vilket resulterat i en hög koncentration av nyetablerade fristående gymnasieskolor på ett fåtal, strategiska platser. Ett illustrativt exempel på ett sådant centrum är den stora koncentrationen i Liljeholmen (karta 5) av framför allt fristående gymnasieskolor med i huvudsak yrkesförberedande program. Exemplet Liljeholmen visar hur de ökade valmöjligheterna skapade en dragningskraft i riktning mot centrala Stockholm med verkningar även på förhållandevis resurssvaga elever, betingad av en tilltagande elevflykt bort från segregerade områdena i västra och södra Stockholm³⁵⁴ – en efterfrågan som snabbt tillgodosågs av de fristående skolor som etablerade sig på skolmarknaden. Elevers och skolors strategier samverkade med platsen, mer precist Liljeholmens kommunikationsmöjligheter, tillgängliga lokaler och någorlunda närhet till innerstaden.

Vid sidan av Liljeholmen återfanns liknande kluster av fristående gymnasieskolor i stadsdelarna Norrmalm, Kungsholmen och Södermalm. I studien urskildes även mindre centralorter i regionens periferi, som exempelvis Huddinge och Tumba, vilka utgjorde platser dit elever sökte sig längs med kollektivtrafikens sträckningar. Här etablerade sig emellertid under den undersökta tidsperioden inga fristående gymnasieskolor, utan det var andra, närliggande kommuners gymnasieskolor som erbjöd alternativ till innerstadens skolor.

Dragningskraften som centrala Stockholm utövade gjorde innerstaden till ett centrum på skolmarknaden. I detta centrum återfanns både gymnasieskolor och elever med störst volym av nedärvda och förvärvade tillgångar. Som framgår av kapitel 7 i avhandlingen, var det framför allt här, i centrala Stockholm, som den bemedlade övre medelklassens naturvetenskapliga utbildningar, den kulturella medelklassens estetiska utbildningar och bildningsborgerskapets elitutbildningar återfanns. Man kan tillägga att, oavsett om andra gymnasieskolor gjorde anspråk på att konkurrera med dessa skolor eller inte, utgjorde innerstaden ett centrum för hela regionens gymnasieskola. Denna bild var på många sätt framträdande i skolledares utsagor runt om i Stockholmsregionen, men centripetalkraften synliggjordes också i det faktum att nyetableringen av fristående gymnasieskolor i

---

³⁵⁴ Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 210–212; Burestam, S. (2007), *Elevströmmar i Stockholms stad 1998–2005*, s. 3f.

störst utsträckning skedde inom Stockholm stad eller i nära angränsande kommuner i norra eller östra Stockholm.³⁵⁵

Betydelsen av den geografiska platsen ökade avsevärt med valfrihetsreformernas införande, både för gymnasieskolor och för familjer och elever. Före reformerna var skolornas geografiska läge av mindre betydelse för konkurrensmöjligheterna eftersom närhetsprincipen i huvudsak bestämde vilka elever en skola kunde rekrytera och vilken skola eleverna kunde gå i. Bostadssegregation fick så att säga direkt genomslag i skolornas rekrytering. I och med skolmarknadens framväxt (förbättrade möjligheter för fristående skolor och den stegvisa avregleringen av elevers möjligheter att söka kommunala skolor och utbildningar utanför hemkommunen) blev den geografiska platsens karaktär en viktig tillgång för de konkurrerande skolorna på gymnasiefältet. De fristående skolorna kunde förhållandevis fritt etablera sig i områden som de på förhand visste uppfattades som attraktiva. De kommunala skolorna, i regel tillkomna innan skolvalsreformerna, kunde sällan göra något åt sitt geografiska läge; antingen utgjorde platsen en tillgång för en kommunal skola – vilket var fallet i synnerhet för innerstadens gamla kommunala läroverk och för centralt placerade kommunala gymnasier i kranskommunerna – eller inte.

Med skolmarknadens etablering fick även familjernas och elevernas möjligheter och vilja att förflytta sig geografiskt stor betydelse för deras utbildningsstrategier.³⁵⁶ Som avhandlingens empiri visar förde det fria skolvalet med sig att många elever – alldeles oavsett vad de hade med sig i bagaget i form av tillgångar – rörde sig mot det centrum som Stockholm stad utgjorde i regionens gymnasielandskap. Flera skolledare förklarade denna rörelse som att skolvalet *inte* handlade om att söka sig *till* en skola utan om att välja bort den lokala skolan, även om det bara var fråga om att åka ett stopp bort med pendeltåget, oftast i riktning mot centrum. Man kan uttrycka detta som att innerstadens centripetalkraft fick en tämligen lång räckvidd, vilket rörelsen från periferi mot centrum i hela Stockholmsregionen ger en tydlig indikation om. Avhandlingens analyser visar att mängden förvärvat och nedärvt utbildningskapital hade en avgörande betydelse för hur elever flyttade på sig i det oskiljaktigt geografiska och sociala utbildningslandskap som gymnasieutbildningarna i Stockholmsområdet utgjorde.³⁵⁷ Volymen av och sammansättningen hos familjernas kapitaltillgångar, elevens förvärvade skoltillgångar, bostadens

³⁵⁵ Liknande resultat om att innerstaden utgör skolmarknadens sociala centrum går att finna i studier av grundskolan i Stockholmsområdet, se Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 16f; Kallstenius, J. (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna*, s. 210–212. Pedagoger Eric Larsson undersöker i ett pågående avhandlingsprojekt vid Stockholms universitet de elitpräglade gymnasieskolorna i Stockholms innerstad mot bakgrund av att innerstaden blivit en central plats för pendlare skolorngdomar och för etablering av nya gymnasieskolor.

³⁵⁶ Detta var en återkommande slutsats i flera av de studier som behandlades i forskningsöversikten, se exempelvis Trumberg, A. (2011), *Den delade skolan*; Andersson, E., Malmberg, B. & Östh, J. (2012), "Travel-to-school Distances in Sweden 2000–2006".

³⁵⁷ Jfr Lidegran, I. (2009), *Utbildningskapital*, s. 231–239.

geografiska placering i relation till transportsystemen, samt utbildningsutbudets geografiska utbredning styrde i hög grad valalternativen.

Gymnasieskolan som fält och som marknad

I avhandlingens andra kapitel identifierades olika forskningsperspektiv på valfrihetsreformernas effekter, familjers skolval och skolmarknadens etablering. Gemensamt för de studier som behandlades var intresset för vilken betydelse införandet av marknadslösningar i skolsystemet haft för exempelvis kostnadseffektivitet, studieresultat, sociala skillnader och skolväsendets likvärdighet. I denna översikt gjordes poängen att tidigare forskningsbidrag som analyserat gymnasieskolan som ett socialt fält i liten utsträckning uppmärksammat betydelsen av etableringen av en skolmarknad inom gymnasieskolan. Avhandlingens bidrag är bland annat att sammanföra studiet av denna marknad med analysen av den sociala ordning som råder i gymnasieskolan som fält. Detta reser frågan hur relationen mellan fältbegreppet och begreppet skolmarknad ska förstås.

Låt mig börja med att påminna om fältbegrettets betydelse för avhandlingens empiriska analyser och på så sätt belysa dess relevans för förståelsen av skolmarknaden. För det första tillför fältbegreppet ett relationellt perspektiv genom att de sociala gruppernas utbildningsstrategier och institutionernas rekryteringsstrategier analyseras i förhållande till varandra. Detta kastar ljus över vad som i marknadstermer kan ses som förhållandet mellan efterfrågan och utbud, men med skillnaden att båda formerna av strategier i ett fältperspektiv förstås sociologiskt som knutna till tillgångar av olika slag.

För det andra betraktas dessa strategier som ett uttryck för en kamp på fältet där både de sociala grupperna och institutionerna försöker stärka eller försvara sina positioner. Detta perspektiv möjliggör sociologiska förklaringar av hur de nya konkurrensmekanismer som valfrihetsreformerna skapade faktiskt kom att användas av skolor och sociala grupper. En poäng i analysen har varit att både skolornas/huvudmännens och familjernas/elevernas kamp för att behålla eller förbättra sina positioner förs under villkor som i hög grad beror på den regionala och lokala kontexten, exempelvis befolkningsunderlagets storlek och sociala sammansättning samt transportsystemens utbredning. Avhandlingen har i detta avseende försökt vidga förståelsen av hur skolmarknaden präglas av lokala faktorer.³⁵⁸

---

³⁵⁸ Detta vidgade perspektiv kan främst ses i relationen till de studier med liknande intressen för skolväsendets marknadisering som uppmärksammades i kapitel 2. Jfr Felouzis, G., van Zanten, A. & Maroy, C. (2013), *Les marchés scolaires*, s. 44–60; Poupeau, F., François, J. & Couratier, E. (2007), "Making the Right Move", s. 46; Gewirtz, S., Ball, S. J. & Bowe, R. (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*, s. 189f; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 225.

För det tredje tillför fältbegreppet en historisk dimension och fäster uppmärksamheten vid betydelsen av vad man kan kalla en strukturell tröghet. Skolorna och familjerna och eleverna äger en historia som resulterat i deras aktuella positioner på fältet och påverkar de strategier de utvecklar. Om både gymnasieskolan som helhet och de enskilda skolorna har sociala strider utkämpats även före 1990-talets valfrihetsreformer och skolmarknadens etablering. Denna historia lever kvar i de positioner som skolorna nu intar. I analysen av gymnasieskolan som fält är denna historiska dimension viktig för att belysa vad som förändrats och vad som varit relativt stabilt över tid.³⁵⁹

Fältbegreppet bidrar i dessa tre avseenden till att klarlägga historiska, sociala och kulturella villkor för hur skolmarknaden fungerar. Dessa aspekter av fältbegreppet säger dock lite om skolmarknadens institutionella villkor, det vill säga den statliga och kommunala styrning som omgärdar den och vars omvandling gjorde att skolmarknaden kunde växa fram.

Gymnasieskolan i en marknadsliberal stat

Låt oss fortsätta resonemanget genom att se till införandet av en så kallad marknadsliberal statlig styrning av skolan och hur denna utveckling förhåller sig till tanken om sociala fält. En i detta sammanhang intressant undersökning av hur en stat konstruerar en marknad är Bourdieus studie av småhusmarknaden i Frankrike under 1900-talets andra hälft. Här undersökte Bourdieu bostadsmarknaden som ett produktionsfält genom att först kartlägga relationerna mellan de byggföretag som strider om marknadsandelar. Dessa byggföretag utgörs av både stora och små aktörer som konkurrerar med varandra på olika villkor till följd av deras varierande storlek och geografiska skillnader i efterfrågan. Trots skillnaderna tillhör de ändå samma fält eftersom småhusmarknaden är en av staten byråkratiskt konstruerad och kontrollerad marknad, exempelvis genom ekonomiska subventioner, bygglov, tekniska krav och kvalitetsstandarder. Genom den statliga regleringen erhåller också högre tjänstemän inom staten en maktposition och kan i stor utsträckning styra efterfrågan. Byggföretagen, särskilt de stora aktörerna, och deras finansiärer (i huvudsak banker) förfogar samtidigt tillsammans över kraftiga maktmedel för att påverka de politiska beslut som ligger till grund för hur staten styr efterfrågan.³⁶⁰

³⁵⁹ Utbildningssociologen Andreas Melldahl har undersökt utbildningens värde och fördelning under 1900-talet och visat på hur grupper med minst samlade tillgångar missgynnas i utbildningssystemet trots att allt fler utbildar sig allt längre. Melldahl, A. (2015), *Utbildningens värde*. För historiska studier som behandlar social reproduktion i det svenska skolsystemet se Florin, C. & Johansson, U. (2000), *Där de härliga lagrama gro...*; Johansson, U. (2000), *Normalitet, kön och klass*.

³⁶⁰ Efterfrågan på småhus är i sig en social produkt som bygger på köparnas perception och smak vilket i sig är relaterat till deras sociala positioner i samhället i stort. I det avseendet bidrar även reklam, heminredningstidningar och trädgårdstidningar till att producera efterfrågan. De har dock långt ifrån samma möjligheter att styra efterfrågan på det sätt som agenter i

Mot bakgrund av de omfattande avregleringar på småhusmarknaden som ägde rum under 1960- och 1970-talen kartlägger Bourdieu i ett andra steg den grundläggande strukturen hos det byråkratiska fältet vilket utgörs av individer med maktpositioner inom både offentlig och privat sektor, exempelvis just höga tjänstemän inom myndigheter, banker och produktionsföretag. Den senare analysen visar att den av staten avreglerade småhusmarknaden omgärdas av nära band mellan marknadens direkta aktörer och statens egna institutioner. Villkoren för det som vid första anblicken ser ut att vara konkurrens på en "fri marknad" bestäms i själva verket av strider mellan institutioner som ytterst syftar till att stärka eller försvara positioner inom ett byråkratiskt fält. Dominansförhållandena i det byråkratiska fältet bestäms samtidigt i allt större utsträckning av marknadens dominerande aktörer, exempelvis av finans- eller banksektorn.³⁶¹ En slutsats Bourdieu drar av sin studie är att det ekonomer kallar för en marknad reglerad av utbud och efterfrågan bara utgör en snävt avgränsad del av den sociala ordning som reglerar produktion och köp av småhus vilken måste förstås som ett socialt fält. Striderna om makt och erkännande inom detta fält gäller oskiljbart vad som ska anses vara den riktiga, legitima synen på bostadspolitik och hur ekonomiska vinster ska fördelas. Fältets överordnade ekonomi, i den mening Bourdieu ger ordet, ligger inte i den "ekonomi" som ekonomers marknadsbegrepp tar fasta på, utan i hur symboliskt kapital inom fältet – ett erkännande som uppnås bara om det inte knyts till ekonomisk vinning – och ekonomiskt kapital utväxlas mot varandra genom att fältets själva ordning upprätthålls.

Även om denna avhandling inte gör anspråk på att empiriskt analysera skolmarknaden i Sverige på det sätt Bourdieu undersökte den franska småhusmarknaden, finns det anledning att referera till Bourdieus studie när fältbegreppets relation till begreppet skolmarknad här diskuteras. Den svenska skolmarknaden är i stor utsträckning kontrollerad och styrd av staten och kommunerna vilket gör den till arena för aktörer med olika och många gånger motstridiga politiska och ekonomiska intressen. I denna avhandling undersöks dock inte gymnasieskolan i Stockholmsregionen som produktionsfält.³⁶² Utgångspunkten har istället varit att analysera skolmarknaden i Stockholm i relation till ett lokalt och mer löst sammanhållet utbildningsfält där både elever och institutioner återfinns. Mer konkret har strukturen i detta utbildningsfält analyserats främst genom kartläggningen av skillnader och likheter i gymnasieutbildningarnas rekrytering i Stockholmsregionen, och, som del av

---

det byråkratiska fältet förmår, enligt Bourdieu. Se Bourdieu, P. (2005), *The Social Structures of the Economy*, s. 89.

³⁶¹ Se *ibid.* s. 99–122.

³⁶² Ett skolans produktionsfält bestäms av relationerna mellan de aktörer vilka strider om hur skolmarknaden ska kontrolleras och regleras. Sådana aktörer återfinns sannolikt på både institutionell nivå och på individnivå inom utbildningsföretag, kommuner, utbildningsdepartementet och skolverket samt bland olika finansiärer och andra för gymnasieskolan centrala institutioner och intresseorganisationer. Frågan om förbud mot vinstutdelning i välfärd och skola är ett tydligt exempel där olika aktörers intressen ställs mot varandra.

samma analys, utbildningsvalen hos elever med olika tillgångar. Detta sätt att närma sig gymnasieskolan som fält i Stockholmsregionen avsåg att identifiera vilka tillgångar som vann erkännande på fältet, tillgångar som även aktörerna på produktionssidan (kommuner, utbildningsföretag, reklambyråer etc.) var tvungna att förhålla sig till.³⁶³

När vi utgår från avhandlingens empiriska analyser och hur fältbegreppet använts kan vi se hur införandet av marknadsprinciper – vilket kan ses som utfallet av strider inom politiska och byråkratiska fält av det slag Bourdieu analyserade – bidragit till att omfördela, men också introducera nya, tillgångar på utbildningsfältet. En helt ny mekanism var det kundförhållande som etablerades mellan skolor och elever och familjer vilket kom att prägla framför allt de flesta fristående skolors strategier men även i varierande grad de kommunalas. En avgörande förändring var att skolor kunde bli del av företag som drivs kommersiellt och som kan köpas och säljas. Ännu en tydlig förändring var att den geografiska platsen blivit en värdefull tillgång alternativt en belastning, för både skolor och elever att förhålla sig till.

Dessa förändringar till trots är avhandlingens huvudresultat att skolmarknadens etablering inte ändrade fältets grundläggande struktur. Som analysen i kapitel 7 visar finns en häpnadsväckande kontinuitet i hur sociala grupper med olika mängd och sammansättning av tillgångar använde sig av gymnasieskolans utbildningar. Fältets polariteter var desamma före och efter valfrihetsreformernas genomförande och skolmarknadens etablering.

I avhandlingen har vi dock också sett hur de introducerade marknadsmekanismerna snarare utgör ett exempel på en ordnad marknad³⁶⁴ med olika segment av gymnasieskolor och utbildningar vilka svarar mot de sociala gruppernas skilda behov. Den sociala uppdelningen av skolor i olika segment har delvis fått en ny skepnad i vad som kan kallas varumärken som marknadsföringen tar fasta på och bland vilka eleverna förväntas orientera sig. Denna svåravgränsade "kvasimarknad", för att återanvända ett inte helt klart begrepp i den tidigare forskningen om skolans marknadisering³⁶⁵, befolkas av aktörer med skiftande intressen och möjligheter att agera på marknaden. Ser vi till producenterna av gymnasial utbildning finns det en glidande skala från, å ena sidan, de kommunala huvudmän som i första hand försöker tillgodose den

³⁶³ I Bourdieus studie av livsstilar och smak visar han på hur utbud och efterfrågan är ett resultat av hur två av varandra relativt oberoende logiker korresponderar, det vill säga en homologi råder mellan fältet där varor produceras och rummet där smak och livsstil styr konsumtionen. Jfr Bourdieu, P. (1984), *Distinction*, s. 230–244.

³⁶⁴ Den tidigare i avhandlingen nämnda sociologen Patrik Aspers formulerar tre nödvändiga villkor för att en marknad ska anses vara ordnad, det vill säga för att utgöra en fullvärdig marknad. Dessa tre villkor är att det tydligt måste framgå vad som är föremål för handeln på en viss marknad, att det finns särskilda regler för vad man får och inte får göra samt att det som säljs måste erhålla ett ekonomiskt värde på marknaden. Se Aspers, P. (2013), *Marknader*, s. 24f.

³⁶⁵ I kapitel 2 behandlades hur tidigare forskning använt begreppet kvasimarknad, Se exempelvis Lundahl, L. m.fl. (2014), *Gymnasiet som marknad*, s. 15; Bunar, N. (2009), *När marknaden kom till förorten*, s. 11–15.

lokala arbetsmarknaden med kompetent arbetskraft, alternativt erbjuda sina invånare möjlighet att kvalificera sig för högre utbildning, till, å andra sidan, de stora rikstäckande utbildningsföretag som samtidigt är aktörer på börsen eller på den riskkapitalmarknad där verksamheten i första hand ska generera hög ekonomisk avkastning.

Elevs och familjers deltagande på skolmarknaden är knutet till föreställningar om det värde gymnasieutbildningar kan generera, exempelvis vilka betyg och vilken personlighetsutveckling man kan förvänta sig, vilken kunskap man kan tillägna sig, vilka sociala band man kan knyta, vilka sidoaktiviteter man kan odla och vilka verksamheter man kan ta del av. Som poängterats tidigare ska relationen till detta värde inte uppfattas som ett rationellt, medvetet val eller en kalkyl över sannolika vinster, utan snarare som ett av habitus präglat förhållande. Utbildningarnas värde på skolmarknaden bestäms av valen hos familjer och elever med olika tillgångar och habitus men också av staten som reglerar utbildningsutbudet, betygssystemet och dess användning som urvalsinstrument och vilka formella regler som gäller för att söka och antas. Ett tydligt exempel på hur statens kan bestämma värdet av olika utbildningar är i vilken grad studieförberedande respektive yrkesförberedande utbildningar ger allmän behörighet till högre studier.³⁶⁶

Att gymnasiefältets grundläggande sociala polariteter består över tid och i hög grad återspeglas i gymnasieskolornas strategier, inklusive deras marknadsföring, vittnar om att utbildningarnas värde på skolmarknaden avgörs av fältets styrkeförhållanden. Skolmarknaden underkastas eller snarare inordnas i fältets spänningsförhållanden. När man betraktar gymnasiefältets struktur i relation till skolmarknaden blir det tydligt hur olika skolor och huvudmän med olika positioner på fältet och med olika publik förhåller sig till vad man kan kalla för denna marknads mer tydliga marknadsinslag. Ju starkare skolornas och familjernas kulturella kapital är, i desto högre grad förlitar de sig på samma slags kapital i sin relation till skolmarknaden. I vilken utsträckning karaktäristika som normalt förknippas med en marknad i mer begränsad ekonomisk mening i framtiden kommer att prägla gymnasieskolan som utbildningsfält eller inte beror dock på hur striderna utfaller inom det gymnasieutbildningens byråkratiska fält – av det slag Bourdieu analyserade för småhusmarknadens vidkommande – där politiska, byråkratiska och ekonomiska krafter, eller snarare representanter för sådana krafter eller sociala fält, konfronterar varandra i en kraftmätning vars utgång denna avhandling inte kan förutsäga.³⁶⁷

³⁶⁶ Gymnasiereformen 2011 minskade de yrkesförberedande utbildningarnas behörighetsgrad till högre studier, vilket direkt fick som konsekvens ett minskat söktryck till utbildningarna. Se Skolverket (2013), *Elever per programtyp och program*, 2013.

³⁶⁷ Jämför med Bourdieus avslutande diskussion om relationen mellan tillsättningarna av maktpositioner inom statsapparaten och utbildningssystemets utformning i Bourdieu, P. (1996), *The State Nobility*, s. 373–389.

Avslutningsvis

För att få syn på hur utbildningssystemet används socialt, det vill säga som grundval för dominans i samhället och för att legitimera de rådande dominansförhållandena, var det nödvändigt att begrava myten om att skolan är en garant för att hårt arbete, prestation och begåvning kan överskrida social reproduktion och nepotism. Så beskriver Pierre Bourdieu en av de stora utmaningarna med sin studie av det franska elitskolsystemet där han avtäckar kopplingarna mellan utbildningsinstitutionernas rum och den sociala ordningen i samhället.³⁶⁸ Det vi kan ta med oss av detta resonemang för att avslutningsvis diskutera valfrihetsreformernas införande i Sverige är hur analysen av den sociala och meritokratiska ordningen i gymnasieskolan, det vill säga gymnasiefältet, bidragit till att avtäckat hur den införda marknadslogiken förhåller sig till utbildningssystemets socialt reproducerande inslag.

När vi summerar avhandlingens olika empiriska delar och kapitel är det tydligt att gymnasieskolan förändrats på nationell, regional och lokal nivå. Utbildningslandskapet ser helt enkelt väldigt annorlunda ut nu, drygt två decennier efter friskolereformerna. I Stockholmsregionen har antalet gymnasieskolor och utbildningar mer än fördubblats, elever är inte längre begränsade av administrativa upptagningsområden och konkurrensen mellan gymnasieskolor om elever är knivskarp. Det finns emellertid en överhängande risk att man tar det kraftigt förändrade utbildningslandskapet till intäkt för att också gymnasiefältet – det vill säga det system av relationer mellan positioner som utgör gymnasieskolans sociala struktur – förändrats i grunden. Studiens geometriska analyser av gymnasiefältet pekar istället på att dess grundstruktur är relativt stabil över tid.

Vad som emellertid har förändrats är att de nya marknadsmekanismerna i gymnasieskolan bidragit till att ytterligare dölja de underliggande trögförändrerliga sociala dominansförhållandena. Den ökade komplexitet som marknadsiseringen bidrog till att skapa genom nischade skolor och specialutformade program var som mest framträdande i de delar av fältet där barn ur de breda folklagren samlades. Denna marknadsisering var samtidigt näst intill helt frånvarande i fältets dominerande delar som kännetecknades av att elevernas samlade tillgångar var stora. Studiens resultat visar att gymnasieskolor med högst social och meritmässig elevrekrytering blir än mer eftertraktade på skolmarknaden genom att inte behöva följa marknadens spelregler. Ett sådant förhållningssätt till marknaden är endast möjligt utifrån elitskolornas dominerande positioner på fältet, vilka majoriteten av dessa skolor intog långt innan skolmarknaden växte fram. För de gymnasieskolor som, på grund av antingen kommersiella bevekelsegrunder eller omsorg om de svagast rustade eleverna med särskilda behov, försöker fylla sina utbildningsplatser för att överleva i kampen om eleverna har reklam, marknadsföringsplaner och kundindexeringar blivit ett

---

³⁶⁸ Se *ibid.*, s. 5.

centralt inslag i verksamheten. Införandet av marknadsmekanismerna i gymnasieskolan har med andra ord förstärkt skillnaderna mellan de skolor och utbildningar som samlar elever med stora respektive små samlade tillgångar.

Denna slutsats om 1990-talets friskolereformers betydelse för gymnasieskolan kan också ses i ljuset av tidigare reformeringar av skolväsendet. I spåren av grundskolans införande 1962 och 1970-talets gymnasiereform konstaterade man att de sociala uppdelningarna från parallellskolesystemet i stor utsträckning fanns kvar. Skillnaden var att dessa strukturer från att tidigare ha utgjort olika skolformer nu flyttat in i samma skolsystem.³⁶⁹ Vi kan se stora likheter med dessa reformer i 1990-talets omstöpning av utbildningssystemet. De individ- och målorienterade reformerna var tänkt att upplösa ett trögstyrt och centraliserat skolväsende genom att låta marknaden bestämma. Utfallet tenderar dock att bli snarlikt det efter tidigare reformer i det att skolväsendets reformeras på alla plan (kursplaner, finansiering, ansökningsförfaranden, utbildningsutbud, administrativa indelningar, ansvarsfördelning etc.) men den grundläggande sociala strukturen kvarstår, en struktur som till stor del är förankrad i fördelningen av tillgångar i samhället i stort.

En följdfråga som den historiska tillbakablicken väcker är vilken betydelse marknadiseringen haft för statens styrning av och inflytande över utbildningssystemet i allmänhet och gymnasieskolan i synnerhet. Det är en mångfacetterad fråga som inte varit en del av studiens huvudsakliga problemformulering men ändå funnits i bakgrunden, bl. a. i diskussionen om de utbildningspolitiska reformer som möjliggjorde skolmarknadens framväxt. Studiens resultat indikerar att maktförhållandena inom gymnasiefälten i skilda delar av landet förskjutits som en följd av valfrihetsreformerna. Tidigare, innan 1990-talets reformer, var gymnasieskolan ett av staten kraftigt dominerat område, det vill säga att både skolors och elevers handlingsutrymme på de lokala och regionala gymnasiefälten i stor utsträckning var begränsat till de administrativa ramar som ytterst staten satt upp. Friskolereformerna under 1990-talets början, vilka föregåtts av en mer långtgående kommunalisering av skolväsendet, innebar enligt en vanlig uppfattning att statens betydelse för fältets dynamik minskade. Ett annat sätt att se på saken är att staten ändrat skepnad från att under mitten av 1900-talet ha stått för en centraliserande och socialt utjämnande styrning av offentlig sektor till att anamma en styrning präglad av privatisering, konkurrens och konsumtion. Staten drar sig inte tillbaka utan omvandlas.³⁷⁰ Det som i vardagslag kan uppfattas som mindre statlig inblandning genom avregleringen av offentlig sektor är i det perspektivet snarare ett tecken på det motsatta.³⁷¹ Oavsett synsätt har den av staten införda

³⁶⁹ Jfr Larsson, E., (2011), "Utbildning och social klass", s. 303f.

³⁷⁰ Jfr Blomqvist, P. & Rothstein, B. (2008), *Välfärdsstatens nya ansikte*.

³⁷¹ Den franske sociologen Loïc Wacquant har i studier av amerikanska och parisiska ghetton och fängelsesystem visat hur bl.a. ekonomisk avreglering, privatisering och osäkra anställningsförhållanden för samhällets minst bemedlade grupper kännetecknat en omstrukturering av statsapparaten som gynnar samhällets dominerande grupper och marginaliserar de redan domi-

marknadslogiken i utbildningssystemet bidragit till att förstärka föreställningen att dess socialt stratifierade struktur är en naturlig följd av meritokrati och numera även av konsumenternas fria val. Resultaten i denna avhandling visar att dessa val har en tydlig social struktur som inte skiljer sig mycket åt den sociala ordning som rådde i gymnasieskolan före valfrihetsreformernas införande.

---

nerade. Se Wacquant, L. J. D. (2009), *Punishing the Poor*, s. 304–314; Wacquant, L. (2010), *Urban outcasts*, s. 224–226.

SUMMARY

The Battle over Pupils

The field of upper secondary education and the emergence of the school market in Stockholm, 1987–2011

Starting from a short ethnographic description of the Upper Secondary Education Fair in the Stockholm region, the thesis sets out to explore the relationship between the emerging school market and upper secondary education as a social field. At the fair, current trends in the competitive and market-oriented upper secondary school of today are presented. At first glance, it appears as if pupils and parents have become customers of secondary education schools that seem to be – and also often in a legal sense are – competitive businesses. In the *first, introductory chapter* of the thesis, the reasons why upper secondary education has emerged as a market are understood against the background of the school voucher reforms of the 1990's. The concept of educational market is defined by outlining four criteria that should be fulfilled in order to present a market-like competitive relationship between service providers, and freedom of choice for consumers. Both public and private operators should be allowed, pupils should have the full right to choose between the different educational programmes on offer, these choices should decide the distribution of financial resources, and, finally, business-based organisational principles and control measures should be employed. During the first decade of the twenty-first century, the upper secondary educational system in the Stockholm region changed so as to comply with these four criteria.

The introductory chapter also explains the research questions guiding the study. The scope of the study covers a period from the end of the 1980's, a few years before the implementation of the school voucher reforms, up until the upper secondary school reform of 2011. The main aim of the study is to analyse the emergence of an education market in the Stockholm region and its connection with the strategies of upper secondary schools and social groups. The research questions cover four major themes:

- I. *The education market expansion, nationally, as well as in the Stockholm region during the period 1987–2011*
- II. *The social structure of the upper secondary educational field in the Stockholm region after the establishment of the education market (2006–2008)*

- III. *The social structure of the upper secondary educational field and the emergence of the education market*
- IV. *The upper secondary educational field and the education market*

The first theme covers the development of upper secondary education on a national level, thus making it possible to link the subsequent analysis of the emergence of the educational market in the Stockholm region to the national development. The second theme, firstly, explores how the establishment strategies, including the supply of various study programmes, looked like for both public and private upper secondary schools when the educational market gradually emerged, and, secondly, highlights the social structure of upper secondary education as a social field, once the educational market was established. The third theme addresses the importance of the schools' assets, primarily in terms of pupil recruitment and the study programmes they offer, but also the importance of other types of assets, such as facilities, geographical location, institutional seniority, teachers, reputation etc. In addition, this theme seeks to determine how upper secondary schools utilise these assets in their attempts to strengthen and defend their positions in the field. Finally, the fourth theme connects the various analyses in the study as a whole, in particular the relationship between upper secondary education as social field and the educational market.

The second chapter addresses the wide-ranging research field dealing with the effects of the school voucher reforms, choice of school and the establishment of an educational market. A number of scientific disciplines, methods and theoretical points of view can be identified in this domain of research. A dividing line can be found between, on the one hand, studies that present a more subjective perspective, which examine with qualitative methods how preconceptions, values and choices have been affected by the emerging market, and, on the other hand more objective or structurally oriented studies, which place greater emphasis on external social change and factors, and that to a greater extent, or entirely, rely on quantitative analysis. This dissertation combines a structural perspective and a subjectivist perspective by studying the impact of the school voucher reforms and the emerging educational market on family and school strategies from the viewpoint of the upper secondary school as a social field, in the sense of Pierre Bourdieu. The construction of the object of study, theoretically, empirically and methodologically departs from the relation between the actions of families/individuals/schools and the upper secondary school as a structure. Five different but partly overlapping research perspectives on the impact of the educational reforms of the 1990's are identified in previous research. In the first one, common in research in economics, the analysis focuses on particular factors influencing the outcomes of free school choice in terms of system and economic efficiency, school performance, differences between schools, etc. In

a second research perspective, pertaining to social sciences, research highlights issues related to social inequality, gender and ethnicity, while in an third perspective, research studies address, most often with qualitative methods, the impact of marketisation on social relations and values in the educational system. In a fourth research perspective, often represented by researchers in cultural geography, the importance of spatial distances and the geographical place for school choice and inequality is explored. Finally, in a fifth research perspective, to which this thesis adheres, the educational reforms and their impact are analysed in terms of transformations of education as social field.

The third chapter of the thesis explains and discusses the theoretical points of departure for its empirical analyses, in particular Bourdieusean concepts and their relevance for the study.

The fourth chapter deals with methodological issues and the character of the empirical data on which the analyses are founded. The main statistical material of the dissertation consists of data from Statistics Sweden (SCB) in the form of information from the archive of registered pupils on a national level between the years 1995-2008, where information from elementary and secondary school as well as upper secondary school is available on an individual level. The pupil registry contains information on, for instance, year of birth, grade, school, programme codes, school and home municipality, and class. In addition to the information obtained from the pupil registry, information from other public registries has been collected in order to include information on social circumstances in the analysis, such as the occupations of the parents, education level, income, country of birth, and municipality of residence. Certain statistical details regarding schools, such as teaching resources, have been collected from the Swedish National Agency for Education's databases *SIRIS* and *Jämförelsetal*. These databases contain information on a school level concerning the number of teachers, full-time positions, guidance councillors and the number of teachers with a university degree in pedagogics. Information has also been collected from the registry concerning graduated pupils on a national level between the years 1987-2008, in order to complement the information on schools derived from the Swedish National Agency for Education. The registry contains information on an individual level, on schools, principal, school municipality and programme codes, which facilitated an expansion of the timeline over schools and educational programmes on both a national and regional level. In addition, the study also draws upon interviews with school heads and other operators within independent and municipal upper secondary schools in the Stockholm region that occupied specific positions within the field of upper secondary education during the time in which the study was conducted. An additional source of information consists of the web pages of upper secondary schools, public documents and various reports, amongst others, from the Swedish National Agency for Education and the Swedish Schools Inspectorate. In order to pro-

cess anonymous archive data on an individual level, two different statistical methods were employed – correspondence analysis and Euclidean classification – both belonging to the field of geometric data analysis.

More upper secondary schools, more educational programmes and more pupils

In the first two empirical chapters of the dissertation (*Chapter 5*, “The Swedish upper secondary school after the school voucher reforms of the 1990’s” and *Chapter 6*, “The emergence of the education market in Stockholm 1987-2011”) the emergence of the educational market is mapped through the study of changes in the choices of schools and educational programmes on a national level and in the Stockholm region. By way of introduction, *Chapter 5* outlines the main school reforms that during the period 1992-2011 introduced new market components in the upper secondary school, resulting in the extensive establishment of independent operators in the education market. The change that upper secondary education underwent during the period 1987-2011 is subsequently highlighted, with regard to the number of schools and pupils, the size of the schools and the number of educational programmes. During the period in question, the number of upper secondary schools doubled in Sweden and the number of educational choices increased by nearly a third. The newly established upper secondary schools, as a rule small, were small in terms of pupil numbers, which partly explains why so many schools were opened in a relatively short space of time. The expansion of schools and educational programmes also coincided with a demographic increase of pupils, especially during the later stages in which the study was carried out, although not to the same extent as the increase in the number of schools. This suggests that the proliferation of independent operators was not solely ascribed to an increase in pupil numbers. There are many indications that the market incentives brought about by the school voucher reforms, for instance, the possibility to compete for the pupils’ education grants, also stimulated the establishment of the school market. Another factor that further emphasises the open market aspects of the upper secondary school is that competition between schools came to be characterised by tailored courses and programmes as a central element in attracting potential pupils. As a result, the increase of independent, private operators and wider and more differentiated educational choices on a national level can be seen as an indication of a marketisation of upper secondary education, i.e. a process whereby the schools’ supply and demand to a greater extent was subordinated to general market logic.

In the Stockholm region – which in *Chapter 6* is explored in a manner similar to the previous chapter – the marketisation described above was particularly prominent. Here, a vision was drafted in the early 2000’s, describing

a cohesive upper secondary education market encompassing the whole county, which laid the foundations for inter-municipal cooperation. Over time, this cooperation resulted in a common system of admission for the entire county, and municipal restrictions on pupils freely choosing municipal schools outside their own home municipality were gradually relaxed, to be abandoned completely in 2011. It is calculated that in 2011 alone, schools competed for 75 000 pupils representing an annual economic value of roughly 8.5 billion SEK.

During the period examined in this study the number of upper secondary schools rose markedly in the county, especially the number of independent upper secondary schools. Between the years 1987 and 2011 the number of independent upper secondary schools in the Stockholm region almost tripled, from 73 to 207 schools. Of the 134 newly founded upper secondary schools during that period, 119 were independently governed, and a majority of the schools were run as commercial enterprises. The independent upper secondary schools established during the 1990's were often smaller businesses, focusing on a particular pedagogical philosophy with a strong emphasis on higher education preparatory programmes. This also reflects the fact that in terms of the number of graduated pupils, upper secondary schools decreased in size by close to 45 per cent between the years 1987-2011, from an average of 208 to 117 pupils, of which the size of independent schools was significantly below average during the whole period. Later, however, in the early 2000's, the character of the recently established schools changed focus to preparatory vocational programmes, at the same time as many schools were established or bought up by larger education companies, such as Academedia, John Bauer Organisation, and Jensen Education.

A precondition for the rapid increase in newly founded upper secondary schools in the Stockholm region during the period was the considerable growth in pupil numbers. Just as in the rest of the country, however, the number of schools increased even further. On average, the number of 16 year-olds increased by about 0,5 per cent per year from 1987 to 2011, while the number of upper secondary schools almost tripled during the same period. The number of schools consequently increased to a greater extent than the student population. The greatest increase in the student population occurred after 2001, which coincided with a rapid expansion of new independent upper secondary schools in conjunction with a significant decrease in the average size of schools, especially the independent schools were small in this respect. The growing pupil numbers and decreasing size of the schools during the period were, in other words, important factors, albeit not solely decisive, behind the rapid establishment of new educational operators in the region. The previously mentioned market-oriented incitements to establish new schools were also likely to have fuelled the rapid expansion of new independent upper secondary schools in the Stockholm region, as testified by the establishment of commercial education and venture capital companies.

The majority of the newly established upper secondary schools were located within the City of Stockholm. At the same time, a significant number of independent upper secondary schools arose in suburban municipalities north of Stockholm, but very few in the southern suburbs. The division into three regions – the City of Stockholm, the northern, and the southern suburbs – constituted the basis on which regional comparisons were made in the analyses of the dissertation.

When one turns to the educational choices in the region, the number of programme specialisations almost doubled during the period 1995 to 1998, from 63 to 137 different national programme specialisations. When schools, programmes, and specialisations are combined, the total educational choices increased by approximately 28 per cent, from 657 to 839, during the same period. However, the expansion of educational choices was not evenly distributed in the region. The largest concentration of programmes was to be found in the City of Stockholm, both in terms of programme specialisations and total range. However, the combined educational choices, combinations of school and study programme, in southern Stockholm increased more than in the northern municipalities, despite the latter district having significantly more upper secondary schools and, in particular, more independent schools. A primary reason for this development is that the predominately municipal upper secondary schools in southern Stockholm consisted of large institutions with, above all, many small vocational programmes, which resulted in a large educational choice even though the schools were fewer.

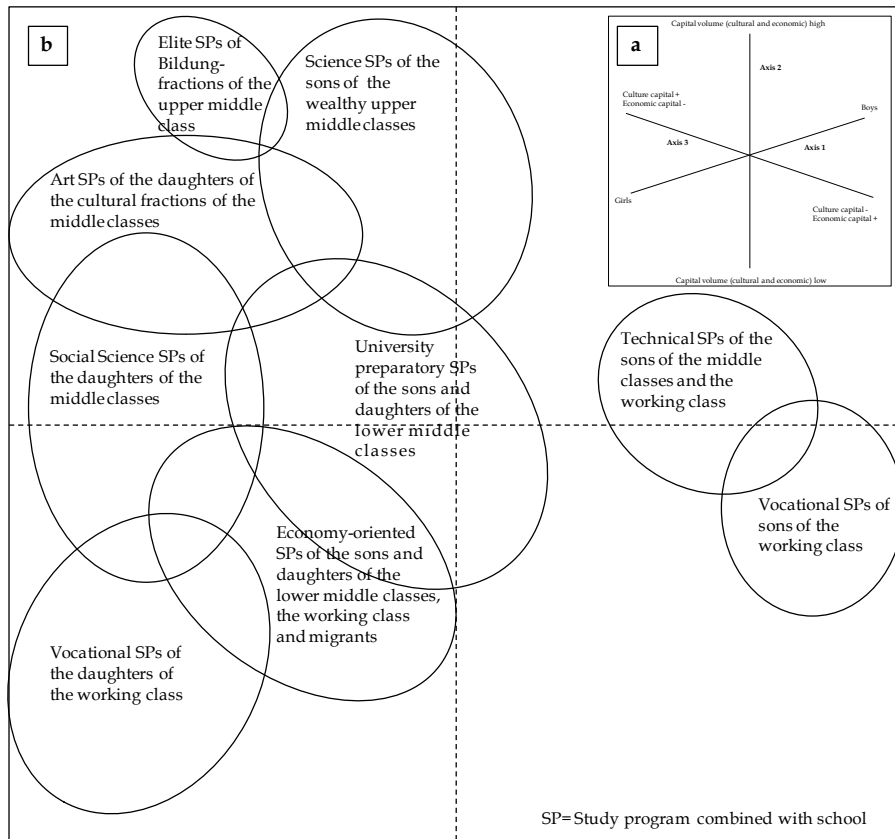
The unequal distribution of newly established independent upper secondary schools in the county reflects the intraregional differences in the education market. Many indications suggest that the local context plays a decisive role in determining where new upper secondary schools are established.

A socially stratified education market

In the competition for pupils, it was important for upper secondary schools to profile their programmes in order to distinguish themselves from other schools, a situation also indicated by the growth of educational choices. In *Chapter 7* the social structure of educational choices between the years 2006-2008 is mapped using correspondence analysis (see figure 5a). The analysis is based on the relations between the gender of the pupils, their social origin and the upper secondary programmes and schools they belonged to. It is established that the overarching structure has been surprisingly stable over time and that two main polarities affect the upper secondary programmes in the Stockholm region, a result that has emerged also in previous studies of the upper secondary school. The first and most significant polarity differentiates between educational programmes primarily chosen by girls and programmes almost solely consisting of boys. The second polarity distinguishes between

pupils whose combined assets were greater than pupils with smaller assets, thereby establishing a class-related division, based on the social background of the pupils. At the pole where the pupils' combined assets are at their largest, the gender-differentiated effect (the first polarity of the analysis) is at its smallest, thus constituting the primary area where boys and girls share the same educational programmes.

Figure 5. (a–b) Correspondence analysis (CA) and Euclidian classification (HEC).

If one imagines the two polarities mentioned above – one gender-distinctive and the other socially-distinctive – in the multidimensional space generated by the correspondence analysis, the polarities create a triangular structure. At the base of the triangle, the pupils' combined assets are small, and boys and girls are separated into preparatory vocational programmes with very different specialisations. The further up towards the peak of the triangle one moves, the more evenly distributed boys and girls become, at the same time as the purely higher education preparatory programmes dominate and the importance of the social origin of the pupils increases. However, a change with regard to previous studies of the social structure of upper secondary

school is noted. The analysis shows that in this triangular structure vocational programmes dominated by boys from a working class background has to a greater extent become isolated from others and has received a more homogeneous recruitment than before.

In a second stage of the analysis, Euclidian clustering is used to illustrate how upper secondary educational institutions within the Stockholm region were socially stratified during the same period, between the years 2006-2008. In the analysis, nine clusters of upper secondary educational institutions are identified based on their social recruitment (see figure 5b). Vocational programmes consisting of the sons and daughters of the working class are found at the base of the triangular structure. The later cluster consists of the educational programmes that are the most separated from other clusters. Centrally located in the spatial structure are the economics-related programmes of the lower-middle class, working class and migrants. These educational programmes primarily focus on business management and economics, and to a greater extent than average consist of pupils with a foreign background. Overlapping, and slightly above the last-mentioned cluster are the higher education preparatory programmes of the lower-middle class, of which a third are to be found at independent schools run for profit by educational business corporations.

On the left, slightly higher up in the spatial structure, the social science programmes of daughters of the middle classes are positioned. Here, too, is a large proportion of independent schools (45 per cent), but in comparison with previous clusters, a significant number of these are run by foundations. On the right, a cluster dominated by boys encircle the technological programmes of sons of the middle and working classes, which in line with the vocational programmes of the sons and daughters of the working class are primarily situated in municipal schools. Higher up in the triangle is a cluster, the lower part of which diagonally overlaps the social science programmes of daughters of the middle classes. Here, the aesthetics programmes of daughters of the cultured middle classes are grouped, mainly in municipal schools, where daughters of university lecturers, upper secondary teachers, art producers, and journalists are overrepresented. To the right of this cluster, somewhat higher up in the structure, the natural science programmes of sons of the prosperous upper-middle classes are grouped, mostly located in municipal schools. These educational programmes are mainly dominated by pupils whose parents have significant financial capital. The final and second most distinguishing cluster is found high up in the structure and consists of the elite educational institutions of highly educated fractions of the upper middle class, the *Bildung*-fractions, with a marked over-representation of sons and daughters of doctors and lawyers, postgraduate parents and pupils with very high grades. This cluster also has the largest proportion of educational programmes in independent schools (54 per cent).

Programmes in municipal upper secondary schools are spread across the whole spatial structure, which reflects the situation that some of these constitute elite schools in inner city Stockholm with a select social and merit-based recruitment, while the others mainly recruit from schools in suburban municipalities. The educational programmes of independent upper secondary schools primarily recruit their pupils, with a few important exceptions, from a broad middle tier, based on social class and merit. These programmes are also attended by a somewhat larger number of girls than boys. The programmes of independent, private schools are therefore generally centred in the middle of the structure, where the recruitment to the programmes is less differentiating, as well as in the two distinctly gender-differentiated poles consisting of preparatory vocational programmes in the lower part of the structure.

In terms of the geographic spread of the programmes, the City of Stockholm has the largest proportion of programmes situated in the upper part, characterised by the large combined financial assets of the pupils. Similarly, the programmes in the northern suburban municipalities are mainly concentrated in the upper part of the structure. However, only a few of the programmes in the southern suburban municipalities are situated in the upper part of the structure.

This is the picture that arises of the social structure of the field of upper secondary education in Stockholm when consideration is taken of the pupils' social origin based on the occupation of the parents as the most important indicator, and gender, but also in terms of the income and education level of the households and pupils' own academic merits. A result worth noting is that the core polarities regarding the social structure of the upper secondary school, as they appeared before the reforms, have remained stable over time. However, upper secondary education also experienced dramatic change during the two decades after the introduction of the school voucher reforms in terms of the increase in number of schools and independent educational operators, more profiled and expanded educational choices as well as the intensifying competition between schools and pupils. One conclusion that can be drawn is that the educational market which arose in the Stockholm region, to a great extent, was shaped by the social structure that existed in the upper secondary school already before the implementation of the reforms. At the same time, the marketisation also contributed in creating a significant complexity in upper secondary education, made visible in the clear social, geographical and meritocratic distinctions that emerged in the recruitment to different educational programmes.

The school voucher reforms in the 1990's had a great impact on agents within the field and on how the emerging education market was shaped. The pupils' increased possibilities to choose their own school opened up for an increasingly intensified competition for pupils, characterised by new incitements in the form of resource management through the education grant and market adaptation.

Market and efficiency strategies in a world of corporate mass education

Chapters 8 and 9 highlight the impact the education grant and marketing had on pupil recruitment strategies of upper secondary schools. In the first named chapter a selection of schools in the City of Stockholm are compared and how their use of the education voucher reflected what kind of school-based investments they focused on, as well as how their resources were presented on the school websites. The comparison shows that independent and municipal upper secondary schools tended to make different investments regarding teaching resources. The cost of teaching resources was in line with the national average amongst municipal schools, while independent schools generally invested less, at the same time showing a considerable discrepancy between each other. An analysis of school websites shows that the same difference between municipal schools' comparatively larger investments and the smaller investments of independent operators was also reflected in terms of how administration, student welfare, other staffing and school libraries were presented, a result that confirms the comparative analysis of the National Agency for Education on a national level.

The analysis of the resource use of upper secondary schools is also based on interviews conducted with school leaders attached to upper secondary schools with different positions in the field of upper secondary education. This also nuances the picture of what consequences the implementation of the education voucher had on the upper secondary schools' capacity for action. The interviews show that investments in different resources was not merely a financial question, but was also connected to the position of the school in question in the educational social field and whether the school was run municipally, as a non-profit organisation or as a company. School leaders in upper secondary schools in areas of the social field where pupil recruitment was more selective – pupils with high grades and prominent social backgrounds – considered teachers and equipment as the most valuable assets on which investments should be made. This situation was represented primarily by municipal schools or independent schools run as foundations. At upper secondary schools with less prestigious positions in the field, especially independent upper secondary schools administered by large education corporations, the school leaders emphasised the streamlining of resource usage as an important success factor. Amongst schools run as businesses within large education corporations, the school leaders described the latter priority by explaining that teachers often were given professional designations found in the business sector, such as “coaches” or “educators”, which was part of a conscious marketing strategy but also facilitated more flexible work assignment descriptions for their teachers.

Chapter 9, which also relies on interviews with school leaders, explores the importance of the schools' assets and positions in the social field of upper

secondary education in terms of marketing and strategies to attract desired pupils. The social map from Chapter 7 is again utilised here in order to situate the upper secondary schools of the interviewees in the education landscape. The initial section of the chapter describes a yearly, cyclic marketing campaign with relatively strict dates for advertisement mailings, open house activities, application periods and the annual Upper Secondary Education Fair at the Stockholm Fair in the southern suburb of Älvsjö. An overarching theme in the interviews was the tension between on the one hand running the school as a business and, on the other hand, catering to what school leaders perceived to be traditional educational values, which also concerned the protection of the egalitarian nature of education in terms of pupils, school and society in general. This tension was evident in widely separate areas of the social field of upper secondary education, but was also portrayed differently depending on position.

In one section of the analysis the marketing accounts of the school leaders are placed in relation to the position their schools occupied within the social field. In this analysis three broad groupings based on schools with different approaches and strategies can be identified. The first upper secondary school grouping is characterised as *market-oriented*. Amongst the school leaders at these schools, advertising stood out as the most crucial element for successful recruitment of pupils. Here, a distinct marketing approach was very prominent and the schools were purposefully profiled towards different types of programmes and specialisations. The targeted pupil population was however, in most cases, very broadly defined, which, for instance, resulted in advertisements being mailed out to all pupils in compulsory school in the entire Stockholm region in order to reach potential customers. The marketing philosophy of the highly profiled upper secondary schools aimed at establishing a strong brand whilst simultaneously being extremely sensitive to shifting trends, thus resulting in rapid shifts in the entire concept of the school – from, for instance, a focus on IT to entrepreneurship. The market-oriented schools were primarily under independent operators and were most often commercially owned.

Even municipal upper secondary schools turned to similar marketing methods, although not for profit-based reasons. These schools are characterised as *market-exposed*, and their strategies, as presented in the school leader interviews, were characterised by attempts to counteract or anticipate negative application trends, caused, for instance, by a peripheral geographic position, or a so-called bad reputation. Within this category were also schools that attempted to rejuvenate themselves by changing the school profile. The school leaders of these mainly municipal schools believed, however, less in adapting to the terms of the market, than in using the school's assets of accumulated knowledge and resources to focus on academically underperforming pupils. These assets were difficult to express in advertisement campaigns, which meant that other recruitment channels had to be employed, especially

through the assistance of guidance councillors at compulsory schools around Stockholm, in order to reach the perceived target group.

In the third category of attitudes to the market were the *elite schools* of the inner city. School leaders at these upper secondary schools were well aware of the increasing competition, but were not in a particularly vulnerable position – their recruitment had rather become even more selective as a consequence of the increased possibility for pupils to choose schools outside their own home municipality. Their strategies were consequently principally aimed at managing the school's good reputation, which was achieved via more subtle channels than the “right” audience already was attuned to – for instance, through teachers at music schools (for example, Adolf Fredrik's or Nacka's music classes) who discovered talent or advised pupils and families on different educational paths, school concerts and school traditions. As opposed to the strategies of market-oriented schools, these upper secondary schools essentially excluded advertisement campaigns as a means of recruitment.

Upon closer inspection of the strategies of these elite schools, their position in the education landscape appeared inaccessible to the broad public, while the wealthiest pupils already had several pre-existing pathways leading there. High grades were of course of crucial importance, but there were other ways, for instance, via auditions for the arts programmes. In connection with the abandonment of the proximity principle in the early 2000's, the importance of the pupils' home address was of lesser significance for admittance into the elite schools of the inner city, but the proportion of pupils from more distant municipalities in the county was still very small at these schools.

The defensive strategies employed in order to protect their dominant positions in the social field of upper secondary education give a suggestion as to what assets the schools valued. The main focus was living up to the high expectations of well-educated and socially highly-positioned parents and their well-performing off-springs. It was consequently of great importance for these school leaders to invest in the school's resources, especially the teaching faculty. The teachers at these schools were often exposed to pressure from high-achieving pupils and determined parents, which in turn resulted in high demands on the subject knowledge and integrity of the teaching faculty. The teachers were given, to a varying extent depending on the school, considerable autonomy in designing their teaching and were also given generous means to continuously further their own education. Due to the high demands the pupils often placed upon themselves, student welfare had become an important integrated aspect in the daily running of the school for the purpose of, among other things, preventing stress.

When the emergence of the education market is perceived in light of the polarities unveiled by the analysis of the social field and the strategies schools developed to strengthen or defend their positions, it becomes clear that some areas had more prominent marketisation features than others. At the centre of the field, where the main pupil populace was positioned, the schools be-

longing to large education corporations and their brands jostled. Even in areas of the field where the assets of the pupils were small, the market logic had a significant impact amongst both independent and municipal upper secondary schools. For the latter category of schools, adaptations to the prevailing market logic were often attempts to turn negative recruitment trends and to survive in the hard competition for pupils. These municipal market survival strategies contrast starkly with how a majority of the independent schools, regardless of their position in the field, were established with the direct commercial aim of taking market shares within a specific segment of the education market. In the central areas of the field were a few schools which to a limited extent were forced to follow market logic, and instead could focus on providing a culture-oriented education for wealthy pupils.

The increased significance of geographic location

Building on the previous empirical analyses, *Chapter 10* discusses the growing importance of the geographical location brought on by the educational market and addresses the question how this market can be understood in the light of the conceptualisation of upper secondary education as a social field.

The findings in the study indicate that the establishment of schools and recruitment to educational programmes was characterised by sorting mechanisms connected to the character of the schools' localities and the areas where the pupils lived, for instance, in terms of income level, education level, and the social and ethnic background of the inhabitants. Even earlier studies focusing on school choice and the education market have highlighted the relationship between residential factors and social segregation in schools. A consistent result in several of these studies is that both ethnic and socioeconomic housing segregation in Swedish cities has increased since the 1970's, and that the free school choice has led to a further increase in the differences between schools and communities. Swedish studies have, among other things, pointed towards a socioeconomic and ethnic homogenisation of schools and that segregation has increased in schools to a greater extent than in neighbourhoods, something which is a result of the ease of changing school rather than changing neighbourhood. However, some of the research studies in economics on the consequences of the school voucher reforms suggest the contrary, i.e. that the free school choice contributes to a breaking down of segregation, improvement of results, and that it constitutes an effective use of invested resources. The discrepancies in conclusions, as established in *Chapter 2*, are in large part due to what the studies aim to investigate and how they were conducted, especially in terms of how the local socioeconomic composition of schools is measured.

In contrast to this earlier research, this dissertation focuses more closely on the overall social structure of the upper secondary school within a region, and

how this structure corresponds to what can be termed supply and demand in a regionally restricted educational market. This educational market is analysed on the basis of the strategies employed by upper secondary schools in order to recruit and compete for potential pupils, and, in separately, the educational strategies of pupils and families with varying assets. The analysis shows how the strategies of upper secondary schools (and their operators) were closely linked to the current residential segregation of the Stockholm region. On the education market, the strategies resulted in the emergence of different geographic nodes with a high concentration of newly established independent upper secondary schools. An illustrative example of such a centre can be found in Liljeholmen (map 5), with a large concentration of independent schools offering primarily preparatory vocational programmes. The Liljeholmen example shows how increased choice opportunities created an attraction towards central Stockholm with effects on even relatively resource-weak students, a demand that was quickly met by the independent schools that established themselves on the education market. The strategies of pupils and schools coincided with characteristics of the location, especially Liljeholmen's communication links, available facilities and relative proximity to the inner city. The strategies of the pupils were also part of a growing exodus of pupils from the segregated areas in western and southern Stockholm. The geographic particulars of Liljeholmen and the movement of pupils away from areas of fewer Swedish inhabitants constituted a basis for the establishment strategies of the new upper secondary schools.

As the empirical analyses in the dissertation demonstrate, new independent schools were generally established in accessible areas near, or in, the inner city with the aim of optimising the geographic catchment area. Aside from Liljeholmen, similar clusters of independent upper secondary schools were found in the districts Norrmalm, Kungsholmen and Södermalm. In the study also smaller towns in the periphery were distinguished, such as Huddinge and Tumba, which attracted many pupils by being placed along the main public transport routes. In this case, however, no independent schools emerged during the period in question; instead, it was municipal upper secondary schools that offered nearby alternatives to the schools of the inner city.

The attraction constituted by central Stockholm turned the inner city into a centre on the education market. In this centre, both upper secondary schools and pupils with the largest volume of inherited and acquired assets were found. As is argued in Chapter 7 of the dissertation, it was especially here, in central Stockholm, that the natural science programmes of the wealthy upper-middle class, the aesthetics programmes of the cultured middle class, and the elite educational institutions of the highly educated upper-middle class were found. One can add that whether or not other upper secondary schools made claims on competing with these schools, the inner city acted as a centre for upper secondary education in the whole region. This view was in many ways a distinguishing feature in the opinions of many

school leaders in the Stockholm region, but the centripetal force was also manifested in the fact that the largest establishment of new independent upper secondary schools occurred within the City of Stockholm, or in adjoining municipalities in northern or eastern Stockholm.

The significance of the geographic location increased considerably with the introduction of the school voucher reforms, both from the perspective of upper secondary schools and of families and pupils. Before the reforms, the geographic location had a lesser impact on the prospects of the school to compete for new pupils, since the proximity principle decided what pupils a school could recruit and what school the pupils could attend. The residential segregation thus had a direct impact on the schools' recruitment. As a result of the emergence of the education market, and the gradual deregulation both of the establishment of new schools and the restrictions on pupils to apply to schools outside their home municipality, the geographic location became a valuable asset for schools in their competition for the market. The independent schools could acquire assets related to location by establishing themselves in areas they beforehand knew would be considered attractive. The municipal schools, generally established before the school voucher reforms, could rarely do anything about their geographic location; either the location constituted an asset to the school – which was the case especially for old municipal institutions in the inner city and centrally located municipal schools in surrounding municipalities – or not.

With the establishment of the education market the possibilities for families and pupils to move geographically also came to play a greater part in their education strategies. As shown in the empirics of the dissertation, the free school choice resulted in many pupils – regardless of their assets – moving towards the centre that Stockholm represented in the region's upper secondary educational landscape. Several school leaders explained that the reason for this movement was that the choice of school was not about applying *to* a school, but rather about *rejecting the local school*, even if this only entailed travelling by train one stop down the line, often towards the city centre. It can be stated that the centripetal force of the inner city had a rather long reach, something which the movement from periphery towards centre in the whole Stockholm region clearly indicates. The analyses in the dissertation show that the amount of acquired and inherited educational capital was a deciding factor in shaping how pupils moved in the inseparable geographic and social educational landscape that the programmes composed in the Stockholm region. The volume and composition of the families' financial resources, academic assets of the pupil, the physical position of the home in relation to the transport network, and the geographic spread of the educational alternatives to a large extent controlled the educational choices.

The upper secondary school as social field and as market

As shown in the second chapter of the dissertation, different research approaches exist regarding the effects of the school voucher reforms, educational choices of families and establishment of the education market. A common attribute of the studies discussed was their focus on what difference was made by the introduction of market solutions to the educational system, for instance, regarding cost efficiency, study results, social disparities and uniformity of the educational body. In previous research pertaining to the tradition in social sciences to which this thesis adheres, little attention has so far been given to the significance of the establishment of an educational market within the social field that upper secondary education constitutes. The contribution of this dissertation, among other things, lies in combining the study of this market with the analysis of the social order of the field of upper secondary education. Thus, a central question addressed in *Chapter 10* concerns how the relation between upper secondary education as social field and as educational market should be understood.

The Swedish educational market is to a large extent controlled by the state, and the municipalities turn it into an arena for various agents with different, and often contradictory, political and economic interests. In this dissertation, however, the upper secondary school in the Stockholm region is not examined as a social field of *production*. The starting point has instead been to analyse the educational market in Stockholm in relation to the social field of upper secondary education conceived of as an area where schools, families and pupils with varying volumes and composition of assets define the symbolic value of education. This social field upholds certain autonomy, in spite of its dependence on the state and political, bureaucratic and economic fields that set part of the rules for its internal struggles. In more tangible terms, the structure of this educational field has been analysed primarily through the mapping of differences and similarities in the recruitment of upper secondary school programmes at schools in the Stockholm region, and, in separately, the educational choices of pupils with different assets. This method of approaching upper secondary in the Stockholm region as a social field aimed at identifying what assets gained recognition, assets which agents on the production side (municipalities, educational corporations, advertising agencies etc.) also were required to recognise.

With this use of the concept of social field as starting point, we can see how the introduction of market principles – which can be understood as the result of struggle within the overlapping parts of political, bureaucratic and educational social fields that regulate the rules and conditions for the struggles within the field of upper secondary education considered here – has contributed to a redistribution of assets in the latter field, and to the introduction of new types of assets. The customer relationship that arose between schools, pupils and families was a completely new mechanism that came to characterise the strategies of most independent schools, but also to a varying

extent the municipal schools. A significant change was that schools could become part of companies operating on a commercial basis that could be bought and sold. Yet another distinctive change was that the geographic location became a valuable asset or, conversely, a liability that both schools and pupils had to adhere to.

One of the main results of the dissertation is that the establishment of the educational market did not change the basic structure of the social field of upper secondary education. As indicated in the analysis in Chapter 7, there is remarkable continuity in terms of how social groups with different volume and composition of assets approached the educational programmes of upper secondary schools. The basic polarities within the field were the same both before and after the implementation of the school voucher reforms and the emergence of the educational market. However, the analysis in the dissertation shows that the market mechanisms that were introduced acted rather as examples of an “ordered market” with various forms of upper secondary schools that correspond to the needs of the different social groups. The social separation of schools into different segments resulted in a slightly altered appearance, or branding, of the schools, which is further emphasised through marketing, which pupils are expected to adapt to. This multifaceted educational market consists of agents with various interests and opportunities to act in the market. If we turn to the suppliers of upper secondary education there is a floating scale, on the one hand, from municipal educational operators that mainly try to supply the local labour market with a competent workforce, or alternatively, offer the inhabitants an opportunity to qualify for higher education, to, on the other hand, large national corporations that also operate as venture capitalists, or on the stock market where the main aim is to generate as large a financial yield as possible.

That the fundamental social polarities of the field of upper secondary education prevail over time and to a great extent are reflected in the strategies of schools, including their marketing, indicate that the value of the programmes on the educational market is determined by the strength relationships of the field. The educational market is subjected to, or rather incorporated by, the tension inherent in the social field. When viewing the structure of the field of upper secondary education in relation to the educational market it becomes clear how different schools and operators with various positions in the field and with different audiences adhere to what can be described as the market's more distinct market factors. The stronger the cultural capital of schools and families, the more they rely on the same kind of capital in their approach to the educational market.

***

When we place the dissertation's different empirical sections and chapters before us, it is clear that the upper secondary school has changed on a na-

tional, regional and local level. The educational landscape is, simply, very different two decades after the independent school reforms. In the Stockholm region the number of upper secondary schools and programmes has more than doubled, pupils are no longer restricted by administrative catchment areas and the competition for pupils between schools is razor sharp. However, this rather dramatic transformation of the educational landscape has not significantly transformed the social structure of upper secondary education – the system of relations between positions that constitute the structure of the field. We find the same polarities determined by gender and the volume and composition of capital or assets.

What has changed, however, is that new market mechanisms in upper secondary education have contributed to further obscuring lingering social hegemony. The increased complexity which marketisation has created through profiled schools and tailored programmes are most prominent in the parts of the arena where children from social groups with fewer assets are gathered. This marketisation is simultaneously essentially absent from the dominating areas of the social field, areas characterised by the large combined assets of the pupils. The result of the study indicates that upper secondary schools with the highest social and merit-based recruitment become more sought after on the educational market due to their freedom from having to follow the playing rules of the marketplace. Such an approach to the market is only possibly due to the dominating position of the elite schools in the educational field, positions that often were held by these schools long before the emergence of the educational market. For the upper secondary schools, which, on the basis of either commercial motivation or care for the weakest pupils with special needs, attempt to fill their programme quotas in order to prevail in the competition for potential pupils, advertisements, marketing campaigns and customer indexing have become integral aspects of everyday operations. The introduction of market mechanisms in upper secondary school, in other words, has increased the differences between schools and educational programmes that recruit pupils with either large or small volumes of inherited and acquired assets.

Appendix

Tabeller

Tabell 8. Förteckning över genomförda intervjuer 2010–2013.

	Position och organisation	Tidpunkt för intervju
Intervjuer med tjänstemän inom gymnasieskolan på förvaltningsnivå eller motsvarande i privat sektor		
1	Gymnasiechef, Botkyrka kommun	2010-04-12, 2011-10-17
2	Förvaltningschef, Botkyrka kommun	2010-04-21
3	Gymnasiechef, Huddinge kommun	2010-05-12
4	Gymnasiechef, Tyresö kommun	2010-06-23
5	Gymnasiechef, Salem kommun	2010-06-01
6	Kvalitetscontroller, Salem kommun	2010-06-01
7	Gymnasiechef, Haninge kommun	2010-04-22, 2010-05-04, 2011-11-18
8	F.d. skolledare, Haninge kommun	2010-04-08
9	Forsknings- och utvecklingsledare, Botkyrka kommun	2010-04-20
10	Verksamhetschef, Academedia	2012-08-28
Intervjuer med personer som arbetar med marknadsföringsfrågor eller pr rörande utbildning		
11	Verkställande direktör, lokal reklambyrå i Haninge	2011-12-05
12	Projektledare, Westander	2011-12-09
13	Marknadsförare, Haninge kommun	2011-11-01
Intervjuer med skolledare på gymnasieskolor i Stockholm		
14	Skolledare, NTI- gymnasiet Stockholm	2011-11-08
15	Skolledare, Viktor Rydbergs gymnasium, Jarlaplan	2011-12-19
16	Skolledare, Pählmans gymnasium	2011-10-12
17	Skolledare, Didaktus gymnasium, Liljeholmen	2012-08-03
18	Skolledare, Sågbäcksgymnasiet	2012-07-27
19	Skolledare, Fredrik Bremergymnasiet, Heurika	2012-08-06
20	Skolledare, Södra latins gymnasium	2012-06-27
21	Skolledare, IT- gymnasiet, Södertörn	2012-08-28
22	Skolledare, Tullinge gymnasium	2012-11-12
23	Skolledare, John Bauergymnasiet Liljeholmen	2013-04-26

Figur 6. Intervjuguide – mall

Inledande bakgrundsfrågor

Kan du berätta lite om din bakgrund och erfarenheter inom skolväsendet?

Vilket är ditt ansvarsområde idag och vilken typ av frågor arbetar du med?

Tema 1 - Utbildningsmarknadens spelregler

Hur skulle du beskriva förutsättningarna för er koncern/kommun/dina uppdragsgivare?

- Vad är själva affärsidén?
  - Hur organiserar och styr koncernen/stiftelsen/huvudmannen gymnasieskolan?
  - Kan du beskriva i stora drag konkurrensituationen?
  - Vad är det som styr etableringen av nya skolor? (geografi, demografi, konkurrensituation)
  - Den ekonomiska situationen?
  - Varje skola betalar en "avgift" till koncernen?
  - Betydelsen av slopanDET av samverkansavtalen 2011 mellan kommuner i regionen?
  - Flyttströmmar eller förändrade rekryteringsmönster?
  - Varifrån kommer era elever?
  - Förhållningssätt till de kommunala/fristående skolorna?
-

Tema 2 – Samverkan med agenter utanför gymnasieskolan

Fanns det några uttalade/etablerade samarbeten eller satsningar tillsammans med näringsliv eller högskola?

- Högskolor/universitet? Företag? Idrottsföreningar? Annat?
-

Tema 3 – Utbildningar och pedagogik

Om du kan, hur skulle du karaktärisera lärarkollegiet samt det pedagogiska ledarskapet bland lärarna på skolan?

- Förhållningssätt till skolledare, vad krävs av en skolledare på en fristående/kommunal skola i Stockholm?
  - Satsningar på fortbildning av lärare? I så fall vilken typ av satsningar?
  - Omsättning av lärare på olika skolor?
  - Centralt styrda pedagogiska riktlinjer från huvudmannens sida?
-

Tema 4 – Marknadsföring

Vilken betydelse anser du att marknadsföringen har i konkurrensen om eleverna?

- Hur resonerar man på koncern/förvaltningsnivå kring varumärken, marknadsföringsstrategier och liknande?
  - Hur arbetar man med marknadsföringen med en nyetablerad skola? Vad är viktigt?
    - Huvudmannens roll i skolans marknadsföring? Ex. gemensam utformning, kontrakterade pr-byråer, föreskrivna värden som ska lyftas fram?
  - Använder ni er utav en PR-byrå/reklambyrå? Hur ser det samarbetet i så fall ut? Hur ser arbetsgången ut för att marknadsföra skolan? Öppet hus? Gymnasiemässan? Resursfördelningsprincip kontra marknadsföring? Specifika elevgrupper som skolan gör riktade marknadsföringsinsatser mot? Ex. specifika målgrupper av elever, elever som man "gett upp", från vissa områden etc. - Vilka värden lyfts fram i marknadsföringen som "specifika" för skolan? Vad är det som särskiljer just er skola från andra?
  - Speciellt framgångsrika program eller profiler?
-

Tema 5 – Rekrytering

Vilken kunskap har huvudmannen om elevrekryteringen till skolan?

- Hur ser skolans arbete ut i fråga om föräldrakontakter?
  - Hur arbetar ni med att förhindra avhopp i början av höstterminen?
-

Avslutning

Om du skulle sammanfatta, vilka utmaningar står er gymnasieskola inför?

- Har du något som du skulle vilja tillägga?
  - Avsluta med förfrågan om uppföljande intervju och eventuella andra informanter som jag skulle kunna kontakta.
-

APPENDIX

Tabell 9. Andelen individer inom 7 sociala skikt samt borfall, Stockholms län 1995-2008.

År	Högre klass	Medelklass	Lägre medelklass	Högre arbetarklass	Lägre arbetarklass	Övriga	Ej förvärvs- arbetande	Ej i FoB-90	Totalt
1995	25,9	34,4	14,6	6,3	8,4	4,1	3,7	2,5	100,0
1996	25,3	34,1	14,8	6,5	8,2	4,0	3,6	3,5	100,0
1997	25,0	33,5	14,2	6,4	8,8	4,4	3,7	4,0	100,0
1998	23,6	33,4	14,5	6,7	9,0	4,5	4,0	4,3	100,0
1999	24,2	33,1	13,4	6,7	8,6	4,8	4,1	5,0	100,0
2000	23,0	33,8	13,8	6,6	8,6	4,5	4,3	5,4	100,0
2001	22,5	32,7	13,7	7,1	9,5	4,6	4,2	5,7	100,0
2002	22,4	32,3	13,4	7,2	9,2	5,0	4,4	6,2	100,0
2003	20,6	32,6	13,5	7,5	9,6	5,2	4,5	6,4	100,0
2004	20,2	31,5	14,1	7,6	9,7	5,2	4,4	7,3	100,0
2005	19,3	30,7	13,9	8,3	10,1	5,0	4,9	7,8	100,0
2006	19,1	30,8	13,9	8,5	10,3	5,7	4,6	7,2	100,0
2007	18,2	31,6	14,4	8,7	9,7	5,7	4,1	7,7	100,0
2008	18,0	31,4	14,5	8,2	10,1	5,2	3,9	8,7	100,0

Källa: SCB.

Tabell 10. Antal och andel avgångselever i gymnasieskolan i Sverige, 1987–2011.

År	Kommunal		Landsting		Fristående		Totalt	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
1987	79 916	88	9 022	10	1 895	2	90 833	100
1988	80 432	89	8 665	10	1 300	1	90 397	100
1989	81 005	89	8 776	10	905	1	90 686	100
1990	79 117	90	7 287	8	1 344	2	87 748	100
1991	80 539	90	7 288	8	1 349	2	89 176	100
1992	83 084	90	8 197	9	789	1	92 070	100
1993	86 910	92	7 145	8	897	1	94 952	100
1994	76 676	92	5 514	7	967	1	83 157	100
1995	60 798	89	6 073	9	1 486	2	68 357	100
1996	77 107	91	6 083	7	1 198	1	84 388	100
1997	67 988	92	4 492	6	1 536	2	74 016	100
1998	71 804	92	3 922	5	2 026	3	77 752	100
1999	70 555	94	1 276	2	3 583	5	75 414	100
2000	72 666	94	1 194	2	3 345	4	77 205	100
2001	67 278	94	1 134	2	3 182	4	71 594	100
2002	67 363	93	882	1	4 247	6	72 492	100
2003	69 653	92	935	1	5 356	7	75 944	100
2004	71 356	90	979	1	7 210	9	79 545	100
2005	73 114	88	1 118	1	8 783	11	83 015	100
2006	86 709	85	1 257	1	14 023	14	101 989	100
2007	87 377	84	1 256	1	15 500	15	104 133	100
2008	88 713	83	1 263	1	17 334	16	107 310	100
2009	95 349	78	1 225	1	24 950	21	121 524	100
2010	92 942	76	1 233	1	27 419	23	121 594	100
2011	87 611	75	1 205	1	28 713	24	117 529	100

Källa: Skolverkets databas SIRIS och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

APPENDIX

Tabell 11. Nationella program och grenar, läsåret 1998/99.

Nationella program	Nationella grenar
Barn- och fritidsprogrammet	
Byggprogrammet	Hus och anläggning Måleri Byggnadsplåt
Elprogrammet	Automation Installation Elektronik
Energiprogrammet	Energi Fartygsteknik VVS
Estetiska programmet	Dans och teater Konst och formgivning Musik
Fordonsprogrammet	Flygteknik Karosseri Fordonsteknik Transport
Handels- och administrationsprogrammet	
Hantverksprogrammet	
Hotell- och rest. programmet	Hotell Restaurang Storhushåll
Industriprogrammet	Industri Process Trä Textil och konfektion
Livsmedelsprogrammet	Bageri och konditori Kött och charkuteri
Medieprogrammet	Information och reklam Tryckmedia
Naturbruksprogrammet	
Naturvetenskapsprogrammet	Naturvetenskap Teknik
Omvårdnadsprogrammet	Omvårdnad Tandvård
Samhällsvetenskapsprogrammet	Ekonomisk Humanistisk Samhällsvetenskaplig

Källa: Skolverket.

Tabell 12. Nationella program och grenar, läsåret 2008/09.

Nationella program	Inriktning
Barn- och fritidsprogrammet	Fritid Pedagogisk och social verksamhet
Byggprogrammet	Anläggning Husbyggnad Måleri Plåtslageri
Elprogrammet	Automation Dator teknik Elektronik Elteknik
Energiprogrammet	Drift- och underhållsteknik Sjöfartsteknik VVS- och kylteknik
Estetiska programmet	Bild- och formgivning Dans Musik Teater
Fordonsprogrammet	Flygteknik Karosseri Maskin- och lastbilsteknik Personbilsteknik Transport
Handels- och administrationsprogrammet	Handel och service Turism och resor
Hantverksprogrammet	
Hotell- och restaurangprogrammet	Hotell Restaurang- måltidsservice
Industriprogrammet	
Livsmedelsprogrammet	
Medieprogrammet	Medieproduktion Tryckteknik
Naturbruksprogrammet	Djurvård Hästhållning Jord Miljö- och naturvård Skog Trädgård
Naturvetenskapsprogrammet	Matematik- datavetenskap Miljövetenskap Naturvetenskap
Omvårdnadsprogrammet	
Samhällsvetenskapsprogrammet	Ekonomi Kultur Samhällsvetenskap Språk
Teknikprogrammet	Dator teknik Teknik, miljö och samhällsbyggande Människa och teknik Teknik och företagande Virtuell design

APPENDIX

Tabell 13. Det individuella programmets storlek, 1995–2008. Antal registrerade elever i årskurs 1 samt antal och andel elever på individuella programmet.

År	Antal registrerade elever		Antal elever på IV	Andel elever på IV
	i gymnasieskolan årskurs 1			
1995	130 038		15 167	12
1996	122 430		13 781	11
1997	119 105		13 405	11
1998	117 060		15 344	13
1999	118 353		17 044	14
2000	121 596		17 500	14
2001	124 626		18 385	15
2002	129 216		18 648	14
2003	131 916		19 070	14
2004	139 031		20 489	15
2005	142 982		20 824	15
2006	150 845		21 796	14
2007	153 162		22 864	15
2008	151 943		22 867	15

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Tabell 14. Antal och andel gymnasieelever i Sverige, 1987–2008.

År	Kommunal		Landsting		Fristående		Totalt	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
1987	3 731	92	216	5	93	2	4 040	100
1988	3 777	93	216	5	70	2	4 063	100
1989	3 735	93	219	5	58	1	4 012	100
1990	3 515	92	209	5	78	2	3 802	100
1991	3 596	92	247	6	87	2	3 930	100
1992	3 732	92	264	7	62	2	4 058	100
1993	3 784	92	257	6	60	1	4 101	100
1994	3 436	92	220	6	71	2	3 727	100
1995	2 423	90	189	7	90	3	2 702	100
1996	3 281	93	168	5	63	2	3 512	100
1997	3 135	93	167	5	83	2	3 385	100
1998	3 482	94	140	4	93	3	3 715	100
1999	3 681	95	42	1	168	4	3 891	100
2000	3 881	95	41	1	155	4	4 077	100
2001	3 964	95	45	1	142	3	4 151	100
2002	4 097	95	35	1	201	5	4 333	100
2003	5 350	94	47	1	280	5	5 677	100
2004	5 066	94	44	1	263	5	5 373	100
2005	5 070	93	47	1	319	6	5 436	100
2006	5 679	89	81	1	639	10	6 399	100
2007	5 336	90	67	1	528	9	5 931	100
2008	5 359	89	69	1	608	10	6 036	100

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Tabell 15. Antal och andel gymnasieskolor efter huvudman, Stockholms län, 1987–2010.

År	Kommunal		Landsting		Fristående		Totalt	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
1987	50	68	11	15	12	16	73	100
1988	49	69	11	15	11	15	71	100
1989	49	67	11	15	13	18	73	100
1990	49	68	11	15	12	17	72	100
1991	48	69	10	14	12	17	70	100
1992	52	68	10	13	14	18	76	100
1993	56	68	10	12	16	20	82	100
1994	59	68	9	10	19	22	87	100
1995	61	67	9	10	21	23	91	100
1996	62	65	9	9	24	25	95	100
1997	62	66	8	9	24	26	94	100
1998	61	63	8	8	28	29	97	100
1999	66	65	3	3	33	32	102	100
2000	69	59	3	3	44	38	116	100
2001	67	54	3	2	53	43	123	100
2002	69	51	3	2	64	47	136	100
2003	71	48	2	1	74	50	147	100
2004	75	50	2	1	74	49	151	100
2005	79	49	2	1	79	49	160	100
2006	80	47	2	1	88	52	170	100
2007	85	45	2	1	101	54	188	100
2008	85	41	2	1	122	58	209	100
2009	84	39	2	1	127	60	213	100
2010	82	38	2	1	130	61	214	100

Källa: Skolverket och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

APPENDIX

Tabell 16. Fristående gymnasieskolor i urval. Etableringsår och organisationsform. Stockholms län, 1987–2008.

Skolnamn	År	Org. form
Ekebyholmsskolan	1985	AB
Enskilda gymnasiet	1987	IF/St
Franska skolan	1975	IF/St
Kristofferskolan	1979	IF/St
Martinskolan	1977	IF/St
Tyska skolan	1975	IF/St
Vackstanässkolan	1993	IF/St
Örjansskolan	1980	IF/St
Nibbleskolan/Solvikgymnasiet	1980	IF/St
Lycée français Saint Louis	1974	IF/St
Ellen Key skolan	1982	IF/St
Sigtuna humanistiska läroverk	1978	IF/St
Sollentuna fria gymnasium	1992	IF/St
MediaGymnasiet i Nacka	1993	AB
Jakobsbergs fria gymnasium AB	1994	AB
Viktor Rydberg gymnasium, Djursholm	1994	IF/St
Rytmus – musikergymnasiet	1994	AB
KF Gymnasiet	1994	IF/St
Haninge fria gymnasium	1995	IF/St
Industri tekniska gymnasiet	1996	AB
Södertörns fria hantverksgymnasium	1996	AB
Kungsängens internat Gymnasium	1997	Uppg. saknas
Balettakademien Stockholm	1998	IF/St
International college	1998	AB
IT-gymnasiet i Kista	1998	AB
Mobila gymnasiet	1998	AB
Didaktus skolor, Danderyd	2001	AB
Edicon Stockholm IT Gymnasium	2001	AB
Infokomp gymnasiet, Stockholm	2001	AB
InfoKomp Gymnasiet, Södertälje	2001	AB
International school of Stockholm	2001	AB
IT-gymnasiet Södertörn	2001	AB
Nordiska musikgymnasiet	2001	AB
RHS gymnasiet, Norrtälje	2001	AB
RHS gymnasiet, Österåker	2001	AB
Saltaskolan, gymnasieskola	2001	IF/St
Walthers gymnasium	2001	AB
Didaktus, Liljeholmen	2002	AB
Djurgymnasiet Stockholm	2002	AB
Edicon Stockholm IT Gymnasium, Danderyd	2002	AB
Gymnasieskolan Futurum	2002	IF/St
Interkulturella gymnasiet	2002	AB
Kulturama fria gymnasium	2002	IF/St
Lilla akademiens musikgymnasium	2002	IF/St
Marina läroverket i Danderyd	2002	AB

Forts.

KAMPEN OM ELEVERNA

Skolnamn	År	Org. form
Matpedagogerna	2002	AB
Stockholm tekniska gymnasium	2002	IF/St
Walthers gymnasium i Stockholm	2002	AB
Andreasgymnasiet	2003	IF/St
Atleticagymnasiet	2003	AB
Ingridskolan, gymnasiet	2003	AB
International IT college of Sweden	2003	AB
Jensen gymnasium norra	2003	AB
Klara södra gymnasium Stockholm	2003	AB
NTI-gymnasiet Stockholm	2003	AB
REFIS Röntreprenörernas friskola Stockholm	2003	AB
Stadsmissionens gymnasieskola	2003	IF/St
Säkerhetsgymnasiet	2003	AB
UKD gymnasiet, Stockholm	2003	AB
Walthers gymnasium, Danderyd	2003	AB
JENSEN gymnasium västra	2006	AB
Säkerhetsgymnasiet	2006	AB
John Bauergymnasiet, Stockholm	2006	AB
Nackademics gymnasium, Nacka	2006	AB
Elektrikergymnasiet	2006	AB
Södertälje praktiska gymnasium	2006	AB
Yrkesplugget	2006	AB
Metapontum	2006	AB
Sparre gymnasium	2006	AB
Tibble fristående gymnasium	2007	AB
METG i Stockholm	2007	AB
Nackademics gymnasium norr	2007	AB
Psykologigymnasiet	2007	AB
Stockholms idrottsgymnasium	2007	AB
Textila gymnasiet	2007	IF/St
Täby yrkesgymnasium	2007	AB
Norrtälje enskilda gymnasium	2007	AB
Stockholms Internationella restaurangskola	2007	AB
Cybergymnasiet Söder	2007	AB
Klara norra gymnasium, Stockholm	2007	AB
Klara nya gymnasium, Stockholm	2007	AB
Sverigefinska gymnasiet	2007	AB
Viktor Rydberg gymnasium, Jarlaplan	2008	IF/St
Skärgårdsgymnasiet	2008	AB
JENSEN gymnasium östra	2008	AB
Kungstensgymnasiet	2008	IF/St
Construction college Stockholm	2008	AB
Vittra i Sickla	2008	AB
Nackademics gymnasium city	2008	AB
Ambassadörsakademien Stockholm	2008	AB
Wäsby restaurangskola	2008	AB
MBC Skola Söder, gymnasieskola	2008	AB
Nykvarns Praktiska Gymnasium	2008	AB
IT-gymnasiet Åkersberga	2008	AB

Forts.

APPENDIX

Skolnamn	År	Org. form
Consensum vård/Hälsogymnasiet	2008	AB
Telge Djur och naturgymnasium	2008	AB
Energitekniska gymnasiet, Täby	2008	AB
Didaktus Nacka	2008	AB
Kunskapsgymnasiet Observatoriet	2008	AB
Peabskolan, Solna	2008	AB
Runö gymnasium	2008	IF/St
Sofiaängens skola gymnasium	2008	AB
Novalisskolan	2008	IF/St

Förklaring: AB = Aktiebolag, IF/St = Ideell förening/Stiftelse.

Tabell 17. Registrerade elever i årskurs 1–3, Stockholms län 1995–2010.

År	Årskurs 1		Årskurs 2		Årskurs 3		Totalt	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
1995	23 591	43	16 677	30	15 050	27	55 318	100
1996	23 019	41	17 556	31	15 218	27	55 793	100
1997	22 409	39	18 458	32	16 261	28	57 128	100
1998	21 809	39	17 600	31	16 890	30	56 299	100
1999	22 264	40	17 090	31	16 515	30	55 869	100
2000	22 982	41	17 149	31	15 949	28	56 080	100
2001	22 930	40	17 605	31	16 152	28	56 687	100
2002	24 281	41	18 332	31	16 455	28	59 068	100
2003	25 020	41	19 189	31	17 435	28	61 644	100
2004	26 653	41	19 900	31	18 201	28	64 754	100
2005	27 271	40	21 451	32	19 081	28	67 803	100
2006	29 446	41	22 164	31	20 430	28	72 040	100
2007	29 684	39	24 358	32	21 175	28	75 217	100
2008	30 441	39	24 391	31	22 977	30	77 809	100
2009	30 160	38	25 284	32	23 719	30	79 163	100
2010	29 716	37	24 951	31	24 637	31	79 304	100

Källa: Skolverket och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Tabell 18. Antal och andel avgångselever i gymnasieskolan i Stockholms län, 1987–2008.

År	Kommunal		Landsting		Fristående		Totalt	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
1987	14 249	93,9	662	4,4	267	1,8	15 178	100
1988	13 922	94,1	661	4,5	219	1,5	14 802	100
1989	14 411	94,1	645	4,2	252	1,6	15 308	100
1990	13 990	94,5	578	3,9	233	1,6	14 801	100
1991	14 161	94,9	509	3,4	252	1,7	14 922	100
1992	14 736	95,0	595	3,8	188	1,2	15 519	100
1993	15 307	95,4	479	3,0	264	1,6	16 050	100
1994	13 179	96,1	270	2,0	263	1,9	13 712	100
1995	11 668	93,9	366	2,9	395	3,2	12 429	100
1996	12 957	92,2	538	3,8	554	3,9	14 049	100
1997	11 293	91,5	340	2,8	708	5,7	12 341	100
1998	11 565	90,9	332	2,6	832	6,5	12 729	100
1999	11 882	92,5	153	1,2	805	6,3	12 840	100
2000	11 777	91,1	129	1,0	1 022	7,9	12 928	100
2001	10 565	86,6	100	0,8	1 538	12,6	12 203	100
2002	10 099	82,9	126	1,0	1 964	16,1	12 189	100
2003	10 899	82,4	101	0,8	2 234	16,9	13 234	100
2004	11 157	78,3	108	0,8	2 990	21,0	14 255	100
2005	11 582	78,1	115	0,8	3 134	21,1	14 831	100
2006	14 160	74,5	148	0,8	4 692	24,7	19 000	100
2007	14 105	72,6	148	0,8	5 183	26,7	19 436	100
2008	13 674	68,4	148	0,7	6 161	30,8	19 983	100
2009	15 181	64,0	69	0,3	8 933	37,7	23 719	100
2010	15 638	63,5	66	0,3	8 933	36,3	24 637	100
2011	15 064	62,1	70	0,3	9 106	37,6	24 240	100

Källa: Skolverkets databas SIRIS och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

APPENDIX

Tabell 19. Antal 16-åringar i Stockholms län, 1987–2011. Tre regioner.

År	Stockholms stad	Norra Stockholm	Södra Stockholm	Totalt
1987	5 507	9 127	5 991	20 625
1988	5 464	9 080	5 815	20 359
1989	5 569	8 583	5 561	19 713
1990	5 592	8 723	5 433	19 748
1991	5 247	8 045	5 062	18 354
1992	5 305	7 763	4 764	17 832
1993	5 368	7 484	4 523	17 375
1994	5 373	7 316	4 385	17 074
1995	5 920	7 567	4 521	18 008
1996	6 225	8 028	4 705	18 958
1997	6 166	7 540	4 520	18 226
1998	6 305	7 444	4 395	18 144
1999	6 348	7 313	4 340	18 001
2000	6 540	7 485	4 638	18 663
2001	6 790	7 807	4 868	19 465
2002	6 988	8 311	5 173	20 472
2003	7 307	8 436	5 406	21 149
2004	7 757	9 240	5 721	22 718
2005	8 191	9 423	5 957	23 571
2006	8 476	10 314	6 516	25 306
2007	8 305	10 402	6 425	25 132
2008	8 636	10 646	6 464	25 746
2009	8 470	10 386	6 465	25 321
2010	8 469	10 296	6 321	25 086
2011	8 030	9 568	5 914	23 512

Källa: Statistiska centralbyrån (SCB), Folkmängden efter region, civilstånd, ålder och kön. År 1968–2013.

Tabell 20. Fördelningen av elever i årskurs 2 på kommunala respektive fristående gymnasieskolor i Stockholm stad åren 1995 och 2008 samt antalet boende i Stockholm stad vid samma tidpunkt.

Stockholm stad	1995			2008		
	Kom	Frist.	Totalt	Kom	Frist.	Totalt
Antal elever	5 753	513	6 266	5 296	5 158	10 454
Andel elever	0,92	0,08		0,51	0,49	
Elever boende i Stockholm stad			5 147			7 887

Källa: Egna bearbetningar av registerdata från SCB.

KAMPEN OM ELEVERNA

Tabell 21. Antalet gymnasieskolor respektive andelen registrerade i årskurs 1–3 elever efter kommun och huvudman, norra Stockholm, år 2011.

Kommun	Huvudmän		Elever i fristående skolor		Elever i kommunala skolor		Totalt	
	Antal fristående skolor	Antal kommunala skolor	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
	Danderyd	3	1	972	38	1 569	62	2 541
Ekerö	1	1	46	66	24	34	70	100
Järfälla	1	6	317	13	2 124	87	2 441	100
Lidingö	2	2	76	7	1 048	93	1 124	100
Nacka	6	2	1 511	39	2 337	61	3 848	100
Norrälje	5	1	335	18	1 504	82	1 839	100
Sigtuna	3	1	546	37	935	63	1 481	100
Sollentuna	5	2	751	28	1 931	72	2 682	100
Solna	5	1	565	44	710	56	1 275	100
Sundbyberg	2	2	409	49	429	51	838	100
Täby	7	1	1 907	59	1 320	41	3 227	100
Upplands Väsby	3	2	193	25	574	75	767	100
Upplands-Bro	1	1	153	15	862	85	1 015	100
Vallentuna	0	1	0	0	458	100	458	100
Vaxholm	0	0	0	0	0	0	0	0
Värmdö	1	2	179	10	1 695	90	1 874	100
Österåker	5	1	642	61	403	39	1 045	100

Källa. Skolverkets databas Jämförelsetal.

Tabell 22. Antalet gymnasieskolor respektive andelen registrerade i årskurs 1–3 elever efter kommun och huvudman, södra Stockholm, år 2011.

Kommun	Huvudmän		Elever i fristående skolor		Elever i kommunala skolor		Totalt	
	Antal fristående skolor	Antal kommunala skolor	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
	Botkyrka	3	3	165	6,8	2 261	93,2	2 426
Haninge	1	6	192	6,9	2 610	93,1	2 802	100
Huddinge	2	4	356	10,0	3 197	90,0	3 553	100
Nykvarn	1	0	196	100,0	0	0,0	196	100
Nynäshamn	0	1	0	0,0	613	100,0	613	100
Salem	0	1	0	0,0	529	100,0	529	100
Södertälje	10	5	946	27,2	2 536	72,8	3 482	100
Tyresö	0	1	0	0,0	1 024	100,0	1 024	100

Källa. Skolverkets databas Jämförelsetal.

APPENDIX

Tabell 23. Antal och andel utpendlande elever i årskurs 1–3, Stockholms stad, 1995–2011.

År	Hemkommun		Annan kommun		Totalt	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
1995	16 232	92,2	1 372	7,8	17 604	100
1996	16 446	91,2	1 578	8,8	18 024	100
1997	17 055	89,9	1 917	10,1	18 972	100
1998	16 665	88,6	2 145	11,4	18 810	100
1999	16 804	87,9	2 319	12,1	19 123	100
2000	16 743	87,1	2 481	12,9	19 224	100
2001	16 425	85,9	2 702	14,1	19 127	100
2002	16 739	84,7	3 027	15,3	19 766	100
2003	17 099	83,1	3 488	16,9	20 587	100
2004	17 794	82,8	3 706	17,2	21 500	100
2005	18 712	82,6	3 943	17,4	22 655	100
2006	19 810	83,0	4 061	17,0	23 871	100
2007	20 548	83,2	4 138	16,8	24 686	100
2008	21 117	82,9	4 353	17,1	25 470	100
2009	22 303	83,8	4 297	16,2	26 600	100
2010	22 353	83,3	4 474	16,7	26 827	100
2011	21 770	82,7	4 553	17,3	26 323	100

Källa: Skolverket och egna bearbetningar av registerdata från SCB.

Tabell 24. Social klassificering, 32 respektive 5 grupper efter hushåll.

Klassposition		Yrkesposition
Högre klass	1	Civilingenjör
	2	Läkare
	3	Universitetslärare
	4	Ämneslärare
	5	Jurist
	6	Högre tjänstemän, offentlig sektor
	7	Högre tjänstemän, privat sektor
	8	Företagsledare
	9	Officerare
Medelklass	10	Tekniker i offentlig sektor
	11	Tekniker i privat sektor
	12	Hälso- och sjukvårdsanställda
	13	Klasslärare
	14	Journalist
	15	Konstproducenter
	16	Tjänstemän på mellannivå offentlig sektor
	17	Tjänstemän på mellannivå privat sektor
	18	Poliser
Lägre medelklass	19	Kontorsanställda, offentlig sektor
	20	Kontorsanställda, privat sektor
	21	Handelsmän
	22	Småföretagare
	23	Handelsanställda
	24	Bönder, fiskare
Högre arbetarklass	25	Förmän
	26	Kvalificerade arbetare i produktion
	27	Kvalificerade arbetare i service
	28	Lantarbetare
Lägre arbetarklass	29	Okvalificerade arbetare i produktion
	30	Okvalificerade arbetare i service
	31	Övriga
Internt bortfall	32	Ej förvärvsarbetande
Externt bortfall		Ej uppgifter i FoB-90

APPENDIX

Tabell 25. Klassificering av 51 utbildningar.

Förkortning	Nationellt program	Inriktning/lokal gren
BF	Barn- och fritidsprogrammet	
BP	Byggprogrammet	
EC	Elprogrammet	
EC-it	Elprogrammet	IT/elektronik/naturvetenskap
EN	Energiprogrammet	
ES-km	Estetisk programmet	Konst och media
ESBD	Estetisk programmet	Bild- och formgivning
ESDN	Estetisk programmet	Dans/Cirkus
ESMK	Estetisk programmet	Musik
ESTA	Estetisk programmet	Teater
FP	Fordonsprogrammet	
FP-mt	Fordonsprogrammet	Marinteknik
HP	Handels- och administrationsprogrammet	
HP-tu	Handels- och administrationsprogrammet	Turism/resor
HR	Hotell- och restaurangprogrammet	
HV	Hantverksprogrammet	
HV-fr	Hantverksprogrammet	Frisör
IB	International Baccalaureate	
IP	Industri tekniska programmet	
IV-YF	Individuella programmet	Yrkesförberedande
IVIK	Individuella programmet	Introduktionskurs för invandrare
LP	Livsmedelsprogrammet	
MP	Medieprogrammet	
MP-jm	Medieprogrammet	Journalistik och media
NP	Naturbruksprogrammet	
NP-dh	Naturbruksprogrammet	Djurhållning
NV-bt	Bioteknik el. motsv.	
NV-bv	Beteendevetenskap el. motsv.	
NV-id	Idrott el. motsv.	
NV-jm	Journalistik och media	
NVMD	Naturvetenskapliga programmet	Matematik och data
NVMV	Naturvetenskapliga programmet	Miljövetenskap
NVNV	Naturvetenskapliga programmet	
OP	Omvårdnadsprogrammet	
SM	Specialutformat program	
SM-wp	Specialutformat program	Waldorfsprogram
SM-ym	Specialutformat program	Yrkesmusiker
SP-bv	Samhällsvetenskapligt program	Beteendevetenskap el. motsv.
SP-ej	Samhällsvetenskapligt program	Ekonomi juridik
SP-fr	Samhällsvetenskapligt program	Franska
SP-id	Samhällsvetenskapligt program	Idrott el. motsv.
SP-if	Samhällsvetenskapligt program	Internationella frågor
SP-is	Samhällsvetenskapligt program	Ledarskap el. motsv.
SP-it	Samhällsvetenskapligt program	IT/media
SPEI	Samhällsvetenskapligt program	Ekonomi
SPKU	Samhällsvetenskapligt program	Kultur
SPSK	Samhällsvetenskapligt program	Språk
SPSP	Samhällsvetenskapligt program	Samhällsvetenskap
TE	Teknikprogrammet	
TE-ad	Teknikprogrammet	Arkitektur och design
TE-de	Teknikprogrammet	Industridesign el. motsv.

Tabell 26. Andelen gymnasieelever i hemkommun respektive annan kommun, Stockholms län, 1990–2008.

	År	Andel elever i hemkommun	Andel elever utanför hemkommun	Totalt
Registret över avgångselever 1990–1994	1990	68	32	100
	1991	67	33	100
	1992	67	33	100
	1993	68	32	100
	1994	68	32	100
Registret över registrerade gymnasieelever i årskurs 2, 1995–2008	1995	78	22	100
	1996	78	22	100
	1997	78	22	100
	1998	75	25	100
	1999	74	26	100
	2000	71	29	100
	2001	71	29	100
	2002	69	31	100
	2003	68	32	100
	2004	67	33	100
	2005	66	34	100
	2006	64	36	100
	2007	64	36	100
	2008	62	38	100

Källa: SCB. Anmärkning: tabell bygger på både registret över avgångselever (1990–1994) och registret över registrerade elever i årskurs 2 (1995–2008).

Tabell 27. Korrespondensanalys (CA) de tre första axlarnas förklaringsgrad uttryckt i både egenvärde och andelar av den totala variansen (inertian).

Axlar	Egenvärde*	Procent	Akkumulerad procent
1	0,2667	25,82	25,82
2	0,1802	17,44	43,26
3	0,0472	4,57	47,83
4	0,0355	3,44	51,26
5	0,0329	3,18	54,45
6	0,0247	2,39	56,84
7	0,0211	2,04	58,88
8	0,0175	1,70	60,57
9	0,0169	1,63	62,21
10	0,0163	1,58	63,79

* Egenvärdet för den totala variansen är 1,0332.

APPENDIX

Tabell 28. Gymnasieskolor i Stockholms län, 2006–2008.

Skolans namn	Förkortning
Ambassadörsakademien Stockholm	AmbakaS
Andreasgymnasiet	AndreasG
Arlanda gymnasiet	ArnGy
Atletica gymnasiet	AtletiGy
Berga naturbruksgymnasium	BergaGy
Bernadottегymnasiet	BernadGy
Blackebergs gymnasium	BlackbGy
St Botvidsgymnasiet	StBotGy
Bromma gymnasium	BrommaGy
Brännkyrka gymnasium	BrännkGy
Colin Leclair gymnasiet	ColinlGy
Cybergymnasiet	CybGyKv
Cybergymnasiet, Odenplan	CybGyOd
Cybergymnasiet Söder	CybGySö
Danderyds gymnasium	DdrGy
Designgymnasiet	DesignGy
Didaktus, Jakobsberg	DidakJkb
Didaktus, Liljeholmen	DidakLm
Didaktus, Normalm	DidakNm
Djurgymnasiet, Stockholm	DjurGyS
Doctus, AB	DoctusGy
Ekebyholmsskolan	EkebyhS
Ekenbergсka gymnasiet	EkebyhS
Elektrikergymnasiet	ElektrGy
Ellen Key skolan	EllenK
Engelska gymnasiet, Enskede	EngGyEn
Engelska gymnasiet, Södermalm	EngGySm
Enskede gårds gymnasium	EnsGäGy
Enskilda gymnasiet	Enskilda
Entreprenörsgymnasiet i Nacka	KskpGyOr
Entreprenörsskolan HR/BS/HP	HTSGy
ESS-skolorna	ESS
EU IT-gymnasiet	EdiconS
EU IT- gymnasiet i Danderyd	EdiconD
IT-gymnasiet Danderyd	ITGDdr
Farsta gymnasium	FarGy
Frans Schartaus gymnasium	FrSGy
Franska skolan	EcoleFr
Fredrika Bremergymnasiet, Berika	FBGBer
Fredrika Bremergymnasiet, Erika	FBGEri
Fredrika Bremergymnasiet, Fredrik	FBGFre
Fredrika Bremergymnasiet, Heurika	FBGHeu
Fredrika Bremergymnasiet, Merika	FBGMer
Fredrika Bremergymnasiet, Riksäpplet	FBGRiäp
Fria gymnasieskolan Futurum	Futurum
Fryshusets gymnasium	FryshusG
Globala gymnasiet	GlobalGy

KAMPEN OM ELEVERNA

Skolans namn	Förkortning
Gustavsbergs gymnasium (G2)	GtvbGy
Gångsätra gymnasium	GgsäGy
Haninge fria gymnasieskola	HanFGy
Hantverksakademiens Gymnasium	HantvAka
Hersby gymnasium	HersbyGy
Huddingegymnasiet	HuGy
Hässelby gymnasium	HsbyGy
Häverögymnasiet	HvröGy
Högländsskolans gymnasium	HglGy
IB-skolan syd	IBskolSy
Idrott- och hälsogymnasiet	IglstvGy
Industri tekniska gymnasiet	IndtekGy
Infokomp gymnasiet, Södertälje	InfoKoSö
Infokomp gymnasiet, Stockholm	InfoKoS
Klara norra gymnasium	KlaraNGy
Ingridskolan, gymnasiet	IngridGy
International IT college of Sweden Stockholm	ITCOS
International school of Stockholm, gymnasium	ITCOS
International College	IntC
Internationella kunskapsgymnasiet	IntKskGy
IT-gymnasiet, Kista/Rissne	ITGkista
IT-gymnasiet, Sundbyberg	ITGSub
IT-gymnasiet, Södertörn	ITGSdt
IV-Slussen	ÖVRIG
Jakobsbergs NT-gymnasium	NTGyJrfa
Jakobsbergs SP- gymnasium	SAMJrfa
Jakobsbergs YTC- gymnasium	YTC
Jensen gymnasium norra	JensenN
Jensen gymnasium södra	JensenS
Jensen gymnasium västra	JensenV
John Bauergymnasiet, Stockholm	JBLm
John Bauergymnasiet, Österåker	JBÅbg
Josefinaskolan, gymnasieskola	JsfinaGy
Järna naturbruksgymnasium	JnNGy
Kista gymnasium	KistaGy
Konsumentföreningens (KF) gymnasium, Stockholm	KFGy
Kristofferskolan	KrtferSk
Kulturama fria gymnasium	Kulturam
Kulturestetiska gymnasiet	WeHeGy
Kungsholmens gymnasium/musikgymnasium	KgHnGy
Kunskapsgymnasiet Globen	KskpGyG
Kunskapsgymnasiet, Kista	KskpGyK
Kvarngymnasiet	KskpGyOr
Kärntorps gymnasium	KrtpGy
L'Estradska gymnasieskola	L'Estrad
Vittra gymnasiet Södermalm	VittraSm
Lilla akademiens musikgymnasium	LAMGy
Lycée français Saint Louis	EcoleFr
Löfströms gymnasium	LfstrGy

Forts.

APPENDIX

Skolans namn	Förkortning
Marina läroverket i Danderyd	MarinaLV
Martinskolan Söders Waldorfsskola	MartinSk
Matpedagogerna	Matped
Mediagymnasiet i Nacka	MdaGyNka
Metapontum	Metapont
Mikael Elias teoretiska gymnasium i Stockholm	METGy
Nacka gymnasium	NackaGy
Nackademins gymnasium Nacka	NkDGyNka
Nackademins gymnasium norr	NkaDGyN
Naturvetargymnasiet	NVGy
Nordiska gymnasiet	NrdamuGy
Norra gymnasiet i Stockholm	KlaraNGy
Norra real	Nreal
Norrtälje teknikgymnasium	NtTeGy
Norrtälje enskilda gymnasium	NtEnGy
Novalisskolan	ÖVRIG
NTI-gymnasiet Stockholm	NTIGy
Nynäshamns gymnasium	NyhGy
Psykologigymnasiet	PsyGy
REFIS Rörentreprenörernas friskola, Stockholm	REFIS
Riddarfjärdens gymnasium/Svenska ballettskolan	RiddfjGy
Rodengymnasiet människa natur och samhälle	RodenGy
Rodengymnasiet, Da Vinci	RodenDV
Rodengymnasiet, IV	RodenIV
Rodens Yrkesgymnasium	RodenYrk
Rudbecksskolan	Rudbeck
Rytmus, Musiker- och artistgymnasiet	Rytmus
Röllingby gymnasium	Rllingby
Rönninge gymnasium	RönGy
St Eriks gymnasium	StErikGy
St Görans gymnasium	StGörGY
St Martingymnasiet	StMartGy
St Ragnhildgymnasiet	StRagnGy
Saltsjöbadens samskola	SbnSamSk
Saltåskolan	SaltåSk
Sigtuna humanistiska läroverk	SigtunaL
Sjödalsgymnasiet	SjodalGy
Sjömansskolan	SjömanSk
Skärgårdsgymnasiet	SkärgåGy
Sollentuna fria gymnasium	SolFGy
Solna gymnasium	SolnaGy
Solviksgymnasiet	SolvikGy
Sparre gymnasium	SparreGy
Spånga gymnasium	SpångaGy
Stadsmissionens gymnasieskola	StdsMiGy
Stockholms gymnasium för scenkonst	ScenGy
Stockholms hotell- och restaurangskola	SthlmHR
Stockholms transport- och fordonsgymnasium	SthlmTft
Stockholms Internationella restaurangskola	SthlmiHR
Forts	

KAMPEN OM ELEVERNA

Skolans namn	Förkortning
Stockholms tekniska gymnasium	SthlmTGy
Stockholms estetiska gymnasium	SthlmEGy
Stockholms fria gymnasium	SFG
Stockholms gymnasieskolor IV	SthlmIV
Stockholms idrottsgymnasium	SthlmIdr
Stockholms praktiska gymnasium	PraktGy
Stockholms RH-gymnasium	Övrig
Sverigefinska gymnasiet	SvFiGy
Sågbäcksgymnasiet	SgbäGy
Säbyholms naturbruksgymnasium	SbyhNpGy
Säkerhetsgymnasiet	SkrhtsGy
Södertälje praktiska gymnasium	SöPrGy
Södertörns fria hantverksgymnasium	SdtFrHGy
Södra gymnasiet i Stockholm	KlaraNGy
Södra latins gymnasium	SödraLat
Teknik college	TeknikCo
Teknikgymnasiet	TekGy
Tensta gymnasium	TenstaGy
Textila gymnasiet	TxtilaGy
Thorildsplans gymnasium	ThdsplGy
Tibble fristående gymnasium	TbleFGy
Tibble gymnasium	TbleGy
Tullinge gymnasium	TulGy
Tumba gymnasium	TuGy
Tyresö gymnasieskola	TrsöGy
Tyska skolan	TyskaSk
Täby enskilda gymnasium	TäEnGy
Upplands-Brogymnasiet	BroGy
UVS gymnasium, Täby	TäYrkGy
Vackstanäsgymnasiet	VkstnsGy
Vallentuna gymnasium	VltGy
Viktor Rydberg gymnasium, Djursholm	VRGDdr
Viktor Rydberg gymnasium, Jarlapan	VRGJp
Viktor Rydberg gymnasium, Odenplan	VRGOdpn
Vilunda gymnasium	VlndaGy
Värmdö gymnasium	VärdöGy
Värmdö tekniska gymnasium	VrmdöTGy
Walthers gymnasium	WalthS
Walthers gymnasium, Stockholm	WalthS
Walthers gymnasium, Danderyd	WalthDdr
Walthers gymnasium, Nacka	WalthNka
Wäsby restaurangskola	WäsbyHR
YBC, Young business creatives	YBC
Yrkesplugget	YrkesPl
Åva gymnasium	ÅvaGy
Örjanskolan	ÖrjanSk
Östra gymnasiet	ÖstraGy
Östra reals gymnasium	ÖstraRe

APPENDIX

Tabell 29. Antal och andel elever i Stockholms län fördelade på 51 utbildningar, inriktning/lokal gren, åren 2006–2008.

Förkortning	Nationellt program	Inriktning/lokal gren	Antal	Procent
BF	Barn- och fritidsprogrammet		1 266	1,8
BP	Byggprogrammet		2 326	3,3
EC	Elprogrammet		2 306	3,3
EC-it	Elprogrammet	IT/elektronik/naturvetenskap	2 409	3,4
EN	Energiprogrammet		605	0,9
ES-km	Estetisk programmet	Konst och media	1 783	2,5
ESBD	Estetisk programmet	Bild- och formgivning	844	1,2
ESDN	Estetisk programmet	Dans/Cirkus	379	0,5
ESMK	Estetisk programmet	Musik	1 146	1,6
ESTA	Estetisk programmet	Teater	500	0,7
FP	Fordonsprogrammet		1 771	2,5
FP-mt	Fordonsprogrammet	Marinteknik	86	0,1
HP	Handels- och administrationsprogrammet		2 168	3,1
HP-tu	Handels- och administrationsprogrammet	Turism/resor	758	1,1
HR	Hotell- och restaurangprogrammet		2 239	3,2
HV	Hantverksprogrammet		1 413	2,0
HV-fr	Hantverksprogrammet	Frisör	382	0,5
IB	International Baccalaureate		642	0,9
IP	Industri tekniska programmet		422	0,6
IV-YF	Individuella programmet	Yrkesförberedande	1 122	1,6
IVIK	Individuella programmet	Introkurs för invandrare	216	0,3
LP	Livsmedelsprogrammet		149	0,2
MP	Medieprogrammet		3 287	4,6
MP-jm	Medieprogrammet	Journalistik och media	111	0,2
NP	Naturbruksprogrammet		90	0,1
NP-dh	Naturbruksprogrammet	Djurhållning	1 003	1,4
NV-bt	Bioteknik el. motsv.		393	0,6
NV-bv	Beteendevetenskap el. motsv.		216	0,3
NV-id	Idrott el. motsv.		154	0,2
NV-jm	Journalistik och media		92	0,1
NVMD	Naturvetenskapliga programmet	Matematik och data	1 338	1,9
NVMV	Naturvetenskapliga programmet	Miljövetenskap	154	0,2
NVNV	Naturvetenskapliga programmet		9 313	13,1
OP	Omvårdnadsprogrammet		1 256	1,8
SM	Specialutformat program		493	0,7
SM-wp	Specialutformat program	Waldorfsprogram	357	0,5
SM-ym	Specialutformat program	Yrkesmusiker	66	0,1
SP-bv	Samhällsvetenskapligt program	Beteendevetenskap el. motsv.	751	1,1
SP-ej	Samhällsvetenskapligt program	Ekonomi juridik	586	0,8
SP-fr	Samhällsvetenskapligt program	Franska	74	0,1
SP-id	Samhällsvetenskapligt program	Idrott el. motsv.	1 468	2,1
SP-if	Samhällsvetenskapligt program	Internationella frågor	418	0,6
SP-is	Samhällsvetenskapligt program	Ledarskap eller motsvarande	134	0,2
SP-it	Samhällsvetenskapligt program	IT/media	420	0,6
SPEI	Samhällsvetenskapligt program	Ekonomi	5 447	7,7

Forts.

KAMPEN OM ELEVERNA

Förkortning	Nationellt program	Inriktning/lokal gren	Antal	Procent
SPKU	Samhällsvetenskapligt program	Kultur	680	1,0
SPSK	Samhällsvetenskapligt program	Språk	698	1,0
SPSP	Samhällsvetenskapligt program	Samhällsvetenskap	15 260	21,5
TE	Teknikprogrammet		1 340	1,9
TE-ad	Teknikprogrammet	Arkitektur och design	143	0,2
TE-de	Teknikprogrammet	Industridesign el. motsv.	239	0,3
Totalt			70 913	100

Tabell 30. 27 sociala grupper 2006-2008, hushållsnivå och kön.

Kön och hushållets högsta yrkesposition	Antal	Procent
Söner till hälso- och sjukvårdsanställda	3 398	4,8
Söner till högre tjänstemän i privat sektor	2 607	3,7
Söner till tjänstemän på mellannivå	2 627	3,7
Söner till kontorsanställda	2 419	3,4
Söner till kval. arbetare i produktion	2 126	3,0
Söner till okvalificerade arbetare i produktion	2 042	2,9
Söner till tekniker i privat sektor	1 995	2,8
Söner till okvalificerade arbetare i service	1 540	2,2
Söner till handelsanställda	1 513	2,1
Klassläraresöner	1 352	1,9
Civilingenjörssöner	1 172	1,7
Småföretagsöner	852	1,2
Läkarsöner	779	1,1
Söner till konstproducenter	717	1,0
Företagsledarsöner	562	0,8
Förmannasöner	592	0,8
Söner till högre tjänstemän i offentlig sektor	590	0,8
Journalistsöner	481	0,7
Ämnesläraresöner	415	0,6
Handelsmannasöner	328	0,5
Polissöner	334	0,5
Söner till kval. arbetare i service	381	0,5
Söner till tekniker i offentlig sektor	329	0,5
Juristsöner	316	0,4
Universitetsläraresöner	259	0,4
Söner, till ej förvärvsarbetsföräldrar	1 487	2,1
Söner, ej i Fob.	2 889	4,1
Söner, övriga.	1 954	2,8

Forts.

APPENDIX

Kön och hushållets högsta yrkesposition	Antal	Procent
Döttrar till hälso- och sjukvårdsanställda	3 387	4,8
Döttrar till tjänstemän på mellannivå	2 566	3,6
Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	2 408	3,4
Döttrar till kontorsanställda	2 251	3,2
Döttrar till okvalificerade arbetare i produktion	2 003	2,8
Döttrar till tekniker i privat sektor	1 953	2,8
Döttrar till kval. arbetare i produktion	1 946	2,7
Döttrar till handelsanställda	1 635	2,3
Döttrar till okvalificerade arbetare i service	1 502	2,1
Klasslärardöttrar	1 281	1,8
Civilingenjörsdöttrar	1 094	1,5
Småföretagardöttrar	820	1,2
Döttrar till konstproducenter	699	1,0
Läkardöttrar	740	1,0
Döttrar till högre tjänstemän i offentlig sektor	555	0,8
Förmannadöttrar	540	0,8
Företagsledardöttrar	512	0,7
Döttrar till kval. arbetare i service	428	0,6
Journalistdöttrar	422	0,6
Ämneslärardöttrar	419	0,6
Döttrar till tekniker i offentlig sektor	336	0,5
Jurisdöttrar	324	0,5
Polisdöttrar	343	0,5
Handelsmannadöttrar	311	0,4
Universitetslärardöttrar	252	0,4
Döttrar till ej förvärvsarbetande föräldrar	1 463	2,1
Döttrar, ej i Fob	2 709	3,8
Döttrar, övriga	1 958	2,8
Total	70 913	100

KAMPEN OM ELEVERNA

Tabell 31. Korrespondensanalys. Koordinater och bidragsvärden för kolumnvariabler, Axel 1–3.

Aktiva modaliteter	Axel 1		Axel 2		Axel 3	
	Koord.	Bidragsv.	Koord.	Bidragsv.	Koord.	Bidragsv.
Civilingenjörsdöttrar	0,495	1,760	-0,537	3,065	-0,130	0,691
Civilingenjörssöner	-0,099	0,075	-0,722	5,985	0,353	5,465
Döttrar till handelsanställda	0,415	1,782	0,445	3,027	0,150	1,317
Döttrar till hälso- o sjukv.anst.	0,460	4,529	0,378	4,540	0,034	0,144
Döttrar till högre tjänstemän i offentlig sektor	0,571	1,188	-0,389	0,814	-0,303	1,883
Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	0,517	4,210	-0,416	4,039	-0,029	0,074
Döttrar till konstproducenter	0,609	1,708	-0,239	0,389	-0,808	17,025
Döttrar till kontorsanställda.	0,443	2,865	0,317	2,162	0,087	0,626
Döttrar till kval. arbetare i produktion	0,424	2,178	0,755	10,249	0,214	3,141
Döttrar till kval. arbetare i service	0,392	0,413	0,445	0,786	0,033	0,017
Döttrar till okval. arbetare i produktion	0,381	1,806	0,730	9,828	0,150	1,591
Döttrar till okval. arbetare i service	0,431	1,703	0,614	5,110	0,061	0,195
Döttrar till tekniker i offentlig sektor	0,448	0,435	0,124	0,049	0,010	0,001
Döttrar till tekniker i privat sektor	0,445	2,455	0,156	0,446	0,062	0,271
Döttrar till tjänstemän på mellannivå	0,498	4,151	-0,093	0,216	-0,046	0,202
Företagsledardöttrar	0,574	1,123	-0,431	0,938	-0,031	0,018
Företagsledarsöner	-0,082	0,025	-0,599	1,949	0,384	3,052
Förmannadöttrar	0,451	0,703	0,352	0,633	-0,002	0,000
Förmannasöner	-0,546	1,126	0,070	0,027	0,068	0,099
Handelsmannadöttrar	0,492	0,479	0,212	0,132	-0,001	0,000
Handelsmannasöner	-0,319	0,213	-0,069	0,015	-0,005	0,000
Journalistdöttrar	0,656	1,206	-0,308	0,394	-0,759	9,118
Journalistsöner	0,060	0,012	-0,429	0,867	-0,144	0,372
Juristdöttrar	0,597	0,773	-0,865	2,403	-0,266	0,868
Juristsöner	0,218	0,098	-0,934	2,652	0,384	1,709
Klasslärardöttrar	0,507	2,121	0,127	0,198	-0,173	1,397
Klasslärarsöner	-0,318	0,869	-0,065	0,054	-0,002	0,000
Läkardöttrar	0,595	1,729	-0,807	4,705	-0,366	3,697
Läkarsöner	0,198	0,202	-0,943	6,828	0,143	0,604
Polisdöttrar	0,483	0,503	0,297	0,281	0,055	0,036
Polissöner	-0,526	0,586	0,011	0,000	0,007	0,001
Småföretagardöttrar	0,387	0,779	0,580	2,584	0,089	0,231
Småföretagsöner	-0,757	3,090	0,187	0,278	-0,112	0,384
Söner till handelsanställda	-0,667	4,270	0,080	0,090	-0,052	0,144
Söner till hälso- o sjukv.anst.	-0,634	8,750	0,068	0,149	-0,046	0,264
Söner till högre tjänstemän i offentlig sektor	-0,050	0,010	-0,558	1,759	0,144	0,451
Söner till högre tjänstemän i privat sektor	-0,133	0,300	-0,567	8,106	0,390	14,669
Söner till konstproducenter	0,045	0,009	-0,407	1,162	-0,370	3,684
Söner till kontorsanställda	-0,664	6,866	0,060	0,082	0,004	0,002
Söner till kval. arbetare i produktion	-0,938	11,749	0,293	1,703	-0,320	7,728
Söner till kval. arbetare i service	-0,547	0,728	0,157	0,089	-0,056	0,043
Söner till okval. arbetare i produktion	-0,767	7,467	0,326	1,994	-0,191	2,610
Söner till okval. arbetare i service	-0,646	3,966	0,242	0,825	-0,196	2,057
Söner till tekniker i offentlig sektor	-0,558	0,646	-0,076	0,018	0,097	0,110
Söner till tekniker i privat sektor	-0,576	4,274	-0,165	0,522	0,152	1,682
Söner till tjänstemän på mellannivå	-0,378	2,453	-0,312	2,469	0,207	4,141
Universitetslärardöttrar	0,547	0,499	-0,768	1,457	-0,290	0,792
Universitetslärarsöner	0,198	0,067	-0,907	2,090	-0,002	0,000
Ämneslärardöttrar	0,619	1,050	-0,484	0,951	-0,652	6,588
Ämneslärarsöner	0,006	0,000	-0,465	0,890	-0,227	0,807

APPENDIX

Tabell 32. Euklidisk klusteranalys. Karaktäristik av 9 kluster, graden av överrepresentation.

Kluster 1 – Bildningsborgerskapets elitutbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Mkt höga betyg (310–320)	6,6	50,1	7,6
Läkardöttrar	1,3	7,3	5,6
Juristsöner	0,5	2,7	4,9
Jurisdöttrar	0,6	2,7	4,7
Läkarsöner	1,4	6,3	4,6
Föräldrar med forskarutbildning	3,6	14,6	4,1
Mkt hög inkomst (1 300–2 794)	6,3	25,7	4,1
Universitetslärardöttrar	0,4	1,8	4,0
Företagsledardöttrar	0,9	2,8	3,1
Universitetslärarsöner	0,5	1,2	2,7
Civilingenjörsdöttrar	1,9	5,2	2,7
Höga betyg (275–305)	17,9	46,5	2,6
Franska	21,8	55,8	2,6
Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	4,2	10,3	2,5
Hög inkomst (1 029–1 299)	6,3	14,0	2,2
Ämneslärardöttrar	0,7	1,6	2,2
Föräldrar med längre högskoleutbildning	39,7	78,6	2,0
Döttrar till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	1,8	1,9
Civilingenjörssöner	2,1	3,7	1,8
Företagsledarsöner	1,0	1,7	1,7
Söner till högre tjänstemän i privat sektor	4,6	7,7	1,7
Journalistdöttrar	0,7	1,2	1,7
Söner till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	1,6	1,6
Inkomst (727–1 028)	18,5	22,4	1,2
Inrikes född med en inrikes och en utrikes född förälder	15,9	18,0	1,1
Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	77,5	81,7	1,1

Forts.

KAMPEN OM ELEVERNA

Kluster 2 – Den kulturella medelklassens döttrars utbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Ämneslärardöttrar	0,7	3,4	4,6
Döttrar till konstproducenter	1,2	5,5	4,5
Journalistdöttrar	0,7	3,3	4,4
Mkt höga betyg (310–320)	6,6	23,8	3,6
Söner till konstproducenter	1,3	3,9	3,1
Ämneslärarsöner	0,7	2,3	3,1
Läkardöttrar	1,3	3,8	2,9
Universitetslärarsöner	0,5	1,3	2,8
Universitetslärardöttrar	0,4	1,3	2,8
Juristdöttrar	0,6	1,6	2,8
Föräldrar med forskarutbildning	3,6	9,0	2,5
Höga betyg (275–305)	17,9	44,5	2,5
Journalistsöner	0,8	2,0	2,3
Döttrar till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	2,2	2,3
Civilingenjörsdöttrar	1,9	3,9	2,0
Franska	21,8	38,5	1,8
Mkt låga betyg (0–185)	5,0	8,8	1,7
Klasslärardöttrar	2,2	3,7	1,7
Föräldrar med längre högskoleutbildning	39,7	64,8	1,6
Söner till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	1,7	1,6
Mkt hög inkomst (1 300–2 794)	6,3	8,9	1,4
Döttrar till tjänstemän på mellannivå	4,5	6,2	1,4
Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	4,2	5,6	1,3
Hög inkomst (1 029–1 299)	6,3	8,3	1,3
Inkomst (727–1 028)	18,5	23,5	1,3
Spanska	41,1	44,6	1,1
Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	77,5	83,8	1,1

Forts.

APPENDIX

Kluster 3 – Den bemedlade övre medelklassens söners naturvetenskapliga utbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Universitetslärarsöner	0,5	1,4	3,0
Civilingenjörssöner	2,1	6,1	2,9
Läkarsöner	1,4	3,9	2,8
Juristsöner	0,5	1,5	2,7
Mkt hög inkomst (1 300–2 794)	6,3	15,6	2,5
Företagsledarsöner	1,0	2,2	2,2
Söner till högre tjänstemän i privat sektor	4,6	10,1	2,2
Föräldrar med forskarutbildning	3,6	7,9	2,2
Söner till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	2,1	2,1
Mkt höga betyg (310–320)	6,6	13,5	2,0
Hög inkomst (1 029–1 299)	6,3	12,6	2,0
Höga betyg (275–305)	17,9	35,2	2,0
Universitetslärardöttrar	0,4	0,9	2,0
Civilingenjörsdöttrar	1,9	3,4	1,8
Föräldrar med längre högskoleutbildning	39,7	63,2	1,6
Läkardöttrar	1,3	2,0	1,6
Ämneslärarsöner	0,7	1,1	1,5
Medelhöga betyg (245–270)	20,1	30,9	1,5
Jurisdöttrar	0,6	0,9	1,5
Söner till tjänstemän på mellannivå	4,6	7,0	1,5
Franska	21,8	32,5	1,5
Inkomst (727–1 028)	18,5	25,1	1,4
Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	4,2	5,7	1,4
Journalistsöner	0,8	1,1	1,3
Tyska	14,9	19,2	1,3
Söner till konstproducenter	1,3	1,6	1,2
Söner till tekniker i privat sektor	3,4	4,1	1,2
Spanska	41,1	48,5	1,2
Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	77,5	81,5	1,1

Forts.

KAMPEN OM ELEVERNA

Kluster 4 – Medelklassernas döttrars samhällsvetenskapliga utbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Döttrar till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	1,9	1,9
Företagsledardöttrar	0,9	1,7	1,8
Journalistdöttrar	0,7	1,3	1,8
Juristdöttrar	0,6	1,0	1,8
Döttrar till högre tjänstemän i privat sektor	4,2	7,2	1,7
Döttrar till konstproducenter	1,2	2,0	1,6
Döttrar till tjänstemän på mellannivå	4,5	7,2	1,6
Ämneslärardöttrar	0,7	1,1	1,6
Medelhöga betyg (245–270)	20,1	31,0	1,5
Klasslärardöttrar	2,2	3,4	1,5
Universitetslärardöttrar	0,4	0,7	1,5
Höga betyg (275–305)	17,9	26,8	1,5
Civilingenjörsdöttrar	1,9	2,8	1,5
Läkardöttrar	1,3	1,9	1,5
Polisdöttrar	0,6	0,8	1,4
Handelsmannadöttrar	0,5	0,7	1,4
Mkt hög inkomst (1 300–2 794)	6,3	8,9	1,4
Journalistsöner	0,8	1,2	1,4
Franska	21,8	29,5	1,3
Söner till konstproducenter	1,3	1,7	1,3
Hög inkomst (1 029–1 299)	6,3	8,3	1,3
Döttrar till hälso- och sjukvårdsanställda	5,7	7,4	1,3
Föräldrar med forskarutbildning	3,6	4,5	1,2
Föräldrar med längre högskoleutbildning	39,7	49,4	1,2
Döttrar till kontorsanställda	3,9	4,8	1,2
Döttrar till tekniker i offentlig sektor	0,6	0,7	1,2
Döttrar till tekniker i privat sektor	3,3	4,1	1,2
Spanska	41,1	49,4	1,2
Inkomst (727–1 028)	18,5	22,1	1,2
Döttrar till handelsanställda	2,8	3,2	1,2
Läkarsöner	1,4	1,6	1,1
Mkt höga betyg (310–320)	6,6	7,2	1,1
Föräldrar med kortare högskoleutbildning	23,6	25,3	1,1
Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	77,5	81,8	1,1

Forts.

APPENDIX

Kluster 5 – Den lägre medelklassens och arbetarklassens samt migranternas ekonomiutbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Föräldrar med grundskola som högsta utbildning	6,2	11,6	1,9
Småföretagardöttrar	1,4	2,5	1,8
Döttrar till okvalificerade arbetare i service	2,4	4,2	1,7
Handelsmannadöttrar	0,5	0,9	1,7
Döttrar till okvalificerade arbetare i produktion	3,3	5,7	1,7
Inrikes född med två utrikes födda föräldrar	15,1	25,1	1,7
Döttrar till kval. arbetare i service	0,7	1,2	1,7
Låga betyg (90–185)	28,0	43,5	1,6
Döttrar till kval. arbetare i produktion	3,2	5,0	1,5
Mkt låga betyg (0–85)	5,0	7,7	1,5
Ingen förvärvsinkomst	9,6	14,3	1,5
Döttrar till handelsanställda	2,8	4,1	1,5
Utrikes född	10,6	15,6	1,5
Förmannadöttrar	0,9	1,3	1,5
Söner till kval. arbetare i service	0,6	0,9	1,4
Mkt låg inkomst (1–207)	13,3	18,8	1,4
Ej språk	42,3	58,3	1,4
Föräldrar med 2-årigt gymnasium som högsta utbildning	26,4	36,2	1,4
Söner till okvalificerade arbetare i produktion	3,4	4,4	1,3
Klasslärardöttrar	2,2	2,9	1,3
Söner till okvalificerade arbetare i service	2,5	3,2	1,3
Döttrar till hälso- o sjukvårdsanställda	5,7	7,2	1,3
Döttrar till kontorsanställda	3,9	4,8	1,2
Låg inkomst (208–459)	35,9	43,2	1,2
Döttrar till tekniker i privat sektor	3,3	4,0	1,2
Betyg (190–240)	39,9	46,6	1,2
Föräldrar med 3-årigt gymnasium som högsta utbildning	19,8	23,0	1,2
Inrikes född med en inrikes och en utrikes född förälder	15,9	16,9	1,1
Inkomst (460–726)	30,2	31,2	1,0

Forts.

KAMPEN OM ELEVERNA

Kluster 6 – Den lägre medelklassens studieförberedande utbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Polissöner	0,6	0,8	1,4
Döttrar till tekniker i offentlig sektor	0,6	0,8	1,4
Förmannasöner	1,0	1,3	1,3
Söner till hälso- o sjukvårdsanställda.	5,8	7,5	1,3
Söner till tekniker i offentlig sektor	0,6	0,7	1,3
Klassläraresöner	2,3	2,9	1,3
Söner till kontorsanställda	4,1	5,2	1,3
Söner till tekniker i privat sektor	3,4	4,3	1,3
Söner till okvalificerade. arbetare i produktion	3,4	4,2	1,2
Söner till tjänstemän på mellannivå	4,6	5,6	1,2
Ämnesläraresöner	0,7	0,9	1,2
Småföretagarsöner	1,4	1,7	1,2
Söner till okvalificerade. arbetare i service	2,5	3,1	1,2
Söner till handelsanställda	2,6	3,1	1,2
Betyg (190–240)	39,9	47,2	1,2
Föräldrar med 3-årigt gymnasium som högsta utbildning	19,8	22,2	1,1
Föräldrar med kortare högskoleutbildning	23,6	25,6	1,1
Tyska	14,9	15,7	1,1
Spanska	41,1	43,2	1,1
Föräldrar med 2-årigt gymnasium som högsta utbildning	26,4	27,5	1,0
Inkomst (460–726)	30,2	31,4	1,0
Forts.			

APPENDIX

Kluster 7 – Medelklassernas och arbetarklassens söners teknikutbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Söner till tekniker i privat sektor	3,4	10,1	2,9
Polissöner	0,6	1,3	2,4
Söner till tjänstemän på mellannivå	4,6	10,0	2,2
Söner till tekniker i offentlig sektor	0,6	1,2	2,2
Söner till kontorsanställda	4,1	8,7	2,1
Söner till kval. arbetare i service	0,6	1,3	2,0
Söner till kval. arbetare i produktion	3,6	7,1	2,0
Civilingenjörssöner	2,1	3,9	1,9
Söner till hälso- o sjukvårdsanställda.	5,8	10,4	1,8
Klassläraresöner	2,3	4,0	1,8
Söner till okvalificerade arbetare i produktion	3,4	5,8	1,7
Söner till högre tjänstemän i privat sektor	4,6	7,8	1,7
Söner till handelsanställda	2,6	4,3	1,7
Söner till högre tjänstemän i offentlig sektor	1,0	1,6	1,6
Förmannasöner	1,0	1,6	1,5
Småföretagarsöner	1,4	2,0	1,4
Söner till okvalificerade arbetare i service	2,5	3,5	1,4
Tyska	14,9	20,3	1,4
Betyg (190–240)	39,9	54,1	1,4
Söner till konstproducenter	1,3	1,7	1,3
Inkomst (727–1 028)	18,5	22,7	1,2
Låga betyg (90–185)	28,0	34,3	1,2
Föräldrar med kortare högskoleutbildning	23,6	28,3	1,2
Föräldrar med 3-årigt gymnasium som högsta utbildning	19,8	21,6	1,1
Ej språk	42,3	44,5	1,1
Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	77,5	80,0	1,0

Forts.

KAMPEN OM ELEVERNA

Kluster 8 – Arbetarklassens döttrars yrkesutbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Döttrar till kval. arbetare i produktion	3,2	9,3	2,9
Döttrar till okvalificerade arbetare i produktion	3,3	9,1	2,7
Döttrar till okvalificerade arbetare i service	2,4	6,1	2,5
Förmannadöttrar	0,9	1,9	2,1
Småföretagardöttrar	1,4	2,9	2,1
Döttrar till handelsanställda	2,8	5,5	2,0
Döttrar till kontorsanställda	3,9	7,7	2,0
Döttrar till hälso- o sjukvårdsanställda.	5,7	11,3	2,0
Döttrar till kval. arbetare i service	0,7	1,4	1,9
Föräldrar med grundskola som högsta utbildning	6,2	11,5	1,8
Polisdöttrar	0,6	1,0	1,8
Handelsmannadöttrar	0,5	0,9	1,8
Döttrar till tekniker i privat sektor	3,3	5,5	1,7
Ingen förvärvsinkomst	9,6	15,3	1,6
Låga betyg (90–185)	28,0	44,3	1,6
Mkt låga betyg (0–85)	5,0	8,0	1,6
Föräldrar med 2-årigt gymnasium som högsta utbildning	26,4	41,3	1,6
Döttrar till tekniker i offentlig sektor	0,6	0,9	1,6
Utrikes född	10,6	16,2	1,5
Ej språk	42,3	62,3	1,5
Klasslärardöttrar	2,2	3,1	1,4
Mkt låg inkomst (1–207)	13,3	18,2	1,4
Inrikes född med två utrikes födda föräldrar	15,1	20,4	1,4
Föräldrar med 3-årigt gymnasium som högsta utbildning	19,8	24,7	1,2
Låg inkomst (208–459)	35,9	43,8	1,2
Betyg (190–240)	39,9	48,2	1,2
Döttrar till tjänstemän på mellannivå	4,5	5,3	1,2
Inkomst (460–726)	30,2	32,5	1,1

Forts.

APPENDIX

Kluster 9 – Arbetarklassens söners yrkesutbildningar	Andel av den totala populationen	Andel inom klustret	Grad av överrepresentation
Söner till kval. arbetare i produktion	3,6	12,8	3,6
Småföretagsöner	1,4	4,4	3,0
Söner till okvalificerade arbetare i produktion	3,4	9,7	2,9
Söner till handelsanställda	2,6	6,8	2,6
Söner till okvalificerade arbetare i service	2,5	6,6	2,6
Söner till hälso- o sjukvårdsanställda	5,8	14,3	2,5
Söner till kontorsanställda	4,1	10,1	2,4
Låga betyg (90–185)	28,0	66,2	2,4
Förmannasöner	1,0	2,2	2,2
Söner till kval. arbetare i service	0,6	1,3	2,0
Söner till tekniker i offentlig sektor	0,6	1,0	1,9
Ej språk	42,3	78,1	1,8
Föräldrar med 2-årigt gymnasium som högsta utbildning	26,4	46,9	1,8
Söner till tekniker i privat sektor	3,4	6,0	1,8
Polissöner	0,6	1,0	1,7
Mkt låga betyg (0–85)	5,0	8,5	1,7
Handelsmannasöner	0,6	0,9	1,6
Föräldrar med grundskola som högsta utbildning	6,2	9,4	1,5
Klasslärarsöner	2,3	3,1	1,3
Söner till tjänstemän på mellannivå	4,6	6,1	1,3
Föräldrar med 3-årigt gymnasium som högsta utbildning	19,8	24,3	1,2
Låg inkomst (208–459)	35,9	42,1	1,2
Inkomst (460–726)	30,2	35,4	1,2
Mkt låg inkomst (1–207)	13,3	15,1	1,1
Ingen förvärvsinkomst	9,6	10,6	1,1
Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	77,5	80,8	1,0

Källa: SCB.

Tabell 33. Andelen elever i årskurs 2 boende i södra Stockholm fördelade på gymnasiekommuner i Stockholms län, 1995–2008.

Kommun	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Huddinge	19,6	19,3	18,2	18,9	19,4	17,5	17,1	18,5	17,4	18,5	18,6	18,6	17,7	17,3
Botkyrka	19,6	17,3	18,0	17,6	15,1	14,5	15,8	14,7	14,8	14,9	14,2	12,5	12,5	12,1
Salem	1,5	1,8	1,8	2,7	3,3	2,3	1,9	2,2	2,5	2,4	1,8	2,5	2,3	2,7
Haninge	15,9	17,1	18,7	17,0	16,8	16,7	16,5	17,3	17,2	16,1	15,4	16,4	15,8	14,3
Tyresö	7,2	7,3	7,6	7,6	8,3	7,6	7,8	7,1	7,3	7,3	7,1	7,0	6,1	5,8
Södertälje	18,0	20,5	19,7	20,9	20,3	21,6	19,5	18,8	18,0	17,8	18,5	17,1	18,4	17,4
Nynäshamn	5,9	5,4	4,9	5,1	5,1	5,2	5,5	4,8	4,5	4,2	4,6	4,5	4,9	4,3
Stockholm stad	10,1	8,7	7,9	6,8	8,2	10,7	11,7	12,3	13,8	14,7	15,4	17,0	17,8	21,4
Övriga kommuner	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	5,0
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Källa: SCB.

KAMPEN OM ELEVERNA

Tabell 34. Gymnasieskolor i urval hösten 2008. Uppgifter om antal lärare, heltidstjänster, pedagogisk högskoleexamen, lärartäthet samt lärare med specialpedagogisk högskoleexamen.

Skolnamn	Elevantal	Huvudman	Antal lärare	Antal lärare med PHE*	Andel med PHE* (%)	N elever per lärare	N elever per lärare med PHE*	Lärare m specialped. HE* (%)
Bernadottegymnasiet	205	K	5	2	40,0	41	103	0
Brännkyrka gymnasium	671	K	49	39	80,0	14	17	2,2
Didaktus Skolor Liljeholmen	460	F	28	17	61,3	17	27	0
Djurgymnasiet	278	F	20	14	70,8	14	20	3,1
Elektrikergymnasiet	124	F	6	2	30,8	19	62	0
Ellen Key gymnasieskola	39	F	5	2	44,1	9	20	0
ESS-gymnasiet	209	K	38	36	94,7	5	6	23,7
Farsta gymnasium	753	K	67	55	82,2	11	14	7,9
Frans Schartaus gymnasium	854	K	45	41	91,0	19	21	3,4
Fryshusets gymnasium	926	F	102	33	32,2	9	28	0
Globala gymnasiet	393	K	24	17	70,9	16	23	0
Gymnasieskolan Futurum	55	F	6	5	84,5	9	11	0
Industri tekniska gymnasiet	59	F	5	2	40,7	12	30	0
Intern. Kunskaps gymnasiet	268	F	20	9	44,7	13	30	0
IVIK-gymnasiet	199	K	23	19	83,5	9	10	0
Jensen gymnasium Södra	929	F	39	22	56,8	24	42	0
JENSEN gymnasium östra	122	F	6	4	62,9	19	31	0
John Bauergymnasiet, Sthlm	615	F	45	22	49,4	14	28	2,2
Kista gymnasium	546	K	30	27	88,7	18	20	3,2
Klara Södra Gymnasium	22	F	3	1	17,2	7	22	0
KF gymnasium	231	F	15	14	93,3	15	17	0
Kulturama Gymnasium	480	F	43	21	48,7	11	23	0
Kunskaps gymnasiet Kista	168	F	11	4	35,2	15	42	0
Martinskolans gymnasium	38	F	10	6	62,3	4	6	.
Metapontum	77	F	4	1	27,6	21	77	0
Nordiska Musik gymnasiet	62	F	7	3	41,7	9	21	0
Norra Djurgårdsgymnasiet	62	F	5	2	37,6	12	31	0
Refis Röntreprenörernas friskola	114	F	10	4	40,0	11	29	0
Riddarfjärdens gymnasium	568	K	53	36	68,3	11	16	6
Ross Tensta gymnasium	723	K	53	44	82,4	14	16	3,3
Sjömansskolan	138	F	9	4	43,8	15	35	0
Spånga gymnasium	573	K	40	33	82,0	14	17	4,4
Stadsmissionens gymnasieskola	199	F	22	10	45,7	9	20	4,7
Stockholms Estetiska Gymnasium	222	F	30	17	57,0	7	13	4,3
Stockholms Praktiska Gymnasium	275	F	20	9	44,3	14	31	0
Stockholms Tekniska Gymnasium	205	F	15	8	53,3	14	26	0
Södra Latins gymnasium	1 020	K	78	60	77,4	13	17	3,6
Viktor Rydbergs Gymnasium Jarlapl.	440	F	29	18	61,4	15	24	0
Vittra på Södermalm gymnasium	476	F	26	15	58,1	18	32	.
Östra Reals gymnasium	1 045	K	63	57	90,6	17	18	4,7

Anmärkning: *Pedagogisk högskoleexamen.

APPENDIX

Tabell 35. Rekryteringsprofiler 10 gymnasieskolor baserat på elever i årskurs 2 under perioden 2006–2008 (andelar).

Variabel	Modalitet	Fryshuset gymnasium	Jensen gym. södra	John Bauergymnasiet Sthlm	Östra Real	Södra latin	Brännkyrka gymnasium	Farsta gymnasium	Frans Schartaus gym.	Ross Tensta gym.	Spånga gymnasium
	Antal elever	845	845	375	1052	974	436	656	792	588	475
Kön	Pojkar	54	47	63	50	32	31	39	40	41	36
	Flickor	46	53	37	50	68	69	61	60	59	64
	<i>Totalt</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Socialt ursprung 13 grupper	Civilingenjör	3	2	2	4	7	3	1	3	2	5
	Läkare	2	3	1	5	5	1	0	1	0	2
	Univ. o ämneslärare	1	2	1	2	8	1	1	1	0	2
	Högre tjänstemän, officerare	7	11	5	16	13	6	3	12	2	14
	Företagsledare	1	2	2	1	2	0	1	2	0	1
	Konstproducenter, Journalister	5	4	3	5	15	3	1	4	1	2
	Klasslärare	4	4	4	3	5	3	2	4	2	5
	Tekniker	5	6	3	5	5	6	4	4	1	10
	Tjänstemän mellannivå	20	20	17	16	15	17	13	18	6	21
	Kontors-, hand-, vårdanställda	13	14	12	8	5	9	9	11	4	10
	Småföretagare handelsmän	3	4	5	3	1	2	2	3	3	2
	Kval. Arbetare	9	8	10	4	4	6	7	8	6	8
	Okval. Arbetare	11	8	16	7	3	11	17	9	20	7
Ej i FoB	16	12	20	21	13	33	40	21	52	13	
<i>Totalt</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Hushållets inkomster	Väldigt låg inkomst (0–160)	17	13	24	16	10	23	37	18	45	12
	Låg inkomst (160–281)	19	11	17	10	10	17	17	13	22	11
	Medelhög inkomst (282–421)	21	19	19	16	16	19	17	19	17	17
	Hög inkomst (421–777)	28	33	33	26	31	26	22	30	14	32
	Mycket hög inkomst (<778)	15	25	8	32	34	15	7	20	2	28
<i>Totalt</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Hushållets utbildningsnivå	Kortare högskoleutbildning	22	23	21	20	16	22	18	22	14	22
	Folkskola/grundskola	4	4	7	3	1	8	12	4	22	4
	Gymnasium 2–3	37	36	53	24	14	41	49	41	38	35
	Högskoleutb. 5 år/forskarutb.	36	37	19	53	70	30	19	33	22	40
Ej i FoB	0	0	0	0	0	0	2	0	4	0	
<i>Totalt</i>	100	100	100	100	100	100	98	100	96	100	
Sv. eller utl. bakgrund	Utrikes född	9	5	10	8	3	21	31	11	36	6
	Inrikes född med två utrikes födda föräldrar	13	10	18	15	6	14	14	18	52	11
	Inrikes född med en inrikes och en utrikes född förälder	17	15	16	14	15	13	10	14	6	12
	Inrikes född med två inrikes födda föräldrar	61	69	56	62	74	50	44	56	5	69
	Ej i FoB	1	1	0	1	1	1	2	2	1	1
<i>Totalt</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Meritvärde, grundskolan	Mycket låga betyg (<85)	4	0	4	1	2	2	20	1	6	1
	85–132	3	0	11	1	1	4	10	0	5	0
	133–179	15	4	33	1	1	12	28	3	19	5
	180–226	43	29	37	5	3	43	28	39	36	36
	226–273	26	47	12	52	15	29	9	48	23	36
	Mycket höga betyg (>274)	8	20	3	41	78	11	4	9	11	23
<i>Totalt</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Källa: SCB.

Referenser

Källor

Tryckta källor

- Gymnasieantagningen Stockholms län (2010), "Samverkansavtal, Stockholms län, 2010".
- Gymnasieantagningen Stockholms län (2011), "Samverkansavtal i Stockholms län 2011".
- Kommunförbundet Stockholms län, KSL (2008), "Rekommendation att teckna samverkansavtal gymnasieskolan". Dnr 2003/0025.
- Kommunförbundet Stockholms län, KSL (2012), "Utbildning och gymnasiesamverkan".
- Nydahl, Göran (2001), *Gemensam gymnasierregion i Stockholms län*. Rapport. Stockholm: Kommunförbundet Stockholms län (KSL).
- Pressmeddelande (2007), "Södertörnskommuner bildar gemensam gymnasierregion".
- Proposition 1985/86:10, *Om ny skollag m.m.*
- Proposition 1989/90:41, *om kommunalt huvudmannaskap för lärare, skolledare, biträdande skolledare och syofunktionärer.*
- Proposition 1990/91:85, *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen.*
- Proposition 1991/92:95, *om valfrihet och fristående skolor.*
- Proposition 1992/93:220, *En ny läroplan för grundskolan och ett nytt betygssystem för grundskolan, sameskolan, specialsolan och den obligatoriska sarskolan.*
- Proposition 1992/93:230, *Valfrihet i skolan.*
- Proposition 1997/98:169, *Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet.*
- Proposition 1998/99:110, *Vissa skolfrågor.*
- Stockholm stad (1999), "Stockholm stads årsredovisning 1999". Stadsledningskontoret.
- Stockholm stad (2002), "Överenskommelse om att skapa en gemensam gymnasierregion i Stockholms län". Utlåtande 2002:70. Dnr 1911/01.
- Stockholm stad (2012), "Utbildningsnämnden, sammanträdesprotokoll nr 10", 2012-10-25.
- Utbildningsdepartementet (2010), *Skollag* (2010:800). SFS 2010:800.
- Utbildningsförvaltningen Stockholm stad (2010), "Samverkansavtal gymnasieskolan. Tjänsteutlåtande". Dnr 10-423/7817.

Elektroniska källor

- Academedias (2008-08-07), "Pressmeddelande: Principöverenskommelse att skapa Sveriges största utbildningsbolag". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.mynewsdesk.com/se/academedias/pressreleases/principoverenskommelse-att-skapa-sveriges-stoersta-utbildningsbolag-230048>> [2015-02-25].
- Academedias (u.å.), "Academedias historia". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.academedias.se/om-academedias/historia/>> [2015-02-08].

- Academedias (u.å.), "EQT:s programförklaring för Academedias". Tillgänglig: <<http://www.academedias.se/ledning/academedias-agare/eqts-programforklaring-for-academedias/>>[12-09-23].
- Alla utbildare (u.å.), "ULTRA Education i Norden AB". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.allautbildare.se/company/ultra-education-i-norden-ab>> [2014-10-10].
- Dagens Nyheter (2009-04-09), "Kammarrätten: Försäljningen av Tibble gymnasium var olaglig". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.dn.se/sthlm/kammarratten-forsaljningen-av-tibble-gymnasium-var-olaglig/>> [2015-03-11].
- Dagens Arena (2013-06-06), "En friskolejättes uppgång och fall". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.dagensarena.se/innehall/en-friskolejattes-uppgang-och-fall/>> [2015-02-08].
- Läraryrket (2013-05-23), "Ferieanställning/ferietjänst". Tillgänglig [Elektronisk]: <<https://www.lararforbundet.se/artiklar/ferieanstallning-ferietjanst>> [2015-10-19].
- Läraryrket (2013-08-23), "Semesteranställning/semestertjänst". Tillgänglig [Elektronisk]: <<https://www.lararforbundet.se/artiklar/semesteranstallning-semestertjanst>> [2015-10-19].
- Stockholmsmässan (u.å.) "Gymnasiemässan – Kostnad". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.gymnasiemassan.se/for-utstallare/att-stalla-ut/monterplats>> [2014-08-21].
- Utbildningsradion (2011), "Skolministeriet: Friskolereformen". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.ur.se/id/161490>> [2013-10-07].
- Utbildningsradion (2011), "UR Samtiden - Att lära av de bästa: Rapport om den svenska skolan". Tillgänglig [Elektronisk]: <<http://www.ur.se/id/168175>> [2013-10-07].

Gymnasieskolors hemsidor besökta mellan 4/4-09 - 12/10-09

- Bernadottegymnasiet <<http://www.stockholm.se/bernadottegymnasiet>>
- Brännkyrka gymnasium <<http://www.brk.edu.stockholm.se/brk/>>
- Didaktus gymnasium <<http://www.didaktus.se/>>
- Djurgymnasiet <<http://www.djurgymnasiet.com/>>
- EDICON Stockholm it-gymnasium <<http://www.euit.com/euit/index.htm>>
- Elektrikergymnasiet <http://elektrikergymnasiet.se/_1/>
- Ellen Key gymnasium <<http://www.eks.se/>>
- ESS-gymnasiet <<http://www.ess-gymnasiet.se/>>
- Farsta gymnasium <<http://www.farsttagymnasium.se/>>
- Frans Schartaus gymnasium <<http://www.fransschartausgymnasium.stockholm.se>>
- Fryshuset gymnasium <<http://www.fryshuset.se/Fryshuset/Reception.aspx>>
- Globala gymnasiet <<http://www.globalagymnasiet.se/>>
- Gymnasieskolan FUTURUM <<http://www.gymnasieskolanfuturum.se/>>
- Industri tekniska gymnasiet <<http://www.industritekniska.se/>>
- Internationella kunskaps gymnasiet <<http://www.kunskaps gymnasiet.se/>>
- IVIK- gymnasiet <<http://www.ivik.edu.stockholm.se/>>
- JENSEN gymnasium <<http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/>>
- John Bauer gymnasiet, Liljeholmen <<http://www.johnbauer.nu/web/Hem.aspx>>
- Kista gymnasium <<http://www.kistagymnasium.stockholm.se/>>
- Klara Södra gymnasium <<http://klaragymnasium.se/stockholmsodra/>>
- KF gymnasium <<http://www.kfsgymnasium.org/>>
- Kulturama gymnasium <<http://www.kulturama.com/>>
- Kunskaps gymnasiet Kista <<http://www.kunskaps gymnasiet.se/>>
- Martinskolan gymnasium <<http://www.martinskolan.se/>>
- Metapontum gymnasium <<http://metapontum.se/index.php>>
- Nordiska musik gymnasiet <<http://musikgymnasiet.se/joomla/>>
- Norra Djurgårdsgymnasiet <<http://www.ambassadorsakademin.se/index.html>>
- Rörentreprenörernas friskola i Stockholm <<http://www.refis.se/>>

REFERENSER

Riddarfjärdens gymnasium <<http://www.rid.edu.stockholm.se/>>
ROSS Tensta gymnasium <<http://www.tea.edu.stockholm.se/>>
Sjömansskolan <<http://www.sjomansskolan.se/>>
Spånga gymnasium <<http://www.spangagymnasium.se/>>
Stadsmissionens gymnasieskola <<http://www.stadsmissionen.se/>>
Stockholms estetiska gymnasium <<http://www.estetiska.se/>>
Stockholms praktiska gymnasium <<http://www.praktiska.se/>>
Stockholms tekniska gymnasium <<http://www.stockholmstekniskagymnasium.se/>>
Södra latins gymnasium <<http://www.sodralatinsgymnasium.stockholm.se/>>
Viktor Rydbergs gymnasium, Jarlaplan <<http://www.vrg.se/>>
Vittragymnasiet Södermalm <<http://www.vittra.se/>>
Östra real gymnasium <<http://webfronter.com/stockholm/hemsidan/>>

Litteratur

- Ahrne, Göran, Roman, Christine & Franzén, Mats (2008), *Det sociala landskapet: en sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*. 4:e omarbetade upplagan, Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Ambjörnsson, Fanny (2004), *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Andersson, Eva & Malmberg, Bo (2015), "Contextual Effects on Educational Attainment in Individualised, Scalable Neighbourhoods: Differences Across Gender and Social Class", *Urban Studies*, vol. 52, nr 12 (1 september), s.2117–2133.
- Andersson, Eva, Malmberg, Bo & Östh, John (2012), "Travel-to-school Distances in Sweden 2000–2006: Changing School Geography with Equality Implications", *Journal of Transport Geography*, nr 23 (juli), s. 35–43.
- Andersson, Eva, Östh, John & Malmberg, Bo (2010), "Ethnic Segregation and Performance Inequality in the Swedish School System: A Regional Perspective", *Environment and Planning A*, vol. 42, nr 11, s. 2674–2686.
- Andersson, Roger (2001), "Skapandet av svenskglesa bostadsområden", i *Den delade staden*, Eva Andersson(red.), s. 115–153. Umeå: Boréa.
- Andersson, Roger & Turner, Lena Magnusson (2014), "Segregation, Gentrification, and Residualisation: From Public Housing to Market-driven Housing Allocation in Inner City Stockholm", *International Journal of Housing Policy*, vol. 14, nr 1 (2 januari), s. 3–29.
- Aspers, Patrik (2011a), *Etnografiska metoder: att förstå och förklara samtiden*. 2:a upplagan, Malmö: Liber.
- Aspers, Patrik (2011b), *Markets*. Cambridge: Polity.
- Aspers, Patrik (2013), *Marknader*. Stockholm: Liber.
- Bagley, Carl, Woods, Philip & Glatzer, Ron (1996), "Scanning the Market: School Strategies for Discovering Parental Perspectives", *Educational Management Administration & Leadership*, vol. 24, nr 2 (4 januari), s. 125–138.
- Ball, Stephen J. (2003), *Class Strategies and the Education Market: The Middle Classes and Social Advantage*. London: Routledge.
- Ball, Stephen J. (2007), *Education plc: Understanding Private Sector Participation in Public Sector Education*. London; New York: Routledge.
- Ball, Stephen J. (2009), "Privatising Education, Privatising Education Policy, Privatising Educational Research: Network Governance and the 'Competition State'", *Journal of Education Policy*, vol. 24, nr 1 (januari), s. 83–99.

- Ball, Stephen J. (2010), "New Class Inequalities in Education: Why Education Policy May be Looking in the Wrong Place! Education Policy, Civil Society and Social Class", *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 30, nr 3/4 (27 april), s. 155–166.
- Ball, Stephen J. (2012), *Global Education inc.: New Policy Networks and the Neo-liberal Imaginery*. New York, NY: Routledge.
- Beaud, Stéphane (2003), *80 % au bac – et après? Les enfants de la démocratisation scolaire*. Paris: La Découverte.
- Becker, Gary S. (1993) [1964], *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. 3:e upplagan, Chicago: The University of Chicago Press.
- Bergström, Fredrik & Sandström, F. Mikael (2001), *Konkurrens bildar skola: en ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna*. Departementsserien, 2001:12. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Bertilsson, Emil (2014), *Skollärare: rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Björklund, Anders, Edin, Per-Anders, Fredriksson, Peter & Krueger, Alan (2004), *Education, Equality and Efficiency: An Analysis of Swedish School Reforms During the 1990s*. Rapport 2004:1. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).
- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo (2008), *Välfärdsstatens nya ansikte: demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Bourdieu, Pierre (1982), "Vad det vill säga att tala. Det språkliga utbyttets ekonomi", i Broady, Donald & Ulf P. Lundgren (red.), *Skeptron 1*, tema: Rätten att tala. Symposium, s 27–59.
- Bourdieu, Pierre (1984)[1979], *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1993), "Modeskaparens och hans märke", i *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Symposium, s. 81–151.
- Bourdieu, Pierre (1996)[1984], *Homo Academicus*. Eslöv: Symposium.
- Bourdieu, Pierre (1996)[1989], *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1999)[1994], *Praktiskt förnuft: bidrag till en handlingsteori*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre (1999)[1993], *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (2000)[1992], *Konstens regler: det litterära fältets uppkomst och struktur*. Stehag: Symposium.
- Bourdieu, Pierre (2005), *The Social Structures of the Economy*. Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude, Passeron, Jean Claude (1991)[1968], *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- Bradley, Steve & Taylor, Jim (2010), "Diversity, Choice and the Quasi-market: An Empirical Analysis of Secondary Education Policy in England", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol. 72, nr 1 (1 februari), s. 1–26.
- Broady, Donald (1991)[1990], *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS förlag.
- Broady, Donald (1998), *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*. Skeptronhäften nr 15. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Broady, Donald, red. (1998), *Kulturens fält: en antologi*. Skeptronserien. Göteborg: Daidalos.
- Broady, Donald, red. (2001), *Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält: forskningsprogram 2002–2004*. Uppsala: ILU, Uppsala universitet.

REFERENSER

- Broady, Donald & Palme, Mikael (1989), "Högskolan som fält och studenters livsbanor". Paper presenterat vid symposiet "Självbiografi, kultur och livsform", Helsingfors, 10–12 mars 1989.
- Broady, Donald et al (2000), "Skolan under 1990-talet: sociala förutsättningar och utbildningsstrategier" i *SOU 2000:39, Välfärd och skola: antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Broady, Donald & Börjesson, Mikael (2008), "En social karta över gymnasieskolan", i *Individ, samhälle, lärande: åtta exempel på utbildningsvetenskaplig forskning*, Ulf P. Lundgren (red.), s. 24–35. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Broady Donald et al (2009), "Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programmens plats i utbildningssystemet" *Resultatdialog 2009. Aktuell forskning om lärande*. Stockholm: Vetenskapsrådet, 2009, s.25-31.
- Broccolichi, Sylvain & van Zanten, Agnes (2000), "School Competition and Pupil Flight in the Urban Periphery", *Journal of Education Policy*, vol. 15, nr 1 s. 51–60.
- Bunar, Nihad (2001), *Skolan mitt i förorten: fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism*. Eslöv: Symposion.
- Bunar, Nihad (2009), *När marknaden kom till förorten: valfrihet, konkurrens och symboliskt kapital i mångkulturella områdets skolor*. Lund: Studentlitteratur.
- Bunar, Nihad (2010), "The Controlled School Market and Urban Schools in Sweden", *Journal of School Choice*, vol. 4, nr 1 (januari), s. 47–73.
- Bunar, Nihad & Kallstenius, Jenny (2007), *Valfrihet, integration och segregation i Stockholms grundskolor*. Stockholm: Utbildningsförvaltningen, Stockholms stad.
- Burestam, Silke (2007), *Elevrömmar i Stockholms stad 1998–2005*. Stockholm: Stockholm stad, Utrednings- och statistikkontoret.
- Burgess, Simon & Briggs, Adam (2010), "School Assignment, School Choice and Social Mobility", *Economics of Education Review*, vol. 29, nr 4 (augusti), s. 639–649.
- Burgess, Simon, McConnell, Brendon, Propper, Carol & Wilson, Deborah (2007), "The Impact of School Choice on Sorting by Ability and Socioeconomic Factors in English Secondary Education", i *Schools and the equal opportunity problem*, Ludger Woessmann & Paul E. Peterson (red.), s. 273–292. Massachusetts, USA: MIT Press.
- Burgess, Simon, Wilson, Deborah & Lupton, Ruth (2005), "Parallel Lives? Ethnic Segregation in Schools and Neighbourhoods", *Urban Studies*, vol. 42, nr 7 (6 januari), s. 1027–1056.
- Byrne, Bridget (2009), "Not Just Class: Towards an Understanding of the Whiteness of Middle-class Schooling Choice", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 32, nr 3, s. 424–441.
- Böhlmark, Anders & Lindahl, Mikael (2007), *The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence*. IZA Discussion Papers, nr 2786. Bonn: The Institute for the Study of Labor (IZA).
- Böhlmark, Anders & Lindahl, Mikael (2008), *Does School Privatization Improve Educational Achievement? Evidence from Sweden's Voucher Reform*. IZA Discussion Paper, nr 3691. Institute for the Study of Labor (IZA).
- Böhlmark, Anders & Lindahl, Mikael (2012), *Independent Schools and Long-run Educational Outcomes: Evidence from Sweden's Large Scale Voucher Reform*, Working paper. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).
- Börjesson, Mikael (2004), *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier: tendenser på nationell nivå 1997–2001*. Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 32. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Börjesson, Mikael (2005), *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och blandsvenska studenter i Paris och New York*. Uppsala: Pedagogiska institutionen.

- Börjesson, Mikael (2006), *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*. Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 30. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Börjesson, Mikael (2006), "Om att klassificera sociala grupper. Några svenska exempel.", i *Fältanteckningar: utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Mikael Börjesson (red.). Skeptronserien. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Börjesson, Mikael & Palme, Mikael (2000). "Skillnader, profilering och elevers utbildningsstrategier i gymnasieskolan under 1990-talet" i Broady, Donald (red.) *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi nr 27, SEC/ILU, Uppsala universitet, s. 17–66.
- Carle, Torbjörn, Kinnander, Sven & Salin, Sven (2000), *Lärarnas riksförbund 1884–2000: ett stycke svensk skolhistoria ur fackligt perspektiv*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Chubb, John E. & Moe, Terry M. (1988), "Politics, Markets, and the Organization of Schools", *The American Political Science Review*, vol. 82, nr 4 (december), s. 1065–1087.
- Collier, Eric & Harrington, Charlene (2008), "Staffing Characteristics, Turnover Rates, and Quality of Resident Care in Nursing Facilities", *Research in Gerontological Nursing*, vol. 1, nr 3 (juli), s. 157–170.
- Dahlstedt, Magnus & Hertzberg, Fredrik (2011), *Skola i samverkan: miljonprogrammet och visionen om den öppna skolan*. Malmö: Gleerup.
- Dahlstedt, Magnus & Olson, Maria (2013), *Utbildning, demokrati, medborgarskap*. Malmö: Gleerup.
- Dougherty, Christopher (2007), *Introduction to Econometrics*. Tredje upplagan, Oxford; New York: Oxford University Press.
- Durkheim, Émile (1997)[1933], *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Edmark, Karin, Frölich, Markus & Wondratschek, Verena (2014), *Hur har 1990-talets skolvalsreformer påverkat elever med olika familjebakgrund?* Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).
- Englund, Tomas (1993), *Utbildning som "public good" eller "private good": svensk skola i omvandling?* Pedagogisk forskning i Uppsala; nr 108. Uppsala: Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet.
- Englund, Tomas & Quennerstedt, Ann (2008), *Vadå likvärdighet? Studier i utbildningspolitisk språkanvändning*. Göteborg: Daidalos.
- Engwall, Lars (2007), "Universities, the State and the Market", *Higher Education Management and Policy*, vol. 19, nr 3 (29 november), s. 1–18.
- Engwall, Lars (2011), "Corporations and Universities". Paper presenterat på workshop: *Universities in Transition: A Workshop on the Role of Changing Universities*, Uppsala Lecture in Business 2011, Uppsala.
- Eriksson, Mattias (2005), *Sociologisk atlas över Stockholm*. Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 36. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Faber, Stine Thidemann, Prieur, Annick, Rosenlund, Lennart & Skjoett-Larssen, Jakob (2012), *Det skjutne klasesamfund*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Felouzis, Georges, van Zanten, Agnès & Maroy, Christian (2013), *Les marchés scolaires: sociologie d'une politique publique d'éducation*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Flemmen, Magne (2012), "The Structure of the Upper Class: A Social Space Approach", *Sociology*, vol. 46, nr 6, (2 oktober), s. 1039–1058.
- Fligstein, Neil (2001), *The Architecture of Markets: An Economic Sociology of Twenty-First-Century Capitalist Societies*. Princeton: Princeton University Press.

REFERENSER

- Florin, Christina & Johansson, Ulla (2000), *"Där de härliga lagrarna gro...": kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*. Stockholm: Historiska institutionen, Stockholms universitet.
- Forsberg, Håkan (2008), *En skola i tiden: Rosendalsgymnasiets etablering bland Uppsalas gymnasieskolor*. Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 43. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Forsberg, Håkan (2011), "Bakom skolfasaden: en sonderande studie av gymnasieskolornas ekonomiska dispositioner i Stockholms stad", i *Tvåra möten: Om utbildning och kritiskt lärande*, Peter Strandbrink & Beatriz Lindqvist, Håkan Forsberg (red.), s. 169–195. Södertörn Studies in Education 1. Huddinge: Södertörns högskola.
- Fredriksson, Anders (2010), *Marknaden och lärarna: hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Friedman, Milton & Friedman, Rose D. (2002), *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Galli, Raoul (2005), "Rapport från varumärkenas produktionsfält", *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, nr 4, s. 21–43.
- Galli, Raoul (2012), *Varumärkenas fält: produktion av erkännande i Stockholms reklamvärld*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Gewirtz, Sharon, Ball, Stephen J. & Bowe, Richard (1995), *Markets, Choice, and Equity in Education*. Buckingham: Open University Press.
- Gilje, Nils & Grimen, Harald (2007) (1993), *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Glennerster, Howard (1991), "Quasi-Markets for Education?", *The Economic Journal*, vol. 101, nr 408 (1 september), s. 1268–1276.
- Gorard, Stephen, Fitz, John & Taylor, Chris (2003), *Schools, Markets and Choice Policies*. London: Routledge Falmer.
- Harrington, Charlene, Olney, Brian, Carrillo, Helen & Kang, Taewoon (2012), "Nurse Staffing and Deficiencies in the Largest For-Profit Nursing Home Chains and Chains Owned by Private Equity Companies", *Health Services Research*, vol. 47, nr 1 (februari), s. 106–128.
- Hayek, Friedrich August von, (2009) [1944], *Vägen till trädedom*. Stockholm: Timbro.
- Hensvik, Lena (2010), *Leder skolkonkurrens till högre lärarlöner? en studie av den svenska friskolereformen*. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).
- Heyman, Ingrid (1997), *"det är utbildningen som gjort att vi kommit någonstans"*. Studier av tre elitgymnasier med internationalisering på programmet. Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 13. Stockholm: HLS Förlag.
- Hirdman, Yvonne (1997), "Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning", i *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*, Lars Furuland & Johan Svedjedal (red.), s. 113–133. Lund: Studentlitteratur.
- Holm, Ann-Sofie & Lundström, Ulf (2011), "Living with Market Forces": Principals' Perceptions of Market Competition in Swedish Upper Secondary School Education", *Education Inquiry*, vol. 2, nr 4, s. 601–617.
- Hoxby, Caroline Minter (2003), *The Economics of School Choice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johansson, Thomas & Hammarén, Nils (2010), "Konsten att välja rätt spårvagn: En studie av segregation, skolval och unga människors studieplaner", *Sociologisk Forskning*, 2010, nr 47.
- Johansson, Ulla (2000), *Normalitet, kön och klass: liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*. Tavelsjö: U. Johansson.

- Kallstenius, Jenny (2010), *De mångkulturella innerstadsskolorna: om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Larsson, Esbjörn, Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (2011), "Utbildning och social klass", i *Utbildningshistoria: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Larsåke (2002), *PR på svenska: teori, strategi och kritisk analys*. Lund: Studentlitteratur.
- Le Grand, Julian (1991), "Quasi-Markets and Social Policy", *The Economic Journal*, vol. 101, nr 408 (september), s. 1256–1267.
- Le Roux, Brigitte & Rouanet, Henry (2004), *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Le Roux, Brigitte & Rouanet, Henry (2010), *Multiple Correspondence Analysis*. London: Sage.
- Levačić, Rosalind (1995), *Local Management of Schools: Analysis and Practice*. Buckingham [England]: Open University Press.
- Levačić, Rosalind (2008), "Financing Schools Evolving Patterns of Autonomy and Control", *Educational Management Administration & Leadership*, vol. 36, nr 2 (4 januari), s. 221–234.
- Lidegran, Ida (2006), *Uppsala: en akademiskt dominerad gymnasieskola*. Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 34. Uppsala: SEC, ILU, Uppsala universitet.
- Lidegran, Ida (2009), *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lidegran, Ida, Börjesson, Mikael, Nordqvist, Ingrid & Broady, Donald (2006), "I korsningen mellan kön och klass. Gymnasieskolan i riket, i Uppsala och i Gävle", i *Könsskillnader i måluppfyllelse och utbildningsval*. Rapport 287. Skolverket.
- Lindblom, Charles E. (2002), *The Market System: What It Is, How It Works, and What To Make of It*. New Haven; London: Yale Nota Bene.
- Lindbom, Anders (2010), "School Choice in Sweden: Effects on Student Performance, School Costs, and Segregation", *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 54, nr 6, s. 615–630.
- Lubienski, Christopher (2003), "Innovation in Education Markets: Theory and Evidence on the Impact of Competition and Choice in Charter Schools", *American Educational Research Journal*, vol. 40, nr 2, s. 395–443.
- Lundahl, Lisbeth (2002), "Sweden: Decentralization, Deregulation, Quasi-Markets – And Then What?", *Journal of Education Policy*, vol. 17, nr 6 (december), s. 687–697.
- Lundahl, Lisbeth (2011), "The Emergence of a Swedish School Market", i *No Country For the Young: Education from New Labour to the Coalition*, Richard Hatcher & Ken Jones (red.), s. 37–50. London: Tufnell Press.
- Lundahl, Lisbeth (2012), "A Business Like Any Other? The Swedish Upper Secondary Market in the Early 2000s", i *Social Perspectives on Education*, s. 89–104. Finnish Research Association.
- Lundahl, Lisbeth, Arreman, Inger Erixon, Holm, Ann-Sofie & Lundström, Ulf (2014), *Gymnasiet som marknad*. Umeå: Borea.
- Lund, Stefan (2006), *Marknad och medborgare: elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*. Växjö: Växjö University Press.
- Lund, Stefan (2007), "Valfrihet och konkurrens: Utvecklingstendenser inom gymnasieutbildningen", *Pedagogisk Forskning i Sverige*, vol. 12, nr 4 (14 april), s. 281–300.

- Lynch, Kathleen & Moran, Marie (2006), "Markets, Schools and the Convertibility of Economic Capital: The Complex Dynamics of Class Choice", *British Journal of Sociology of Education*, vol. 27, nr 2 (april), s. 221–235.
- Malmberg, Bo, Andersson, Eva K. & Bergsten, Zara (2014), "Composite Geographical Context and School Choice Attitudes in Sweden: A Study Based on Individually Defined, Scalable Neighborhoods", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 104, nr 4 (4 juli), s. 869–888.
- Melldahl, Andreas (2015), *Utbildningens värde: fördelning, avkastning och social reproduktion under 1900-talet*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Melldahl, Andreas & Börjesson, Mikael (2015), "Charting the Social Space. The Case of Sweden in 1990", i *The Routledge Companion to Bourdieu's Distinction*, Coulangeon, P. & Duval, J. (red.), s. 135–154. Oxon/New York: Routledge.
- Nilsson, Lars (1989), *Den urbana transitionen: tätorterna i svensk samhällsomvandling 1800–1980*. Stockholm: Stadshistoriska Institutet.
- Nilsson, Magnus & Johansson, Ola (2011), *Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen*. Stockholm: Timbro.
- Nordqvist, Ingrid & Zetterman, Monica Langerth (2004), *Gymnasieskolan som konkurrensfält: ett regionalt perspektiv – Gävleborgs län*. Lärarutbildningens rapportserie, nr 1. Gävle: Högskolan i Gävle.
- Palme, Mikael (1992), *En "trygg" uppväxtmiljö: uppfostran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen i en av Stockholms norra förorter*. Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 2. Stockholm: HLS Förlag.
- Palme, Mikael (2008a), *Det kulturella kapitalet: studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Palme, Mikael (2008b), "Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform", i *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, s. 121–160.
- Palme, Mikael (2008c), "Personlighetsutveckling och målrationalitet: kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet", i *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, s. 195–276.
- Polanyi, Karl (2012), *Den stora omdaning: marknadsekonomins uppgång och fall*. Lund: Arkiv.
- Poupeau, Franck, François, Jean-Christophe & Couratier, Elodie (2007), "Making the Right Move: How Families Are Using Transfers to Adapt to Socio-Spatial Differentiation of Schools in the Greater Paris Region", *Journal of Education Policy*, vol. 22, nr 1, s. 31–47.
- PWC (2013), *Utvärdering av processen att skapa en gemensam gymnasierregion i Stockholms län*. Stockholm: Kommunförbundet Stockholms län.
- Raveaud, Maroussia & van Zanten, Agnes (2007), "Choosing the Local School: Middle Class Parents' Values and Social and Ethnic Mix in London and Paris", *Journal of Education Policy*, vol. 22, nr 1, s. 107–124.
- Reay, Diane (2001), "Finding or Losing Yourself? Working-Class Relationships to Education", *Journal of Education Policy*, vol. 16, nr 4, s. 333–346.
- Reay, Diane (2004), "Exclusivity, Exclusion, and Social Class in Urban Education Markets in the United Kingdom", *Urban Education*, vol. 39, nr 5, (9 januari) s. 537–560.
- Reay, Diane & Ball, Stephen J. (1997), "Spoilt for Choice". The Working Classes and Educational Markets", *Oxford Review of Education*, vol. 23, nr 1 (1 mars), s. 89–101.
- Ringarp, Johanna (2011), *Professionens problematik: lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*. Stockholm: Makadam.

- Sandell, Anna (2007), *Utbildningssegregation och självsortering: om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen.
- Sandström, F. Mikael & Bergström, Fredrik (2005), "School Vouchers in Practice: Competition Will Not Hurt You", *Journal of Public Economics*, vol. 89, nr 2-3 (februari), s. 351-380.
- Skawonius, Charlotte (2005), *Välja eller hamna: det praktiska sinnet, familjers val och elevers spridning på grundskolor*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Skolverket (1999), *Gymnasieskolan inriktningar och program mål mm*. Redovisning av regeringsuppdraget, givet 1999-04-22. Stockholm.
- Skolverket (2000), *Gy2000, 2000:19 - Programhandledning*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Skolverket (2005), *Skolor som alla andra? Med fristående skolor i systemet 1991-2004*. Rapport 271. Stockholm.
- Skolverket (2006), *Utbildningsinspektion i den fristående gymnasieskolan JENSEN gymnasium Södra i Stockholm*, Inspektionsrapport. Stockholm.
- Skolverket (2009), *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm.
- Skolverket (2010), *Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad*. Rapport 346. Stockholm.
- Skolverket (2010), *PM - Skolor och elever i gymnasieskolan, läsåret 2009/10*. Stockholm.
- Skolverket (2010), *PM - Skolor och elever i gymnasieskolan, läsåret 2010/11*. Stockholm.
- Skolverket (2011), *Gymnasieelevers byten av program och skolor*. Skolverkets aktuella analyser 2011. Stockholm.
- Skolverket (2011), *Skolmarknadens geografi: om gymnasieelevers pendling på lokala och regionala skolmarknader*. Stockholm.
- Skolverket (2012), *En bild av skolmarknaden: syntes av Skolverkets skolmarknadsprojekt*. Skolverkets aktuella analyser 2012. Stockholm.
- Skolverket (2012), *Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstrukturer*. Skolverkets aktuella analyser 2012. Stockholm.
- Skolverket (2013), *Skolbibliotek: juridisk vägledning*. Stockholm.
- Skolverket (2013), *Det svåra valet: elevers val av utbildning på olika slags gymnasiemarknader*. Rapport 394. Stockholm.
- Skolverket (2013), *Elever per programtyp och program, 2013*. Rapport 395. Stockholm.
- Skolverket (2014), *Privata aktörer inom förskola och skola: en nationell kartläggning av enskilda huvudmän och ägare*. Rapport 410. Stockholm.
- Skolöverstyrelsen (1971), *Läroplan för gymnasieskolan: Lgy 70*. Stockholm: Liber.
- Skott, Pia (2011), "Utbildningspolitik och läroplanhistoria", i *Utbildningshistoria: en introduktion*, Johannes Westberg & Esbjörn Larsson (red.), 2011. Lund: Studentlitteratur, s. 325-340.
- Statistiska centralbyrån (2007), *Privatiseringar ökar inom kommunala sektorn: en sammanställning av statistik*. Stockholm.
- Swedberg, Richard (2005), "Markets in Society", i *The Handbook of Economic Sociology*, Neil J. Smelser & Richard Swedberg (red.), s. 233-253. New York: Princeton University Press; Russell Sage Foundation.
- Söderström, Martin (2006), *Evaluating Institutional Changes in Education and Wage Policy*. Economic Studies, nr 95. Uppsala: Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.
- Söderström, Martin & Uusitalo, Roope (2010), "School Choice and Segregation: Evidence from an Admission Reform", *Scandinavian Journal of Economics*, vol. 112, nr 1 (1 mars), s. 55-76.

REFERENSER

- Tieben, Nicole & Wolbers, Maarten (2010), "Success and Failure in Secondary Education: Socio-Economic Background Effects on Secondary School Outcome in the Netherlands, 1927–1998", *British Journal of Sociology of Education*, vol. 31, nr 3, s. 277–290.
- Traver, Amy (2006), "Institutions and Organizational Change: Reforming New York City's Public School System", *Journal of Education Policy*, vol. 21, nr 5 (september), s. 497–514.
- Trumberg, Anders (2011), *Den delade skolan: segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*. Örebro Studies in Human Geography 6. Örebro: Örebro universitet.
- Turner, Lena Magnusson & Hedman, Lina (2014), "Linking Integration and Housing Career: A Longitudinal Analysis of Immigrant Groups in Sweden", *Housing Studies*, vol. 29, nr 2 (17 februari), s. 270–290.
- van Zanten, Agnès & Kosunen, Sonja (2013), "School Choice Research in Five European Countries: The Circulation of Stephen Ball's Concepts and Interpretations", *London Review of Education*, vol. 11, nr 3, s. 239–255.
- Vetenskapsrådet (2011), *God forskningsled*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Vincent, Carol, Braun, Annette & Ball, Stephen J. (2010), "Local Links, Local Knowledge: Choosing Care Settings and Schools", *British Educational Research Journal*, vol. 36, nr 2, s. 279–298.
- Vlachos, Jonas (2010), *Betygets värde. En analys av hur konkurrens påverkar betygssättningen vid svenska skolor*. Konkurrensverkets uppdragsforskningsrapport. Stockholm: Konkurrensverket.
- Wacquant, Loïc J. D. (2009), *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham [NC]: Duke University Press.
- Wacquant, Loïc (2010), *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Walford, Geoffrey (1996), *School Choice and the Quasi-Market*. Oxford Studies in Comparative Education 6:1. Oxford: Triangle.
- Walford, Geoffrey (2003), "School Choice and Educational Change in England and Wales", i *Choosing Choice: School Choice in International Perspective*, Plank, D. & Sykes, G. (red.), s. 68–92. Amsterdam; New York: Teachers College Press.
- Weber, Max (2002)[1968], *Economy and Society* 2. Berkeley, California: University of California Press.
- Wondratschek, Verena, Edmark, Karin & Frölich, Markus (2013), *The Short- and Long-Term Effects of School Choice on Student Outcomes: Evidence from a School Choice Reform in Sweden*. CESifo Working Paper Series 4438. München: Center for Economic Studies, Munich University.
- Yttermyr, Olga (2013), *Varför blev det (bara) en? En studie av en offentlig marknad i förändring*. Linköping studies in arts and science, nr 575. Linköping: Inst. för ekonomisk och industriell utveckling, Linköpings univ.
- Östh, John, Andersson, Eva & Malmberg, Bo (2013), "School Choice and Increasing Performance Difference: A Counterfactual Approach", *Urban Studies*, vol. 50, nr 2 (1 februari), s. 407–425.

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

Editores: Mikael Börjesson, Ylva Bergström, Donald Broady

1. Palme, Mikael, 2009, *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2009.*
2. Lundin, Sverker, 2009, *Skolans matematik. En kritisk analys av den svenska skolmatematikens förhistoria, uppkomst och utveckling.*
3. Lidegran, Ida, 2009, *Utbildningskapital. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas.*
4. Bertilsson, Emil, 2014, *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009.*
5. Backman Prytz, Sara, 2014, *Borgerlighetens döttrar och söner. Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca 1880–1930.*
6. Melldahl, Andreas, 2015, *Utbildningens värde. Fördelning, avkastning och social reproduktion under 1900-talet.*
7. Forsberg, Håkan, 2015, *Kampen om eleverna. Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011.*

Södertörn Doctoral Dissertations 2013-

För samtliga titlar i serien, sök i DiVA (sh.diva-portal.org)

A list of further titles in this series can be found by searching in DiVA (sh.diva-portal.org)

73. Fredrik Stiernstedt, *Mediearbete i mediehuset: produktion i förändring på MTG-radio*, 2013
74. Jessica Moberg, *Piety, Intimacy and Mobility: A Case Study of Charismatic Christianity in Present-day Stockholm*, 2013
75. Elisabeth Hemby, *Historiemåleri och bilder av vardag: Tatjana Nazarenkos konstnärskap i 1970-talets Sovjet*, 2013
76. Tanya Jukkala, *Suicide in Russia: A macro-sociological study*, 2013
77. Maria Nyman, *Resandets gränser: svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, 2013
78. Beate Feldmann Eellend, *Visionära planer och vardagliga praktiker: post-militära landskap i Östersjöområdet*, 2013
79. Emma Lind, *Genetic response to pollution in sticklebacks: natural selection in the wild*, 2013
80. Anne Ross Solberg, *The Mahdi wears Armani: An analysis of the Harun Yahya enterprise*, 2013
81. Nikolay Zakharov, *Attaining Whiteness: A Sociological Study of Race and Racialization in Russia*, 2013
82. Anna Kharkina, *From Kinship to Global Brand: the Discourse on Culture in Nordic Cooperation after World War II*, 2013
83. Florence Fröhlig, *A painful legacy of World War II: Nazi forced enlistment: Alsatian/Mosellan Prisoners of war and the Soviet Prison Camp of Tambov*, 2013
84. Oskar Henriksson, *Genetic connectivity of fish in the Western Indian Ocean*, 2013
85. Hans Geir Aasmundsen, *Pentecostalism, Globalisation and Society in Contemporary Argentina*, 2013
86. Anna McWilliams, *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*, 2013
87. Anna Danielsson, *On the power of informal economies and the informal economies of power: rethinking informality, resilience and violence in Kosovo*, 2014
88. Carina Guyard, *Kommunikationsarbete på distans*, 2014
89. Sofia Norling, *Mot "väst": om vetenskap, politik och transformation i Polen 1989–2011*, 2014
90. Markus Huss, *Motståndets akustik: språk och (o)ljud hos Peter Weiss 1946–1960*, 2014
91. Ann-Christin Randahl, *Strategiska skribenter: skrivprocesser i fysik och svenska*, 2014
92. Péter Balogh, *Perpetual borders: German-Polish cross-border contacts in the Szczecin area*, 2014
93. Erika Lundell, *Förkroppsligad fiktion och fiktionaliserade kroppar: levande rollspel i Östersjöregionen*, 2014

94. Henriette Cederlöf, *Alien Places in Late Soviet Science Fiction: The "Unexpected Encounters" of Arkady and Boris Strugatsky as Novels and Films*, 2014
95. Niklas Eriksson, *Urbanism Under Sail: An archaeology of fluit ships in early modern everyday life*, 2014
96. Signe Opermann, *Generational Use of News Media in Estonia: Media Access, Spatial Orientations and Discursive Characteristics of the News Media*, 2014
97. Liudmila Voronova, *Gendering in political journalism: A comparative study of Russia and Sweden*, 2014
98. Ekaterina Kalinina, *Mediated Post-Soviet Nostalgia*, 2014
99. Anders E. B. Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania: Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare, 1867–1944*, 2014
100. Ann-Judith Rabenschlag, *Völkerfreundschaft nach Bedarf: Ausländische Arbeitskräfte in der Wahrnehmung von Staat und Bevölkerung der DDR*, 2014
101. Yuliya Yurchuck, *Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in Post-Soviet Ukraine*, 2014
102. Hanna Sofia Rehnberg, *Organisationer berättar: narrativitet som resurs i strategisk kommunikation*, 2014
103. Jaakko Turunen, *Semiotics of Politics: Dialogicality of Parliamentary Talk*, 2015
104. Iveta Jurkane-Hobein, *I Imagine You Here Now: Relationship Maintenance Strategies in Long-Distance Intimate Relationships*, 2015
105. Katharina Wesolowski, *Maybe baby? Reproductive behaviour, fertility intentions, and family policies in post-communist countries, with a special focus on Ukraine*, 2015
106. Ann af Burén, *Living Simultaneity: On religion among semi-secular Swedes*, 2015
107. Larissa Mickwitz, *En reformerad lärare: konstruktionen av en professionell och betygssättande lärare i skolpolitik och skolpraktik*, 2015
108. Daniel Wojahn, *Språkaktivism: diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*, 2015
109. Héléne Edberg, *Kreativt skrivande för kritiskt tänkande: en fallstudie av studenters arbete med kritisk metarefleksion*, 2015
110. Kristina Volkova, *Fishy Behavior: Persistent effects of early-life exposure to 17 α -ethinylestradiol*, 2015
111. Björn Sjöstrand, *Att tänka det tekniska: en studie i Derridas teknikfilosofi*, 2015
112. Håkan Forsberg, *Kampen om eleverna: gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987-2011*, 2015

